శ్రీరస్తు

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీమద్వేదమార్గేత్యాద్యనుపమబిరుదాలంకృత

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలసంయమిసార్వభౌమ

శ్రీపదారవిన్దద్విరాయమాణాన్తఃకరణేన

శ్రీమత్తర్కతీర్థపణ్డితరత్నోపాహ్వయ

కస్తూరీరఙ్గాచార్యవర్యాన్తేవాసినా

శ్రీమద్వనపర్తిసంస్థానాన్తర్వర్తిశ్రీరఙ్గపురనివాసినా

ఆసూరి - అనన్తాచార్యేణ పరిశోధితాం

మాతృకామనుసృత్య - సాహిత్యవిదుషా

హాసనాభిజనేన నరసింహశాస్త్రిణా

యథామతిపరిశోధితః

తర్కసఙ్గ్రహనిరుక్తిన్యాయబోధినీ దీపికాదీపికాప్రకాశ

వాక్యార్థబోధినీ భాషాపరిచ్ఛేదాత్మకః

తర్కశాస్త్రగ్రన్థః

శ్రీమన్మహీశూరమహారాజ కృష్ణరాజేన్ద్రాశ్రితేన

ధర్మాధికారి చక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ సంస్థాపితాయామ్

మహీశూరపురమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్య ముద్రాక్షరశాలాయాం

తదధికారిభిః

ద్వితీయవారం

ముద్రాపితో విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యమేకరూప్యమ్

సన్ ౧౯౦౭.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

మూ ॥ నిధాయహృదివిశ్వేశం విధాయగురువందనమ్।

బాలానాంసుఖబోధాయ క్రియతేతర్కసంగ్రహః ॥ ౧ ॥

శ్రీ తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యాన్యాయబోధినీప్రారభ్యతే.

టీ ॥ అఖిలాగమసంచారి శ్రీకృష్ణాఖ్యంపరంమహః। ధ్యాత్వా గోవర్ధనసుధీ స్తనుతేన్యాయబోధినీమ్ ॥ చికీర్షితస్యగ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థ మిష్టదేవతా నమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబధ్నాతి * నిధాయేతి * అథ పదార్థాన్ విభజతే ॥

శ్రీ తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యానిరుక్తిఃప్రారభ్యతే.

టీ ॥ ప్రణమ్యదక్షిణామూర్తిం మాక్షీణగుణలక్షణమ్। తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యార్థం నిరుక్తిఃక్రియతేమయా ॥ ఇహఖలు ప్రారిప్సితప్రకరణసమాప్తి ప్రత్యర్థిప్రత్యూహవ్యూహవిధ్వంసనాయ గ్రంథారంభే మంగళమనుతిష్ఠంతి శిష్టాః। ప్రతిజిత్సూనాం ప్రతిపత్తయే ద్రవ్యాది పదార్థాన్ ప్రతిపిపాదయిషు రన్నంభట్టస్స్వానుష్ఠితం మంగళముపనిబధ్నాతి * నిధాయేతి * ననుశిష్టసంప్రదాయాదనుష్ఠీయతాం నామమంగళం తదుపనిబంధనం తు నిరర్థకమితి చేన్న, ఉపనిబంధనస్యశిష్యశిక్షార్థతామన్నంభట్టోమనుతే। తర్కసంగ్రహమారిప్స్యమానేనబాలానాం గ్రంథకరణసామర్థ్యస్య శశవిషాణసోదరతయా నవయం తదర్థతాం మన్యామహే-కింతుమంగళోపనిబంధనస్యాపి మంగళతాం ప్రతిపద్యామహే - నను కిమర్థమయంగ్రంథః క్రియతఇత్యతఆహ * సుఖబోధాయేతి * సుఖందుఃఖధ్వంసః మోక్షఇతియావత్ సుఖాయబోధస్సుఖబోధః ప్రయోజకత్వం చతుర్థ్యర్థః

(ని) తథాచ మోక్షప్రయోజకం జ్ఞానమితి ఫలితం తచ్చజ్ఞానం పదార్థ విషయకమేవ-తర్కసంగ్రహ ఇతి సంజ్ఞాబలాత్-సమ్యక్ గృహ్యంతే బుధ్యంతే అనేనేతి సంగ్రహః బోధకః జ్ఞానజనకః, తర్కాణాం ద్రవ్యాదిపదార్థానాం సంగ్రహః తర్కసంగ్రహ ఇతి తదర్థత్వాత్. తథాచ మోక్షప్రయోజకీభూత పదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞాన సంపాదనాయ అయంగ్రంథః క్రియత ఇతి భావః, నను మోక్షే నవపదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞానముపయుజ్యతే ఆత్మవిషయకజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపయోగితయా శ్రుతిసిద్ధత్వాదితి చేన్న, ఆత్మా ఇతరభిన్నః ఇత్యాకారకాత్మ విషయకతత్త్వజ్ఞానే ద్రవ్యాదిపదార్థవిషయక తత్త్వజ్ఞానస్యైవోపయోగిత్వాత్, శ్రూయతే చార్థోయ మీశావాస్యోపనిషది "స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణ మస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః" ఇతి-అయమర్థః. శుక్రంశుద్ధమాత్మానం సఏవపుమాన్ పర్యగాత్ ।పరిగతవాన్చేత్ జ్ఞాతవాన్ భవేత్-కీదృశమాత్మానం అకాయం శరీరరహితం అవ్రణం దుఃఖరహితం అస్నావిరం స్నావాస్సిరా యస్మిన్నవిద్యంత ఇత్యస్నావిరం శుద్ధం రాగద్వేష మోహరహితం అపాపవిద్ధం ధర్మాధర్మసంబంధశూన్యమ్, అథవా ఆత్మానం స్వాత్మానం అకాయాదిరూపం సఏవపర్యగాత్ ప్రాప్తవాన్ భవేత్ ముక్తోభవేదిత్యర్థః. యః పుమాన్ అర్థాన్ ద్రవ్యాదిపదార్థాన్ వ్యదధాద్వివేచితవాన్ కీదృశస్సన్, పరిభూః ఇతరమతాన్పరిభవిష్ణుః వక్తృత్వాదిశూన్యస్యపరిభవన సామర్థ్యం నసంభవతీత్యత ఆహ- కవిరితి, కవిః కవితాకల్పకః వక్తేతియావత్, జ్ఞానరహితస్య వక్తృతా కానన కౌముదీత్యత ఆహ. మనీషీతి, మనీషీ బుద్ధిమాన్ అతఏవ స్వయంభూః స్వయం భవతి ప్రభవతి సమర్థో భవతీతి । యథాకథంచిత్పదార్థ వివేచనం నఫలాయ కల్పతే తదాహ, యాథాతథ్యతో యథార్థత్వేన।సకృత్పదా

ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్య విశేషసమవాయాభావా స్సప్తపదార్థాః

(న్యా) *ద్రవ్యేతి* అత్రసప్తపదగ్రహణంపదార్థత్వంద్రవ్యాదిసప్తా
న్యతమత్వవ్యాప్యమితి వ్యాప్తిలాభాయ॥నను శక్తిపదార్థస్యాష్టమ
స్య సత్త్వాత్కథం సప్తైవేతి,తథాహి,మణ్యాది సంయుక్తేఇంధనాదౌ
సత్యపి వహ్నిసంయోగే దాహోనజాయతే- తచ్ఛూన్యేతుజాయతేఅ
తో మణిసమవధానే దాహానుకూలాశక్తి ర్నశ్యతి మణ్యభావదశాయాం
దాహానుకూలాశక్తిరుత్పద్యతే - తస్మాచ్ఛక్తిరతిరిక్త పదార్థ ఇతిచే
న్న- దాహంప్రతి మణేః ప్రతిబంధకత్వేన తదభావస్య కారణత్వేనై
వ నిర్వాహే మణిసమవధానాసమవధానాభ్యామనంతశక్తితత్ప్రాగభా
వతద్ధ్వంసకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్। తస్మాత్సప్తైవపదార్థా ఇతి

(ని) ర్థవివేచనం నాథాయ సంపద్యతేతదాహ,శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః
అనేకసంవత్సరానిత్యర్థః - ఏవంచ మోక్షప్రయోజకీభూతం యత్ప
దార్థతత్త్వజ్ఞానం తస్మై తర్కసంగ్రహః క్రియతఇతి నానుపపత్తిః.
అన్నంభట్టస్తుసుఖేన అనాయాసేన బోధస్సుఖబోధఇతి వ్యాచష్ట-త
చ్చవ్యాఖ్యానం కించిదపకర్షమాలంబతే, స్వతః పరమపురుషార్థ
భూతమోక్షంప్రతిస్వగ్రంథస్యోపయోగితా మప్రత్యాయ్య గ్రంథే
బాలకస్య ప్రవర్తయితు మశక్యత్వాత్ అథపదార్థాన్విభజతే.
* ద్రవ్యేతి * నన్వయంవిభాగోనుపపన్నః - సామాన్యలక్షణకథనా
నంతరమేవ విభాగస్య కర్తవ్యత్వాత్ - యథాహి గంధవతీపృథివీ
త్యనేన పృథివీసామాన్యలక్షణముక్త్వాసాద్వివిధేతి తద్విభాగఃక్రియ
తేతథా, నచేహ పదార్థ సామాన్యలక్షణముక్తమత స్తద్విభాగో
నుపపన్నఇతిచేన్న, తర్కసంగ్రహఇతివాక్య ఘటకీభూత తర్కపదేన
తల్లక్షణస్యోక్తప్రాయత్వాత్ - తథాహి,తర్క్యంతే జ్ఞాయంతఇతివ్యుత్ప
త్త్యా తర్కపదేన ద్రవ్యాదిపదార్థాఉచ్యంతే - తేనజ్ఞేయత్వంపదా
ర్థ సామాన్యలక్షణమితిలభ్యతే - అన్నంభట్టస్తుపదస్యార్థః పదా

తత్రద్రవ్యాణిపృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశకాలదిగాత్మమనాం
సినవైవ, రూపరసగంధస్పర్శసంఖ్యాపరిమాణపృథక్త్వసంయో
గవిభాగపరత్వాపరత్వగురుత్వద్రవత్వస్నేహశబ్దబుద్ధిసుఖదుః
ఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మసంస్కారాశ్చతుర్వింశతి
గుణాః।ఉత్క్షేపణాపక్షేపణాకుంచనప్రసారణగమనానీతిపంచక
ర్మాణి।సామాన్యంద్వివిధం।పరమపరంచేతి।నిత్యద్రవ్యవృత్తయో
విశేషాస్త్వనంతాఏవ ॥ సమవాయస్త్వేక ఏవ ॥ అభావశ్చతు
ర్విధః । ప్రాగభావఃప్రధ్వంసాభావోత్యంతాభావోన్యోన్యా

(న్యా)సిద్ధాం, ద్రవ్యాణివిభజతే*పృథివీతి*నన్వంధకారస్యదశమద్రవ్య
స్యసత్త్వాత్కథంనవైవేతి-తథాహి,నీలంతమశ్చలతీతి ప్రతీత్యానీలరూ
పాశ్రయత్వేన క్రియాశ్రయత్వేనచ తమసోద్రవ్యత్వం సిద్ధం - నచక్ష
త్రద్రవ్యేష్వంతర్భావాత్కుతోదశమద్రవ్యత్వమితి వాచ్యం,తమసో
రూపవత్త్వాదాకాశాది పంచకస్య నీరూపత్వాద్వాయోశ్చ నీరూప
త్వాన్నతేష్వంతర్భావః, తమసోనిర్గంధత్వాత్పృథివ్యాగంధవత్త్వా
న్నతత్రాంతర్భావః - తమసోనిస్స్పర్శత్వాజ్జలతేజసోశ్శీతోష్ణస్పర్శ
వత్త్వాన్న తయోరంతర్భావః,తస్మాత్తమసో దశమద్రవ్యత్వం సిద్ధమితి
చేన్న - తమసస్తేజోభావత్వే నైవోపపత్త్యావతిరిక్తత్వ కల్పనాయాం
మానాభావాత్,నచవినిగమనావిరహాత్తేజఏవాంధకారాభావస్వరూప
మితివాచ్యం,తేజసోఽభావరూపత్వేనానుభూతోష్ణస్పర్శాశ్రయ
ద్రవ్యాంతరకల్పనేగౌరవాత్,తస్మాదుష్ణస్పర్శగుణాశ్రయతయా తేజసో
ద్రవ్యత్వంసిద్ధం-తమసినీలరూపప్రతీతిస్తుభ్రాంతిరేవ-ఏవంకర్మవత్త్వ
ప్రతీతిరపి,దీపాపసరణక్రియాయాఏవతత్రభానాత్,పృథివీంలక్షయతి॥

(ని) ధర్మ ఇతి పృష్టత్వాత్ అభిధేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణ మి
తిలభ్యతఇత్యనేన గ్రంథేనవిభాగ వాక్యఘటక పదార్థ పదేనైవ
సామాన్యలక్షణలాభం మన్యతే - సామాన్యలక్షణ కథనానంతరమేవ

భావశ్చేతి ॥ తత్ర గంధవతీ పృథివీ ॥ సా ద్వివిధా । నిత్యాఽని
త్యా చేతి । నిత్యా పరమాణురూపా । అనిత్యా కార్యరూపా

(న్యా) * గంధవతీతి * గంధవత్త్వం పృథివ్యా లక్షణం, లక్ష్యా పృథివీ- పృథివీ

(ని) తేకతివిధా ఇత్యాకాంక్షాయాం విభాగవాక్యస్యావతరణీయత్వేన
వయం తత్పక్షమాద్రియామహే । పదార్థేషు ప్రథమోద్దిష్టాని ద్ర
వ్యాణి, తేషు ప్రథమోద్దిష్టాం పృథివీం లక్షయతి * తత్రేతి * తత్ర
ద్రవ్యాది పదార్థసముదాయే । సప్తమ్యాస్త్రల్ । తదర్థశ్చ ఘటక
త్వం । తథా చ ద్రవ్యాదిపదార్థసముదాయఘటకీభూత ద్రవ్యఘటకీభూ
తా పృథివీ గంధవతీత్యన్వయబోధః ॥ అత్ర లక్ష్యా పృథివీ । పృథివీ
త్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం । లక్ష్యవాచకపదాద్యద్ధర్మ విశిష్టం ప్ర
తీయతే స ధర్మో లక్ష్యతావచ్ఛేదకః । యో ధర్మో యస్యావచ్ఛే
దకస్స తద్ధర్మావచ్ఛిన్నః । ప్రకృతే లక్ష్యతాయాం పృథివీత్వమవ
చ్ఛేదకం । అతః పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా । లక్ష్యతావచ్ఛేదకావ
చ్ఛిన్నం లక్ష్యమిత్యుక్త్వావచ్ఛిన్న పదం విశిష్టార్థకం ప్రత్యేతవ్యం
అత్ర గంధవత్త్వం లక్షణం ॥ గంధవత్త్వం చ సమవాయసంబంధేన గం
ధాధికరణత్వం । గుణగుణినోస్సమవాయాత్ । గంధస్య గుణత్వాత్పృ
థివ్యా గుణిత్వాత్ । పృథివీం విభజతే, * సేతి విధీయతే విభజ్యతేఽన
యేతి వ్యుత్పత్త్యా విధాశబ్దో విభాజకధర్మపరః । ద్వే విధే విభాజ
కధర్మౌ యస్యాస్సా ద్వివిధా । తద్విశిష్టేత్యర్థః । తద్ద్వయమేవ స్పష్ట
యతి * నిత్యాఽనిత్యా చేతి * నిత్యానిత్యపదే నిత్యత్వానిత్యత్వపరే, తయో
రభేదసంబంధేన విభాజకధర్మద్వయేఽన్వయః । తథా చ పృథివీ నిత్య
త్వానిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మద్వయవిశిష్టేత్యన్వయబోధః । ని
త్యపృథివీం దర్శయతి * నిత్యా పరమాణురూపేతి * పృథివీత్యనుషజ్యతే,
తథా చ పరమాణురూపా యా సా పృథివీ నిత్యపృథివీత్యర్థః । అనిత్యపృ
థివీం దర్శయతి * కార్యరూపేతి * ఉత్పాదవినాశశాలినీ ద్వ్యణుకాది

(ని) రూపా యా పృథివీసాఽనిత్యేత్యర్థః *పునస్త్రివిధేతి *సచాత్ర
కింపృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్య విభాగః । ఆహోస్విద నిత్యపృథివీత్వావచ్ఛి
న్నస్య ? నాద్యః । పృథివీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ యద్యయం విభాగ
స్స్యాత్తర్హి నిత్యపృథివ్యా అపి శరీరేంద్రియవిషయేషు క్వచిదంత
ర్భావో వాచ్యః । సచ నసంభవతి, తథాహి, శరీరేంద్రియయోరని
త్యత్వాత్తత్ర నిత్యపృథివ్యా నాంతర్భావః । నాపి విషయే । మృత్పాష
ణాదిరూపస్య విషయస్యానిత్యత్వాత్ । నచాదిపదసంగ్రాహ్యేషు పర
మాణురూపపృథివీష్వంతర్భవతీతి వాచ్యమ్ । ఏవమపి తైజసవిషయేని
త్యతైజసాంతర్భావాసంభవాత్ । తత్ర విషయశ్చతుర్విధః । భౌమ
దివ్యౌదర్యాకరజభేదాదితి లిఖితమ్ । భౌమం భూమిజన్యం, దివ్యం ద్యుజ
న్యమ్ । ఔదర్యముదరజన్యం ఆకరజమాకరజన్యం నహ్యేషు జన్యరూప
విషయేషు నిత్యతేజోంతర్భవితుమీష్టే । అతో నాద్యపక్షస్సమీచీనః,
నాపిద్వితీయః । పునస్త్రివిధేతి పునశ్శబ్దేన పూర్వం విభక్తస్యైవ విభా
గాంతరం క్రియత ఇతి సూచనాత్ నచ పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకా
రార్థక ఇతి వాచ్యమ్ । వాక్యాదావస్య పునశ్శబ్దస్య వాక్యాలంకా
రార్థకతాయాః క్వాప్యదృష్టచరత్వాత్ । యత్కించిత్పదోత్తరం ప్ర
యుజ్యమానస్యైవాస్య వాక్యాలంకారార్థకతాయాస్తత్ర తత్ర
దృష్టచరత్వాత్ । అన్నంభట్టస్యాప్యయం పక్షస్సంమత ఇతి ప్రతిభాతి,
శరీరేంద్రియభిన్నో విషయ ఇతి తేన లిఖితత్వాత్ । పునస్త్రివిధేతి
వాక్యస్య ప్రకారాంతరేణ విభజత ఇత్యవతరణికా దానాచ్చ । తేన
హి ప్రాగేకేన ప్రకారేణ విభక్తస్యైవేదానీం ప్రకారాంతరేణ విభా
గః క్రియత ఇత్యవగమ్యతే । అతో మహదసమంజసమితి చేన్న, పృథి
వీత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ విభజనాత్ । నిత్యపృథివ్యాశ్చ మృత్పాషాణాది
రిత్యాది పదసంగ్రాహ్యేషు పరమాణుష్వంతర్భావాన్నానుపపత్తిః ।
నచపృథివీజలతేజోవాయుష్వేకరీత్యా పునస్త్రివిధా పునస్త్రివిధాః పు

పునస్త్రివిధా । శరీరేన్ద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరమస్మదాదీనాం । ఇన్ద్రియం గన్ధగ్రాహకం ఘ్రాణం । తచ్చ నాసాగ్రవృత్తి । విషయో మృత్పాషాణాదిః । శీతస్పర్శవత్య ఆపః । తాశ్చ ద్వివిధాః । నిత్యా అనిత్యాశ్చేతి । నిత్యాః పరమాణురూపాః । అనిత్యాః కార్యరూపాః । పునస్త్రివిధాః । శరీరేన్ద్రి

(న్యా) త్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం - పృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా - యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం లక్ష్యం స ధర్మో లక్ష్యతావచ్ఛేదకః యో ధర్మో యస్యావచ్ఛేదకస్స తద్ధర్మావచ్ఛిన్న ఇతి న్యాయాత్, తథా చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకం పృథి

(ని) నత్రివిధం పునస్త్రివిధ ఇతి వాక్యానాం దర్శనాత్తేష్వర్థరీతిరపి కైవ వాచ్యా । తచ్చ న సంభవతి ॥ నిత్యపృథివ్యా నిత్యజలస్య నిత్యవాయోశ్చ విషయే తథాత్వసంభవేపి నిత్యతేజసో విషయే తథాత్వం న సంభవతి భౌమాదీనాం జన్యత్వాదితి పూర్వమేవోక్తత్వాదితి వాచ్యం తత్ర భౌమం భూమిసంబంధి । దివ్యం ద్యుసంబంధి ఔదర్యముదరసంబంధి । ఆకరజమాకరసంబంధీతి వ్యాఖ్యానాత్ । ఏవం సతి నిత్యతేజసో విషయే తథాత్వస్సంభవతి । భూమ్యాదిసంబంధిత్వస్య నిత్యతేజసోపి సంభవాదిత్యాస్తాం విస్తరః । పార్థివశరీరం దర్శయతి * అస్మదాదీనామితి * అత్రావచ్ఛేదకత్వం షష్ఠ్యర్థః । తథా చాస్మదాదిరూపాత్మావచ్ఛేదకీభూతం యచ్ఛరీరం తత్పార్థివశరీరమిత్యర్థః । ఆత్మా హి శరీరావచ్ఛిన్నః । తదవచ్ఛేదకం శరీరమితి న వాక్యార్థానుపపత్తిః । పార్థివేన్ద్రియం దర్శయతి * ఇన్ద్రియమితి * కీదృశం తదిత్యత ఆహ * గన్ధగ్రాహకమితి * గన్ధస్య గ్రాహకం గన్ధగ్రాహకం । విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః । ణ్వుల్ప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః । తథా చ గన్ధవిషయకజ్ఞానజనకమిత్యర్థః * నాసాగ్రవృత్తీతి * అయం సుగన్ధ ఇత్యాకారక జ్ఞానజనకం ఘ్రాణం నామ పార్థివేన్ద్రియం తత్ర వర్తతే తేన తు నాసాగ్రమేవ ఇతి విశేషః । అథ జలీయశరీరం దర్శ

యవిషయభేదాత్ । శరీరంవరుణలోకే । ఇన్ద్రియం రసగ్రా
హకం రసనమ్ । తచ్చజిహ్వాగ్రవర్తి । విషయస్సరిత్సముద్రా
దిః । ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః । తద్ద్వివిధమ్ । నిత్యమనిత్యంచేతి ।
నిత్యంపరమాణురూపం । అనిత్యంకార్యరూపం । పునస్త్రివి
ధం । శరీరేన్ద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరమాదిత్యలోకే । ఇం
ద్రియంరూపగ్రాహకం చక్షుః । తచ్చకృష్ణతారాగ్రవర్తి ।
విషయశ్చతుర్విధః । భౌమదివ్యౌదర్యాకరజభేదాత్ । భౌ
మంవహ్న్యాది । దివ్యమబింధనంవిద్యుదాది । భుక్తస్యపరిణా
మహేతురౌదర్యమ్ । ఆకరజంసువర్ణాది ॥ రూపరహితస్ప
ర్శవాన్వాయుః । సద్వివిధః । నిత్యోఽనిత్యశ్చేతి । నిత్యఃప

(న్యా) పీత్వంపృథివీత్వావచ్ఛిన్నా లక్ష్యతా, ఏవంశీతస్పర్శవత్త్వాదిలక్ష
ణేషుజలాదీనాం లక్ష్యతాజలత్వాదీనాం లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వంచ బో
ధ్యం- ఏవంపృథివ్యాదిత్రికం నిరూప్యవాయుంనిరూపయతి * రూపరహి
తేతి * రూపరహితత్వేసతి స్పర్శవత్త్వంవాయోర్లక్షణం సతిస

(ని) యతి * వరుణలోక ఇతి * వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః । తథాచజలీయశ
రీరంవరుణలోకవృత్తీత్యర్థః । తైజసవిషయందర్శయతి * దివ్యమితి *
విద్యుదాదిరూపంయత్తైజసన్తద్దివ్యం తేజ ఇత్యర్థః । కీదృశంతద్విద్యు
దాదీత్యతఆహ * అబింధనమితి * ఆప ఇంధనాని యస్యతదబింధ
నం । నన్విదమనుపపన్నమ్ । అప్స్వింధనత్వాసంభవాత్ । ఇంధనత్వం
కాష్ఠత్వమ్ । నహ్యప్సుకాష్ఠత్వం సంభవతీతిచేన్న । ఇంధీదీప్తావితి
ధాతోః కరణాధికరణయోశ్చేతి కరణేల్యుటి యువోరనాకావిత్య
నాదేశేచ సతినిష్పన్న ఇంధనశబ్దో దీప్తిసాధనపరః । నకాష్ఠత్వవిశిష్ట
పరః । అథవాఽద్భిరింధనం దీపనంయస్య తదబింధనమ్ । ఇదానీమింధ
నశబ్దో భావేల్యుడంతః । పూర్వంతు కరణేల్యుడంతఇతి విశేషః । వా
యుంలక్షయతి * రూపేతి * రూపేణరహితః రూపరహితఇత్యత్ర తృతీ

రమాణురూపః । అనిత్యః కార్యరూపః । పునస్త్రివిధః । శరీ
రేంద్రియవిషయభేదాత్ । శరీరం వాయులోకే । ఇంద్రియం
స్పర్శగ్రాహకం త్వక్ । సర్వశరీరవృత్తిః । విషయో వృక్షాది
కంపనహేతుః । శరీరాంతస్సంచారీ వాయుః ప్రాణశ్చ । స చై

(న్యా) ప్త్యావిశిష్టార్థకతయా సామానాధికరణ్య సంబంధేన రూపత్వావ
చ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావ విశిష్టస్పర్శవత్త్వం లక్షణమితి ఫలితార్థః-
విశేషణానుపాదానే పృథివ్యాదిత్రికే ఽతివ్యాప్తిస్తత్రాపి స్పర్శవత్త్వస
త్త్వాదతస్తద్వారణాయ విశేషణోపాదానం - తావన్మాత్రోపాదానే
ఆకాశాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపి రూపరహితత్వసత్త్వాదత ఉక్తం స్పర్శ
వత్త్వమితి - అతివ్యాప్తిర్నామాలక్ష్యే లక్షణస్య సత్త్వం యథా గో
శ్శృంగిత్వం లక్షణముక్తం చేదలక్ష్యభూతగోభిన్నమహిషాదావతి
వ్యాప్తిః - తత్రాపి శృంగిత్వస్య సత్త్వాత్ - అవ్యాప్తిర్నామ లక్ష్యై
కదేశావృత్తిత్వం - లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వం చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకాశ్రయే
క్వచిల్లక్ష్యే లక్షణాసత్త్వం యథా గోర్నీలరూపవత్త్వం లక్షణముక్తం
చేచ్ఛ్వేతగవి నీలరూపాభావాదవ్యాప్తిః - అసంభవో నామ లక్ష్యమా
త్రే క్వాపి లక్షణాసత్త్వం యథా గోరేకశఫవత్త్వం లక్షణముక్తం చే
ద్గోసామాన్యస్య ద్విశఫవత్త్వేనైకశఫవత్త్వస్య క్వాప్యసత్త్వాదసం
భవః - అతివ్యాప్త్యవ్యాప్త్యసంభవానాం నిష్కృష్టలక్షణం తు లక్ష్య

(ని) యార్థః ప్రతియోగిత్వం, రహధాతో రభావః । క్తప్రత్యయస్యాశ్రయః,
తథా చ రూపప్రతియోగికాభావాశ్రయత్వే సతి స్పర్శవత్త్వం వాయో
ర్లక్షణమిత్యర్థః, అత్ర స్పర్శవత్త్వమాత్రోక్తౌ పృథివ్యాదావతి
వ్యాప్తిః అతో విశేషణదళముపాత్తం - తావన్మాత్రోక్తౌ గగనాదావతి
వ్యాప్తిః అత ఏవ విశేష్యోపాదానం, నను ప్రాణాపానాద్వ్యతిరిక్తద్ర
వ్యసత్త్వాత్కథం నవైవ ద్రవ్యాణీత్యాశంకాం ప్రసంగాదిదానీం పరి
హరతి *శరీరాంతస్సంచారీతి *యద్వా ప్రాణస్య విషయాదిభేదేన విభా

కోఽప్యుపాధిభేదాత్ప్రాణాపానాది సంజ్ఞాం లభతే ॥ శబ్దగుణ కమాకాశమ్ । తచ్చైకం విభునిత్యంచ । అతీతాదివ్యవహార

(న్యా) తావచ్ఛేదక సమానాధికరణత్వేసతిలక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాక భేదసామానాధికరణ్యమతివ్యాప్తిః, లక్ష్యతావచ్ఛేదకస మానాధికరణత్వేసతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వమవ్యాప్తిః లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతి యోగిత్వ మసంభవఇతి - ఆకాశంలక్షయతి-* శబ్దగుణకమితి* అత్ర గుణపదమాకాశే శబ్దఏవవిశేషగుణఇతి ద్యోతనాయనత్వతివ్యాప్తివా రణాయ, సమవాయేన శబ్దవత్త్వమాత్రస్య సమ్యక్త్వాత్ - తదుక్తమ్ ॥ "రూపంగంధోరసస్స్పర్శః స్నేహస్సాంసిద్ధికోద్రవః-బుద్ధ్యాదిభావ నాంతాశ్చ శబ్దో వైశేషికాగుణా" ఇతి*తచ్చైకమితి * అనేకత్వ మానాభావాదితిభావః - * విభ్వితి * సర్వమూర్తద్రవ్య సంయోగి త్వం విభుత్వం-మూర్తత్వంచక్రియాశ్రయత్వం. పృథివ్యప్తేజోవాయు మనాంసి మూర్తానిపృథివ్యప్తేజో వాయ్వాకాశవంచకంభూత పద వాచ్యం భూతత్వంనామ బహిరింద్రియగ్రాహ్యవిశేష గుణవత్త్వం । కాలంలక్షయతి * అతీతేతి * వ్యవహారహేతుత్వేస్య లక్షణత్వేఘట

(ని)గోభాష్యేదర్శితః, సచానుపపన్న ఇత్యతఆహ.శరీరాంతస్సంచారి త్వ, విషయఇత్యనుషజ్యతే-తథాచశరీరాంతస్సంచారివాయురూపాయః ప్రాణస్సవిషయఏవేత్యర్థః ఇతిరీత్యావ్యాఖ్యేయం, ఆకాశంలక్షయతి *శబ్దగుణకమితి* తచ్చైకం విభాజకధర్మద్వయశూన్యమ్ *విభ్వితి* సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వర్థః, పృథివ్యప్తేజోవాయుమనాంసిమూర్త ద్రవ్యాణి, నిత్యంధ్వంసాప్రతియోగి, కాలంలక్షయతి*అతీతాదితి*అతీ తఆదిర్యేషాంతే అతీతాదయః, తేషాంవ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః, అతీ తః, వర్తమానః, భవిష్యతీతి, తత్రకాలః కారణం, వ్యవహారేవ్యవహ ర్తవ్యతా వచ్ఛేదకస్య కారణత్వాత్, యథాయం ఘటఇతి శబ్దప్ర

హేతుః కాలః । స చైకో విభుర్నిత్యశ్చ ॥ ప్రాచ్యాదివ్యవహారహేతుర్దిక్ । సా చైకా విభ్వీ నిత్యా చ ॥ జ్ఞానాధికరణమాత్మా స ద్వివిధః । పరమాత్మా జీవాత్మా చేతి । తత్రేశ్వరస్సర్వజ్ఞః పరమాత్మా ఏక ఏవ । జీవస్తు ప్రతిశరీరం భిన్నః । విభుర్నిత్యశ్చ ॥

(న్యా) ఇత్యాదివ్యవహారహేతుభూతఘటాదావతివ్యాప్తిస్తద్వారణాయాతీతాదీతి- దిశో లక్షణమాహ * ప్రాచీతి * ఉదయాచలసన్నిహితా యా దిక్సా ప్రాచీ - అస్తాచల సన్నిహితా యా దిక్సా ప్రతీచీ - మేరోస్సన్నిహితా యా దిక్సోదీచీ - మేరోర్వ్యవహితా యా దిక్సావాచీ - ఆత్మానం నిరూపయతి * జ్ఞానాధికరణమితి * అధికరణపదం సమవాయేన జ్ఞానాశ్రయత్వ లాభార్థం, మనో నిరూపయతి,

---

(ని) యో ఘటో వ్యవహర్తవ్యః ఘటత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తస్య ఘటశబ్దప్రయోగే కారణత్వం, ప్రకృతే చాతీతః అతీతకాలవానితి సర్వత్ర తత్తత్కాలవానేవ వ్యవహర్తవ్యః, అతీతకాలవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తత్తత్కాలవత్త్వం చ తత్తత్కాల ఏవ, అతస్తాదృశ శబ్దప్రయోగే తత్తత్కాల ఏవ కారణం, ఇత్యేవ మతీతాది వ్యవహారహేతుత్వస్య కాలే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః, దిశో లక్షణమాహ * ప్రాచ్యాదీతి * అత్రాపి సర్వం పూర్వవదేవ వాచ్యం । ప్రాచ్యాదిదిగ్వత్త్వం చ ప్రాచ్యాదిదిగేవ, ఏవమన్యత్రాపి, ప్రాచీశబ్దప్రయోగే ప్రాచీదిక్కారణం, ఇత్యేవం తాదృశప్రయోగేషు తస్యా ఏవ కారణత్వాల్లక్షణసమన్వయః, అత్ర యద్యపి బహు వ్యాఖ్యేయం, తథాపి గ్రంథగౌరవభియా బాలదురూహతయా చ విరమ్యతే, ఏతత్ప్రపంచస్త్వన్యత్ర దర్శితోऽస్మాభిః - ఆత్మనో లక్షణమాహ * జ్ఞానాధికరణమితి * జ్ఞానస్యాధికరణమితి షష్ఠీతత్పురుషః- నిరూపితత్వం షష్ఠ్యర్థః అధికరణత్వమాశ్రయత్వం - తథా చ జ్ఞాననిరూపితాశ్రయత్వమాత్మనో లక్షణం- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః- సర్వవిషయకజ్ఞానవాన్ । మ

సుఖాద్యుపలబ్ధిసాధనమింద్రియం మనః। తచ్చ ప్రత్యాత్మనియత
త్వాదనంతం పరమాణురూపం నిత్యంచ ॥ చక్షుర్మాత్రగ్రా

(న్యా) * సుఖాదీతి *ఉపలబ్ధిర్జ్ఞానసాక్షాత్కారః, తథాచ సుఖదుఃఖ
సాక్షాత్కారకారణత్వే సతీంద్రియత్వం మనసోలక్షణం, ఇంద్రియత్వ
మాత్రోక్తౌ చక్షురాదావతివ్యాప్తిరతస్సుఖేత్యాది- విశేష్యానుపాదా
నే- ఆత్మన్యతివ్యాప్తిరాత్మనో జ్ఞానాదికంప్రతిసమవాయికారణత్వాదత
ఇంద్రియత్వోపాదానం। రూపం లక్షయతి* చక్షుర్మాత్రేతి* చక్షు
ర్మాత్రగ్రాహ్యత్వవిశిష్టగుణత్వం రూపస్యలక్షణం విశేష్యమాత్రోపా
దానే రసాదావతివ్యాప్తిరతశ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వ విశేషణం
తావన్మాత్రోపాదానే రూపత్వనీలత్వాదావతివ్యాప్తిః, యోగుణో యే
దింద్రియగ్రాహ్యస్తన్నిష్ఠాజాతిరపితదింద్రియగ్రాహ్యేతి న్యాయాత్-
అతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానం- చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం
నామచక్షుర్భిన్నేంద్రియాగ్రాహ్యత్వేసతిచక్షుర్గ్రాహ్యత్వంమా
త్రపదానుపాదానే సంఖ్యాదావతివ్యాప్తిస్సంఖ్యాదావపి చక్షు
ర్గ్రాహ్యత్వ విశిష్టగుణత్వస్య సత్త్వాదతస్తద్వారణాయమాత్రపదం
సంఖ్యాదేస్తుచక్షుర్భిన్నత్వగింద్రియ గ్రాహ్యత్వాచ్చక్షుర్మాత్ర
గ్రాహ్యత్వంనాస్తి- అతీంద్రియేగురుత్వాదావతివ్యాప్తివారణాయచ

(ని)నో లక్షయతి* సుఖాదీతి*ఉపలబ్ధిర్జ్ఞానంవిషయత్వంషష్ఠ్యర్థః.
తత్సాధనత్వం తూపలబ్ధినిరూపితకారణత్వం- తథాచాహంసుఖీ - అ
హందుఃఖీత్యేవం సుఖాదివిషయకజ్ఞాన నిరూపితకారణతాశ్రయత్వ
మితి పర్యవసన్నమ్- * ప్రత్యాత్మనియతత్వాదితి * అయమనంతమి
త్యత్రహేతుఃప్రత్యేకస్యాత్మనఏకైకంమనఆవశ్యకమిత్యాత్మనామనంత
త్వాన్మనసామప్యనంతత్వమిత్యర్థః. ద్రవ్యమేవం నిరూపితమ్, అథగు
ణాన్నిరూపయంస్తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం రూపం లక్షయతి * చక్షుర్మాత్రే
తి * చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వేసతి గుణత్వం రూపస్యలక్షణం, రూ

హ్యోగుణోరూపమ్ । తచ్చ శుక్లనీలపీతరక్తహరితకపిశచిత్ర
భేదాత్సప్తవిధమ్ । పృథ్వీజలతేజోవృత్తి । తత్రపృథివ్యాం
సప్తవిధమ్ । అభాస్వరశుక్లంజలే । భాస్వరశుక్లం తేజ
సి । రసనగ్రాహ్యోగుణోరసః । సచమధురామ్లలవణకటుక

(న్యా)చక్షుర్గ్రాహ్యేతి-అత్రగ్రాహ్యత్వం లౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వమ
గ్రాహ్యత్వం తదవిషయత్వం తథాచ చక్షుర్భిన్నేంద్రియజన్యలౌకి
కసాక్షాత్కారావిషయత్వేసతిచాక్షుషలౌకికప్రత్యక్ష విషయత్వమితి
ఫలితోర్థః, ననుప్రభాఘటసంయోగేతివ్యాప్తిస్తస్య చక్షుర్మాత్ర
గ్రాహ్యగుణత్వాదితిచేన్న, గుణపదస్యవిశేషగుణపరత్వాత్, నచైవం
విశేషగుణత్వ ఘటితలక్షణే సంఖ్యాదావతివ్యాప్త్యభావాన్మాత్రపద
వైయర్థ్యమితివాచ్యం, సాంసిద్ధికద్రవత్వేతి వ్యాప్తివారణాయ తదు

(ని)ఏవంచక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యంగుణశ్చభవతీతిలక్షణసమన్వయః,చక్షు
ర్మాత్రేణగ్రాహ్య ఇత్యత్ర జన్యత్వంతృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞా
నమర్థః. ణ్యత్ప్రత్యయస్య విషయోర్థః. తథాచచక్షుర్మాత్ర జ
న్యజ్ఞానవిషయత్వేసతి గుణత్వస్యరూపే సత్త్వాల్లక్ష్యలక్షణసమన్వ
యః, తత్రపృథివీజలతేజస్సముదాయే,ఘటకత్వంసప్తమ్యర్థః. పృథి
వ్యామిత్యత్ర వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ సప్తవిధమపిరూ
పంపృథివీజలతేజస్సముదాయఘటకీభూతపృథివీవృత్తీత్యన్వయబోధః,
అభాస్వరశుక్లంజలవృత్తి,భాస్వరశుక్లంతేజోవృత్తీత్యర్థః నను "గుణేశు
క్లాదయఃపుంసి గుణిలింగాస్తుతద్వతీ"తికోశాత్ గుణవాచకశుక్లాది
శబ్దానాం పుల్లింగత్వాభిధానాత్, రూపాత్మక గుణవాచకశుక్లశబ్ద
స్య కథమత్రనపుంసకత్వమితిచేన్న, అస్త్రీనియతలింగానాం యోగ
తల్లింగతాపిచేతి విశేషవచనబలేన ప్రకృతే రూపమితి కేవలం నపుం
సకలింగం విశేష్యపదమనుషజ్య శుక్లపదస్య నపుంసకతాయాఉపపా
దయితుంశక్యత్వాత్, రసంలక్షయతి * రసనేతి * పృథివీప్రభృతి

షాయతిక్తభేదాత్షడ్విధః । పృథివీజలవృత్తిః । తత్ర పృథివ్యాం షడ్విధః । జలే మధుర ఏవ । ఘ్రాణగ్రాహ్యో గుణో గంధః । స ద్వివిధః । సురభిరసురభిశ్చేతి । పృథివీమాత్రవృత్తిః త్వగింద్రియమాత్రగ్రాహ్యో గుణః స్పర్శః । స త్రివిధః । శీతోష్ణానుష్ణాశీతభేదాత్ । పృథివ్యప్తేజోవాయువృత్తిః । తత్ర శీతో జలే । ఉష్ణస్తేజసి । అనుష్ణాశీతః పృథివీవాయ్వోః । రూపాదిచతుష్టయం పృథివ్యాం పాకజమనిత్యంచ । అన్యత్రాపాక

(న్యా)పాదానాత్, అథవా చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యజాతిమద్గుణత్వస్య లక్షణత్వే న్నపరిథాఘటసంయోగాదావతివ్యాప్తిస్సంయోగత్వజాతేశ్చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యత్వాభావాద్ఘటపటసంయోగస్య త్వగిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వేన తద్గతజాతేరపి త్వగింద్రియగ్రాహ్యత్వాత్, నచైవం జాతిఘటితలక్షణే గుణత్వరూప విశేష్యస్య వైయర్థ్యం, జాతిమత్వాభావాదేవ రూపత్వాదావతివ్యాప్తివారణాదితి వాచ్యం - చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యజాతిమతి సువర్ణాదావతివ్యాప్తివారణాయ తదుపాదానమ్-ఏవం రసాదిలక్షణే విశేషణానుపాదానే లక్ష్యభిన్నగుణేఽతివ్యాప్తిర్విశేష్యానుపాదానే లక్ష్యవృత్తిరసత్వాదావతివ్యాప్తిరతో విశేషణవిశేష్యయోరుభయోరుపాదానం, స్పర్శం లక్షయతి * త్వగింద్రియమాత్రేతి * అత్రాపి మాత్రపదం సంఖ్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ అన్యత్సర్వం పూర్వవద్బోధ్యం *రూపాదిచతుష్టయం పృథివ్యాం పాకజమితి* ఏతత్త

(ని)నాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణాం నిత్యానిత్యవివేకో దర్శితో హి, అతో రూపాదీనాం చతుర్ణామపి తద్వివేకమేకోక్త్యాహ * పృథివ్యామితి * తద్వృత్తితచ్చతుష్టయమనిత్యమిత్యన్వయః, పాకజమితి హేతుగర్భం విశేషణమ్, తథాచ పృథివీవృత్తిరూపాదిచతుష్టయం పాకజత్వాదేవ నిత్యపృథివ్యామనిత్యపృథివ్యాం చ వర్తమానం సర్వమప్యనిత్యమిత్యర్థః. అన్యత్రజలాదివృత్తి రూపాదచతుష్టయం నిత్యమనిత్యంచేత్యర్థః. (అనిత్యమేవేత్యత్ర పాకజత్వాభావాదిత్యత ఆహ)* అపాక

జం నిత్యమనిత్యం చ । నిత్యగతం నిత్యమనిత్యగతమనిత్యమ్ । ఏ
కాదివ్యవహారహేతుస్సంఖ్యా । నవద్రవ్యవృత్తిః । ఏకత్వాది

(న్యా)త్త్వనిర్ణయశ్చేత్థం, పాకో నామ విజాతీయతేజస్సంయోగస్స చ నా
నాజాతీయః- రూపజనకో విజాతీయతేజస్సంయోగస్తదపేక్షయా రసజన
కో విజాతీయతేజస్సంయోగ ఏవం గంధజనకో విజాతీయతేజస్సంయో
గ ఏవం స్పర్శజనకోపి తథైవ - ఏవం ప్రకారేణ భిన్నభిన్నజాతీ
యాః పాకాః కార్యవైలక్షణ్యేన కల్పనీయాః ॥ తథాహి, తృణపుం
జనిక్షిప్తే ఆమ్రాదౌ పుష్టత్వలక్షణవిజాతీయతేజస్సంయోగాత్పూర్వహ
రితరూపనాశే రూపాంతరస్య పీతరూపాదేరేవోత్పత్తిః పూర్వరస
స్యామ్లరసస్యైవానుభవాత్ - క్వచిత్పూర్వరూపస్య సత్త్వేపి రసప
రావృత్తిర్దృశ్యతే, విజాతీయతేజస్సంయోగేన పూర్వతనామ్లనాశే మ
ధురరసస్యానుభవాత్ తస్మాద్రూపజనకాపేక్షయా రసజనకో విలక్ష
ణ ఏవ- ఏవం గంధజనకోపి విలక్షణ ఏవేత్యంగీకార్యః- రూపరసయోర
పరావృత్తావపి పూర్వగంధనాశే విజాతీయతేజస్సంయోగేన సురభిగం
ధోపలబ్ధేః- ఏవం స్పర్శజనకోపి, పాకవశాత్కఠినస్పర్శనాశే మృదు
స్పర్శానుభవాత్ - తస్మాద్రూపాది జనకా విజాతీయా ఏవ పాకా య
థాకార్యమున్నేయాః- అత ఏవ పార్థివపరమాణూనామేకజాతీయ

(ని)జమితి* తస్మాదేవ నిత్యమనిత్యం చేత్యర్థః. నన్వత్ర జలాదావర్త
మానం రూపాదిచతుష్టయమిత్యసంగతం, గంధాదేర్జలాద్యవృత్తి
త్వేన తద్ఘటితచతుష్టయస్య జలాద్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న ॥ రూపాదిచ
తుష్టయమిత్యస్య రూపాదిచతుష్టయమధ్యప్రవిష్టమిత్యర్థక
త్వాత్, తథాచ రూపాదిచతుష్టయమధ్యప్రవిష్టానాం యేషాం జ
లాదివృత్తిత్వం సంభవతి తాన్యేవాత్ర రూపాదిచతుష్టయపదేన
గ్రాహ్యాణీతి నవాక్యార్థానుపపత్తిః - సంఖ్యాం లక్షయతి * ఏకా
దీతి * అయమేక ఇమౌ ద్వావిత్యాది వ్యవహారే ఏకత్వద్విత్వాది

పదార్థపర్యంతా । ఏకత్వం ద్వివిధమ్ । నిత్యగతం నిత్యమనిత్య
గతమనిత్యమ్ । ద్విత్వాదికం తు సర్వత్రానిత్యమేవ । మానవ్య
వహారాసాధారణకారణం పరిమాణమ్ । నవద్రవ్యవృత్తి । త
చ్చతుర్విధమ్ । అణు మహద్దీర్ఘం హ్రస్వం చేతి । పృథగ్వ్యవ
హారాసాధారణకారణం పృథక్త్వమ్ । సర్వద్రవ్యవృత్తి ।

(న్యా) త్వేపి పాకమహిమ్నా విజాతీయద్రవ్యాంతరానుభవః, యథా గో
భుక్తతృణాదీనామాపరమాణ్వంతం భంగే తృణారంభకపరమాణుషు విజా
తీయతేజస్సంయోగాత్పూర్వరూపాది చతుష్టయనాశే తదనంతరం దు
గ్ధీయాదృశం రూపాదికం వర్తతే తాదృశరూప రసగంధస్పర్శజనకా
స్తైజస్సంయోగాజ్జాయంతే తదనంతరం తైరేవ తాదృశరూపరసాదయు
త్పద్యంతే తాదృశరూపాది విశిష్టపరమాణుభిర్దుగ్ధద్వ్యణుకమారభ్య
తే తత్ర త్ర్యణుకాదిక్రమేణ మహాదుగ్ధారంభః ఏవం దుగ్ధారంభకైః పర
మాణుభిరేవ దధ్యారభ్యతే పాకమహిమ్నా-దధ్యారంభకైః పరమాణు

(ని) రూపవ్యవహర్తృతావచ్ఛేదకస్య కారణతయా ఏకత్వద్విత్వాదిసం
ఖ్యాయా ఏకో ద్వావిత్యాదిశబ్దప్రయోగ కారణత్వస్య విద్యమానత్వా
ల్లక్షణసంగతిః * నిత్యగతం నిత్యమితి * ఏకత్వనాశం ప్రత్యాశ్రయ
నాశః కారణమ్, అతః పరమాణూనాం నాశాభావేన తద్గతమేకత్వమ
పి న నశ్యతీతి నిత్యగతమేకత్వమపి నిత్యం, అనిత్యం ద్వ్యణుకాదికం
తు యదా నశ్యతి తదా తద్గతమేకత్వమపి నశ్యతీత్యనిత్య గతమేకత్వ
మనిత్యమ్ * ద్విత్వాదికం త్వితి * సర్వత్ర, నిత్యే అనిత్యే చేత్యర్థః. ద్వి
త్వాదికం హి అపేక్షాబుద్ధ్యోత్పద్యతే అపేక్షాబుద్ధినాశేన చ నశ్యతి, అ
యమేక ఇమౌ ద్వావిత్యాకారకాపేక్షా బుద్ధిర్యదా జాయతే తదానీం
ద్విత్వోత్పాదః తాదృశబుద్ధినాశే చ తన్నాశ ఇతిరీత్యా ద్విత్వాదికం త్వని
త్యమేవేత్యర్థః. పరిమాణం లక్షయతి * మానవ్యవహారేతి * అయమే
తావత్పరిమాణవానిత్యాది వ్యవహారే తావత్పరిమాణవాన్ వ్యవహర్త

సంయుక్తవ్యవహారహేతుస్సంయోగః। సర్వద్రవ్యవృత్తిః॥ సంయో
గనాశకో గుణో విభాగః। సర్వద్రవ్యవృత్తిః। పరాపరవ్యవహారా
సాధారణకారణే పరత్వాపరత్వే । తే ద్వివిధే । దిక్కృతే కాల
కృతే చేతి । దూరస్థే దిక్కృతం పరత్వమ్ । సమీపస్థే దిక్కృత
మపరత్వమ్ । జ్యేష్ఠే కాలకృతం పరత్వమ్ । కనిష్ఠే కాలకృతమప

(న్యా)భిరేవ నవనీతాదికమితి దిక్, విభాగం లక్షయతి * సంయోగనాశక
ఇతి * సంయోగనాశకత్వ విశిష్టగుణత్వం విభాగస్య లక్షణం, విశేషణమా
త్రోక్తౌ హాదానేక్రియాయామతివ్యాప్తిస్తస్యా అపి సంయోగనాశకత్వాద

(ని)వ్యః తావత్పరిమాణవత్త్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం, తచ్చ పరిమా
ణమేవ, తాదృశవ్యవహారే హేతురిదమేవేతి కృత్వాల్లక్ష్యలక్షణ సమన్వ
యః, అణ్వాదీని చత్వారి భావప్రధానాని, పృథక్త్వం లక్షయతి * పృథగితి *
ఇదమస్మాత్ పృథగితి వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకీభూతపృథ
క్త్వస్య కారణత్వాత్, సంయోగం లక్షయతి * సంయుక్తవ్యవహారేతి * ఇ
మౌ సంయుక్తావితి వ్యవహారే సంయుక్తత్వం వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకం
తచ్చ సంయోగవత్త్వం, స చ సంయోగ ఏవ, తాదృశవ్యవహారే తస్య కారణ
త్వాల్లక్షణసమన్వయః, విభాగం లక్షయతి * సంయోగనాశక ఇతి * అత్ర
షష్ఠ్యాః ప్రతియోగిత్వమర్థః నశధాతోర్ధ్వంసోఽర్థః ణ్వుల్ప్రత్యయ
స్య జనకత్వమర్థః తథాచ సంయోగప్రతియోగికధ్వంస జనకత్వే స
తి గుణత్వం విభాగస్య లక్షణం, కార్యమాత్రం ప్రతి కాలస్య కారణతయా
సంయోగప్రతియోగికధ్వంసస్యాపి కార్యత్వాత్తం ప్రత్యపి కాలస్య కారణ
త్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ గుణపదమ్, రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ
విశేషణదళమ్. ఏకోక్త్యా పరాపరత్వయోర్లక్షణమాహ * పరాపరేతి
* పరవ్యవహారాసాధారణకారణత్వం పరత్వస్య లక్షణమపరవ్యవహారా
సాధారణ కారణత్వమపరత్వస్య లక్షణమిత్యర్థః. పరాపరయోర్వ్య
వహారయోర్వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకీభూతే పరత్వాపరత్వే ఏవేతి లక్షణ

రిత్వమ్ ॥ ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వం । పృథివీ
జలవృత్తి । ఆద్యస్యందనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్ । పృథి
వీజలతేజోవృత్తి । తద్ద్వివిధమ్ । సాంసిద్ధికం నైమిత్తికం చేతి ।
సాంసిద్ధికం జలే । నైమిత్తికం పృథివీతేజసోః । పృథివ్యాం ఘృ
తాదావగ్నిసంయోగజం ద్రవత్వమ్ । తేజసి ద్రుతసువర్ణాదౌ
చూర్ణాదిపిండీభావహేతుర్గుణః స్నేహః । జలమాత్రవృత్తిః

(న్యా) తస్తద్వారణాయ విశేష్యం - గురుత్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * పతనం
చాధోదేశ సంయోగానుకూలక్రియా, ద్వితీయపతనక్రియాయాం వేగ
స్యాసమవాయికారణత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిస్స్యాదిత్యత ఆద్యేతి - ద్రవత్వం
లక్షయతి * ఆద్యస్యందనేతి * స్యందనం నిమ్నదేశ సంయోగానుకూల
క్రియా ఆద్యపద ప్రయోజనం పూర్వవద్బోధ్యం - స్నేహం లక్షయతి *
చూర్ణాదీతి * చూర్ణాదిపిండీభావహేతుత్వే సతి గుణత్వం స్నేహస్య
లక్షణం - పిండీభావో నామ ధారణ కర్షణ హేతుభూతో విలక్షణసం
యోగస్తాదృశ సంయోగే స్నేహస్యైవా సాధారణకారణత్వం న తు జ
లాదిగతద్రవత్వస్య తథా సతి ద్రుతసువర్ణాది సంయోగేన చూర్ణాదేః

(ని) సమన్వయః, గురుత్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * ఆద్యం యత్పతనం తస్యాస
మవాయికారణమిత్యర్థః. తాళఫలేహి ప్రథమం పతనక్రియోత్పద్యతే,
తాం ప్రతి గురుత్వ మసమవాయికారణం, కార్యేణ పతనేన సహ ఏక
స్మిన్ ఫలరూపార్థే సమవేతం, క్రియాక్రియావతోస్సమవాయాత్,
కారణం గురుత్వం తదపి ఫలే సమవేతమ్, గుణగుణినోశ్చ సమవాయాత్
అత ఆద్యపతనా సమవాయికారణం భవతీతి లక్షణం సంగతమ్, ద్రవ
త్వం లక్షయతి * ఆద్యేతి * ప్రథమం జలాదేర్యా స్యందనక్రి
యోత్పద్యతే తాం ప్రత్యేతదసమవాయికారణమ్, స్నేహస్య లక్షణ
మాహ * చూర్ణాదీతి * జలసంయోగే చూర్ణాదీనాం
పిండీభావో జాయతే తం ప్రతి జలస్థస్నేహః కారణమితి కృత్వాల

శ్రోత్రగ్రాహ్యో గుణశ్శబ్దః। ఆకాశమాత్రవృత్తిః। స ద్వివిధః ధ్వన్యాత్మకో వర్ణాత్మకశ్చేతి। ధ్వన్యాత్మకో భేర్యాదౌ। వర్ణాత్మకస్సంస్కృతభాషాదిరూపః॥ సర్వవ్యవహారహేతు

(న్యా) పిండీభావాపత్తేః-అతస్స్నేహ ఏవ తత్ర సాధారణకారణం-విశేషణమాత్రోపాదానే కాలాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ విశేష్యోపాదానం- వస్తుతస్తు ద్రుతజలసంయోగస్యైవ చూర్ణాదిపిండీభావహేతుత్వం స్నేహస్య పిండీభావహేతుత్వే మానాభావాత్, జలేద్రుతత్వవిశేషసాక్షాత్కారకాదివ్యావృత్తిః - శబ్దం లక్షయతి * శ్రోత్రేతి * శబ్దత్వేతి వ్యాప్తివారణాయ గుణపదం, రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయ శ్రోత్రేతి - స త్రివిధః - సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి-యథా భేరీదండసంయోగజన్యో ధ్వాంకారాదిః - హస్తాభిఘాతసంయోగజన్యో మృదంగాదిశబ్దః - వంశే పాట్యమానే దళద్వయవిభాగజన్యః పటపటశబ్దః- శబ్దోత్పత్తిదేశమారభ్య కర్ణపర్యంతం నిమిత్తపవనేన శబ్దధారా జాయంతే తత్రోత్తరశబ్దే పూర్వశబ్దః కారణం - ఆద్యశబ్దం విహాయ ద్వితీయాదిశబ్దాశ్శబ్దజాః - బుద్ధేర్లక్షణమాహ * సర్వవ్యవహారేతి * వ్యవహారశ్శబ్దప్రయోగః- జ్ఞానం వినా శబ్దప్రయోగాసం

(ని) క్ష్యలక్షణసమన్వయః, శబ్దం లక్షయతి * శ్రోత్రేతి * తృతీయాతత్పురుషసమాసః, జన్యత్వం తృతీయార్థః. గ్రహధాతోర్జ్ఞానమర్థః. ప్రత్యయార్థో విషయః, తథాచ శ్రోత్రేంద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి గుణత్వం శబ్దస్య లక్షణమ్ * భేర్యాదావితి * అత్రావచ్ఛేద్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ భేర్యాద్యవచ్ఛేద్య ఇత్యర్థః. బుద్ధిం లక్షయతి * సర్వవ్యవహారేతి * సర్వేషాం వ్యవహారాణాం హేతురిత్యర్థః. అర్థం బుద్ధ్వా శబ్దరచనేతి న్యాయేన సకలశబ్దప్రయోగకారణత్వరూపలక్షణస్య బుద్ధావిద్యమానత్వాల్లక్షణసమన్వయః, జ్ఞానమితి, బుద్ధిరేవ జ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః, అస్మంఘటస్తు జ్ఞానత్వ

జ్ఞానం బుద్ధిః । సా ద్వివిధా ॥ స్మృతిరనుభవశ్చేతి ॥ సంస్కా-
రమాత్రజన్యం జ్ఞానం స్మృతిః । తద్భిన్నం జ్ఞానమనుభవః ।

(న్యా) భవాచ్ఛబ్దప్రయోగరూపవ్యవహారహేతుత్వం జ్ఞానస్య లక్షణం-
ఘట ఇతి వ్యవహారహేతుభూతఘటేఽతివ్యాప్తి వారణాయ సర్వేతి కా-
లేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యం, బుద్ధిం విభజతే * స్మృతిరనుభవశ్చేతీతి *
స్మృతిం లక్షయతి * సంస్కారేతి * బహిరింద్రియాజన్యత్వవిశిష్టసం-
స్కారజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వం స్మృతేర్లక్షణం - సంస్కారజన్యత్వవి-
శేషణానుపాదానేఽనుభవేఽతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ తదుపాదానం-
సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యం. ధ్వంసం ప్రతి ప్రతియో-
గినః కారణత్వాత్సంస్కారధ్వంసేఽపి సంస్కారజన్యత్వస్య సత్త్వాత్-
ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం-మాత్రపదార్థైక-
దేశసంస్కారేతరాజన్యత్వస్య బహిరింద్రియాజన్యత్వార్థకరణాన్నాస-
మ్భవః- అనుభవం లక్షయతి * తద్భిన్నమితి * తద్భిన్నత్వం నామ స్మృతి-
భిన్నత్వం - తథా చ స్మృతిభిన్నత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వమనుభవస్య లక్షణం-
విశేషణానుపాదానే స్మృతావతివ్యాప్తిః - విశేష్యానుపాదానే ఘ

(ని) మేవ బుద్ధేర్లక్షణం వదన్ సర్వవ్యవహారహేతురిత్యస్య స్వరూపకథ-
న మాత్రపరతాం మనుతే, తదాశయస్తు దీపికావ్యాఖ్యానావసరేఽనిపు-
ణతరముపపాదయిష్యతేఽస్మాభిః * సేతి * బుద్ధిరిత్యర్థః. స్మృతిం లక్ష-
యతి * సంస్కారేతి * స్మృతిర్హి భావనాఖ్యసంస్కారతో జన్యతే
జ్ఞానం చ భవతీతి లక్షణసమన్వయః, అత్రానుభవేఽతివ్యాప్తి వారణా-
య విశేషణదళం అనుభవస్యేంద్రియాదిజన్యత్వేన సంస్కారజన్యత్వా-
భావాన్నాతివ్యాప్తిః, సంస్కారధ్వంసేఽతి వ్యాప్తివారణాయ విశేష్య-
దళమ్, అనుభవం లక్షయతి * తద్భిన్నమితి * స్మృతిభిన్నమిత్య-
ర్థః. జ్ఞానత్వమాత్రోక్తౌ స్మృతావతివ్యాప్తిః, అత ఏతద్విశేషణం తా-
వన్మాత్రోక్తౌ ఘటాదావతివ్యాప్తిః- అతో జ్ఞానత్వమితి, స ఏవానుభ

సద్వివిధః । యథార్థోఽయథార్థశ్చేతి । తద్వతితత్ప్రకారకోఽనుభవో యథార్థః । యథాఽయంఘటఇతి । సైవప్రమేత్యు

(న్యా)టాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ విశేషణవిశేష్యయోరుపాదానం, అనుభవంవిభజతే*సద్వివిధఇతి*యథార్థానుభవంలక్షయతి * తద్వతీతి * తద్వతీత్యత్ర సప్తమ్యర్థో విశేష్యత్వం-తచ్ఛబ్దేన ప్రకారీభూతధర్మో గ్రాహ్యః - తథాచతద్వద్విశేష్యకత్వేసతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వం యథార్థానుభవస్యలక్షణం - ఉదాహరణం - రజతత్వవద్విశేష్యకత్వేసతి రజతత్వప్రకారకం రజతే ఇదం రజతమితిజ్ఞానం తద్వన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితతన్నిష్ఠప్రకారతాశాల్యనుభవత్వమితినిష్కర్షః-అన్యథా యథాశ్రితేరంగరజతయోరిమేరజతరంగే. ఇత్యాకారకసమూహాలమ్బనభ్రమేతివ్యాప్తిస్తత్రాపి రజతత్వవద్విశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయోః - రంగత్వవద్విశేష్యకత్వ రంగత్వప్రకారక

(ని)సోద్వివిధః, తత్రయథార్థానుభవంలక్షయతి * తద్వతీతి * తదస్యాస్తీతి తద్వాన్, తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షితోధర్మోగ్రాహ్యః తద్వతీత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ తద్వద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వంయథార్థానుభవస్య లక్షణమిత్యర్థః. యత్రపురోవర్తిని ఘటేఽయంఘటఇత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం, సయథార్థానుభవః, సఏవలక్ష్యః, వర్తతేచతత్రేదంలక్షణం తథాహి, తాదృశజ్ఞానేత్రయోవిషయాః, విశేష్యః ప్రకారస్సంసర్గశ్చేతి, అత్రపురోవర్తీఘటోవిశేష్యః, ఘటత్వంప్రకారః, సమవాయస్సంసర్గః, తథాచ తజ్జ్ఞానం ఘటవిశేష్యకం ఘటత్వప్రకారకం సమవాయసంసర్గకంచభవతి, ఏవంచాత్రతచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షితఘటత్వంగ్రాహ్యమ్, తద్వాన్ఘటః, నచాస్యజ్ఞానేవిశేష్యః ఘటత్వం ప్రకారఇతి, తద్వద్విశేష్యకత్వేసతి తత్ప్రకారకత్వేసత్యనుభవత్వంసిద్ధం * సైవేతి * యథార్థానుభవాత్మికాబుద్ధిరేవేత్యర్థః. అ

చ్యతే। తదభావవతి తత్ప్రకారకానుభవోఽయథార్థః
యథా శుక్తావిదం రజతమితి । సైవాప్రమేత్యుచ్యతే ।

(న్యా)త్వయోశ్చ సత్త్వాత్, ఉక్తనిష్కర్షే తు దర్శిత భ్రమే నాతివ్యాప్తిః-తజ్జ్ఞానస్య రంగాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రజతాంశే రంగత్వావగాహిత్వేన చ రజతత్వప్రకారతాయా రంగత్వవన్నిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వేపి రంగత్వప్రకారతాయా రజతత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వేపి రజతత్వప్రకారతాయా రజతత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రంగత్వప్రకారతాయా రంగత్వవన్నిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ-అయథార్థానుభవం లక్షయతి * తదభావవతీతి * అత్రాపి పూర్వవత్తదభావవన్నిష్ఠవిశేష్యతా నిరూపిత తన్నిష్ఠప్రకారతాశాల్యనుభవత్వం వివక్షణీయం - అన్యథా యథా శుక్తిరంగరజతయోరిమే రంగరజతే ఇత్యాకారకసమూహాలమ్బనప్రమాయా మతివ్యాప్తిస్తస్యా రజతరంగోభయ విశేష్యకత్వేన రజతత్వరంగత్వోభయప్రకారకత్వేన చ రజతత్వాభావవద్రంగవిశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయోః రంగత్వాభావవద్రజతవిశేష్యకత్వరంగత్వప్రకారకత్వయోశ్చ సత్త్వాత్, ఉక్తనిష్కర్షే తు న తత్రాతివ్యాప్తిస్తాదృశప్రమాయా రజతాంశే రజతత్వావగాహిత్వేన రంగాంశే రంగత్వావగాహిత్వేన చ రజతత్వప్రకారతాయా రజతత్వాభావవద్రంగనిష్ఠ విశేష్యతానిరూపితత్వాభావాద్రంగత్వప్రకారతాయా రంగత్వాభావవద్రజతనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితత్వాభావాచ్చ, ఉదాహరణం - రజతత్వాభావవద్విశేష్యకత్వే సతి రజతత్వప్రకారకం

(ని) యథార్థానుభవం లక్షయతి * తదభావవతీతి * అత్రాపి తచ్ఛబ్దేన ప్రకారత్వోపలక్షిత ధర్మో గ్రాహ్యః, తదభావవతీత్యత్రాపి విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ తదభావవద్విశేష్యకత్వే సతి తత్ప్రకారకత్వే సత్యనుభవత్వమయథార్థానుభవస్య లక్షణం, యత్ర పురోవృత్తిశుక్తౌ ఇదం రజతమిత్యాకారకం జ్ఞానం జాతం, సోఽయ

యథార్థానుభవశ్చతుర్విధః । ప్రత్యక్షానుమిత్యుపమితిశాబ్ద
భేదాత్ । తత్కారణమపిచతుర్విధమ్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమా
నశబ్దభేదాత్ । అసాధారణకారణంకరణమ్ । కార్యనియత

(న్యా) శుక్తావిదంరజతమితిజ్ఞానం- యథార్థానుభవంవిభజతే*యథా
ర్థానుభవఇతి* తత్కారణమితి*ఫలీభూతప్రత్యక్షాదికరణమిత్యర్థః-ప్ర
త్యక్షాదిచతుర్విధప్రమాణానాం ప్రమాకరణత్వంసామాన్యలక్షణం-ఏ
కైకప్రమాణలక్షణంతువక్ష్యతే ప్రత్యక్షజ్ఞానేత్యాదినా, కరణంవిభజ
తే* చతుర్విధమిత్యాదినా * కరణలక్షణమాహ * అసాధారణకా
రణమితి * వ్యాపారవదసాధారణకారణంకరణమిత్యర్థః- అసాధారణ
కారణత్వంచ- కార్యత్వాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపిత కార
ణతాశాలిత్వం-యథా-దండాదేర్ఘటాదికంప్రత్యసాధారణకారణత్వం-
కార్యత్వాతిరిక్తో ఘటత్వరూపోధర్మః - తదవచ్ఛిన్నకార్యతాఘటేత
న్నిరూపితకారణతాదండే - అతోఘటంప్రతిదండోసాధారణకారణం
భ్రమ్యాదిరూపవ్యాపారవత్త్వాచ్చకరణం- సాధారణకారణత్వంచ-కా
ర్యత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతాశాలిత్వం- యథా, ఈశ్వ
రాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నంప్రత్యేవ కారణత్వాత్సాధారణకా
రణత్వం - కారణంలక్షయతి * కార్యనియతేతి * కార్యంప్రతినియత
త్వేసతి పూర్వవృత్తిత్వం కారణత్వం- నియతత్వవిశేషణానుపాదానే
పూర్వవర్తినోరాసభాదేరపి కారణత్వంస్యాదతోనియతత్వేసతీతివిశే

(ని)థార్థానుభవఃఅత్రప్రథమోద్దిష్టంయథార్థానుభవంవిభజతే*స
చతుర్విధఇతి* ప్రత్యక్షంప్రత్యక్షప్రమా, అనుమితిరనుమితిప్రమా,ఉ
పమితిరుపమితి ప్రమా, శాబ్దశ్శాబ్దప్రమా, తత్కరణంయథార్థాను
భవకరణం- ప్రత్యక్షంప్రత్యక్షప్రమాణమిత్యర్థః. నను కిం నామకర
ణం, తదాహ * అసాధారణకారణమితి * నను కిమిదమసాధారణ
త్వం,అతిశయితత్వమితిగ్రహణే,తచ్చదీపికావ్యాఖ్యానావసరేసమ్య

పూర్వవృత్తికారణమ్। కార్యం ప్రాగభావప్రతియోగి। కారణం త్రివిధం। సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తభేదాత్। యత్సమవేతం కా

(న్యా)షణం-కార్యేతివ్యాప్తివారణాయ-పూర్వేతి-నియతపూర్వవర్తినో దండరూపాదేరపి ఘటకారణత్వం స్యాదిత్యతోఽనన్యథాసిద్ధత్వమపి కారణలక్షణే నివేశనీయం-ఏవంచ - దండరూపాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః- అన్యథాసిద్ధత్వంచావశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిభిన్నత్వం, అవశ్యక్లృప్తనియతపూర్వవృత్తిర్దండాది స్తద్భిన్నత్వం తద్రూపాదావితి -కార్యం లక్షయతి * కార్యమితి * ప్రాగభావప్రతియోగిత్వం కార్యస్య లక్షణం - ఉత్పత్తేః పూర్వమిహ ఘటో భవిష్యతీతి యా ప్రతీతి ర్జాయతే తత్ప్రతీతి విషయోఽభావః ప్రాగభావః - తత్ప్రతియోగి ఘటాది కార్యం - కారణం విభజతే * కారణం త్రివిధమితి * సమవాయీతి * సమవాయికారణాసమవాయికారణనిమిత్తకారణ భేదాదిత్యర్థః. సమవాయికారణం లక్షయతి,

---

(ని)రుపపాదయిష్యామః, కారణలక్షమాహ * కార్యనియతపూర్వవృత్తీతి * కార్యం ప్రతి కార్యోత్పత్తిం ప్రతి నియతం వ్యాపకం సత్ తత్పూర్వవృత్తి కారణం, యథా ఘటం ప్రతి దండః కారణం అస్తి చ తత్రేదం లక్షణమ్, కార్యో ఘటస్తదుత్పత్తిం ప్రతి దండో వ్యాపకః యత్ర యత్ర ఘటోత్పత్తిస్తత్ర దండ ఇతి వ్యాప్తౌ దండస్య వ్యాపకత్వాత్; కార్యపూర్వవృత్తిశ్చ దండ ఇతి కార్యోత్పత్తివ్యాపకత్వే సతి పూర్వవృత్తిత్వరూప లక్షణస్య దండే విద్యమానత్వాల్లక్షణసమన్వయః, కార్యం లక్షయతి * ప్రాగభావ ప్రతియోగీతి * ఉత్పత్తేః పూర్వం కార్యస్య విద్యమానో యోఽభావ స్తత్ప్రతియోగి కార్యమిత్యర్థః. జన్యస్యైవ హి ప్రాగభావో విద్యతే, న నిత్యస్య అతః కార్యమేవ తత్ప్రతియోగీతి నిశ్చయః, కారణం విభజతే * త్రివిధమితి * తత్ర సమవాయికారణం లక్షయతి * యదితి * కార్యం యస్మిన్ సమవాయసంబంధేన వ

ర్యముత్పద్యతె తత్సమవాయికారణమ్ । య
థాతంతవఃపటస్య॥ పటశ్చస్వగతరూపాదెః॥

(న్యా) * యత్సమవేతమితి * యస్మిన్సమవేతంసత్సమవాయసంబ
న్ధేన వర్తమానం సత్కార్యముత్పద్యతెతత్సమవాయికారణమిత్యర్థః
ఉదాహరతి * యథాతంతవఇతి * యేషుతంతుషు సమవాయేనసం
బద్ధం సత్పటాత్మకం కార్యముత్పద్యతె తత్తంతవస్సమవాయికారణమి
త్యర్థః-సామాన్యలక్షణంతు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న కార్యతా
నిరూపితతాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్నకారణత్వంసమవాయికారణత్వ
మితి- సమవాయసంబంధెన ఘటాద్యధికరణ్యా కపాలాదౌ కపాలాదె
స్తాదాత్మ్యసంబంధేనైవ కారణత్వాత్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న
ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపిత తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న
కపాలత్వాద్యవచ్ఛిన్న కారణతాయాః కపాలాదౌసత్వాల్లక్షణసమ
న్వయః-సమవాయెనజన్యభావత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితాదాత్మ్యసంబంధెన
ద్రవ్యస్యైవ హేతుత్వాజ్జన్యభావెషు ద్రవ్యగుణకర్మసుత్రిషు ద్రవ్య
మెవసమవాయికారణమతో గుణాదావపి ద్రవ్యమెవ సమవాయి
కారణమిత్యాశయేనాహ * పటశ్చస్వగతరూపాదేరితి * సమవాయి
కారణమిత్యనుషజ్యతె- సమవాయెన పటాదిగతరూపాదికం ప్రతితా
దాత్మ్యేన పటాదేరేవ హేతుత్వాత్సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న

(ని)ర్తమానం సదుత్పద్యతె,తత్సమవాయికారణమిత్యర్థః. దృష్టా
న్తముఖెన తత్ స్పష్టయితి*యథాతంతవఃపటస్యేతి*సమవాయికారణ
మిత్యనుషజ్యతె,అత్రహిపటాత్మకంకార్యంతంతుషుసమవాయసంబం
ధెనవిద్యతే అవయవావయవినోస్సమవాయాత్, విషయవ్యాప్త్యర్థ
మన్యత్రాప్యుదాహరతి* పటశ్చస్వగతరూపాదెరితి*రూపాద్యాత్మ
కం కార్యంపటేసమవాయసంబంధేన వర్తమానం సదేవోత్పద్యతె,
గుణగుణినోస్సమవాయాత్,అతస్స్వగతరూపాదికంప్రతిపటస్సమవా

కార్యేణ కారణేన వా సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవా
యికారణమ్ । యథా తంతుసంయోగః పటస్య । తంతురూపం పటగతరూప

(న్యా) రూపత్వావ్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత తాదాత్మ్యసంబంధావ
చ్ఛిన్నకారణతాశ్రయత్వం పటాదావస్తీతి లక్షణసంగతిః. అసమవా
యికారణం లక్షయతి * కార్యేణేతి * అసమవాయికారణం ద్వివిధం-
కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమవాయికారణ
మిత్యేకం, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతం సత్కారణమసమ
వాయికారణమిత్యపరమిత్యర్థః. అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమ
వాయికారణేనేత్యర్థః. జన్యద్రవ్యమాత్రేఽవయవసంయోగస్యైవా
సమవాయికారణత్వాత్పటాత్మక కార్యే తదవయవసంయోగస్యైవాసమ
వాయికారణత్వమితి దర్శయన్ప్రథమముదాహరతి * యథా తంతు
సంయోగః పటస్యేతి * అసమవాయికారణమిత్యనుషజ్యతే, పటా
త్మక కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే తంతౌ సమవాయసంబంధేన విద్యమా
నత్వే సతి కారణత్వాత్పటాత్మక కార్యం ప్రతి తంతుసంయోగోఽసమవా
యికారణమిత్యర్థః, ద్వితీయముదాహరతి * తంతురూపమితి *

(ని) యికారణమిత్యర్థః అసమవాయికారణం లక్షయతి * కార్యేణేతి *
తత్కారణం ద్వివిధమ్, కార్యేణ సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కా
రణత్వాత్, కించ, కారణేన సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వే సతి కార
ణత్వాత్ * తత్ర ప్రథమముదాహరతి * యథా తంతుసంయోగః పట
స్యేతి* అత్ర పటాత్మకం కార్యం తంతుషు సమవేతం, అవయవావయవి
నోస్సమవాయాత్, అతస్తంతుసంయోగోఽపి తంతుషు సమవేతః, గుణ
గుణినోస్సమవాయాత్ - తథా చ కార్యేణ పటేన సహైకస్మిన్ తంతు
రూపార్థే సమవేతత్వే సతి కారణత్వాత్ - తంతుసంయోగః పటం
ప్రత్యసమవాయికారణమిత్యర్థః. ద్వితీయముదాహరతి * తంతు
రూపమితి * అత్ర కారణేనేత్యస్య స్వకార్యసమవాయికారణేనేత్య

స్వచ, తదుభయభిన్నం కారణం నిమిత్తకారణమ్ ।

(న్యా)స్వకార్యసమవాయికారణేనసహైకస్మిన్ తంతౌ సమవేతత్వేసతి కారణత్వాత్ తంతురూపం పటరూపస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః, సామాన్యలక్షణంతు సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నకార్యతా నిరూపితసమవాయస్వసమవాయిసమవేతత్వాన్యతర సంబంధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వం, స్వసమవాయి సమవేతత్వనివేశేపటరూపాద్యసమవాయికారణీభూతతంతురూపాదావవ్యాప్తిస్స్వ...య సంబంధానివేశేతాదృశతంతుద్వయసంయోగాదావవ్యాప్తిరతఅన్యతరసంబంధనివేశః-ఘటంప్రతి కపాలసంయోగస్యఘటరూపంప్రతికపాలరూపస్యచా సమవాయికారణత్వంబోధ్యం - సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితసమవాయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నకపాలద్వయసంయోగత్వాద్యవచ్ఛిన్న కారణతాకపాలద్వయసంయోగాదౌవర్తతే, ఏవమాద్యపతనక్రియాయామాద్యస్యన్దనక్రియాయాంచ గురుత్వద్రవత్వేఽసమవాయి కారణేభవతః - ఆద్యపతనక్రియాంప్రత్యాద్యస్యందన క్రియాంప్రతిచ సమవాయసమ్బన్ధేనైవ తయోః కారణత్వాత్ - అవయవిగుణభూతఘటపటరూపాదౌత్వవయవగుణభూతకపాలతన్తురూపాదేస్స్వపదగ్రాహ్యకపాలరూపతన్తురూపాదిసమవాయికపాలతంత్వాదిసమవేతత్వసమ్బంధేనైవ కారణత్వాత్తత్సమ్బంధావచ్ఛిన్న కారణతాశ్రయత్వమవయవగుణభూత కపాలరూపతన్తురూపాదౌ వర్తతఇతిలక్షణసంగతిః - నిమిత్తకారణంలక్షయతి * తదుభయభిన్నమితి * సమవాయికారణభిన్నత్వేసత్యసమ

(ని)ర్థః. స్వంతంతురూపంస్వకార్యంపటరూపంస్వకార్య సమవాయికారణంపటః, సచతంతుషుసమవేతః, తంతురూపమపి తంతుషుసమవేతం, తథాచస్వకార్య సమవాయికారణేనపటేన సహైకస్మిన్ తంత్వాత్మకార్థే సమవేతత్వేసతి కారణత్వాత్ తంతురూపంపటరూపస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః.నిమిత్తకారణంలక్షయతి*తదుభయభి

యథాతురీవేమాదికంపటస్య । తదేతత్త్రివిధకారణమ
ధ్యేయదసాధారణ కారణం తదేవకరణమ్ । తత్రప్ర
త్యక్షజ్ఞానకరణంప్రత్యక్షం ।

(న్యా)వాయికారణభిన్నత్వేసతి కారణత్వంనిమిత్త కారణస్యలక్షణమి
త్యర్థఃసమవాయ్యసమవాయికారణయో రతివ్యాప్తివారణాయతద్భి
న్నత్వం-ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయకారణత్వంచ నివేశితం-నిమిత్త
కారణముదాహరతి*తురీవేమాదికమితి* నిమిత్తకారణమిత్యనుషజ్య
తే-కరణలక్షణముపసంహరతి*తదేతదితి*యదసాధారణకారణమితి*
వ్యాపారవత్త్వేసతీతి పూరణీయమన్యథాకపాలతంతుసంయోగయోరతి
వ్యాప్తిః - కపాలతంతు సంయోగయోరపి కార్యత్వాతిరిక్తఘటత్వపట
త్వావచ్ఛిన్నంప్రతి కారణత్వాదసాధారణకారణత్వమస్త్యేవాతస్తత్రాతి
వ్యాప్తివారణాయ వ్యాపారవత్త్వేసతీతి కరణలక్షణేవిశేషణం దేయ
మేవ, వ్యాపారత్వంచ తజ్జన్యత్వేసతితజ్జన్యజనకత్వం, భవతిహిదండజ
న్యత్వేసతి దండజన్యఘటజనకతా భ్రమణాత్మకవ్యాపారస్య - ఏవంక
పాలసంయోగతంతుసంయోగాదేరపి కపాలతంత్వాదివ్యాపారత్వంక
పాలతంత్వాదిజన్యత్వేసతి కపాలతంత్వాదిజన్యఘటపటాది జనకత్వా
త్ - కరణలక్షణేఽసాధారణత్వానుపాదానే ఈశ్వరాదృష్టాదేరపి
వ్యాపారవత్త్వాత్కరణత్వం స్యాదతస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయాసాధా
రణేతి -షడ్విధంద్రియభూతప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమాహ* తత్రేతి *
ప్రమాభూతప్రత్యక్షాదిషు ప్రత్యక్షాత్మకం యజ్జ్ఞానం చాక్షుషాది

(ని)న్నమితి * సమవాయ్య సమవాయిభిన్నత్వేసతి కారణత్వం ని
మిత్తకారణస్యలక్షణమ్, తదుదాహరతి * యథాతురీవేమాదికమితి*
కరణలక్షణముపసంహరతి * తదేతదితి * ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణమా
హ * తత్రేతి * ప్రత్యక్షానుమానాదిమధ్యే ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రతియ
త్కరణంతదేవ ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమా లక్షణం కింత

ఇంద్రియార్థసన్నికర్షజన్యంజ్ఞానంప్రత్యక్షమ్। తద్ద్వివిధమ్।
నిర్వికల్పకం సవికల్పకంచేతి। తత్ర నిష్ప్రకారకంజ్ఞానం ని
ర్వికల్పకమ్।(కించిదిదమితివస్తుమాత్రావగాహిజ్ఞానం)సప్రకా

(న్యా) తత్ప్రతికరణం వ్యాపారవద సాధారణ కారణమింద్రియం భ
వత్యతః ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణత్వంప్రత్యక్షస్యలక్షణం-అద్యసన్నికర్షేతి
రిక్తచతుర్విధసన్నికర్షాణాం సమవాయరూపత్వేన వ్యాపారత్వం న
సమ్భవతీతీంద్రియమనస్సంయోగస్యైవ బాహ్యప్రత్యక్షే జననీయే ఇం
ద్రియవ్యాపారతాబోధ్యా మానసప్రత్యక్షేత్వాత్మమన స్సంయోగస్యై
వసాబోధ్యా ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణ ముక్త్వాప్రత్యక్షప్రమాలక్షణమా
హ * ఇంద్రియార్థసన్నికర్షేతి * ఇదంలక్షణం జన్యప్రత్యక్షస్యైవల
క్ష్యత్వాభిప్రాయేణ - ఈశ్వరప్రత్యక్షసాధారణం లక్షణంతుజ్ఞానాక
రణకంజ్ఞానమితి- జ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞానం సాదృశ్యజ్ఞానం పదజ్ఞానంచ త
దేవకరణం యేషాంతాని జ్ఞానకరణకాన్యనుమిత్యుపమితిశాబ్దానితద్భి
న్నమిత్యర్థః - ప్రత్యక్షే ఇంద్రియాణామేవ కరణత్వం నజ్ఞానస్య తథా
చ జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వస్య ప్రత్యక్షసామాన్యఏవ విద్యమానత్వాల్లక్ష
ణసంగతిః- ప్రత్యక్షంవిభజతే * నిర్వికల్పకమితి * తల్లక్షయతి * ని
ష్ప్రకారకమితి * ప్రకారతాశూన్యజ్ఞానత్వమేవ నిర్వికల్పకత్వమిత్య
ర్థః - నిర్వికల్పకే చతుర్థవిషయతా స్వీక్రియతే త్రివిధవిషయతామధ్యే
ప్రకారితత్రనాస్త్యతోవిశేష్యతాశూన్యజ్ఞానత్వం సంసర్గతాశూన్య
జ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణంసంభవతి-సవికల్పకంలక్షయతి * సప్రకారక
మితి * విషయతాయాజ్ఞాననిరూపితత్వాత్ జ్ఞానస్య విషయతానిరూ
పకత్వేన ప్రకారతానిరూపకజ్ఞానత్వం సవికల్పకస్య లక్షణం,ఏవంవి

(సి)వాహ*ఇంద్రియేతి * ఇంద్రియం చక్షురాది - అర్థోఘటాదిః,
అనయోస్సన్నికర్షస్సంయోగాదిః తజ్జన్యంయదయంఘట ఇత్యాకార
కం జ్ఞానంతదేవప్రత్యక్షంప్రత్యక్షజ్ఞానమ్, నిర్వికల్పకమిత్యత్రప్రకార

రకంజ్ఞానం సవికల్పకం। యథా డిత్థోఽయం బ్రాహ్మణోఽయం శ్యామోఽయం పాచకోఽయమితి । ప్రత్యక్షజ్ఞానహేతురింద్రియార్థసన్నికర్షష్షడ్విధః । సంయోగస్సంయుక్తసమవాయస్సంయుక్తసమవేతసమవాయ స్సమవాయస్సమవేత సమవాయో విశేషణవిశేష్యభావశ్చేతి । చక్షుషా ఘటప్రత్యక్షజననే సంయోగస్సంనికర్షః। (ఘటరూపమితి) ఘటరూపప్రత్యక్షే సంయుక్త

(న్యా) శేష్యతానిరూపకజ్ఞానత్వం సంసర్గతానిరూపకజ్ఞానత్వమిత్యపి లక్షణం సంభవతి- ఉదాహరతి * యథేతి * ఇదంత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకం డిత్థత్వాదిప్రకారకం జ్ఞానం సవికల్పకమిత్యర్థః - చాక్షుషాదిప్రత్యక్షకారణీభూతాన్ షడ్విధసన్నికర్షాన్ విభజ్య దర్శయతి- * సంయోగ ఇత్యాదినా * ద్రవ్యవృత్తిలౌకిక విషయతాసమ్బంధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయోగస్య కారణత్వం- ద్రవ్యసమవే

(ని) తాఖ్యవిషయతాశూన్యమిత్యర్థః * యథేతి * ఇదం నిర్వికల్పాత్మకం జ్ఞానం కించిదనిర్వాచ్యం నిరాకారమిత్యర్థః. సవికల్పకం ప్రకారతాఖ్య విషయతావిశిష్టమిత్యర్థః. తదుదాహరతి * యథా డిత్థేతి * ఇదం జ్ఞానం డిత్థత్వాది ప్రకారకం డిత్థశ్యామాది విశేష్యకం భవతీతి ప్రకారతాఖ్య విషయతానిరూపకత్వ రూపసప్రకారకత్వస్య తాదృశజ్ఞానే విద్యమానత్వాల్లక్షణసంగతిః, ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షాన్నిరూపయితుముపక్రమతే * ప్రత్యక్షేతి * చక్షుషేతి * ఘటస్య ప్రత్యక్షం ఘటప్రత్యక్షమిత్యత్ర విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః, ఘటవిషయక ప్రత్యక్షమిత్యర్థః, అయం ఘట ఇత్యాకారకం ఘటవిషయకప్రత్యక్షం యదా చక్షురింద్రియేణ జన్యతే తదా సంయోగ ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షః- ఇంద్రియం చక్షురర్థో ఘటః అనయోస్సంబంధస్సంయోగః అవయవావయవిభిన్నద్రవ్యయోస్సంబన్ధస్య సంయోగత్వాదిత్యర్థః - సంయుక్తసమవాయముదాహరతి * ఘటరూపేతి * చక్షుషేత్యనుషజ్యతే

సమవాయః। చక్షుస్సంయుక్తే ఘటే రూపస్య సమవాయాత్ । రూపత్వసామాన్యప్రత్యక్షే సంయుక్తసమవేత సమవాయస్సన్నికర్షః । చక్షుస్సంయుక్తే ఘటే రూపం సమవేతం తత్ర రూపత్వస్య సమవాయాత్ । శ్రోత్రేణ శబ్దసాక్షాత్కారే సమవాయస్సన్నికర్షః । కర్ణవివరవృత్త్యాకాశస్య శ్రోత్రత్వాచ్ఛబ్దస్యాకాశగుణత్వాద్గుణగుణినోస్సమవాయాత్ । శబ్దత్వ సాక్షాత్కారే సమవేతసమవాయస్సన్నికర్షః । శ్రోత్రసమవేతే

---

(౧)*ఘటే రూపమితి* అత్ర సప్తమ్యాస్సమవేతత్వమర్థః. ఘటసమవేత రూపస్య ప్రత్యక్షమిత్యత్ర షష్ఠ్యా విషయతార్థః తథా ఘటసమవేత రూపవిషయకం, అస్మిన్ ఘటే ఈదృశం రూపమస్తీత్యాకారకం జ్ఞానం యదా జాయతే తదా ఇంద్రియం చక్షురర్థో ఘటరూపం, అనయోస్సంబంధస్సంయుక్తసమవాయః - చక్షుస్సంయుక్తో ఘటస్తస్మిన్ రూపస్య సమవాయాదిత్యాహ * చక్షుస్సంయుక్త ఇతి * సంయుక్తసమవేత సమవాయముదాహరతి * రూపత్వేతి * రూపత్వాత్మకం యత్సామాన్యం తద్విషయక ప్రత్యక్షజనన ఇత్యర్థః. అత్రాపి చక్షుషేత్యనుషజ్యతే - తథాచ చక్షుస్సంయుక్తో ఘటస్తత్సమవేతం రూపం జాతివ్యక్త్యోస్సమవాయనియమేన తత్ర రూపే రూపత్వస్య సమవాయాత్ - ఘటరూపత్వవిషయక చాక్షుషప్రత్యక్షజ్ఞానే సంయుక్తసమవేతసమవాయః; సమవాయముదాహరతి * శ్రోత్రేణేతి * శ్రోత్రేంద్రియేణ శబ్దవిషయకస్యాయం శబ్ద ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యోత్పత్తావింద్రియార్థయోశ్శ్రోత్రశబ్దయోస్సన్నికర్షస్సమవాయః - తత్ప్రకారం ప్రదర్శయతి * కర్ణవివరేతి * సమవేత సమవాయముదాహరతి * శబ్దత్వేతి * అత్రాపి శ్రోత్రేణేత్యనుషజ్యతే- శబ్దే శబ్దత్వమిత్యాకారక శబ్దత్వ విషయక శ్రోత్రేంద్రియ జన్యప్రత్యక్షే ఇంద్రియార్థయోశ్శ్రోత్రశబ్దత్వయోస్సన్నికర్షస్సమవేత సమవాయః

శబ్దే శబ్దత్వస్య సమవాయాత్ । అభావప్రత్యక్షే విశేషణ విశేష్యభావస్సన్నికర్షః । భూతలం ఘటాభావవదిత్యత్ర చక్షుస్సంయుక్తే భూతలే ఘటాభావస్య విశేషణత్వాత్ । ఏవం సన్ని

(న్యా) తద్వృత్తిలౌకికవిషయతాసమ్బన్ధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం-ద్రవ్యసమవేతసమవేతవృత్తిలౌకికవిషయతాసమ్బన్ధేన చాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చక్షుస్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్య కారణత్వం, ఏవం ద్రవ్యవృత్తిలౌకికవిషయతాసంబన్ధేన త్వాచప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి త్వక్సంయోగస్య కారణత్వం, ద్రవ్యసమవేతవిషయకత్వాచప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం, ద్రవ్యసమవేతసమవేతోష్ణత్వాదిజాతిప్రత్యక్షే త్వక్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్య కారణత్వం, ఏవమాత్మమానసే మనస్సంయోగస్య కారణత్వం-ఆత్మసమవేతసుఖాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవాయస్య కారణత్వం-ఆత్మసమవేత సమవేతసుఖత్వాదిమానసే మనస్సంయుక్తసమవేతసమవాయస్య కారణత్వం, ద్రవ్యగ్రాహకాణీంద్రియాణి చక్షుస్త్వఙ్మనాంసి త్రీణ్యేవ, అన్యాని ఘ్రాణరసనశ్రవణానితు గుణాదిగ్రాహకాణి, తత్ర రసనఘ్రాణయోః రస గంధతద్గతజాతిగ్రాహకత్వేన ద్వితీయతృతీయయోస్సన్నికర్షయోరేవ రసగంధాదిప్రత్యక్షే కారణత్వం వాచ్యం, శ్రవణేంద్రియస్యాకాశరూపత్వేన శబ్దస్యాకాశగుణత్వేన శ్రవణేంద్రియేణ సమం శబ్దస్య సమవాయస్సన్నికర్షః, శబ్దసమవేతశబ్దత్వజాతివిషయకశ్రావణప్రత్యక్షే సమవేతసమవాయస్య హేతుత్వంచ బోధ్యం * అభావప్రత్యక్ష ఇతి * విశే

(ని.) తత్ప్రకారమాహ * శ్రోత్రసమవేతేత్యాదినా * విశేషణవిశేష్యభావసన్నికర్షముదాహరతి * అభావప్రత్యక్ష ఇతి * అభావవిషయకప్రత్యక్ష ఇత్యర్థః. ఘటాభావవద్భూతలమిత్యాకారకం జ్ఞానం యదా చక్షురింద్రియేణ జన్యతే తదేంద్రియం చక్షుః - ఇంద్రియసంబద్ధం భూత

కర్షషట్కజన్యంజ్ఞానంప్రత్యక్షమ్ । తత్కారణమింద్రియమ్ ।
తస్మాదింద్రియంప్రత్యక్ష ప్రమాణమితిసిద్ధమ్ ॥ * * * *

ఇతి తర్కసంగ్రహే ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

శ్రీంయైనమః ॥ అనుమితికరణమనుమానమ్ ।

(న్యా) షణవిశేష్యభావో నామవిశేషణతా సన్నికర్షః పంచసుసన్నికర్షేషుమధ్యే సంయోగస్థానే సంయుక్తపదం ఘటయిత్వాసమవాయస్థానే సమవేతపదంఘటయిత్వా అభావస్థలెనిద్రావహ్యం-తథాహి, ద్రవ్యాధికరణకాభావప్రత్యక్షేఇంద్రియసంయుక్తవిశేషణతా-ద్రవ్యసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షే ఇంద్రియసంయుక్త సమవేతవిశేషణతా- ద్రవ్యసమవేతసమవేతాధికరణకాభావప్రత్యక్షేఇంద్రియసంయుక్తసమవేతసమవేతవిశేషణతాచసన్నికర్షఃయథా ఘటేపటత్వాభావః సంయుక్తవిశేషణతయాగృహ్యతే - ఘటసమవేతఘటత్వాదౌ ప్రథివీత్వాభావః- సంయుక్తసమవేతవిశేషణతయాగృహ్యతే - ఘటసమవేతసమవేతరూపత్వాదౌ నీలత్వాభావశ్చ సంయుక్తసమవేత సమవేత విశేషణతయాగృహ్యతఇతి సంక్షేపః॥.........................

ఇతి న్యాయబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

అనుమానంలక్షయతి * అనుమితికరణమితి * అనుమితౌవ్యాప్తిజ్ఞానంకరణం. పరామర్శోవ్యాపారః - అనుమితిఃఫలం-పరామర్శస్య వ్యాప్తిజన్యత్వాద్వ్యాప్తిజ్ఞాన జన్యానుమితి జనకత్వాచ్చ తజ్జన్యత్వే

(ని)లంతత్రఘటాభావోవిశేషణమ్, భూతలంవిశేష్యం- తథాచఇంద్రియసంబద్ధవిశేషణవిశేష్యభావాత్మసన్నికర్షః - అధికంతుదీపికావ్యాఖ్యానావసరే నిరూపయిష్యామః * ఇతివ్యాఖ్యాతంప్రత్యక్షం*

అథానుమానంనిరూపయతి* ॥—అతస్తల్లక్షణమాచష్టే * అనుమితీతి * అనుమిత్యాః కరణమిత్యత్ర షష్ఠ్యానిరూపితత్వార్థకతయా అనుమితిప్రమానిరూపితకరణత్వమనుమానస్య లక్షణమ్- అనుమానలక్ష

పరామర్శజన్యం జ్ఞానమనుమితిః । వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతా
జ్ఞానం పరామర్శః । యథా వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం పర్వ

(న్యా) సతి తజ్జన్యజనకత్వరూపవ్యాపారత్వముపపన్నం- అనుమితికరణ
త్వమనుమానస్య లక్షణం- అనుమానం వ్యాప్తిజ్ఞానం- ఏతస్య పరామర్శ
రూపవ్యాపారద్వారా అనుమితిం ప్రత్యసాధారణకారణతయా ఽను
మితికరణత్వముపపన్నం- అనుమితేర్లక్షణమాహ * పరామర్శజన్య
మితి * పరామర్శజన్యత్వవిశిష్టజ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం-అత్ర జ్ఞా
నత్వమాత్రోపాదానే ప్రత్యక్షాదావతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ ప
రామర్శజన్యత్వే సతీతి విశేషణోపాదానం-పరామర్శజన్యత్వమాత్రో
క్తౌ పరామర్శధ్వంసేఽతివ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వోపాదానం
అనుమితిలక్షణఘటకీభూతపరామర్శలక్షణమాచష్టే * వ్యాప్తివిశిష్టే
తి * వ్యాప్తివిశిష్టంచ తత్పక్షధర్మతాజ్ఞానంచేతి కర్మధారయః-అత్ర

(ని) ణఘటకీభూతానుమితిలక్షణమాచష్టే * పరామర్శేతి * పరామ
ర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణమిత్యర్థః. ధ్వంసం ప్రతి
ప్రతియోగినః కారణత్వేన పరామర్శజన్యత్వస్య స్వధ్వంసేఽపి విద్యమా
నత్వాదతివ్యాప్తిస్స్యాదతస్తద్వారణాయ జ్ఞానత్వమితి-తావన్మాత్రోక్తౌ
ప్రత్యక్షాత్మకజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిస్తద్వారణార్థం విశేష్యదళం, అనుమితిల
క్షణఘటకీభూత పరామర్శలక్షణమాహ * వ్యాప్తివిశిష్టేతి * వ్యా
ప్త్యా విశిష్టస్య పక్షధర్మతాయాం జ్ఞానమిత్యర్థః, తల్లక్షయతి * య
థేతి * వహ్నినా వ్యాప్యః వహ్నివ్యాప్యః నిరూపితత్వం తృతీయా
ర్థః, వ్యాప్త్యా వ్యాప్తివిశిష్టః తథాచ వహ్నినిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టో
యో ధర్మస్తద్వాన్ పర్వత ఇత్యాకారకజ్ఞానం లక్ష్యం - తత్ర వ్యాప్తి
విశిష్టస్య ధూమరూపహేతోః పక్షధర్మతా పర్వతాది వృత్తిత్వం భా
సత ఇతి వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వ రూపలక్షణస్య సత్త్వాల్ల
క్ష్యేలక్షణసమన్వయః- పరామర్శజన్యత్వే సతి జ్ఞానత్వరూపమనుమి

తద్ధతిజ్ఞానంపరామర్శః । తజ్జన్యంపర్వతోవ
హ్నిమానితిజ్ఞానమనుమితిః ॥

(నా)విశిష్టపదస్య ప్రకారతానిరూపకపరత్వా త్పక్షధర్మతాయాఃజ్ఞాన మిత్యత్రషష్ఠ్యావిషయత్వబోధనాత్-ధర్మతాపదస్యసంబంధార్థకత్వా త్కర్మధారయసమాసేనక్షసమస్యమానపదార్థయోరభేదసంసర్గలా భాచ్చ వ్యాప్తిప్రకారకాభిన్నం యత్పక్షసంబంధ విషయకజ్ఞానం త త్పరామర్శఇతిలభ్యతే-ఏవంసతి“ధూమోవహ్నివ్యాప్యఃఆలోకవాన్ పర్వతఇత్యాకారక సమూహాలంబనేప్యుక్తపరామర్శలక్షణ మస్తీత్యతి వ్యాప్తిః-తద్వారణాయపక్షనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపిత హేతునిష్ఠప్రకార తానిరూపితవ్యాప్తినిష్ఠప్రకారతాశాలిజ్ఞానం”పరామర్శ ఇతినిష్కర్షః కర్తవ్యః- ఏతాదృశపరామర్శజన్యత్వేసతి జ్ఞానత్వమనుమితేర్లక్షణం అనుమితిపరామర్శయోర్విశిష్యకార్యకారణభావశ్చేత్థం -వహ్నిత్వా వచ్ఛిన్నసంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నవిధేయతానిరూపిత పర్వతత్వావ చ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాశాల్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపిత ధూమ త్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలిని ర్ణయః కారణం- వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవ్యాప్తిత్వా వచ్ఛిన్నవిశేష్యతాయాః“ధూమత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవ్యా ప్తిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాశ్చ అభేదానంగీకర్తృమతే-వహ్నిత్వా వచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపిత విశేష్యత్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపితవిశేష్యత్వావచ్ఛిన్న ధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారం తానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిర్ణయఃకారణమితివా చ్యః-సచ నిర్ణయోవహ్నివ్యాప్యధూమవాన్“పర్వతఇత్యాకారకో

(ని)తిలక్షణమనుమితౌలక్ష్యేసంగమయన్ లక్ష్యామనుమితిం దర్శ యతి * తజ్జన్యమితి *పరామర్శజన్యమిత్యర్థః. పరామర్శలక్షణ ఘ

యత్రయత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితిసాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః ।

(న్యా) బోధ్యః యత్ర యత్రేతి యత్ర పదవీప్సాధూమాధికరణ యావతివహ్నిమత్త్వలాభాయ - యావత్పదమహిమ్నా వహ్నౌధూమవ్యాపకత్వం లబ్ధం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి-తదేవస్పష్టయతి * సాహచర్యనియమఇతి * నియతసాహచర్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః- నియతత్వంవ్యాపకత్వం సాహచర్యంసామానాధికరణ్యం తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్ని సామానాధికరణ్యంవ్యాప్తిరిత్యర్థః వహ్నౌ ధూమవ్యాపకత్వంచ ధూమసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకధర్మవత్త్వం- తథాహి ధూమాధికరణ పర్వతమహానసాదౌ వర్తతేయోభావః ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావః నతు వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః కుతః తత్ర వహ్నేస్సత్త్వాత్, ఏవంసతి ధూమాధికరణేపర్వతాదౌ వర్తమానస్య ఘటాద్యభావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ఘటత్వాదికమనవచ్ఛేదకం వహ్నిత్వం తద్వత్త్వంవహ్నౌవర్తతే అతోధూమవ్యాపకత్వం వహ్నౌ వర్తతే తథాచ ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరితి ఫలితం - వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ ధూమేసాన ర్తతఇతిలక్షణసంగతిః - ధూమవాన్వహ్నేరిత్యత్ర ధూమాధికరణేఽయోగోళకేవర్తతే యోభావః ధూమాభావః తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమేవ ధూమత్వమితినాతివ్యాప్తిః - ఇతీయమన్వయవ్యాప్తిస్సిద్ధాంతానుసారేణ- పూర్వపక్షీయవ్యాప్తిస్తు సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వం-సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛి

(ని)టకీభూత వ్యాప్తిస్వరూపమాచష్టే * యత్రధూమఇతి* సహచరతఇతి సహచరౌ సమానాధికరణౌ ఏకాధికరణవృత్తీ, తయోర్భావస్సాహచర్యం తస్యసామానాధికరణ్యస్యనియమోఽవశ్యంభావః,తథాచావశ్యం భావిసాధ్యసామానాధికరణ్యం హేతోర్వ్యాప్తిరితిఫలితం, తాదృశవ్యాప్తేరేవాభినయః,యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి,వ్యాప్తింనిరూ

వ్యాప్యస్యపర్వతాదివృత్తిత్వంపక్షధర్మతా। అనుమానంద్వివి
ధం।స్వార్థంపరార్థంచేతి। స్వార్థంస్వానుమితిహేతుః। త
థాహి । స్వయమేవ భూయోదర్శనేనయత్రధూమ స్తత్రాగ్ని
రితి మహానసాదౌవ్యాప్తింగృహీత్వాపర్వతసమీపం గత స్తద్గ

(న్యా)న్నప్రతియోగితాకప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న వైయధికరణ్యావచ్ఛిన్నాభావవన్నిరూపి
తహేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగి
తాకాభావోవ్యాప్తిరిత్యర్థః-తచ్చ కేవలాన్వయిన్యవ్యాప్తమితిసిద్ధా
న్తానుసరణం-పక్షధర్మతాంనిరూపయతి * వ్యాప్యస్యేతి * వ్యాప్య
స్యవ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానవిశేష్యస్య హేతోరిత్యర్థః- పర్వతాదివృత్తి
త్వంచ పర్వతాదిసంబంధఃపక్షధర్మతేత్యర్థః-అనుమానంవిభజతే* స్వా
ర్థమితి * స్వార్థానుమానంనామ న్యాయప్రయోజ్యానుమానం

(ని)వ్యపక్షధర్మతాం నిరూపయతి * వ్యాప్యస్యేతి* వ్యాప్యస్యవ్యా
ప్తివిశిష్టస్య ధూమాదిరూపహేతో ర్యత్పర్వతాదివృత్తిత్వం తదేవప
క్షధర్మతేత్యుచ్యతఇత్యర్థః. పూర్వం వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధర్మతా
జ్ఞానమితి పరామర్శలక్షణేవ్యాప్తివిశిష్టంవ్యాప్తివిషయకం యత్పక్ష
ధర్మతాజ్ఞానం తత్పరామర్శ ఇత్యర్థ ఇతివ్యాప్తివిశిష్టపదస్య ప
క్షధర్మతాజ్ఞాన పదేన సహకర్మధారయమభిప్రేత్య వ్యాచఖ్యా
వన్నంభట్టః, తత్తువ్యాప్యస్య పర్వతాదివృత్తిత్వం పక్షధర్మతేతీమం
గ్రంథంవిరుంధే, వ్యాప్తివిశిష్టస్యపక్షధర్మతేత్యస్మద్వ్యాఖ్యానంతు
గ్రంథమిమమనురుంధే, అనుమానంవిభజతే * ద్వివిధమితి * తత్ర
ద్వయంలక్షయతి * స్వార్థమితి * అనుమానస్వరూపం దర్శయితుం
ప్రక్రియా మాచష్టే * స్వయమేవేతి * తద్గతే,పర్వతగతే,అగ్నావిత్య
త్రసప్తమ్యర్థోవిశేష్యత్వం, తథాచపర్వతవృత్తివహ్నివిషయకసందే
హవానిత్యర్థః. పర్వతఇత్యత్ర విశేష్యత్వం సప్తమ్యర్థః- ధూమ

తేచాగ్నౌ సందిహానః పర్వతే ధూమం పశ్యన్ వ్యాప్తిం స్మరతి యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి । తదనంతరం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం పర్వత ఇతి జ్ఞానముత్పద్యతే అయమేవ లింగపరామర్శ ఇత్యుచ్యతే తస్మాత్పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితిరుత్పద్యతే । తదేతత్స్వార్థానుమానం। యత్తు స్వయమేవ ధూమాదగ్నిమనుమాయ పరం ప్రతిప్రత్త్యర్థం పంచావయవవాక్యం ప్రయుంక్తే తత్పరార్థానుమానం ।

(ని)మితి ద్వితీయార్థః ప్రకారత్వం, పశ్యన్నితి దృశధాత్వర్థః చాక్షుషప్రత్యక్షం, ఇత్థంచ పర్వత విశేష్యకం ధూమప్రకారకం పర్వతో ధూమవానితి ప్రత్యక్షం, తిదర్థః పురుషః, వ్యాప్తిమితి ద్వితీయార్థో విషయత్వం, స్మృధాత్వర్థః స్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం - ఆఖ్యాతార్థ ఆశ్రయత్వం యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరితి వ్యాప్తివిషయక స్మరణాకారప్రదర్శనమ్, తథాచ యత్ర ధూమస్తత్రాగ్నిరిత్యాకారక వ్యాప్తివిషయకం స్మృత్యాత్మకం యజ్జ్ఞానం తదాశ్రయ ఇత్యర్థః. తదనంతరం, వ్యాప్తిస్మరణానంతరమిత్యర్థః * అయమేవేతి * లింగపరామర్శమపేక్ష్య పుల్లింగనిర్దేశః తస్మాత్, లింగపరామర్శాదేవేత్యర్థః *తదితి* తాదృశలింగపరామర్శజ్ఞానమిత్యర్థః- స్వార్థానుమానమపేక్ష్య నపుంసకలింగనిర్దేశః- స్వార్థానుమానం ప్రదర్శ్య పరార్థానుమానం ప్రదర్శయతి * యత్త్వితి * అనుమానవాక్యమిత్యనేనాన్వయః-పంచావయవమనుమానవాక్యమిత్యర్థః * పరార్థానుమానమితి * నన్విదమసంగతం-వాక్యస్యానుమానత్వాసంభవాత్ - అనుమితికరణం హ్యనుమానమ్-నహి పంచావయవవాక్య మనుమితికరణం భవితుం ప్రభవతి-అచష్టే చోపరిష్టాత్ గ్రంథకృదపి స్పష్టమ్ - స్వార్థానుమితి పరార్థానుమిత్యోర్లింగపరామర్శ ఏవ కరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానమితి - అతః పంచావయవవాక్యాదుత్పద్యమానః శ్రోతృలింగ

యథా । పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాద్యోయో
ధూమవాన్సోఽగ్ని మాన్యథా మహానసస్తథాచాయం త
స్మాత్తథేతి । అనేనవాక్యేనప్రతిపాదితాల్లింగాత్పరోఽప్యగ్నిం
ప్రతిపద్యతే । ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనాని
పంచావయవాః । పర్వతోవహ్నిమానితి ప్రతిజ్ఞా । ధూమవ
త్త్వాదితి హేతుః।యోయోధూమవాన్సోఽగ్నిమాన్యథామహాన
సఇత్యుదాహరణమ్ । తథాచాయమిత్యుపనయః । తస్మాత్తథే
తినిగమనం । స్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యోర్లింగప
రామర్శఏవకరణం తస్మాల్లింగపరామర్శోఽనుమానం । లింగం

(ని)పరామర్శ ఏవ తదీయానుమితౌ కరణీభవితుం ప్రభవేన్నతు పంచావ
యవవాక్యం, అతః కథం పరార్థానుమానమితి చేన్న - పరార్థాను
మానమిత్యత్ర నకర్మధారయః, కింతు పరార్థమనుమానం యస్మాదితి
పంచమీగర్భబహువ్రీహిః, తతశ్చ పంచావయవవాక్యం పరార్థాను
మానజనకమితి లభ్యతే, సంభవతి చేదం, పంచావయవవాక్య జన్యలింగ
పరామర్శస్య పరార్థానుమానత్వేన పంచావయవ వాక్యస్య ప
రామర్శజనకత్వోపపత్తేః - పంచావయవవాక్యం వర్ణయతి * య
థాపర్వతఇత్యాది * తథాచాయమితి * అయం, పర్వతశ్చ, తథా, ధూమ
వాన్ తస్మాత్, ధూమవత్త్వాత్, తథా, వహ్నిమాన్ * అనేనేతి * పంచా
వయవవాక్యేనేత్యర్థః - అగ్నింప్రతిపద్యత ఇత్యత్ర ద్వితీయార్థో విష
యత్వం - ప్రతిపూర్వకపదధాతోరనుమిత్యాత్మకజ్ఞానమర్థః - ఆఖ్యా
తార్థ ఆశ్రయత్వం - తథాచవహ్నివిషయకానుమిత్యాత్మకజ్ఞానాశ్ర
యోభవతీత్యర్థః. పంచావయవవాక్యఘటకీభూతానామవయవానాం
నామానిప్రతిపాదయతి * ప్రతిజ్ఞేత్యాది * ఉక్తానుమానవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదీ
న్విభజ్యదర్శయతి * పర్వతోవహ్నిమానిత్యాది * అనుమితికరణత్వ
రూపలక్షణమనుమానే సంగమయతి * స్వార్థేతి * అనుమానం ని

త్రివిధమ్ । అన్వయవ్యతిరేకి కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేకి చేతి ।
అన్వయేన వ్యతిరేకేణవ్యాప్తిమదన్వయవ్యతిరేకి । యథావ
హ్నౌసాధ్యేధూమవత్త్వం । యత్రధూమస్తత్రాగ్నిర్యథామ
హానసఇత్యన్వయవ్యాప్తిః। యత్రవహ్నిర్నాస్తితత్రధూమోపి

(న్యా)తత్ప్రయోజ్యానుమానంపరార్థానుమానం- న్యాయత్వంచప్రతి
జ్ఞాద్యవయవపఞ్చకసముదాయత్వం - అవయవత్వంచప్రతిజ్ఞాద్యన్యత
మత్వం-హేతుంవిభజతే * అన్వయవ్యతిరేకీతి * అన్వయవ్యతిరేకిలక్ష
ణమాహ * అన్వయేనేతి * వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపాన్వయ
వ్యాప్తిమానిత్యర్థః * వ్యతిరేకేణేతి * వ్యతిరేకో నామాభావస్తథా
చ సాధ్యాభావహేత్వభావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః - అన్వయ
వ్యాప్తిందర్శయతి * యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి * వ్యతిరేకవ్యాప్తిం
దర్శయతి * యత్రవహ్నిర్నాస్తీత్యాదినా * యత్ర వహ్న్యభావస్త

(ని)షంర్శయతి*తస్మాదితి*అనుమితికరణత్వాదిత్యర్థః-లింగం, హే
తుః * అన్వయవ్యతిరేకీతి * అన్వయోన్వయవ్యాప్తిః - వ్యతిరేకో
వ్యతిరేకవ్యాప్తిః- అన్వయశ్చ వ్యతిరేకశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌ-తావస్య
స్తతఇత్యన్వయవ్యతిరేకి-తదేతదభిప్రేత్యాహ * అన్వయేనవ్యతిరేకే
ణ చేతి * అభేదస్తృతీయార్థః. తథాచాన్వయాభిన్న వ్యతిరేకాభి
న్నవ్యాప్తిమత్త్వమన్వయవ్యతిరేకిహేతోర్లక్షణం-లక్ష్యందర్శయతి
* యథేతి * వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యేధూమవత్త్వంధూమః-అన్వ
యవ్యతిరేకి, హేతురిత్యర్థః. అత్రాన్వయవ్యాప్తింవ్యతిరేకవ్యాప్తిం
చాభిసీయదర్శయతి * యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి * ఇదమత్రబో
ధ్యమ్-హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః -సాధ్యాభావహేత్వ
భావయోర్వ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః - అన్వయవ్యాప్తౌ హేతుర్వ్యా
ప్యః- సాధ్యంవ్యాపకం- వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావో వ్యాప్యః-హే
త్వభావో వ్యాపకః- వ్యాప్యస్యవచనంపూర్వంవ్యాపకస్యతతఃపరం-అ

నాస్తి యథా మహాహ్రద ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । అన్వయమాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయి । యథా ఘటోఽభిధేయః ప్రమేయ

(వ్యా) తత్ర ధూమాభావ ఇతి యత్ర పదవీప్సయా వహ్న్యభావవతి యావతి ధూమాభావగ్రహణ్ణాయావత్త్వస్య వ్యాపకత్వపరతయా ధూమాభావే వహ్న్యభావవ్యాపకత్వం లభ్యతే వహ్న్యభావే ధూమాభావవ్యాప్యత్వంచ లభ్యతే వహ్న్యభావనిష్ఠవ్యాప్యత్వంచ స్వాశ్రయవహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వసంబంధేన ధూమనిష్ఠతయా గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వే నాన్వయివ్యాప్తిమత్త్వే నచాన్వయవ్యతిరేకిత్వేన గీయతే - వ్యతిరేకపరామర్శాకారశ్చ వహ్న్యభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిధూమవాన్పర్వత ఇత్యాకారకో బోధ్యః- కేవలాన్వయినో లక్షణమాహ*అన్వయేతి*వ్యతిరేకవ్యాప్తిశూన్యత్వే సత్యన్వయవ్యాప్తిమత్త్వం కేవలాన్వయిత్వం-అథవా కేవలాన్వయిసాధ్యకత్వం తత్, ఏతచ్చ లక్షణం హేతోర్వ్యతిరేకిత్వేపి సంగచ్ఛతే- సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వాదేవ వ్యతిరేకవ్యాప్తేరభావాదన్వయ మాత్రవ్యాప్తికం కేవలాన్వయీతి మూలోక్తలక్షణముపపన్నం - అత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వం కేవలాన్వయిత్వం-నచైవమాకాశాభావే సంయోగాభావే చావ్యా

---

(౨)తోఽన్వయవ్యాప్తౌ హేతోః ప్రథమనిర్దేశః అనంతరం సాధ్యస్య- ప్రకృతే చ వహ్నివ్యాప్తౌ ధూమో హేతుః ప్రథమం నిర్దిష్టః తతస్సాధ్యో వహ్నిః- యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోపి నాస్తీతి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సాధ్యాభావః ప్రథమం తతో హేత్వభావో నిర్దిష్టః- కేవలాన్వయినం లక్షయతి * అన్వయమాత్రేతి* కేవలమన్వయో యస్య తత్కేవలాన్వయి యస్య లింగస్యాన్వయవ్యాప్తి రేవ వర్తతే వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ నాస్తి తత్కేవలాన్వయిలింగం- అయమేవార్థోఽన్వయవ్యాప్తిమాత్రికమిత్యనేనాపి దర్శితః, కేవలాన్వయిస్థలే పంచావయవవాక్యం దర్శయతి, * యథాఘట ఇతి*అత్ర ఘటః పక్షోఽభిధేయత్వం సాధ్యం, ప్రమేయ

త్వాత్ఘటవదిత్యత్ర ప్రమేయత్వాభిధేయత్వయో ర్వ్యతిరేక
వ్యాప్తిర్నాస్తిసర్వస్యాపి ప్రమేయత్వాదభిధేయత్వాచ్చ। వ్య
తిరేకమాత్రవ్యాప్తికం కేవలవ్యతిరేకి । యథా ।

(న్యా) ప్తిరితివాచ్యం-స్వవిరోధివృత్తిమదత్యంతాభావప్రతియోగిత్వ
స్యైవతదర్థత్వాత్ - ఆకాశాభావేఽవ్యాప్తివారణాయవృత్తిమత్త్వం
సంయోగాభావేఽవ్యాప్తివారణాయవిరోధిత్వం-ఏకజాతీయసంబంధే
నసర్వత్రవిద్యమానత్వం కేవలాన్వయిత్వమితి నవ్యాః- కేవలవ్యతిరేకి
ణోలక్షణమాహ * వ్యతిరేకేతి * నిశ్చితాన్వయవ్యాప్తిశూన్యత్వేస
తి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమత్త్వం కేవలవ్యతిరేకిత్వం - ఉదాహరంతి * య
థేతి * అత్ర పృథివీత్వావచ్ఛిన్నః పక్షః- పృథివీతరజలాదిభేదస్సాధ్యః

(ని)త్వం హేతుః అభిధేయత్వంనామ వాచ్యత్వం ప్రమేయత్వంచ ప్రమా
విషయత్వం * పటవదితి * యోయః ప్రమేయత్వవాన్ ససోభిధేయత్వవా
న్ యథాపట ఇత్యర్థః-అత్రతథాచాయంతస్మాత్తథేత్యుపనయనిగమనా
వయవద్వయంపూరణీయం, తదర్థస్తు అయం, ఘటశ్చ, తథా, ప్రమేయ
త్వవాన్ తస్మాత్, ప్రమేయత్వవత్త్వాత్, తథా, అభిధేయత్వవానితి, అత్ర
ప్రమేయత్వరూపహేతావన్వయవ్యాప్తిర్వర్తతే। ఇహదృష్టాంతేన్వయ
వ్యాప్తేర్దర్శితత్వాత్, వ్యతిరేకవ్యాప్తిః పరంనాస్తీత్యాహ * అత్రప్రమే
యత్వాభిధేయత్వయోరితి * తత్రహేతుమాహ * సర్వస్యాపీతి * అ
త్రవ్యతిరేకవ్యాప్తౌ సత్యాంహియత్రాభిధేయత్వంనాస్తి, తత్రప్రమే
యత్వంనాస్తీతి వక్తవ్యం యథాఽముక ఇతిదృష్టాంతో నాస్తి, అభిధే
యత్వాభావవతః ప్రమేయత్వాభావవతశ్చ ప్రసిద్ధేరిత్యర్థః. కేవల
వ్యతిరేకిణోలక్షణమాహ * వ్యతిరేకమాత్ర వ్యాప్తికమితి * కేవలం
వ్యతిరేకోవ్యతిరేక వ్యాప్తిర్యస్యతత్కేవల వ్యతిరేకి । యస్మిన్హే
తౌ కేవలం వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవవిద్యతే, అన్వయవ్యాప్తిః పరంనాస్తి
సహేతుః కేవలవ్యతిరేకీత్యర్థః, అయమేవార్థో వ్యతిరేకమాత్ర

<u>పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే। గంధవత్త్వాత్ ।యదితరేభ్యోనభిద్యతేన</u>

(న్యా)గంధవత్త్వం హేతుః అత్రయద్గంధవత్తదితరేభ్యోభిద్యతేయథే
త్యన్వయదృష్టాన్తాభావాద్గంధవ్యాపకేతరభేదసామానాధికరణ్యరూపా
న్వయవ్యాప్తిగ్రహాసంభవః కింతు యత్రయత్ర పృథివీతర భేదాభావ
స్తత్రగంధాభావః-యథా జలాదికమితి వ్యతిరేకదృష్టాంతే జలాదా
వితరభేదాభావరూపసాధ్యాభావవ్యాపకతాగంధాభావేగృహ్యతే-ఇ
మమేవార్థం మనసినిధాయ, యదితరేభ్యోనభిద్యతేనతద్గంధవద్య
థాజలమితి గ్రంథేనమూలకారోవ్యతిరేకవ్యాప్తిమేవ ప్రదర్శితవాన్
ఏవంప్రకారేణ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహానంతరమితరభేదాభావవ్యాపకీ
భూతాభావప్రతియోగిగంధవతీ పృథివీత్యాకారకవ్యతిరేకపరామర్శా
త్పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితేతరభేదత్వావచ్ఛిన్నవిధేయ
తాకాపృథివీతరభేదవతీత్యాకారకానుమితిర్జాయతఇతి తత్త్వం- య
థాశ్రుతమూలార్థస్తు - యత్ జల -ఇతరేభ్యోనభిద్యతే, ఇతరభేదా
భావవత్- నతద్గంధవత్, జలమితరభేదాభావవ్యాపకగంధాభావవత్-
నచేయంతథా-ఇయంపృథివీ- నతథా, గంధాభావవతీన, కింతుతదభావ
<u>గంధవతీ-తస్మాన్నతథా, తస్మాత్ గంధాభావాభావవత్త్వాత్ గంధవత్త్వా</u>

(ని)వ్యాప్తికమిత్యనేనోపదర్శితః, కేవలవ్యతిరేకిహేతుముదాహరతి*
యథాపృథివీతి*ఇతరేభ్యోజలాదిభ్యః ప్రతియోగిత్వం పంచమ్యర్థః.
భిదిర్ ధాతోర్భేదోర్థః, భేదశ్చాన్యోన్యాభావః-ఆఖ్యాతార్థ ఆ
శ్రయత్వం తథాచజలాదిప్రతియోగికాన్యోన్యాభావవతీత్యర్థః. అత్ర
వ్యతిరేకవ్యాప్తావుదాహరణమాహ* యదితరేభ్యోనభిద్యత ఇతి* ఇ
తరప్రతియోగికభేదాభావవదిత్యర్థః, ఇయంచ, పృథివీ,నతథా, గం
ధాభావవతీన, అపితుగంధవత్యేవేత్యర్థః-తస్మాత్ . గంధవత్త్వాత్నత
థా ఇతరభేదాభావవతీన, కింత్వితరభేదవత్యేవేత్యర్థః. అత్రగంధవత్త్వ
రూపహేతౌవ్యతిరేకవ్యాప్తిః యదితరేత్యాదినాదర్శితా అన్వ

తద్గంధవత్ । యథాజలమ్ । నచేయంతథా । తస్మాన్నతథేతి । అత్రయద్గంధవత్తదితరభిన్నమిత్యన్వయదృష్టాంతో నాస్తి । పృథివీమాత్రస్యపక్షత్వాత్ । సందిగ్ధసాధ్యవాన్పక్షః । యథాధూమవత్త్వే హేతౌ పర్వతః ॥

(న్యా)త్ నతథా, ఇతరభేదాభావవతీన, కింత్వితరభేదాభావాభావవతీ, ఇతరభేదవతీతి పర్యవసన్న ఇతి - నను గంధవ్యాపకేతరభేద సమానాధికరణగంధవతీత్యాకారకాద్యథోక్తానుమితిరిత్యాశఙ్క్యాహ * అత్రయద్గంధవదితి * అత్ర హేతుమాహ * పృథివీమాత్రస్యేతి * పక్షలక్షణమాహ * సందిగ్ధేతి * సాధ్యప్రకారకసందేహవిశేష్యత్వం పక్షత్వం- సందేహశ్చ పర్వతో వహ్నిమాన్న వేత్యాకారకః - ఇదంచలక్షణం అనుమితేః పూర్వం సాధ్యసందేహో నియమేన పక్షే జాయత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రాచీనైః కృతం - గగనవిశేష్యక మేఘప్రకారక సందేహాభావదశాయామపి గృహమధ్యస్థపురుషస్య ఘనగర్జితశ్రవణేన గగనం మేఘవదిత్యాకారక గగనత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపిత మేఘత్వావచ్ఛిన్న విధేయతాకానుమితిదర్శనాత్ప్రాచీన లక్షణం విహాయ నవీనైరనుమిత్యుద్దేశ్యత్వం పక్షత్వమితి స్థిరీకృతం - సపక్షలక్షణమాహ -

---

(ని)యవ్యాప్తిస్తు న సంభవతీత్యాహ * అత్రయదితి * అన్వయదృష్టాంతః అన్వయవ్యాప్తౌ దృష్టాంతః - నను యద్గంధవత్తదితరభిన్నం యథాపట ఇతి అన్వయదృష్టాంతో భవేత్ - తత్కథముక్తమన్వయదృష్టాంతో నాస్తీతి చేదాహ * పృథివీమాత్రస్యేతి * తథాచ పక్షాతిరిక్తస్యైవ దృష్టాంతత్వేన పటస్యచ పక్షాంతర్గతత్వాన్న దృష్టాంతత్వం సంభవతీతి భావః - ప్రసంగాత్పక్షలక్షణమప్యాహ * సందిగ్ధసాధ్యవానితి * అత్ర పూర్వం సందిగ్ధంచ తత్సాధ్యంచేతి కర్మధారయః, తదస్యాస్తీతి సందిగ్ధసాధ్యవాన్ స ఏవ పక్ష ఇత్యర్థః, ధూమానుమానే ధూమవత్త్వహేతుస్థలే పర్వతే వహ్నిమత్త్వరూపం సాధ్యం సందిగ్ధమ్, అతస్సపక్షః, ప్రసంగాత్సపక్షం

నిశ్చితసాధ్యవాన్ సపక్షః । యథా తత్రైవ మహానసః । నిశ్చితసాధ్యాభావవాన్ విపక్షః । యథా తత్రైవ మహాహ్రదః । సవ్యభిచారవిరుద్ధసత్ప్రతిపక్షాసిద్ధబాధితాః పంచ హేత్వాభాసాః । సవ్యభిచారోఽనైకాంతికః । స త్రివిధః ॥

(న్యా)—నిశ్చితసాధ్యేతి * సాధ్యప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం సపక్షత్వం నిశ్చయశ్చ మహానసో వహ్నిమానిత్యాకారకః- విపక్షలక్షణమాహ * నిశ్చితసాధ్యాభావవానితి—సాధ్యాభావప్రకారకనిశ్చయవిశేష్యత్వం విపక్షత్వం నిశ్చయశ్చ హ్రదో వహ్న్యభావవానిత్యాకారకః-సద్ధేతూన్నిరూప్య హేత్వాభాసాన్నిరూపయతి * సవ్యభిచారేతి * హేతువదాభాసంత ఇతి హేత్వాభాసాః దుష్టహేతవః- దోషాశ్చ వ్యభిచారవిరోధప్రతిపక్షాసిద్ధిబాధాః- ఏకజ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదకవత్త్వసంబంధేన ఏతద్విశిష్టహేతవ ఇత్యర్థః, యద్విషయకత్వేన జ్ఞానస్యానుమితితత్కారణాన్యతరప్రతిబంధకత్వం తత్త్వం దోషసామాన్యలక్షణం- హేతౌ దోషజ్ఞానేన త్వనుమితిప్రతిబంధస్తత్కారణప్రతిబంధో వా జాయతే తతో వాదినిగ్రహార్థం వాదినోద్భావితహేతౌ దోషోద్భావనార్థం దుష్టనిరూపణమితి భావః, సవ్యభిచారం విభజ్య దర్శయ

(ని)లక్షయతి * నిశ్చితేతి * అత్రైవ ధూమానుమాన ఏవేత్యర్థః, విపక్షం లక్షయతి * నిశ్చితసాధ్యాభావవానితి * అత్రైవ ధూమానుమాన ఏవ- ఏతావతా ప్రబంధేన సద్ధేతవో నిరూపితాః, ఇదానీమసద్ధేతవో నిరూపణీయాః, అతస్తాన్విభజతే * సవ్యభిచారేతి * హేత్వాభాసా ఇతి * హేతువదాభాసంత ఇతి తథోక్తాః, అసద్ధేతవ ఇత్యర్థః- తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం సవ్యభిచారం నిరూపయతి * అనైకాంతిక ఇతి * ఏకాంతో నియమః అవ్యభిచార ఇతి యావత్ సోఽస్యాస్తీత్యైకాంతికః । అవ్యభిచారీత్యర్థః, స న భవతీత్యనైకాంతికః, అతస్సవ్యభిచారోఽనైకాంతికః, తత్ర, సాధారణాసాధారణానుపసంహారి మధ్య ఇత్యర్థః,

సాధారణాసాధారణానుపసంహారిభేదాత్ । తత్ర సాధ్యాభావవద్వృత్తిస్సాధారణః । యథా పర్వతో వహ్నిమాన్ప్రమేయత్వాత్ । అత్ర ప్రమేయత్వస్య వహ్న్యభావవతి హ్రదే విద్యమానత్వాత్ । సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్తో ఽసాధారణః । యథా శబ్దో నిత్యశ్శబ్దత్వాత్ ।

(న్యా) ఇతి * సాధారణేతి * సాధారణాద్యన్యతమత్వం సవ్యభిచారసామాన్యలక్షణం - సాధారణం లక్షయతి * సాధ్యేతి * ఉదాహరతి * యథేతి * అత్ర ప్రమేయత్వరూపహేతౌ వహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూపవ్యభిచారేజ్ఞాతే వహ్న్యభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలం - అసాధారణం లక్షయతి * సర్వేతి * నిశ్చితసాధ్యవద్వ్యావృత్తత్వే సతి నిశ్చితసాధ్యాభావవద్వ్యావృత్తత్వమసాధారణత్వం - హేతౌ సాధ్యవదవృత్తిత్వే నిశ్చితే - సాధ్యవద్వృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్ర

(ని) * సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి * సాధ్యస్యాభావ ఇత్యత్ర ప్రతియోగిత్వం షష్ఠ్యర్థః, తథా చ సాధ్యప్రతియోగికాభావవద్వృత్తిర్యో హేతుస్స సాధారణానైకాంతికహేత్వాభాస ఇత్యర్థః, తముదాహరతి * పర్వత ఇత్యాది * అత్ర వహ్నిమత్త్వం సాధ్యం, తత్ప్రతియోగికాభావవాన్ హ్రదః, తద్వృత్తిత్వం ప్రమేయత్వరూపహేతోరితి సాధారణానైకాంతికత్వం తస్యేత్యాహ * సాధ్యాభావవతీతి * విద్యమానత్వాదిత్యనంతరం సాధారణానైకాంతికత్వం తస్యేతి పూరణీయం ; అసాధారణానైకాంతికం లక్షయతి * సర్వేతి * సర్వసపక్షవ్యావృత్త ఇత్యత్ర సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్త ఇతి బహుషు పుస్తకేషు పాఠో దృశ్యతే - తర్హి నిశ్చితసాధ్యవన్నిశ్చితసాధ్యాభావవతో ద్వయోరపి వ్యావృత్తత్వం చ తత్రావృత్తిత్వమసాధారణానైకాంతికలక్షణమిత్యర్థః - లక్ష్యమనుదాహరతి * యథా నిత్యశ్శబ్ద ఇతి * అత్ర శబ్దః పక్షః - నిత్యత్వం సాధ్యం - శబ్దత్వం హేతుః, అయం చాసాధారణానైకాంతికః - సర్వసపక్షవిపక్షవ్యావృత్త

అత్ర శబ్దత్వం హి సర్వేభ్యో నిత్యేభ్యో౽నిత్యేభ్యో వ్యావృత్తం శబ్దమా
త్రవృత్తి। అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతరహితో౽నుపసంహారీ। యథా సర్వ
మనిత్యం ప్రమేయత్వాత్। అత్ర సర్వస్యాపి పక్షత్వాద్దృష్టాంతో నాస్తి।

(నా) తిబంధః ఫలమ్, అనుపసంహారిణం లక్షయతి * అన్వయేతి *
ఉభయదృష్టాంతాభావా దన్వయవ్యాప్తిజ్ఞాన వ్యతిరేక వ్యాప్తిజ్ఞానో
భయసామగ్రీ నాస్తీత్యర్థః, కించిద్విశేష్యకనిశ్చయా విషయసాధ్య
కత్వే సతి కించిద్విశేష్యక నిశ్చయావిషయ సాధ్యాభావకత్వమేవా
నుప సంహారిత్వమ్, ఏతజ్జ్ఞానస్య వ్యాప్తిసంశయజననద్వారా వ్యా
ప్తిజ్ఞానప్రతిబంధః ఫలమితి భావః - వస్తుతస్తు అత్యంతాభావాప్రతియోగి
సాధ్యాదికమేవానుపసంహారిత్వమితి బోధ్యం - విరుద్ధం లక్షయతి * సా

(ని) త్వాత్, సపక్షా నిత్యా ఆకాశాదయః - విపక్షా అనిత్యా ఘటాదయః త
దుభయవ్యావృత్తశ్శబ్దత్వరూపహేతుః, నహ్యాకాశాదౌ ఘటాదౌ చ వ
ర్తతే - శబ్దత్వస్య శబ్దమాత్రవృత్తిత్వాదిత్యాహ * శబ్దత్వం హీతి * ని
త్యేభ్యో నిత్యత్వ రూపసాధ్యవద్భ్య ఆకాశాదిరూపేభ్యస్సపక్షేభ్యః -
అనిత్యేభ్యః అనిత్యత్వరూపసాధ్యాభావవద్భ్యః ఘటాదిరూపవిపక్షే
భ్యో వ్యావృత్తం - తర్హి తత్కుత్ర వర్తత ఇత్యాహ * శబ్దమాత్ర
వృత్తీతి * అనుపసంహార్యనైకాంతికం లక్షయతి * అన్వయవ్యతిరేకదృ
ష్టాంతరహిత ఇతి * అన్వయవ్యాప్తౌ వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ చ దృష్టాంతరహి
తో యో హేతుస్సానుపసంహార్యనైకాంతిక హేత్వాభాస ఇత్యర్థః, త
దుదాహరతి * యథా సర్వమితి * అత్ర సర్వం పక్షః అనిత్యత్వం సాధ్యం,
ప్రమేయత్వం హేతుః, స చానుపసంహారీ, అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతర
హితత్వాత్, నహ్యత్రాన్వయవ్యాప్తౌ వ్యతిరేక వ్యాప్తౌ కశ్చిద్దృష్టాంత
స్సంభవితుం ప్రభవతి, పక్షాతిరిక్తస్య దృష్టాంతత్వాత్, నహ్యత్ర పక్షాతి
రిక్తః కశ్చిదస్తి, సర్వస్యాపి పక్షత్వాదిత్యాహ * సర్వేత్యాది * ఏవం త్రిప్ర
కారం సవ్యభిచారం నిరూప్య విరుద్ధం నిరూపయతి * సాధ్యాభావ

సాధ్యాభావవ్యాప్తో హేతుర్విరుద్ధః యథా శబ్దో నిత్యః కార్యత్వా
ద్ఘటవత్ । అత్ర కార్యత్వం నిత్యత్వాభావేనానిత్యత్వేన వ్యాప్తం ।
యస్య సాధ్యాభావసాధకం హేత్వంతరం విద్యతే స సత్ప్రతిప
క్షః । యథా శబ్దో నిత్యః శ్రావణత్వాచ్ఛబ్దోఽనిత్యః కార్య

(న్యా) ధ్యాభావవ్యాప్త ఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్తి స్సాధ్యాభావనిరూపి
తవ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం- తథాచ ప
క్షవిశేష్యకసాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుః ప్రకారకజ్ఞానాత్ పక్షవిశేష్యక
సాధ్యప్రకారకానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, సత్ప్రతిపక్షం లక్షయతి * య
స్యేతి * యస్య హేతోస్సాధ్యాభావ సాధకహేత్వంతరం విద్యతే స
సత్ప్రతిపక్ష ఇతి యోజనా- తాదృశహేతుముదాహరతి * శబ్దో నిత్య
ఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్యహేతుమత్తాపరామర్శకాలీనసాధ్యవ్యాప్య
హేతుమత్తాపరామర్శ విషయత్వం సత్ప్రతిపక్షత్వం, ఏతాదృశసత్ప్ర
తిపక్షజ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్, విరుద్ధసత్ప్రతిపక్ష
యోర్విశేషస్తు హేతోరేకత్వేన హేతోర్ద్విత్వేన చ జ్ఞాతవ్యః - సా

(ని) వ్యాప్త ఇతి * సాధ్యస్యాభావ ఇత్యుక్త్వా ప్రతియోగిత్వం షష్ఠ్యర్థః,
తథాచ సాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః వ్యాప్తః వ్యాప్త్యాశ్రయః
వ్యాప్తివిశిష్ట ఇత్యర్థః సాధ్యాభావేన వ్యాప్త ఇత్యుక్త్యా తృతీయార్థో
నిరూపితత్వం, ఏవంచ సాధ్యప్రతియోగికాభావనిరూపితవ్యాప్తివిశి
ష్టో యో హేతుస్స విరుద్ధహేత్వాభాస ఇత్యర్థః- తదుదాహరణం * య
థానిత్యశ్శబ్ద ఇతి * అత్ర శబ్దే పక్షే నిత్యత్వరూప సాధ్యస్య కృతకత్వ
రూపో హేతుర్విరుద్ధః- సాధ్యప్రతియోగికాభావ నిరూపితవ్యాప్తి వి
శిష్టత్వాత్ తథాహి- యత్ర యత్ర కృతకత్వం తత్ర తత్ర నిత్యత్వమితి
నాస్తి- తత్ర తత్ర నిత్యత్వాభావ ఏవ వర్తతే- అతః కృతకత్వం వ్యాప్యం
నిత్యత్వాభావో వ్యాపకః తథాచ కృతకత్వరూప హేతోర్నిత్యత్వరూప
సాధ్యప్రతియోగికాభావ నిరూపితవ్యాప్తి విశిష్టత్వాద్విరుద్ధమిత్యాహ

త్వాద్ఘటవత్ । అసిద్ధస్త్రివిధః । ఆశ్రయాసిద్ధస్స్వరూపాసిద్ధో
వ్యాప్యత్వాసిద్ధశ్చేతి । ఆశ్రయాసిద్ధో యథా । గగనారవిందం
సురభ్యరవిందత్వాత్సరోజారవిందవత్ । అత్ర గగనారవింద

(న్యా) ధ్యాభావవ్యాప్యవత్ప్రకృతహేతుర్విరోధః - సాధ్యాభావవ్యాప్య
ప్రతిహేతుమత్పక్షస్సత్ప్రతిపక్ష ఇతి యావత్, విరుద్ధసాధ్యాభావసా
ధకో హేతుస్సాధ్యసాధకత్వేనోపన్యస్త ఇత్యసామర్థ్యసూచనమపి ।
అసిద్ధం విభజ్య దర్శయతి * అసిద్ధస్త్రివిధ ఇతి * ఆశ్రయాసిద్ధాద్యన్యత
మత్వమసిద్ధహేతోర్లక్షణం * ఆశ్రయాసిద్ధ ఇతి * పక్షతావచ్ఛేద
కవిరహవత్పక్షక ఇత్యర్థః - ఆశ్రయాసిద్ధం దర్శయతి * యథేతి *

(ని) * అత్ర కృతకత్వమితి * నిత్యత్వాభావరూపం యదనిత్యత్వం తేన
వ్యాప్తం-తన్నిరూపితవ్యాప్తివిశిష్టమిత్యర్థః - సత్ప్రతిపక్షం నిరూప
యతి * యస్యేతి * సః విద్యమానః ప్రతిపక్షః ప్రకృతసాధ్యస్యా
భావసాధనీభూతోఽన్యో హేతుర్యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యాలభ్యమేవార్థం
యస్యేత్యాది లక్షణవాక్యేన స్పష్టీకృత్యోదాహరతి * యథా నిత్య
శ్శబ్ద ఇతి * అత్ర ప్రథమే శబ్దః పక్షః నిత్యత్వం సాధ్యం శ్రావణత్వం
హేతుః - శ్రావణత్వంచ శ్రవణేంద్రియజన్య ప్రత్యక్ష విషయ
త్వం ద్వితీయే శబ్దః పక్షః అనిత్యత్వం సాధ్యం కృతక
త్వం హేతుః-కృతకత్వంచోత్పాదవినాశశాలిత్వం- అత్ర శ్రావణత్వరూ
పహేతోర్యత్సాధ్యం నిత్యత్వం తదభావః-అనిత్యత్వమ్, తత్సాధకం కృత
కత్వరూపహేత్వంతరం విద్యత ఇతి కృత్వా శ్రావణత్వరూప హేతుస్స
త్ప్రతిపక్షః - అసిద్ధభేదమాహ * త్రివిధ ఇతి * ఆశ్రయః పక్షః - సః అసి
ద్ధో యస్య హేతోస్స ఆశ్రయాసిద్ధః - తదుదాహరతి * గగనారవింద
మితి * గగనారవిందం పక్షః, సురభిత్వం సాధ్యం - అరవిందత్వం హే
తుః, స చాశ్రయాసిద్ధః-ఆశ్రయస్య గగనారవిందస్యాసిద్ధత్వాత్, నహి
గగనే కించిదరవిందమస్తీత్యాహ * అత్రేతి * స్వరూపం హేతుః-తచ్చ

యాశ్రయః । సచనాస్త్యేవ । స్వరూపాసిద్ధో యథా । శబ్దో
గుణశ్చాక్షుషత్వాత్ రూపవత్ । అత్ర చాక్షుషత్వం శబ్దే
నాస్తి శబ్దస్య శ్రావణత్వాత్ । సోపాధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధః ।
సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వముపాధిత్వమ్ । సా
ధ్యసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం సాధ్యవ్యాప

(న్యా) అత్రారవిన్దే గగనీయత్వాభావే నిశ్చితే గగనీయత్వవిశిష్టారవిందే
సౌరభ్యానుమితిప్రతిబంధః ఫలమ్. స్వరూపాసిద్ధం దర్శయతి * శబ్దో గుణ
ఇతి * స్వరూపాసిద్ధిర్నామ పక్షే హేత్వభావస్తథా చ హేత్వభావవి
శిష్టపక్షజ్ఞానాత్పక్షవిశేష్యకహేతుప్రకారకపరామర్శప్రతిబంధః ఫలం
వ్యాప్యత్వాసిద్ధం దర్శయతి * సోపాధిక ఇతి * ఉపాధిసహిత ఇత్యర్థః
ఉపాధిం దర్శయతి * సాధ్యవ్యాపకత్వే సతీతి * సాధ్యవ్యాపకత్వం ద
ర్శయతి * సాధ్యసమానాధికరణేతి * సాధనావ్యాపకత్వం దర్శ

(ని) పక్షే అసిద్ధం యత్ర హేతౌ స స్వరూపాసిద్ధః ఉదాహరణం తు * య
థా శబ్దో గుణ ఇతి * అత్ర శబ్దం పక్షీకృత్య గుణత్వే సాధ్యే చక్షురింద్రి
యజన్యలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వరూపహేతుస్స్వరూపాసిద్ధః ఈ
దృశహేతుస్వరూపస్య పక్షే అప్రసిద్ధత్వాత్ - నహి శబ్దశ్చాక్షుషప్ర
త్యక్షవిషయః అపితు శ్రావణప్రత్యక్షవిషయ ఏవేత్యాహ * అత్ర చాక్షు
షత్వమితి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధం నిరూపయతి * సోపాధిక ఇతి * ఉపా
ధివిశిష్టో యో హేతుస్స ఏవ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః - ఉపాధిత్వవాంశ్చో
పాధిః - ఉపాధిత్వం కిం తదాహ * సాధ్యవ్యాపకత్వే సతీతి * సాధ్య
వ్యాపకత్వం నిర్వక్తి * సాధ్యసమానాధికరణేతి * సమానమధికరణం
యస్య స సమానాధికరణః - అథ తృతీయాతత్పురుషే తు సాధ్యాధికరణ
వృత్తిరిత్యర్థః - తాదృశో యోఽత్యంతాభావః. తదప్రతియోగిత్వం తదిత్య
ర్థః - సాధనావ్యాపకత్వం నిర్వక్తి * సాధనేతి * సాధనాధికరణవృ
త్తిర్యోఽత్యంతాభావస్తత్ప్రతియోగిత్వమిత్యర్థః - యాదృశహేతుస్థలే

కత్వం। సాధనవన్నిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం సాధనావ్యాపకత్వం। యథా పర్వతో ధూమవాన్వహ్నేరిత్యత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఉపాధిః। యత్ర ధూమస్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి సాధ్యవ్యాపకతా। యత్ర వహ్నిస్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి నా

(న్యా) యతి * సాధనవన్నిష్ఠేతి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధహేతుముదాహరంతి * పర్వతో ధూమవానిత్యాదినా * ఉపాధౌ సాధ్యవ్యాపకత్వ ముపపాదయతి * యత్రేతి * సాధనావ్యాపకత్వముపపాదయతి * యత్ర వహ్నిరితి * ప్రకృతే ధూమవ్యాపకత్వ మార్ద్రేంధనసంయోగే గృహీతం చ

(ని) ఉపాధిరస్తితాద్బశహేతుముదాహరతి * యథేతి * అత్ర పర్వతః పక్షః ధూమవత్త్వం సాధ్యం వహ్నిమత్త్వం హేతుః స చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధః సోపాధికత్వాత్. ఉపాధిశ్చాత్రార్ద్రేంధనసంయోగః, సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకత్వాత్ తథా చ యత్ర ధూమస్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వ్యాప్త్యా ఆర్ద్రేంధనసంయోగస్య సాధ్యవ్యాపకతా సంభవతి సాధనవ్యాపకతార్ద్రేంధనసంయోగే న సంభవతి, తథా హి, ఆర్ద్రేంధనసంయోగస్సాధనస్య యది వ్యాపకస్స్యాత్ తదా సాధనం వ్యాప్యమితి వక్తవ్యమ్, సాధనం త్వత్ర వహ్నిః, తథా చ యత్ర వహ్నిస్తత్రార్ద్రేంధనసంయోగ ఇతి వాచ్యం తచ్చ న సంభవతి, వహ్నిమత్యయోగోళకే ఆర్ద్రేంధనసంయోగాభావాత్ అతస్సాధనావ్యాపకత్వం, ఏవం సాధ్యవ్యాపకత్వమప్యార్ద్రేంధనసంయోగస్య సంభవతి, తథా హి, సాధ్యో ధూమః సాధ్యాధికరణం మహానసపర్వతాది, తద్వృత్తిర్యోఽత్యంతాభావః న తావదార్ద్రేంధనసంయోగాత్యంతాభావః ధూమవత్యార్ద్రేంధనసంయోగస్యావశ్యకత్వాత్ - అపి తు జలాత్యంతాభావః తత్ప్రతియోగిత్వం జలస్య, అప్రతియోగిత్వమార్ద్రేంధనసంయోగస్యాస్తీతి సాధ్యవ్యాపకత్వం ఏవం సాధనావ్యాపకత్వమపి వర్తతే, తథా హి - సాధనం వహ్నిః - సాధనాధికరణం పర్వతాదికమివాయోగోళకమపి - తద్వృత్తిర్యోఽత్యం

స్త్వయోగోళకేఆర్ద్రేంధనసంయోగాభావాత్ । ఏవంసాధ్య
వ్యాపకత్వేసతి సాధనావ్యాపకత్వా దార్ద్రేంధనసంయోగ
ఉపాధిః । సోపాధికత్వాద్వహ్నిమత్త్వంవ్యాప్యత్వాసిద్ధం।య
స్యసాధ్యాభావః ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితస్సబాధితః । యథా

(న్యా) ధూమేఆర్ద్రేంధనసంయోగవ్యాప్యత్వంగృహ్యతే-ఏవంవహ్నౌ
వ్యాపకత్వమార్ద్రేంధనసంయోగేగృహీతం చేద్వహ్నౌతదవ్యాప్యత్వం
గృహ్యతే-తదేవవ్యభిచరితత్వం- తథాచోపాధివ్యభిచరితత్వంసాధనే
గృహీతంచేదుపాధిభూతార్ద్రేంధనసంయోగవ్యాప్యధూమవ్యభిచరిత
త్వంగృహ్యతఏవ-అనుమానప్రకారశ్చ పూర్వానుమానే హేతుం ప
క్షీకృత్యవహ్నిధూమవ్యభిచారీధూమవ్యాపకార్ద్రేంధనసంయోగవ్య
భిచరితత్వాద్ఘటత్వాదివత్ యోయద్వ్యాపకవ్యభిచారీ ససర్వోపిత
ద్వ్యభిచారీతిరీత్యాబోధ్యః - ఏవంప్రకారేణ ప్రకృతానుమానహేతు
భూతపక్షేసాధ్యవ్యభిచారోత్థాపకతయా దూషకత్వముపాధేఃఫలం-త
థాచ ధూమాభావవదవృత్తిత్వాభావరూప ధూమవ్యభిచారే గృహీతే
వహ్నౌ ధూమాభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధఃఫలం, న
చ వ్యాప్యత్వాసిద్ధేర్వ్యభిచారాభేద ఇతివాచ్యం - ధూమాభావవద్వృ
త్తిత్వాభావాభావత్వేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిత్వం ధూమాభావవద్వృత్తి
త్వత్వేన వ్యభిచారత్వమితిభేదాత్ - బాధితహేతుముదాహరతి *య
స్యేతి * యస్యహేతోః స్సాధ్యాభావస్సాధ్యబాధః ప్రమాణాంతరేణ

(ని) తాభావఆర్ద్రేంధనసంయోగాత్యంతాభావ ఏవతత్ప్రతియోగిత్వ
స్యార్ద్రేంధనసంయోగఏవవిద్యమానత్వాత్ -తథాచోక్తోపాధిలక్షణ
సత్త్వేనార్ద్రేంధనసంయోగస్యోపాధిత్వంసంప్రతిపన్నమిత్యాహ *
ఏవమితి * దర్శితోపాధివిశిష్టత్వేన వహ్నిమత్త్వరూపహేతోర్వ్యా
ప్యత్వాసిద్ధత్వం సుస్థిరమిత్యాహ * సోపాధికత్వాదితి * బాధితంలక్ష
యతి * యస్యేతి * సాధ్యస్యాభావస్సాధ్యాభావఇత్యర్థః-షష్ఠ్యాఃప్ర

వహ్నిరనుష్ణః పదార్థత్వాత్ జలవత్ । అత్రఅనుష్ణత్వంసా

ధ్యం తదభావఉష్ణత్వంత్వాచ ప్రత్యక్షేగృహ్యతఇతి బోధ్యం

వ్యాఖ్యాతమనుమానమ్ ॥ ——॥ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః॥——

(మూ)॥ఉపమితికరణముపమానమ్। సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధజ్ఞానము

(న్యా)ప్రత్యక్షప్రమాణేన పక్షేనిర్ణీతస్సబాధితఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి *యథేతి* తథాచ ప్రాత్యక్షికసాధ్యాభావనిశ్చయేజాతే సాధ్యానుమితిప్రతిబంధఃఫలం, బాధితసాధ్యకత్వాద్బాధితహేతురిత్యుచ్యతే ......

——॥ ఇతి న్యాయబోధిన్యామనుమాన పరిచ్ఛేదః ॥——

ఉపమానంలక్షయతి * ఉపమితికరణమితి * ఉపమితింలక్షయతి-*సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి * సంజ్ఞానామపదంసంజ్ఞీ అర్థః తయోస్సంబంధశ్శక్తిః-తథాచ పదపదార్థసంబంధజ్ఞాన ముపమితిరిత్యర్థః- ఉపమా

(ని)తియోగిత్వమర్థః- ఏవంచ సాధ్యప్రతియోగికాభావ ఇత్యర్థః-సప్రమాణాంతరేణ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణేన నిశ్చితో నిశ్చయవిషయీభూతః బాధితఇత్యర్థః*తముదాహరతి*యథేతి* అత్రవహ్నిపక్షే అనుష్ణత్వేసాధ్యేద్రవ్యత్వరూపహేతుర్బాధితః- తత్సాధ్యస్యానుష్ణత్వస్యయః అభావః-ఉష్ణత్వం-తస్యస్పార్శన ప్రత్యక్షరూపేణప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితత్వాదిత్యాహ * అత్రేతి * స్పార్శనప్రత్యక్షేణత్వగింద్రియజన్యప్రత్యక్ష ప్రమాణేన గృహీతంనిశ్చితమ్, అతఃపదార్థత్వరూపహేతోర్బాధితత్వమిత్యర్థః..........................

——॥ ఏవంవ్యాఖ్యాతమనుమానమ్ ॥——

ఏవంప్రత్యక్షానుమానేనిరూప్యేదానీముపమానంనిరూపణీయమిత్యత స్తల్లక్షణమాచష్టే * ఉపమితికరణమితి * ఉపమితేఃకరణమిత్యుక్తౌ షష్ఠ్యా నిరూపితత్వార్థత్వేనఉపమితి నిరూపితకరణత్వముపమానస్యలక్షణమిత్యర్థః॥ ఉపమానలక్షణఘటకీభూతాముపమితింలక్షయతి * సంజ్ఞాసంజ్ఞీతి * సంజ్ఞాపదం - సంజ్ఞ్యర్థఃతయోస్సంబంధో

వమితిః । తత్కరణంసాదృశ్యజ్ఞానమ్ ॥ అతిదేశవాక్యార్థస్మరణంవ్యాపారః ॥ తథాహికశ్చిద్గవయశబ్దార్థమజానన్ కుతశ్చిదారణ్యకపురుషాద్గోసదృశోగవయఇతిశ్రుత్వావనంగతోవాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశంపిండంపశ్యతి ॥ తదనంతరమయంగవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితిరుత్పద్యతే। వ్యాఖ్యాతముపమానమ్

ఇత్యుపమాన పరిచ్ఛేదః

శబ్దః। ఆ ప్తవాక్యంశబ్దః । ఆ ప్తస్తుయథార్థవక్తా ।

(న్యా) నంనామాతిదేశ వాక్యార్థజ్ఞానం అతిదేశవాక్యార్థ స్మరణం వ్యాపారః-ఉపమితిః ఫలం,గోసదృశోగవయపదవాచ్య ఇత్యాకారక వాక్యార్థగోసాదృశ్యావచ్ఛిన్న విశేష్యక గవయపదవాచ్యత్వప్రకారకం యత్ జ్ఞానంజాయతె తదేవకరణం ॥ .. ..

ఇతి న్యాయబోధిన్యాముపమాన పరిచ్ఛేదః.

శబ్దంలక్షయతి * ఆప్తేతి * ఆప్తోచ్చరితత్వేసతి వాక్యత్వం లక్ష

(ని) వాచ్యవాచకభావః-తజ్జ్ఞానత్వస్యోపమితౌ విద్యమానత్వాల్లక్షణ సంగతిః-ఉక్తార్థం స్పష్టయితుంప్రక్రియాందర్శయతి * కశ్చిదిత్యాది * గోసదృశంపశ్యతీత్యత్ర ద్వితీయాయావిషయత్వమర్థః,దృశధాతో శ్చక్షురింద్రియజన్యప్రత్యక్షజ్ఞానమర్థః - ఆఖ్యాతస్యాశ్రయత్వమ ర్థః-తథాచగోసదృశ విషయక చాక్షుషజ్ఞానవాన్ భవతీత్యర్థః, చాక్షుషజ్ఞానంచాయంగోసదృశఇత్యాకారకంతద్వాన్ భవతీత్యర్థః తదనంతరం సాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానానంతరం, అయంగవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితి రుత్పద్యతఇతి గవయపదతదర్థయోశ్శక్తిరూపసంబంధ జ్ఞానం జాయతఇత్యర్థః, తత్కరణమితి, ఉపమితికరణమిత్యర్థః.

శ్రీ. వ్యాఖ్యాతమేవముపమానమ్ శ్రీ

అథ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ చతుష్టయేనిరూపితేభ్యస్త్రిభ్యోవశిష్టం శబ్దప్రమాణమపి నిరూపయతి * ఆప్తవాక్యమితి * ఆప్తస్యవా

వాక్యంతుపదసమూహః । యథా గామానయేతి ॥

(న్యా)ణం-ప్రమాణశబ్దత్వంలక్ష్యతావచ్ఛేదకం- వాక్యత్వమాత్రోక్తా
వనాప్తోచ్చరితవాక్యేతివ్యాప్తిరతఆప్తోచ్చరితత్వనివేశః - తావన్మాత్రో
క్తౌజబగడదశాదావతివ్యాప్తిరతో వాక్యత్వం - ఆప్తత్వంచ ప్రయోగ
హేతుభూతయథార్థజ్ఞానవత్త్వం - తథాచప్రయోగహేతుభూతయ
థార్థజ్ఞానజన్యశబ్దత్వమితి పర్యవసన్నార్థః - వస్తుతస్తు పదజ్ఞానం
కరణం వృత్తిజ్ఞానసహకృతపదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిర్వ్యాపారః-వా
క్యార్థజ్ఞానంశాబ్దబోధఃఫలం-వృత్తిర్నామశక్తిలక్షణాన్యతరరూపా,
వాక్యస్యలక్షణమాహ * పదసమూహఇతి * పదస్యలక్షణమాహ

(ని) క్యమిత్యుక్తౌ సంబంధిత్వంషష్ఠ్యర్థః- సంబంధశ్చోచ్చరితత్వం-
తథాచాప్తోచ్చరితత్వేసతివాక్యత్వం శబ్దప్రమాణలక్షణం, విశేష్యమా
త్రోక్తావనాప్తోచ్చరితే వాక్యేతివ్యాప్తిరతఆప్తోచరితత్వముపాత్తం-
తావన్మాత్రోక్తౌనిరర్థకజబగడదశాదావతివ్యాప్తిః, అతోవాక్యత్వ
ముపాత్తమ్-నను ఆప్తేనేష్టజనేనోచ్చరితత్వేసతి వాక్యత్వరూపశబ్దప్ర
మాణలక్షణ మనుపపన్నం, ఇష్టజనోచ్చరిత బాధితార్థకవాక్యేతి
వ్యాప్తేరిత్యతఆహ * ఆప్తస్త్వితి * నను వాక్యత్వం నామతిఙంత
సుబంత సముదాయత్వం- తిఙ్సుబంతచయోవాక్యమిత్యమరోక్తేః -
తథాచయత్ర- ఘటస్త్వయానేతవ్యఇత్యభ్యధాయితత్రనవ్యాప్నోతీదం
లక్షణం-యథోక్తవాక్యత్వస్య తత్రాసంభవాదిత్యతఆహ* వాక్యంతు
పదసమూహఇతి * తథాసత్యమరోక్తిరౌత్సర్గికస్థలాభిప్రాయేణేతి
భావః- ననుపద్యతే గమ్యతేనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాపద శబ్దోనిష్పన్నః
పదధాతుశ్చ గత్యర్థకత్వాజ్జ్ఞానార్థకోపితేన జ్ఞానసాధనం పద
శబ్దార్థః, తత్రయద్యపి ఘటాదిపదస్య ఘటాదిజ్ఞానసాధనత్వాత్సం
భవత్యేవాయమర్థః, తథాపి పదశబ్దస్య జ్ఞానసాధనార్థకత్వేజ్ఞాన
సాధనసముదాయత్వం వాక్యలక్షణంలభ్యతే - తచ్చాతివ్యాప్నోతి

శక్తంపదమ్। అస్మాత్పదాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇతీశ్వరసంకేతశ్శ
క్తిః। ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధిశ్చ వాక్యార్థజ్ఞానహేతుః। ప
దస్య పదాంతరవ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయా ననుభావకత్వమా
కాంక్షా। అర్థాబాధో యోగ్యతా। పదానామవిలమ్బేనో
చ్చారణం సన్నిధిః ఆకాంక్షాదిరహితం వాక్యం నప్రమాణం।

(న్యా)*శక్తమితి* శక్తిస్వరూపమాహ* అస్మాదితి* ఘటాదిపదజన్య
బోధవిషయత్వప్రకారకేశ్వరసంకేతః-ఈశ్వరసంకేతో నామ ఈశ్వరే
చ్ఛా-సైవశక్తిరిత్యర్థః-శక్తి నిరూపకత్వమేవ పదేశక్తత్వం-విషయ
తాసంబంధేన శక్త్యాశ్రయత్వమర్థే శక్యత్వం- శక్యసంబంధో లక్షణా
సా ద్వివిధా-గౌణీముఖ్యా చేతి - గౌణీనామ సాదృశ్యవిశిష్టే లక్షణా-య
థా సింహో మాణవక ఇత్యాదౌ సింహపదస్య సింహసాదృశ్యవిశిష్టే లక్ష
ణా- ముఖ్యా త్రివిధా - జహల్లక్షణా ఽజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా
చేతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్యమాత్రబోధప్రయోజికా లక్షణా జ
హల్లక్షణా, యథా గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గంగాపదశక్యప్రవాహ
సంబన్ధస్య తీరే సత్త్వాత్తాదృశశక్యసంబంధరూపలక్షణాజ్ఞానాద్గంగాప
దాత్తీరోపస్థితిః - లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్యశక్యోభయబోధ

(ని)తథాహి, యత్రాపథిప్రవర్తమానే దేవదత్తేతి చతుర్ణాం కంఠధ్వనిభి
ర్యజ్ఞదత్తేన నివారితే సతి తదా తేషాం ధ్వనీనాం సముదాయే వాక్యత్వా
భావవతి తస్య తాదృశపథప్రవృత్తి నివర్తనజ్ఞానసాధన సముదాయత్వం
వర్తతే, తతోక్తతల్లక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి చేదాహ* శక్తంపదమితి*
శక్తం శక్తిమత్ - శక్తిస్సామర్థ్యం తచ్చ జ్ఞానజననమితి - తథా చ జ్ఞాన
జనన సమర్థం పదమితి లబ్ధమ్- ఏవంచ భక్షితేపి లశునే న శాంతో వ్యా
ధిరితివత్ - శక్తంపదమిత్యుక్తావపి పూర్వోక్త కంఠధ్వని సముదాయే
ఽతివ్యాప్తేరవారితత్వాదిత్యత ఆహ * అస్మాదితి * ప్రసంగాచ్ఛబ్దప్ర
మాణేన శాబ్దబోధే జననీయే యాని సహకారీణి తాన్యుపపాదయతి

(న్యా)ప్రయోజికాలక్షణా౽జహల్లక్షణా-యథా కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతా
మిత్యత్ర కాకపదస్య దధ్యుపఘాతుకే లక్షణా లక్ష్యతావచ్ఛేదక దధ్యుప
ఘాతుకత్వేనరూపేణ దధ్యుపఘాతుకానాం కాక పిడాలకుక్కుటాదీ
నాం శక్యలక్ష్యాణాం సర్వేషాం బోధాత్-శక్యతావచ్ఛేదకపరిత్యాగే
న వ్యక్తిమాత్రబోధప్రయోజికాజహదజహల్లక్షణా - యథాతత్త్వమ
సీత్యత్ర తత్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞత్వపరిత్యాగేన వ్యక్తిమాత్రబోధనాజ్జహ
దజహల్లక్షణా-ఇయంచలక్షణా జీవబ్రహ్మణోరైక్యంబ్రువతాం వేదా
న్తినాం సిద్ధాన్తరీత్యా * ఆకాంక్షేతి * ఆకాంక్షాజ్ఞానం యోగ్యతా
జ్ఞానంసాన్నిధ్యజ్ఞానంచశాబ్దబోధేహేతురిత్యర్థః- ఆకాంక్షాంనిర్వక్తి
* పదస్యేతి * యత్పదస్యేత్యర్థః-తథాచ యత్పదస్య అవ్యవహి
తోత్తరత్వాదిసంబంధేన యత్పదప్రకారకజ్ఞాన వ్యతిరేకప్రయుక్తో హి
యాదృశశాబ్దబోధాభావస్తాదృశశాబ్దబోధే తత్పదస్య తాదృశసంబంధే
న తత్పదవత్త్వ మాకాంక్షేతిభావః - యథా ఘటమిత్యాదిస్థలే౽
వ్యవహితోత్తరత్వాదిసంబంధేన అమ్పదం ఘటపదవదిత్యాకారకామ్ప
దవిశేష్యకఘటపద ప్రకారకజ్ఞానసత్త్వే ఘటీయం కర్తృత్వమితి బో
ధో జాయతే అం ఘట ఇతి విపరీతోచ్చారణే తు తాదృశజ్ఞానాభావాత్తా
దృశశాబ్దబోధో న జాయతే౽తస్తాదృశాకాంక్షాజ్ఞానంశాబ్దబోధేకార
ణం,యోగ్యతాంనిరూపయతి*అర్థాబాధ ఇతి*బాధాభావో యోగ్య
తేత్యర్థః-అగ్నినాసిఞ్చతీత్యత్ర సేకకరణత్వస్య జలధర్మస్యవహ్నౌ
బాధనిశ్చయసత్త్వాన్న తాదృశవాక్యాచ్ఛాబ్దబోధః- సన్నిధింనిరూప
యతి * పదానామితి * ఆకాంక్షాదిరహితంవాక్యం శాబ్దబోధాజన

(ని)*ఆకాంక్షేతి*వాక్యస్యార్థో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యత్వంషష్ఠ్య
ర్థః-వాక్యప్రతిపాదితార్థ ఇత్యర్థః - వాక్యార్థస్యజ్ఞానం వా
క్యార్థజ్ఞానం షష్ఠ్యావిషయత్వార్థకత్వే వాక్యార్థవిషయకజ్ఞానమి
త్యర్థః, శాబ్దబోధ ఇతియావత్, న న్వాకాంక్షానామేచ్ఛా, తథా చ

దాత్ । ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధనానాధర్మవైశిష్ట్యజ్ఞానంసంశయః । యథాస్థాణుర్వాపురుషోవేతి ॥ మిథ్యాజ్ఞానంవిపర్యయః । యథాశుక్తావిదంరజతమితి ॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కః । యథా యదివహ్నిర్నస్యాత్తర్హిధూమోపి నస్యాదితి । స్మృతిరపి ద్వివిధా యథార్థాఽయథార్థాచేతి। ప్రమాజన్యాయథార్థా । అప్రమాజన్యాఽయథార్థా ।

(న్యా)యేత్యాదినా* సంశయస్యలక్షణమాహ*ఏకస్మిన్నితి*ఏకధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యకవిరుద్ధభావాభావప్రకారకజ్ఞానం సంశయఇత్యర్థః- భావద్వయకోటికసంశయాప్రసిద్ధేః,ఉదాహరతి * యథేతి * స్థాణుర్వేత్యాదేఃస్థాణుత్వస్థాణుత్వాభావ పురుషత్వపురుషత్వాభావకోటికసంశయఏవార్థః విపర్యయస్యలక్షణమాహ * మిథ్యాజ్ఞానమితి * అయథార్థజ్ఞానమిత్యర్థః- విపర్యయోనామభ్రమః-తర్కస్యలక్షణమాహ * వ్యాప్యారోపేణేతి * తర్కే వ్యాప్యస్యవ్యాపకస్యచబాధనిశ్చయఃకారణం- అన్యథేష్టాపత్తిరూపేణ తర్కానుత్పత్తేః- సుఖం

(ని)యతి *ఏకస్మిన్నితి* ధర్మిపదంవస్తుపరం. సప్తమ్యర్థోవిశేష్యత్వంవిరుద్ధాః పరస్పరాసమానాధికరణాఃయేధర్మాస్తేషాం యద్వైశిష్ట్యం సంబంధస్తస్యజ్ఞానం,విషయత్వం షష్ఠ్యర్థః-తథాచైకధర్మివిశేష్యకవిరుద్ధనానాధర్మసంబంధవిషయకజ్ఞానత్వం సంశయలక్షణం-లక్ష్యభూతం జ్ఞానందర్శయతి * యథాస్థాణురితి * మిథ్యాజ్ఞానం బాధితార్థనిశ్చయః * వ్యాప్యేతి * ఆరోపఆహార్యజ్ఞానం బాధకాలీనేచ్ఛాజన్యత్వ మాహార్యత్వం. వ్యాప్యారోపేణేత్యత్ర తృతీయార్థోజన్యత్వం తథాచవ్యాప్యవిషయకాహార్యజ్ఞాన జన్యవ్యాపక విషయకాహార్యజ్ఞానత్వం తర్కలక్షణమితి పర్యవసన్నం- లక్ష్యందర్శయతి * యదీతి * తత్రసంశయే ఇంద్రియరూపం ప్రత్యక్షం కరణం- విపర్యయేతు ఇంద్రియాదీని చత్వారికరణాని - తర్కేమనఃకరణమితి

సర్వేషామనుకూలతయా వేదనీయంసుఖమ్ । ప్రతికూలతయా వేదనీయందుఃఖమ్ । ఇచ్ఛాకామః । క్రోధోద్వేషః । కృతిః ప్రయత్నః । విహితకర్మజన్యోధర్మః ।

(న్యా) నిరూపయతి*సర్వేషామితి* ఇతరేచ్ఛానధీనేచ్ఛావిషయత్వమితినిష్కర్షః-అన్యథాయథాశ్రుతే ఘటోనుకూలఇత్యాకారకానుకూలత్వప్రకారకజ్ఞానవిశేష్యత్వస్య ఘటాదావపిసత్త్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిః-సుఖేచ్ఛాధీనేభోజనాదావతివ్యాప్తివారణాయేతరేచ్ఛానధీనేతీచ్ఛావిశేషణం - సుఖేచ్ఛాతు సుఖత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యైవ- దుఃఖం నిరూపయతి* ప్రతికూలతయేతి *అత్రాపీతరద్వేషానధీనద్వేషవిషయత్వమితినిష్కర్షః- ద్వేషవిషయత్వమాత్రోక్తౌ సర్పాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాపి ద్వేషవిషయత్వసత్త్వాదతస్తత్రాతివ్యాప్తి వారణాయేతరద్వేషానధీనేతి ద్వేషవిశేషణం, సర్పజన్యదుఃఖాదౌ ద్వేషాత్సర్పే ద్వేషఇతి సర్పద్వేషస్య సర్పజన్యదుఃఖద్వేషజన్యత్వాదన్యద్వేషాజన్యద్వేషవిషయత్వరూపలక్షణస్య సర్పాదౌనాతివ్యాప్తిః-ఫలేచ్ఛా ఉపాయేచ్ఛాంప్రతి కారణమతః ఫలేచ్ఛావశాదుపాయేచ్ఛాభవత్యేవం ఫలద్వేషాదుపాయద్వేషః - ధర్మాధర్మౌనిరూపయతి* విహితేతి*

(ని)బోధ్యం - ప్రమాజన్యేత్యత్ర ప్రమాణజన్యేతిపాఠే భావెల్యుడితి బోధ్యం - ఏతావతాప్రపంచేన సప్రపంచంబుద్ధిం నిరూప్యసుఖంనిదర్శయతి * సర్వేషామితి * అనుకూలతయా ఇచ్ఛావిషయతయా- ఇత్యతస్సకలపురుషీయేచ్ఛావిషయత్వం సుఖస్యలక్షణమిత్యర్థః-దుఃఖంలక్షయతి * ప్రతికూలతయేతి * ద్వేషవిషయతయేత్యర్థః, అత్రాపిసర్వేషామిత్యనుషజ్యతే - తథాచసకలపురుషద్వేషవిషయత్వమితితల్లక్షణం లభ్యతే, ఇచ్ఛాయాఃకామత్వం ద్వేషస్యక్రోధత్వంప్రయత్నస్య కృతిత్వంలక్షణంబోధ్యం- ధర్మంలక్షయతి * విహితేతి * వేదవిహితానియానికర్మాణి యాగాదీని తజ్జన్యోధర్మఇత్యర్థః

నిషిద్ధకర్మజన్యో౽ధర్మః। బుద్ధ్యాదయో౽ష్టావాత్మమాత్రగుణాః। బుద్ధీచ్ఛాప్రయత్నా నిత్యా౽నిత్యాశ్చ। నిత్యా ఈశ్వరస్య। అనిత్యా జీవస్య। సంస్కారస్త్రివిధః। వేగో భావనా స్థితస్థాపకశ్చేతి। వేగః పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిః।

(న్యా) వేదవిహితేత్యర్థః-అధర్మం నిరూపయతి* నిషిద్ధేతి* వేదనిషిద్ధేత్యర్థః - సంస్కారం విభజతే * వేగ ఇత్యాదినా * భావనాం లక్ష

(ని) అధర్మస్తు వేదనిషిద్ధాని యాని కర్మాణి కళంజభక్షణాగమ్యాగమనసురాపానాదీని తజ్జన్య ఇత్యర్థః- బుద్ధ్యాదీనామష్టానామాశ్రయమాహ*బుద్ధ్యాదితి* ఆత్మనో గుణా ఇత్యుక్తౌ సమవేతత్వం షష్ఠ్యర్థః- ఆత్మసమవేతగుణా ఇత్యర్థః-సంస్కారం విభజతే*త్రివిధ ఇతి* వేగం లక్షయతి* పృథివ్యాదీతి*పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిరిత్యత్ర పృథివ్యాదిచతుష్టయమనోవృత్తిర్మనోవృత్తిశ్చేతి పాఠే తత్రాద్యం వేగస్య స్వరూపకథనం-మనోవృత్తిరితి లక్షణం-మనసి వృత్తిర్యస్య సః నిరూపితత్వం సప్తమ్యర్థః మనో నిరూపితవృత్తితాశ్రయ ఇత్యర్థః. తత్త్వం వేగస్య లక్షణం, ననుజన్యమాత్రం కాలోపాధి, మూర్తమాత్రం దిగుపాధిరితి న్యాయేన జన్యమాత్రం కాలికసంబంధేన సర్వం వర్తతే మూర్తమాత్రం చ దైశికవిశేషణతాసంబంధేన సర్వం వర్తతే తథా చ మనో నిరూపితదైశికసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వస్య ఘటాదౌ సత్త్వాదతివ్యాప్తిరితి చేన్న. మనో నిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తితాశ్రయత్వస్య వివక్షితత్వాత్, మనో నిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నాయా వృత్తితాతదాశ్రయత్వం వేగే వర్తతే, తథాహి, యో యేన సంబంధేన యత్ర వర్తతే స సంబంధః తన్నిరూపితాయా తన్నిష్ఠా వృత్తితాతస్యామవచ్ఛేదకః యథా భూతలే సంయోగ సంబంధేన ఘటో వర్తతే చేద్భూతలనిరూపితాయాం ఘటనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సంయోగసంబంధోవచ్ఛేదకః-అతో భూతలనిరూపిత సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్న

అనుభవజన్యా స్మృతి హేతుర్భావనా । ఆత్మమాత్రవృత్తిః ।

(న్యా)ముక్తి * అనుభవేతి * అనుభవజన్యత్వే సతి స్మృతి హేతుత్వం భావనా యా లక్షణం - అత్రానుభవజన్యత్వే సతీతి విశేషణానుపాదానే ఆత్మ మనస్సంయోగేతి వ్యాప్తిరాత్మ మనస్సంయోగస్య జ్ఞానమాత్రం ప్రత్య సమవాయికారణత్వేన స్మృతిం ప్రత్యపి కారణత్వాదతస్తదుపాదానం, ఆత్మమనస్సంయోగస్యానుభవ జన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, తావన్మాత్రోక్తే ఽనుభవధ్వంసేతివ్యాప్తిః- ధ్వంసం ప్రతిస్వప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ్వంసస్యాప్యనుభవజన్యత్వాదతః స్మృతి హేతుత్వోపాదానం, అనుభవధ్వంసే స్మృతి హేతుత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః-నన్వత్ర విశిష్టబుద్ధిం ప్రతివిశేషణజ్ఞానస్య కారణతా సకలతాంత్రిక మతసిద్ధాయ

(ని)వృత్తితాశ్రయో ఘటః, ప్రకృతే చ వేగస్సమవాయసంబంధేన మనసి వర్తతే అతో మనో నిరూపితాయాం వేగనిష్ఠాయాం వృత్తితాయాం సమవాయ సంబంధో ఽవచ్ఛేదకః, అతో మనో నిరూపిత సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వస్య వేగే విద్యమానత్వాల్లక్ష్యేలక్షణసమన్వయః, నన్వేవమపి జాతి వ్యక్త్యోస్సమవాయసంబంధాన్మనసి మనస్త్వజాతిస్సమవాయ సంబంధేన వర్తత ఇతి మనో నిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వస్య మనస్త్వజాతౌ విద్యమానత్వాదతివ్యాప్తిః- నచ గుణత్వే సతీతి విశేషణం దీయతే మనస్త్వజాతేర్గుణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం - ఏవమపి మనస్సమవేత సంఖ్యా పరిమాణాదౌ మనోనిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వే సతి గుణత్వరూప లక్షణస్య విద్యమానత్వే నాతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వాదితి చేన్న-నవయం గుణత్వ విశేషణం ప్రక్షిపామః కింతు సంస్కారత్వం - తథాచ మనో నిరూపిత సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న వృత్తితాశ్రయత్వే సతి సంస్కారత్వం వేగలక్షణం పర్యవసన్నం భావనాం లక్షయతి * అనుభవేతి * అనుభవజన్యత్వే సతి స్మృతిహే

(న్యా)థాదండవిశిష్టబుద్ధింప్రతిదండజ్ఞానం కారణందండవిశిష్టబుద్ధిర్నా మదణ్డప్రకారకజ్ఞానంతథాచదండప్రకారకబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిదం డజ్ఞానత్వేనకారణత్వమిత్యాపతితం, దణ్డప్రకారకబుద్ధిర్దండీపురుషఇ త్యాకారకబుద్ధిస్తత్రదండజ్ఞానం కారణంనహిదండమజానానఃపుమాన్ దండీపురుషఇతిప్రత్యేతి,ఏవంచయత్రాయందండఇతిప్రత్యక్షంజాతం త దనంతరం దండీపురుష ఇత్యాకారకప్రత్యక్ష ముత్పన్నం తత్రదండీ పురుష ఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేతివ్యాప్తి స్తద్ధిస్వావ్యవహిత పూర్వక్ష ణోత్పన్న దండజ్ఞానాత్మకానుభవజన్యం జనిష్యమాణా దండీపురుష ఇత్యాకారక స్మరణాకారణంచ స్మృతింప్రత్యనుభవస్య కారణత్వాత్- తథాచానుభవజన్యత్వేసతి స్మృతిహేతుత్వ రూపభావనాలక్షణస్య యథోక్తదండీపురుష ఇత్యాకారకానుభవే విద్యమానత్వాదతి వ్యా ప్తిరితిచేత్ అత్రబ్రూమః - అనుభవజన్యత్వం అనుభవనిష్ఠకారణతా నిరూపితకార్యతాశ్రయత్వం తత్రకారణతాయామనుభవత్వావచ్ఛిన్న త్వం నివేశ్యతేతథాచ అనుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపితకార్య తాశ్రయత్వమనుభవజన్యత్వమితిఫలితమతో నాతివ్యాప్తిః,తథాహి, దండప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితదండజ్ఞాననిష్ఠాయాః కారణతాతస్యాంన దండానుభవత్వమవచ్ఛేదకం దండానుభవాద్దండ స్మరణాదపి దండప్రకారక బుద్ధేరుత్పత్తేరతో దండప్రకారకబుద్ధిత్వా వచ్ఛిన్నంప్రత్యనుభవ స్మరణసాధారణ దండజ్ఞానత్వేనైవ దండజ్ఞానస్య కారణతాయాస్స్వీకరణీయత్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వా త్తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వస్య యథోక్త ప్రత్యక్షానుభవేఽభావాన్నాతివ్యాప్తిః భావనాయాంహేతుల క్షణమిదం వర్తతే,తథాహి-అనుభవేనైవభావనాఖ్య సంస్కారోత్ప త్త్యాభావనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యనుభవస్యానుభవత్వేనైవ కారణత యాభావనాత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితానుభవనిష్ఠాయాః కారణ

(న్యా)తా తస్యామనుభవత్వమవచ్ఛేదకమతో౽నుభవత్వావచ్ఛిన్నకార
ణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వంభావనాయాంవర్తత ఇతి నాసంభవః,
నన్వేవం స్మృతిహేతుత్వవిశేషణవైయర్థ్యమాపద్యతే, తద్ధ్వసానుభవధ్వం
సేతివ్యాప్తివారణాయ ప్రాగుపాత్తం; నహియథోక్తానుభవజన్యత్వ
వివక్షాయామనుభవధ్వంసేతివ్యాప్తిః ప్రసజ్యతే, తథాహి, ధ్వంసత్వా
వచ్ఛిన్నం ప్రతిప్రతియోగినః కారణత్వం ప్రతియోగిత్వేనరూపేణ, త
త్తద్ధ్వంసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్తత్ప్రతియోగివ్యక్తేస్తత్తద్వ్యక్తిత్వేనచ
కారణత్వమిత్యేవధ్వంసప్రతియోగినోః కార్యకారణభావః - తథాచ
ధ్వంసనిష్ఠకార్యతా నిరూతాయా౽నుభవనిష్ఠాకారణతా తస్యాం ప్రతి
యోగిత్వమవచ్ఛేదకం తత్తద్వ్యక్తిత్వంచ, నత్వనుభవత్వమపీతి సిద్ధాన్తా
దన్యత్రదూషితత్వాత్, తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపిత
కార్యతాశ్రయత్వరూపానుభవజన్యత్వవిరహాదేవాతివ్యాప్తివారణసం
భవాత్కృతం స్మృతిహేతుత్వవిశేషణేనేతిచేన్న, స్మృతావతివ్యాప్తివా
రణాయైవతద్విశేషణప్రవేశాత్, తథాహి; స్మృతింప్రత్యనుభవ ఏవకార
ణం నతు స్మృతిరపి, అతో ఘటస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ఘటానుభవస్య
ఘటానుభవత్వేనైవకారణత్వం నతుఘటజ్ఞానత్వేన తథాచఘటస్మృతి
నిష్ఠకార్యతానిరూపితాయా ఘటానుభవనిష్ఠాకారణతాతస్యాం ఘటా
నుభవత్వమవచ్ఛేదకం తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత
కార్యతాశ్రయత్వస్య స్మృతావిద్యమానత్వాదతివ్యాప్తివారణాయ స్మృ
తిహేతుత్వముక్తం- నహి స్మృతిః స్మృతిహేతుః-అతో నతత్రాతివ్యాప్తి

(ని) తుత్వం భావనాలక్షణం-భావనాహి అనుభవేనోద్బుధ్య స్మృతింజ
నయతి - అతస్తల్లక్షణం సంగచ్ఛతే - అతో౽నుభవజన్యత్వ విశేషణా
నుపాదానే ఆత్మమనస్సంయోగేతివ్యాప్తిః ఆత్మమనస్సంయోగస్య
జ్ఞానసామాన్యం ప్రత్యసమవాయికారణత్వేన స్మృతింప్రత్యపి కారణ
త్వాత్ -అతస్తదుపాదానం - ఏవంచేదాత్మమనస్సంయోగస్యానుభవ

(ని)జన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః-తావన్మాత్రోపాదానేనుభవధ్వంసే
తివ్యాప్తిః- ధ్వంసంప్రతిప్రతియోగినః కారణత్వేనానుభవధ్వంసస్యాను
భవజన్యత్వాత్ - అతస్స్మృతిహేతుత్వమితి- అనుభవధ్వంసే త్వనుభవజ
న్యత్వమాత్రస్య సత్త్వేపి స్మృతిహేతుత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః - న
న్వత్ర విశిష్టబుద్ధింప్రతివిశేషణ జ్ఞానస్యకారణతా సకలతాంత్రికమత
సిద్ధా- యథాదండవిశిష్టబుద్ధింప్రతిదండజ్ఞానంకారణం- దండవిశిష్టబు
ద్ధిత్వాన్నామ దండప్రకారకజ్ఞాన మిత్యర్థః- తథాచ దండప్రకారకబు
ద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిదండజ్ఞానత్వేన కారణత్వమిత్యాపతితం- దండ
ప్రకారకబుద్ధిస్తు దండీపురుషఇత్యాకారికాబుద్ధిః- తత్ర దండజ్ఞానం
కారణం- నహిదండమజానానః పుమాన్ దండీపురుషఇతిప్రత్యేతి- ఏ
వంచప్రథమమయందండఇతిప్రత్యక్షానుభవో జాతః- తదనంతరం తా
దృశదండవానయం పురుషఇత్యాకారక ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యతే- అత
స్తత్ర దండీపురుషఇత్యాకారక ప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిః- తద్ధిసావ్యవహి
త పూర్వక్షణోత్పన్నదండజ్ఞానాత్మకానుభవాజ్జన్యతే - కించజనిష్య
మాణే దండీపురుష ఇత్యాకారక స్మరణేపి కారణంభవతి తథాచాను
భవజన్యత్వేసతి స్మృతిహేతుత్వ రూపలక్షణం యథోక్త దండీపు
రుష ఇత్యాకారకప్రత్యక్షానుభవేతివ్యాప్నోతీతిచేత్ - బ్రూమః -
అనుభవజన్యత్వం చానుభవనిష్ఠకారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వం
తత్ర కారణతాయా మనుభవత్వావచ్ఛిన్నత్వం నివేశ్యతే- తథాసత్య
నుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వ మనుభవజ
న్యత్వ మితిఫలతి- అతోనోక్తాతివ్యాప్తిః- తథాహి - దండప్రకారక
బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపితాదండజ్ఞాన నిష్ఠాయాః కారణతాత
స్యాంనదండానుభవత్వ మవచ్ఛేదకం కుతః- దండానుభవాదివద్దం
డస్మరణాదపి దండప్రకారక జ్ఞానస్యజాయమానతాయాస్స్వీకరణీయ
త్వేన దండజ్ఞానత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వాత్ - ఏవంచానుభవత్వావ

(వ)చ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వస్య యథోక్తప్రత్యక్షా
నుభవే అవిద్యమానత్వాన్నాతివ్యాప్తిః - భావనాయాంత్విదం లక్ష
ణంవర్తతే-తథాహి - అనుభవేనైవభావనాఖ్యసంస్కారోత్పత్త్యాభా
వనాత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిఅనుభవస్యానుభవత్వేనైవకారణతయాభావ
నాత్వావచ్ఛిన్న-కార్యతా నిరూపితానుభవనిష్ఠాయా కారణతాతస్యా
మనుభవత్వమేవావచ్ఛేదకం అతోనుభవత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూ
పితకార్యతాశ్రయత్వం భావనాయాం వర్తతఏవ-తన్నివారణాయ స్మృతి
హేతుత్వవిశేషణం వ్యర్థమాపద్యతే - తద్ధిఅనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తి
వారణాయేతి ప్రాగుక్తం - నయథోక్తానుభవజన్యత్వ వివక్షాయా
మనుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తిః ప్రసజ్యతే - తథాహి - ధ్వంసత్వావచ్ఛి
న్నంప్రతిప్రతియోగినః కారణత్వం ప్రతియోగిత్వేనరూపేణ అథవా
తత్తద్ధ్వంసవ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితత్తత్ప్రతియోగివ్యక్తేస్తత్తద్వ్యక్తి
త్వేన-కారణత్వమిత్యేవ ధ్వంసప్రతియోగినోః కార్యకారణభావః
తథాచధ్వంసనిష్ఠకార్యతా నిరూపితానుభవనిష్ఠాయాకారణతాతస్యాం
ప్రతియోగిత్వమవచ్ఛేదకం- అథవాతత్తద్వ్యక్తిత్వం - నత్వనుభవత్వం
అపసిద్ధాంతాదన్యత్రదూషితత్వాచ్చ- తథాచానుభవత్వావచ్ఛిన్నకా
రణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వరూపానుభవజన్యత్వవిశేషణవిరహా
దైవానుభవధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణసంభవాత్కృతం స్మృతిహేతుత్వ
ప్రవేశనేనేతిచేన్న - స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయైవ తద్విశేషణప్రవే
శనాత్ - తథాహి- స్మృతింప్రత్యనుభవఏవకారణం - నతు స్మృతిరపి-అ
తోఘటస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిఘటానుభవస్య ఘటానుభవత్వేనై
వకారణత్వం-నతుఘటజ్ఞానత్వేన-తథాచఘటస్మృతి నిష్ఠకార్యతానిరూ
పితాయాఘటానుభవనిష్ఠాకారణతా తస్యాఃఘటానుభవత్వ మవచ్ఛే
దకం- తేనానుభవత్వావచ్ఛిన్న కారణతానిరూపిత కార్యతాశ్రయత్వ
స్య స్మృతావిద్యమానత్వాదతివ్యాప్తిః - అతస్తద్వారణాయ స్మృతి

అన్యథాకృతస్య పునస్తదవస్థాపాదకః స్థితస్థాపకః। కటాదిపృథివీమాత్రవృత్తిః। చలనాత్మకం కర్మ। ఊర్ధ్వదేశసంయోగహేతురుత్క్షేపణమ్। అధోదేశసంయోగహేతురపక్షేపణమ్। శరీరసన్నికృష్టసంయోగహేతురాకుఞ్చనమ్। విప్రకృష్టసంయోగహేతుః ప్రసారణమ్। అన్యత్సర్వం గమనమ్। నిత్యమేకమనేకానుగతం సా

(న్యా) రిత్యలం పల్లవతల్లజకల్పానల్పజల్పనేన। సామాన్యం నిరూపయతి * నిత్యమేకమితి * నిత్యత్వే సత్యనేకసమవేతత్వం సామాన్యస్య లక్షణం, ని

(ని) హేతుత్వముక్తం-న హి స్మృతిః స్మృతిహేతురతో న తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యలం పల్లవతల్లజకల్పానల్పజల్పనేన ॥ స్థితస్థాపకం లక్షయతి * అన్యథేతి * అన్యథాప్రకారాన్తరేణ పూర్వావస్థానభిన్నత్వేనేతి యావత్ వైశిష్ట్యం తృతీయార్థః స్థితిస్యేత్యత్ర స్థా ధాత్వర్థాఽవస్థానేన్వేతి - క్తప్రత్యయార్థః ఆశ్రయః వృత్తిత్వం షష్ఠ్యర్థః - సా అవస్థా - అవస్థానం యస్య తస్య భావస్తాదవస్థ్యమ్ - తదవస్థానవత్త్వం తదవస్థానమితి యావత్ - తథా చ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానాశ్రయీభూతవ్యక్తినిష్ఠపూర్వావస్థానసంపాదకత్వం స్థితస్థాపకత్వమితి యావల్లక్షణం పర్యవసన్నం - అన్యథాకృతస్యేతి పాఠే తు అన్యథాప్రకారాన్తరేణ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానత్వేనేత్యర్థః - ప్రకారత్వం తృతీయార్థః - కృఞ్ ధాత్వర్థః కృతిః - ప్రత్యయార్థో విషయః - శేషం పూర్వవత్ - తథా చ పూర్వావస్థానభిన్నావస్థానవత్త్వప్రకారక కృతివిషయీభూత వ్యక్తినిష్ఠపూర్వదేశావస్థాన సంపాదకత్వం స్థితస్థాపకస్య లక్షణం పర్యవస్యతీతి బోధ్యం * ఊర్ధ్వదేశేతి * క్రియయా విభాగః - తతః పూర్వదేశసంయోగనాశః - తత ఉత్తరదేశసంయోగోత్పత్తిరితి క్రమః స చోత్తరదేశసంయోగో యద్యూర్ధ్వదేశసంయోగస్స్యాత్ తదా తాదృశసంయోగజనకీభూతముత్క్షేపణమిత్యుచ్యతే ఏవముత్తరత్రాపి బోధ్యం - సామాన్యం లక్షయతి * నిత్యమితి * అనేకానుగతత్వమనేకసమవేతత్వం

మాన్యమ్ । ద్రవ్యగుణకర్మవృత్తి । పరంసత్తా । అప
రం ద్రవ్యత్వాది । నిత్యద్రవ్యవృత్తయోవ్యావర్తకావిశే
షాః । నిత్యసంబంధస్సమవాయః । అయుతసిద్ధవృత్తిః ।

(న్యా)త్యత్వానుపాదానే సంయోగాదావతివ్యాప్తిస్తత్రాప్యనేక సమ
వేతత్వసత్త్వాత్తద్వారణాయ నిత్యత్వవిశేషణం, అనేకసమవేతత్వాను
పాదానే ఆకాశాదావతి వ్యాప్తిస్తద్వారణాయానేక సమవేతత్వవిశే
షణం-అనేకత్వానుపాదానే జలపరమాణురూపాదావతి వ్యాప్తిరతోఽనే
కేతి-*నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇతి * నిత్యద్రవ్యేషు పరమాణ్వాదిషు వర్త
మానాః అతఏవ వ్యావర్తకా ఇతరభేదానుమితి హేతవః నిత్యద్రవ్య
వృత్తిత్వరూపపక్షధర్మతా ప్రయోజ్యేతరభేదానుమాపకతాశాలిన ఇ
త్యర్థః నిత్యద్రవ్యనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితైక మాత్రవృత్తిభేదానుమితి
జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతాశ్రయత్వం విశేషాణాంలక్షణమితిభావః,
పార్థివపరమాణౌ జలాదిభేదానుమాపకే గంధేతివ్యాప్తివారణాయ
ఏకమాత్రవృత్తిత్వం భేదవిశేషణం, ఘటాదౌ తదితరభేదానుమాప
కేతద్రూపాదావతివ్యాప్తి వారణాయ నిరూపితాంతం ప్రకారతావిశే
షణం, ఏతేనవ్యావర్తకా ఇత్యస్య నిత్యద్రవ్య విశేష్యకేతరభేదాను
మితి ప్రయోజకా ఇత్యర్థకతయా లక్షణపరత్వేన సాఫల్యేపి నిత్యద్ర
వ్యవృత్తయ ఇతి విఫలమేవ స్వరూపాఖ్యానస్యాపి కృతత్వాదితి ప్ర

(ని)అనేకనిరూపితసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వమితి యావత్
నిత్యద్రవ్యవృత్తయ ఇత్యత ఉపరిష్టాద్విశేషా ఇత్యతోఽధస్తాత్ క్వచిత్పు
స్తకే వ్యావర్తకా ఇత్యస్తి- తత్ర-వి-ఆఙ్ పూర్వక వృతుధాతోరితరభే
దానుమితిరర్థః అకప్రత్యయస్య జనకత్వమర్థః తథాచేతరభేదా
నుమితి జనకా ఇతి ఫలితం-విశేషాహి పరమాణుషు పరంభేదానుమితిం
జనయంతి-అయంపరమాణురితరపరమాణుభ్యోభిద్యతే ఏతద్విశేషాది
తి చేత్ప్రకారః, సమవాయం లక్షయతి * నిత్యసంబంధ ఇతి * నిత

యయోర్మధ్యే ఏకమవినశ్యదవస్థమపరాశ్రితమేవావతిష్ఠతే
తావయుతసిద్ధౌ । యథా । అవయవావయవినౌ । గుణగుణినౌ ।
క్రియాక్రియావంతౌ । జాతివ్యక్తీ । విశేషనిత్యద్రవ్యేచేతి । అ
నాదిస్సాంతః ప్రాగభావః । ఉత్పత్తేః పూర్వం కార్యస్య । సా
దిరనంతః ప్రధ్వంసాభావః । ఉత్పత్తేరనంతరం కార్యస్య । త్రై
కాలికసంసర్గాభావోత్యంతాభావః । యథా భూతలేఘ

(న్యా) అవ్యుక్తమ * యయోర్మధ్య ఇతి * యన్నిష్ఠకాలనిరూపితాధేయతా సామాన్యం యదవచ్ఛిన్నం తదుభయాన్యతరత్వమయుతసిద్ధత్వమిత్యర్థః * త్రైకాలికేతి * ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వే సతి ధ్వంసాప్రతియోగిత్వే సతి అన్యోన్యాభావభిన్నత్వే సతి అభావత్వమత్యంతాభావస్యలక్షణం, ధ్వంసప్రాగభావాన్యోన్యాభావాకాశాదీనాం వారణాయ యథాక్రమం విశేషణోపాదానం, వస్తుతస్తు, సంసర్గాభావత్వం తాదాత్మ్యభిన్నసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వం ధ్వంసప్రాగభావయోశ్చ నసంసర్గావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వమితి తేనైవ తద్వారణాత్త్రైకాలికేతి స్వరూపాఖ్యానమేవేతి బోధ్యం

(ని) త్వేసతి సంబంధత్వం సమవాయస్యలక్షణం. సంయోగేఽతివ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం-ఆకాశాభావేఽతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యాంశః, తౌ తావయుతసిద్ధావిత్యాహ * యయోరితి * తంతుపటయోర్మధ్యే ప టస్తంత్వాశ్రితఏవావతిష్ఠతే, అతస్తావయుతసిద్ధావిత్యర్థః, తత్రాధేయాస్సమవాయప్రతియోగినః - ఆధారాస్సమవాయానుయోగిన ఇతి బోధ్యం * అనాదిరితి * ఆదిరుత్పత్తిస్తచ్ఛూన్యత్వమనాదిత్వం సాంతత్వంచ వినాశప్రతియోగిత్వం, సాదిత్వముత్పత్తిమత్త్వం, అనంతత్వంనాశాప్రతియోగిత్వం త్రైకాలికత్వేసతి సంసర్గాభావత్వమత్యంతాభావస్య లక్షణం, సోపిసంసర్గాభావస్త్రివిధః, ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోత్యంతాభావశ్చేతి - తత్ర త్రైకాలికసంస

టో నాస్తీతి తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభా
వో న్యోన్యాభావః । యథా ఘటః పటో న భవతీతి ॥ సర్వే
షామపి పదార్థానా ముక్తేష్వేవాంతర్భావా త్సప్తైవ పదా

(న్య *తాదాత్మ్యేతి* అభావత్రయవారణాయ విశేషణం, ఘటాభావవా
న్ ప్రతీతి ప్రతీతివిషయఘటాదివారణాయ విశేష్యం, ననుసాదృశ్యాదీనామ
తిరిక్తపదార్థానామనిరూపణేనన్యూనతేత్యతఆహ *సర్వేషామితి*
తచ్ఛిన్నత్వవిశిష్ట తద్గతధర్మరూపసాదృశ్యస్యాపి ఘటపటా

(స)గాభావోత్యంతాభావ ఏవ, నప్రాగభావప్రధ్వంసాభావావితి నా
మాపత్తిః, భూతలే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతివిషయీభూతో యోభావస్స
త్యంతాభావ ఇత్యర్థః, అన్యోన్యాభావంలక్షయతి *తాదాత్మ్యేతి*
తాదాత్మ్యమవచ్ఛేదక సంబంధః, తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో యో
భావస్సోన్యోన్యాభావ ఇత్యర్థః, ఘటేహిపటతాదాత్మ్యంనాస్తికిం
తు తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠప్రతియోగితా నిరూపకా
భావ ఏవవర్తతే, సఏవాన్యోన్యాభావః, యేనసంబంధేన యన్నా
స్తీత్యుచ్యతే, తన్నిష్ఠప్రతియోగితాయాం ససంబంధోవచ్ఛేదకః, య
థాభూతలే సంయోగసంబంధేన ఘటో నాస్తీత్యుచ్యమానే సంయోగ
సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకాభావో స్తీత్యర్థః
తాదృశాభావీయఘటనిష్ఠ ప్రతియోగితాయామవచ్ఛేదకత్వాత్, ప్రకృ
తేఘటేతాదాత్మ్యేన పటో నాస్తీత్యుచ్యమానే తాదాత్మ్యసంబంధా
వచ్ఛిన్న పటనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకాభావో స్తీత్యర్థః, తాదృశా
భావీయ ప్రతియోగితాయాంతు తాదాత్మ్యసంబంధస్యా వచ్ఛేదక
త్వాదితిలక్షణసమన్వయః, ఘటః పటోనభవతీతిప్రతీతివిషయీభూతా
భావఏవాన్యోన్యాభావఇత్యర్థః ప్రమాణప్రమేయేతిసూత్రోక్తసర్వ
పదార్థాశ్చ ఇహైవ యథాయోగమంతర్భూతా ఇతిసర్వేషామిత్య

ర్థా ఇతిసిద్ధమ్॥ కాణాద న్యాయమతయోర్బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే।
అన్నంభట్టేన విదుషారచితస్తర్కసంగ్రహః ।............

ఇతి శ్రీమదన్నంభట్టవిరచితః తర్కసంగ్రహః

శ్రీ సమాప్తః శ్రీ

* శ్రీ *

(న్యా)దిరూపత్వేనానతిరిక్తత్వం, ఏవమన్యేషామప్యూహ్యం * కాణాదేతి * కణాదస్యేదం కాణాదం కాణాదన్యాయమతే ఇతిద్వంద్వగర్భకర్మధారయః, కణాదప్రోక్త గౌతమప్రోక్త మతయోరితియావత్, కాణాదన్యాయాభిన్న మతద్వయవిషయక బాలసమవేతాభిన్నవ్యుత్పత్తిసిద్ధిప్రయోజకాన్నం భట్టాభిన్న విద్వన్నిష్ఠభూతకాలీనకృతివిషయాభిన్నస్తర్కసంగ్రహాఖ్య గ్రంథఇత్యన్వయబోధః ॥......

కృష్ణావలంబితాగాః పుపోష గోవర్ధనస్తమభ్యర్చ్య ॥
విపులాభీరసభాజనజనితబుధేంద్రస్తవాభిరచనాభిః ॥

ఇతి శ్రీపణ్డితగోవర్ధనవిరచితాయాం తర్కసంగ్రహ
వ్యాఖ్యాయాం న్యాయబోధిన్యాఖ్యాయాం
అయథార్ధానుభవాది నిరూపణమ్

సమాప్తశ్చాయం గ్రన్థః

* శ్రీ *

(ని)నేనసూచితం, తత్ప్రకారస్త్విహావిస్తరభియానలిఖితః ॥ ఇతిసర్వం సమంజసమ్ ॥ ....

అయుక్తమపిశాస్త్రజ్ఞా యదుక్తం పునరుక్తిమత్ ।
బాలబోధనిమిత్తార్థం క్షమ్యతాం తదశేషతః ॥

శ్రీ ఇతి నిరుక్తిస్సమాప్తా. శ్రీ

శ్రీ

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయవదన పరబ్రహ్మణేనమః.

నీలకంఠప్రకాశసహిత తర్కసంగ్రహదీపికా ప్రారమ్భః.

శ్రీః॥ విశ్వేశ్వరంసాంబమూర్తింప్రణిపత్యగిరాంగురుమ్ । టీకాంశిశుహితాంకుర్వే తర్కసంగ్రహదీపికామ్ ॥ ౧ ॥ చికీర్షితస్య గ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్త్యర్థంశిష్టాచారానుమితశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకమిష్టదేవతానమస్కారాత్మకం మంగళం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతోనిబధ్నంశ్చికీర్షితం ప్రతిజానీతే * నిధాయేతి * నను మంగళస్య సమాప్తిసాధనత్వంనాస్తిమంగళేకృతేపి కిరణావల్యాదౌ సమాప్త్యదర్శనాన్మంగలాభావేపి కాదంబర్యాదౌ సమాప్తి దర్శనా

వందేగురుంశివంసాంబం దక్షిణామూర్తిమవ్యయమ్ । యద్వందనేనమందోపి విందేద్గురుసమానతామ్ ॥ ప్రారిప్సితగ్రంథస్య నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయేసమాచరితంమంగలమీశ్వరనత్యాత్మకం శిష్యశిక్షాయైనిబధ్నన్ చికీర్షితం ప్రతిజానీతే * విశ్వేశ్వరమితి * గిరాంగురుం నిఖిలవిద్యానాముపదేష్టారం- ఇదమపీశ్వరవిశేషణమ్-గిరంగురుమితిపాఠేతు సరస్వతీం విద్యాగురుంచ ప్రణిపత్యేత్యర్థోబోధ్యః - స్వగ్రంథస్యేతరగ్రంథానాగతార్థతాం దర్శయతి * శిశుహితామితి * తర్కసంగ్రహదీపికాం తర్కసంగ్రహార్థప్రకాశికాం, అచరితస్యమఙ్గళస్య తన్నిబంధనస్యచ ఫలందర్శయతి * చికీర్షితస్యేత్యాదినా * * శిష్యేతి * శిక్షానామానుమితిరూపంజ్ఞానం, అనుమానప్రకారస్తు గ్రంథాః మంగళోత్తరకాలావచ్ఛిన్నారంభవిషయాః కృతమంగళగురుకర్తృకత్వాత్తర్కసంగ్రహవదితి * ప్రతిజానీతఇతి * శిష్యావధానాయేతి శేషః। అవధానంచజాగరూకత్వాద్విషయాంతరసంచార రహిత

ఛ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యభిచారాదితి చేన్న । కిరణావళ్యా
దౌ విఘ్నబాహుళ్యాత్సమాప్త్యభావః కాదంబర్యాదౌ గ్రంథా
ద్బహిరేవ మంగళంకృతమతో నవ్యభిచారః । ననుమంగళస్యకర్త
వ్యత్వేకిం ప్రమాణమితి చేన్న । శిష్టాచారానుమితశ్రుతేరేవ ప్రమా

ణసత్త్వమితియావత్ ,ననుసమాప్తింప్రతిమంగళస్య కారణతాస్యా
చ్చేత్తదాతదాచరణం యుజ్యతే। సైవనసంభవతీత్యాశంకతే*నన్వితి*
వ్యభిచారాదితి అన్వయవ్యతిరేక వ్యభిచారజ్ఞానరూపప్రతిబంధక
సత్త్వాన్నియతాన్వయ వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయరూపకారణాసం
భవేన నకారణత్వనిశ్చయ ఇత్యభిసంధిః * సమాప్త్యభావఇతి *- అ
తోనవ్యభిచారఇత్యనేనాన్వయః - విఘ్నాన్యూనసంఖ్యాకస్య బలవ
త్తరస్యవామంగళస్య విఘ్న నిరసనద్వారాసమాప్తిసాధనత్వేన తా
దృశమంగళాభావాన్నాన్వయవ్యభిచారఇతిభావః * బహిరేవేతి *
జన్మాంతరఏవేత్యర్థః - అతఃకుతశ్చిద్గ్రంథకర్తుర్నాస్తికత్వేపి నక్ష
తిః * అతఇతి * తాదృశమంగళస్య విఘ్నధ్వంసద్వారానత్వాన్నా
వ్యతిరేకవ్యభిచార ఇత్యర్థః ఏవంచకారణత్వం సిధ్యతీతిభావః- ఏరే
తు,అతఃఉక్తహేతుద్వయాన్నవ్యభిచారో నాన్వయవ్యతిరేకవ్యభిచార
ఇత్యాహుః-మణికృతస్తు, మంగళస్యవిఘ్నధ్వంసఏవ ఫలంసమాప్తిస్తు
స్వసామగ్రీవశాదేవేత్యాహుః- ఏతత్తత్త్వమస్మదీయ చింతామణివ్యా
ఖ్యాయా మనుసంధేయం - మంగళస్యశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకత్వం
వ్యవస్థాపయితుం శంకతే * నన్వితి * అనుమితశ్రుతేరేవేతి * అ
త్రాయమాశయః- శ్రుతేర్వేదబోధితకర్తవ్యతాకత్వ రూపవక్ష్యమా
ణవిధేయకోటిప్రవిష్టత్వేపి తదంతర్భావేణ విధేయత్వమభ్యుపగమ్య
తే తచ్ఛ్రుతేరనుమితేః పూర్వమసిద్ధత్వాత్ - ఏతేనవహ్న్యాదిసాధ్య
కానుమితి విషయతామాదాయ వహ్నిత్వాదికమనుమితమితి వ్యవహా
రాభావేన శ్రుతావనుమితత్వ వ్యవహారఃకథమితిశంకానిరస్తా, శ్రుతా

ణత్వాత్। తథాహి। మంగళం వేదబోధితకర్తవ్యతాకం। అలౌకికాఽ
విగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్ । దర్శాదివత్ । భోజనాదౌ వ్యభిచార
వారణాయాలౌకికేతి। రాత్రిశ్రాద్ధాదౌ వ్యభిచార వారణాయావిగీ
తేతి । శిష్టపదంస్పష్టార్థమ్ । నను ర్యాన్నిష్ఫలం కర్మేతిజలతాడ
నాదేరపినిషిద్ధత్వాత్ । తర్క్యంతేప్రతిపాద్యంతఇతితర్కాః।ద్రవ్యా

విధేయత్వాభ్యుపగమేన తాదృశ వ్యవహారేబాధకాభావాత్ - వహ్ని
త్వస్యానుమితేః పూర్వంసిద్ధత్వాత్ ఏవకారోఽప్యర్థకః తేనమంగ
ళం కర్తవ్యంసమాప్తిఫలకత్వాదిత్యనుమానరూప ప్రమాణాంతరసత్త్వే
పినక్షతిః- అన్యేతుస్వబోధితకర్తవ్యతాకత్వసంబంధేన శ్రుతేరేవ
సాధ్యతా। అగ్రిమగ్రంథస్యాత్రైవతాత్పర్యం ఏవంచ శ్రుతేరనుమిత
త్వోపపత్తిరిత్యాహుః * అలౌకికేతి * విధిమంతరారాగాదిప్రాప్త
భిన్నేత్యర్థః*అవిగీతేతి* ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధేత్యర్థః *శిష్టేతి *
వేదోక్తత్వజ్ఞానేనవేదవిహితకర్మకారీత్యర్థః-వేదోక్తాహింసాకర్త
రిబౌద్ధేతివ్యాప్తివారణాయతృతీయాంతం * ఆచారవిషయత్వాదితి *
ఆచారఃకృతిః తస్యాఃవృత్త్య నియామక విషయతా సంబంధేనహేతు
తా వివాదగ్రస్తేతి తద్విషయత్వస్యహేతుత్వానుధావనం - యథాక్ర
మంహేతు విశేషణప్రయోజనమాహ * భోజనాదావిత్యాదినా *
నన్వలౌకికాఽవిగీతాచార విషయత్వస్త్యైవ హేతుతాస్తు అశిష్టాచార
విషయే తాదృశహేతోరసత్త్వేన వ్యభిచారా సంభవాదిత్యాశఙ్కా
మిష్టాపత్త్యాపరిహరతి * శిష్టపదమితి * జలతాడనాదావశిష్టాచార
విషయే తాదృశహేతోరసత్త్వంస్ఫుటమితి*నను ర్యాదితి * స్వర్గా
దిఫలేవ్యభిచారవారణాయ ఆచారవిషయత్వేతి విధేయతాఖ్యాచార
విషయత్వార్థకమితి సంక్షేపః - తర్కపదస్యారోపార్థకత్వభ్రమం
వారయితుం ద్రవ్యాదిసాధారణ తర్కత్వంనిర్వక్తి * తర్క్యంతఇతి*

దిపదార్థాస్తేషాం సంగ్రహస్సంక్షేపేణస్వరూపకథనం క్రియతఇత్య
ర్థః కస్మై ప్రయోజనాయేత్యతఆహ * సుఖబోధాయేతి * సుఖేనానా
యాసేనబోధః పదార్థజ్ఞానంయస్మాఇత్యర్థః। నను బహుషుతర్కగ్రంథే
షుసత్సుకిమర్థమపూర్వోయం గ్రంథఃక్రియతఇత్యతఆహ * బాలా
నామితి * తేషామతివిస్తృతత్వాద్బాలానాంబోధోనజాయత ఇత్య
ర్థః। గ్రహణధారణ పటుర్బాలః నతు స్తనంధయః। కింకృత్వాక్రియ
తఇత్యతఆహ * నిధాయేతి * విశ్వేశంజగన్నియంతారంహృది నిధా
యనితరాంస్థాపయిత్వాసదాతద్ధ్యానపరోభూత్వేత్యర్థః। గురూ
ణాంవిద్యాగురూణాం। వందనంనమస్కారం। విధాయకృత్వేత్య
ర్థః। పదార్థాన్విభజతే * ద్రవ్యేతి * పదస్యార్థః పదార్థఇ

ఉపాదానరూప సంగ్రహస్యాసంభవాదాహ * సంక్షేపేణేతి * స్వ
రూపకథనం- స్వరూపజ్ఞానానుకూలశబ్దః - ఏతావతాద్రవ్యాదిపదా
ర్థావిషయః, పదార్థతత్త్వావధారణం ప్రయోజనం, సంబంధశ్చ ప్ర
తిపాద్యప్రతిపాదకభావః, పదార్థతత్త్వావధారణకామోధికారీత్యను
బంధ చతుష్టయం ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగంసూచితం - షష్ఠీతత్పురుష
భ్రమవారణాయాహ * సుఖేనేతి * సుఖబోధరూపప్రయోజనస్యా
వగమేపితస్యాన్యత స్సిద్ధత్వేనైతద్గ్రంథకరణ ప్రయోజనాకాంక్షాన
శామ్యతీత్యాశయేనావతారయతి * నన్వితి * తేషాంభాష్యాదిగ్రం
థానాం, మూలేఽప్రసిద్ధార్థా ఇతి * ద్రవ్యత్వాదిరూపాయేసప్త
పాధయస్తదన్యతమవంతః పదార్థా ఇత్యర్థః-తత్రసప్తత్వమపేక్షా
బుద్ధివిశేష విషయత్వం ఏవమగ్రిమగ్రంథస్యాపిపర్యవసానమవసేయం
నను సామాన్యధర్మజ్ఞానస్య విశేషజిజ్ఞాసాంప్రతిహేతుత్వాత్సామా
న్యలక్షణ కథనానంతరమేవ విభాగోయుక్తఃమూలేకథమాదౌవిభాగ
ఇతిన్యూనతాంపరిహరతిదీపికాయాం*పదస్యేతి * పదస్యార్థోఽభిధే
యఇతివ్యుత్పత్త్యాపద సంబంధ్యభిధావిషయత్వస్య లాభేపి పదసంబం

తి వ్యుత్పత్త్యాఽభిధేయత్వం పదార్థసామాన్యలక్షణం లభ్యతే। నను విభాగాదేవ సప్తత్వసిద్ధౌ సప్తగ్రహణం వ్యర్థమితి చేన్న। అధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్। నన్వతిరిక్తః పదార్థః ప్రమితో వా న వా। నాద్యః ప్రమితస్య నిషేధాయోగాత్। న ద్వితీయః। ప్రతియోగిప్రమితిం వినా నిషేధానుపపత్తేరితి చేన్న। పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వ వ్యాప్యమితి వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్। నను సప్తాన్యతమత్వం సప్తభిన్నభిన్నత్వమితి వక్తవ్యం సప్తభిన్నస్యాప్రసిద్ధ్యా కథం సప్తాన్యతమత్వవ్యాప్తిః స్యాదితి చేన్న। ద్రవ్యాది సప్తాన్యతమత్వం నామ ద్రవ్యాదిభేదసప్తకాభావవత్త్వమాదాయ దోషవిరహాత్

ధిత్వాంశస్యావ్యావర్తకత్వాదాహ * అభిధేయత్వమితి * లక్షణం లభ్యత ఇతి శేషః తథా చ నన్యూనతేతి భావః * విభాగాదేవేతి * పదార్థత్వావాన్తరధర్మప్రకారేణ ధర్మిప్రతిపాదనాదేవేత్యర్థః- * అధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాదితి * తాదృశసంఖ్యానిషేధసిద్ధిఫలకత్వాదిత్యర్థః - ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే విధేయవ్యాప్యత్వభానమౌత్సర్గిక మిత్యాశయేనాహ * పదార్థత్వమితి * వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాదితి * ఏతద్గ్రాహ్యో వ్యవచ్ఛేదోనిర్ణయస్తదర్థకత్వాదిత్యర్థః * సప్తభిన్నభిన్నత్వమితి * ద్రవ్యాదయో యే సప్త పదార్థాస్తద్భేదకూటవిశిష్టభిన్నత్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః * ద్రవ్యాదిభేదసప్తకాభావవత్త్వమితి * ద్రవ్యాదిభేదానాం ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం సప్తానాం కూటాప్రసత్త్వేన తాదృశభేదసప్తకత్వావచ్ఛిన్నాభావస్య సర్వత్ర సత్త్వాన్న దోష ఇతి భావః- వస్తుతస్తు-పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వ వ్యాప్యమిత్యస్య పదార్థత్వం ద్రవ్యత్వాది సప్తోపాధ్యన్యతమవత్త్వ వ్యాప్యమిత్యర్థః తేన బహుషు సప్తకేషు సప్తాన్యతమత్వాప్రసిద్ధిశంకాతత్సమాధానపరస్య ననుసప్తాన్యతమత్వమిత్యాదిగ్రన్థస్యాసత్త్వేపి న క్షతిరితి ధ్యేయం

ఏవమగ్రేపి ద్రష్టవ్యం । ద్రవ్యం విభజతే * తత్రేతి * తత్ర ద్రవ్యాదిమధ్యే । ద్రవ్యాణి నవైవేత్యన్వయః । కానితానీత్యత ఆహ * పృథివీతి * నను తమసో దశమద్రవ్యస్య విద్యమానత్వాత్కథం నవ ద్రవ్యాణీతి । తత్రాహ । నీలం తమశ్చలతీత్యబాధితప్రతీతిబలాన్నీలరూపాధారతయా క్రియాధారతయా చ తమసో ద్రవ్యత్వం తావత్సిద్ధం । తత్ర తమసో నాకాశాదిపంచకేంతర్భావః । రూపవత్త్వాత్ । అత ఏవ న వాయౌ । స్పర్శాభావాత్సదాగతిమత్త్వాభావాచ్చ । నాపి తేజసి । భాస్వరరూపాభావాదుష్ణస్పర్శాభావాచ్చ । నాపి జలే । శీతస్పర్శాభావాన్నీలరూపవత్త్వాచ్చ । నాపి పృథివ్యాం । గంధాభావాత్స్పర్శరహితత్వాచ్చ ।

ఏవమగ్రేపీతి ఏవం రీత్యా ద్రవ్యాణీత్యాదావపీత్యర్థః । ద్రవ్యమితి జాత్యేకవచనం - మీమాంసకమతం దూషయితుముపన్యస్యతి * నన్విత్యాదినా * ప్రతీతిబలాత్ప్రత్యక్షప్రతీతిబలాత్ - తస్య ద్రవ్యత్వేనుమానం ప్రమాణయతి * నీలరూపాధారతయేతి * సమవాయేన నీలరూపవత్తయేత్యర్థః - తేన కాలికాది సంబంధేన తస్యాతి ప్రసక్తత్వేపి న క్షతిః - ఏవమగ్రేపి బోధ్యం - తత్ర ద్రవ్యత్వే సిద్ధే తస్యాతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుం క్లృప్తద్రవ్యేష్వంతర్భావం నిరాచష్టే * తమస ఇత్యాదినా, అత ఏవ * రూపవత్త్వాదేవ * న వాయావితి * అంతర్భావ ఇత్యనుషజ్యతే - సంబంధభేదాభిప్రాయేణాహ * స్పర్శాభావాదితి * ఇదం ధ్వంస ప్రాగభావాధికరణేఽత్యంతాభావో నాంగీక్రియత ఇతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ, అన్యథా సమవాయావచ్ఛిన్న స్పర్శసామాన్యాభావస్య దైశికవిశేషణతయోత్పత్తికాలావచ్ఛేదేన వాయావపి సత్త్వాద్వ్యభిచరితత్వాపత్తేః - వస్తుతస్తు - నిరవచ్ఛిన్నదైశికవిశేషణతయా తస్య హేతుత్వమితి ధ్యేయం - విషమహేతుమభిధాయ సమవ్యాప్తంతమాహ * సదాగతీతి * సదాగతిర్విజాతీయక్రియా, ఉపనం

తస్మాత్తమోదశమద్రవ్యమితిచేన్న।తమసస్తేజోభావరూపత్వాత్।తథా
హి। తమోనరూపిద్రవ్యం। ఆలోకాసహకృతచక్షుర్గ్రాహ్యత్వాత్।
ఆలోకాభావవత్। రూపిద్రవ్యచాక్షుషప్రమాయామాలోకస్యకా
రణత్వాత్। తస్మాత్ప్రౌఢప్రకాశకతేజస్సామాన్యాభావస్తమః। తత్ర
నీలంతమశ్చలతీతిప్రత్యయోభ్రమః। అతోనవద్రవ్యాణీతిసిద్ధమ్। ద్ర
వ్యత్వజాతిమత్త్వం గుణవత్త్వంవా ద్రవ్యసామాన్యలక్షణం।

హరతి * తస్మాదితి * క్లృప్తద్రవ్యేష్వనంతర్భావాదిత్యర్థః-* తేజో
భావరూపత్వాదితి * ప్రౌఢప్రకాశకతేజోభావరూపత్వాంగీకా
రాదిత్యర్థః, అతస్తమోవత్యపి దేశే తేజః పరమాణ్వాదిసత్త్వేనతేజ
స్సామాన్యాభావాభావేపి నక్షతిః, త్ర్యణుకాదివారణాయ ప్రౌఢేతీతి
దిక్, ఘటాదావ్యభిచారవారణాయాలోకాసహకృతేతి,చక్షుర్గ్రా
హ్యత్వంచక్షుర్జన్యలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వం, తేనతమశ్చాక్షుషే
తమోవాన్ఘటఇతిఘటాదీనాముపనయమర్యాదయాభానేపి నక్షతిః
విశేషాభావందృష్టాంతయతి*ఆలోకాభావవదితి ఆలోకంవినారూప
వత్త్వేన తమోవిషయకచాక్షుషభ్రమోదయాదాహ * ప్రమాయా
మితి * కారణత్వాదితి * అన్యథాంధకారస్థఘటాదేశ్చాక్షుషత్వా
పత్తేరితిదిక్ - నను తమసోఽభావరూపత్వేతమసి రూపవత్త్వాప్రతీతిః
కర్మవత్త్వాప్రతీతిశ్చ కథమభావేరూపకర్మణోరభావాదిత్యతఆహ*
తత్రేతి*తమసోతిరిక్తత్వేనంతావయవతత్ప్రాగభావాది కల్పనాగౌర
వమతఆవశ్యకతేజోభావరూపత్వం సిద్ధ్యతీత్యపిబోధ్యం- ముక్తిసాధనీ
భూతపదార్థతత్త్వజ్ఞానం లక్షణంవినానోపపద్యత ఇత్యతఆహ*ద్ర
వ్యత్వేతి* సంయోగజనకతావచ్ఛేదకతయాద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితిభావః
నను లక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయోరభేదఇత్యతఆహ*గుణవత్త్వమితి *
* ద్రవ్యసామాన్యలక్షణమితి * ఏవంచసామాన్యధర్మకథనేననన్యూ
నతేతిభావః-దూషణత్రయరహితధర్మస్యైవలక్షణత్వస్య వక్ష్యమాణ

లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమవ్యాప్తిః। యథాగోః కపిలత్వం। అలక్ష్యేలక్షణ
స్యవర్తనమతివ్యాప్తిః। యథాగోశ్శృంగిత్వం । లక్ష్యమాత్రావృత్తి
త్వమసంభవః । యథాగోరేకశఫవత్త్వమ్ । ఏతద్దూషణత్రయరహి
తధర్మోలక్షణం। యథాగోస్సాస్నాదిమత్త్వం।సఏవాసాధారణధర్మ
ఇత్యుచ్యతే । లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వ మసాధారణత్వం ।

తయా తజ్జ్ఞానంవిశేషణీభూత దూషణత్రయ రహితత్వజ్ఞానం వినాన
సంభవతి దూషణత్రయ రహితత్వజ్ఞానంతు విశిష్టదూషణత్రయజ్ఞా
నాధీనం అభావబుద్ధిం ప్రతిప్రతియోగితావచ్ఛేదక విశిష్టప్రతియోగి
జ్ఞానస్యతంత్రత్వాదిత్యాశయేన దూషణత్రయందర్శయతి * లక్ష్యైక
దేశావృత్తిత్వమితి *లక్షణతావచ్ఛేదకత్వాభిమత సంబంధేన కించిల్ల
క్ష్యావృత్తిత్వమిత్యర్థః * లక్ష్యమాత్రేతి *మాత్రపదంకృత్స్నార్థ
కం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్న లక్ష్యావృత్తిత్వ సామాన్యాభావస్ఫోరకం-
* ఏకశఫవత్త్వమితి * నచాత్రాలక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతివ్యాప్తేరపిస
త్త్వాత్సంకరఇతి వాచ్యం, దుష్టసంకరేపి దోషాసంకరఇతిన్యాయాత్-
*ఏతద్దూషణత్రయరహితఇతి*ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్టఇత్యర్థః
నన్వసాధారణ ధర్మోలక్షణమితి సిద్ధాంతఃతస్మాత్కారణాత్తాద్ధదూ
షణత్రయరహితో ధర్మోలక్షణమిత్యతఆహ * సఏవేతి * ఉచ్యత
ఇతి*అభియుక్తైరితిశేషః,ననుసాధారణ్యస్యలక్ష్యాలక్ష్యవృత్తితయాత
దభావరూపా సాధారణ్యస్యా వ్యాప్త్యాదిదోషగ్రస్త ధర్మేపిసత్త్వా
త్కథందోషత్రయరహితఏవాసాధారణ ఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షుర
సాధారణత్వమన్యాదృశంనిర్వక్తి *లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వమి
తి * లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాపకత్వేసతి లక్ష్యతావచ్ఛేదక వ్యాప్య
త్వమిత్యర్థః, అవ్యాప్త్యసంభవగ్రస్తయోర్వారణాయ సత్యంతం-అ
తివ్యాప్తస్య వారణాయవిశేష్యం - ధర్మపదంలక్షణతాఘటకసంబం
ధేన వ్యాపకత్వాదితాత్పర్యగ్రాహకమితిభావః; అత్రేదంబోధ్యం,ఏత

వ్యావర్తకస్యైవ లక్షణత్వేవ్యావృత్త్యావభిధేయత్వాదావతివ్యాప్తిర
తస్తద్వారణాయ తద్భిన్నత్వం ధర్మవిశేషణం దేయమ్ ।

ద్దోషాఽసాధారణత్వస్య విఘటకాః అతివ్యాప్త్యావ్యాప్యత్వస్యేతర
యోశ్చవ్యాపకత్వస్యచభంగాత్ - ఏతేషాందూషకతా బీజంలక్షణేనేత
రభేదసాధనేతివ్యాప్త్యావ్యభిచారః ఇతరయోశ్చభాగాసిద్ధిస్వరూపాసి
ద్ధీఇతి-లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య లక్షణలక్షణత్వే లక్షణస్య
వ్యావృత్తిరేవప్రయోజనమితిమతే వ్యావర్తకస్యైవలక్షణలక్షణలక్ష్య
తయావ్యావృత్త్యాదావతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్కాం తన్మతానుసారేణ ని
రాకరోతి * వ్యావర్తకస్యైవేతి * ఇతరభేదానుమితిజనకస్యైవే
త్యర్థః- ఇతరభేదవిధేయకానుమితి జనకతావచ్ఛేదక విషయతావిశే
షాశ్రయస్యేతియావత్, ఏతేనవ్యావహారికవ్యవచ్ఛేదః, లక్షణత్వే, గవా
దిలక్షణత్వే-ఉక్తలక్షణలక్షణ లక్ష్యత్వఇతియావత్, లక్ష్యత్వఇతిపాఠే
త్వయమేవార్థోబోధ్యః * వ్యావృత్త్యావితి * గవాదీతరభేదేగో
త్వాదిరూపలక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్య అభిధేయత్వప్రమేయ
త్వాదౌ పదార్థత్వ సమనియతత్వస్యచ సత్త్వేనాతివ్యాప్తి వారణా
యవ్యావృత్తిభిన్నత్వ మభిధేయత్వాదభిన్నత్వంచ లక్షణేనివేశనీయ
మిత్యర్థః-యద్యపి వ్యావృత్తేరపి వ్యావహారికత్వస్య వక్ష్యమాణత
యా తేనైవరూపేణ వ్యావహారికత్వేన సంగ్రహసంభవాత్పృథగభి
ధాన మనుచితం తథాపి హేతుసాధ్యయోరైక్యేహేతు మత్తానిశ్చయ
కాలే సాధ్యసంశయ రూపపక్షతాయాఅసత్త్వేనానుమితిరితి ప్రాచీన
మతే ఇతరభేదస్య వ్యావర్తకత్వాభావేన తత్రాతివ్యాప్తిః, సిషాధ
యిషావిరహ విశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతిమతేతు వ్యావృత్తేర
పివ్యావర్తకత్వేన లక్ష్యతయాతత్ర లక్షణసంగమనస్యేష్టత్వేన నాతి
వ్యాప్తిరిత్యావేదయితుం పృథక్కథనమితిధ్యేయం- నను కిమిదం నా
మలక్షణలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వ్యావర్తకత్వం- నతావత్సామాన్య

వ్యవహారస్యాపి లక్షణప్రయోజనత్వేతన్న దేయం

తాఽభేదానుమాపకత్వం వ్యావృత్త్యభిధేయత్వాదేరపి యత్కించిదు
భయత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకభేదానుమాపకతయా తత్రాతివ్యా
ప్తికథనాసంగతేః సర్వేషామపివ్యతిరేకిధర్మాణాం యత్కించిద్వ్యా
వర్తకతయాఽసాధారణ్యాది ఘటకవ్యాపకత్వాది వైయర్థ్యాపాతా
చ్చ- నాపివిశిష్యతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకత్వం- తథా
సతి గోత్వావచ్ఛిన్నేతర భేదానుమాపకస్య సాస్నాదిమత్త్వస్య
గోత్వసమనియతత్వం లక్షణమిత్యేవంరీత్యావిశిష్యతత్తల్లక్షణస్యవక్త
వ్యతయాగోత్వాదిరూప లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వస్యగోత్వా
వచ్ఛిన్నేతరభేదాది రూపవ్యావృత్తావతివ్యాప్తే స్సంభవేప్యభిధేయ
త్వాదావతివ్యాప్త్యలగ్నకతాపత్తెర్గోత్వాదిసమనియతత్వస్యతత్రా
సత్త్వాదితి చేత్ - మైవం-యతఃసాస్నాదిమత్త్వంపక్షీకృత్యగోత్వావచ్ఛి
న్నేతరభేదానుమాపకత్వేసాధ్యే విశేషవ్యాప్త్యావన్వయ దృష్టాంతాలా
భేనయద్యద్ధర్మసమనియతంతత్తదవచ్ఛిన్నవ్యావర్తకమితిరీత్యాసా
మాన్యముఖేన వ్యాప్తేరభ్యుపగంతవ్యతయాతత్రసిద్ధసాధనాప్రసిద్ధిభ్యా
మవ్యావర్తకయో వ్యావృత్త్యభిధేయత్వయో స్తత్తద్ధర్మసమనై
యత్యరూపప్రకృతహేతో స్తత్తుల్యస్యవాహేతో స్సత్త్వేన ప్రకృతసా
ధ్యస్య తత్తుల్యస్యవాసాధ్యస్యాసత్త్వేవ వ్యభిచారస్స్యాదత స్తద్దోష
వారణాయతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నే తదభేదరూపవ్యావృత్తిభిన్నత్వ మ
భిధేయ త్వాదిభిన్నత్వంచ తాదృశలక్షణే నివేశనీయమిత్యభిప్రాయ
కోయంగ్రంథ ఇతి నపూర్వోక్తదోషావసరః - అధికవిచార స్తన్య
త్రానుసంధేయః- నను లక్షణస్య వ్యవహారోపిప్రయోజనం తేనరూపే
ణవ్యవహర్తవ్యజ్ఞానం వినాతద్రూపావచ్ఛిన్నబోధకశబ్దరూప వ్యవ
హారానంభవాత్, ఏవంచవ్యావహారికలక్షణస్యాపి లక్ష్యత్వాత్తద్భిన్న
త్వం నదేయమిత్యాహ * వ్యవహారస్యాపీతి * నను వ్యావృత్తావతి

వ్యావృత్తేరపివ్యవహారసాధనత్వాత్ । నను గుణవత్త్వం సద్రవ్యలక్షణ
మాద్యక్షణావచ్ఛిన్నఘటే ఉత్పన్నవినష్టఘటేచా వ్యాప్తేరితి చేన్న
గుణసమానాధికరణసత్తాభిన్న జాతిమత్త్వస్యవివక్షితత్వాత్ । నన్వే
వమప్యేకం రూపంరసాత్పృథగితివ్యవహారాద్రూపాదావతివ్యాప్తిరి
తిచేన్న । ఏకార్థసమవాయాదేవ తాదృశవ్యవహారోపపత్తౌ గుణేగు
ణానంగీకారాత్ । గుణాన్విభజతే * రూపేతి * ద్రవ్యకర్మభిన్న
త్వేసతి సామాన్యవాన్ గుణః గుణత్వజాతిమాన్వా । నను లఘుత్వేకరిన
వ్యాప్తివారణాయతద్భిన్నత్వమావశ్యకం వ్యావృత్తేర్వ్యవహారికత్వా
భావాదితి భ్రమంవారయతి * వ్యావృత్తేరపీతి * అపినాభిధేయత్వా
ది పరిగ్రహః దృష్టాంతలాభాయ- నన్వాద్యక్షణావచ్ఛిన్నద్రవ్యేగుణవ
త్త్వస్యాసత్త్వేపి కాలాంతరావచ్ఛిన్నే తత్ర తత్సత్త్వమక్షతంఏవంచ
గుణాశ్రయత్వలక్షణం సాధ్వితిశ్యతఆహ * ఉత్పన్నవినష్టేతి * యా
దృశద్రవ్యారంభకసంయోగజనకక్రియోత్పత్తితృతీయక్షణేఽవయవాం
తరే తాదృశసంయోగనాశికాక్రియా జాతా తాదృశద్రవ్యఇత్యర్థః-న
వీనాః పునరసమవాయికారణస్య కార్యసహభావేనకారణతామవలం
బ్యోత్పన్నవినష్టం నాంగీకుర్వంతి-గుణాదావతివ్యాప్తివారణాయ గు
ణసమానాధికరణేతిజాతివిశేషణం- సత్తామాదాయాతివ్యాప్తివారణా
యసత్తాభిన్నేతి - ద్రవ్యగుణాన్యతరత్వమాదాయాతివ్యాప్తివారణా
యజాతీతి సమవాయేన తాదృశధర్మవత్త్వ తాత్పర్యగ్రాహకం- అ
తఃకాలికాది సంబంధేన తద్వత్త్వ మాదాయ నాతివ్యాప్తిరితిభావః
* ఏవమపీతి * ఉక్తవివక్షయాఽవ్యాప్తివారణేపి * ఏకార్థస
మవాయాదేవేతి * ఏకస్మిన్నర్థే సమవాయేనవత్త్వాదేవేత్యర్థః-
* గుణానంగీకారాదితి * తథాచక్లృప్తేనసమవాయ ఘటితసామానా
ధికరణ్యేనైవ గుణేగుణవత్తా వ్యవహారోపపత్తౌ తత్రాక్లృప్తగుణవత్త్వక
ల్పనం నసంభవతి గౌరవాదితిభావః * సామాన్యవానితి * సమవా

త్వమృదుత్వాదీనాంవిద్యమానత్వాత్కథంచతుర్వింశతిగుణా ఇతి చెన్న
లఘుత్వస్యగురుత్వాభావరూపత్వాన్మృదుత్వకఠినత్వయో రవయవసం

యేన సామాన్యవత్త్వం బోధ్యం - తేన కాలికాదసంబంధేన తద్వతి
ధ్వంసేనాతివ్యాప్తిః-గుణఇతిలక్ష్యనిర్దేశః, లాఘవాదాహ *గుణత్వ
జాతిమాన్వేతి* యద్యపిలక్షణలక్ష్యతావచ్ఛేదకయోరభేదఃతథాపిలక్ష
ణేనేతరంభేదేసాధ్యేహేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య నిశ్చయేపి హే
తుధర్మితావచ్ఛేదకకసాధ్యనిశ్చయస్యానియతత్వాభిప్రాయేణేదంల
క్షణమితి సంక్షేపః- ఏవమగ్రేపిబోధ్యం - గుణత్వజాతిసిద్ధిస్తుగుణపద
శక్యతావచ్ఛేదకతయేతి గుణదీధితౌ భట్టాచార్యాః, నచైవం విభుప
దశక్యతావచ్ఛేదకతయా విభుత్వజాతిస్సిద్ధ్యేదితివాచ్యమ్, భూతత్వసం
కరస్యబాధకస్యసత్త్వేనతస్యజాతిత్వాసంభవాత్ - జాతిత్వేనాభిమత
సంకరస్యైవజాతిత్వబాధకత్వాత్, తథాచోక్తంద్రవ్యకిరణావళ్యాము
దయనాచార్యైః "వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం సంకరోథానవస్థితిః । రూప
హానిరసంబంధోజాతిబాధకసంగ్రహ " ఇతి, వ్యక్తేరభేదస్యాశ్రయ
వ్యక్తేరైక్యమాకాశత్వాదేర్జాతిత్వబాధకం, వ్యక్తేస్తుల్యత్వమన్యూ
నానతిరిక్తవ్యక్తికత్వం ఘటత్వకలశత్వాదర్భిన్నజాతిత్వే, సంకరః
పరస్పరాత్యంతాభావ సమానాధికరణయోర్ధర్మయోరేకత్రసమా
వేశః భూతత్వమూర్తత్వాదేర్జాతిత్వే, అనవస్థితిరనవస్థాజాతేర్జా
తిమత్త్వే,రూపహానిస్స్వతోవ్యావర్తకత్వాత్మకరూపహానిర్విశేషస్య
జాతిమత్త్వే, అసంబంధో సమవేతత్వమ భావాదేర్జాతిమత్త్వ ఇతి
సంక్షేపః, లఘుత్వాదీనాంప్రామాణికత్వేపి క్లృప్తేష్వంతర్భావోస్యా
య్యఇతిసమాధత్తే *లఘుత్వస్యేతి* సంయోగాసమవాయికారణేసం
యోగేఽతివ్యాప్తివారణాయసంయోగభిన్నత్వేసతీతి, సంయోగసమ
వాయికారణద్రవ్యేఽతివ్యాప్తివారణాయాసమవాయీతి, భ్రమణాదీ
నామిత్యాదినారేచ నస్యందనోర్ధ్వజ్వలనతిర్యగ్గమనానాం సంగ్రి

యోగ విశేషత్వాత్ * కర్మ విభజతే * ఉత్క్షేపణేతి * సంయోగభిన్న
త్వేసతి సంయోగాసమవాయికారణం కర్మ, కర్మత్వజాతిమద్వా ।
భ్రమణాదీనామపి గమనేంతర్భావాన్న పంచత్వవిరోధః । సామా
న్యం విభజతే * పరమితి * నిత్యత్వేసత్యనేకసమవేతత్వం సామాన్య
లక్షణమ్ । పరమధికదేశవృత్తి । అపరం న్యూనదేశవృత్తి । సామాన్యా
దిచతుష్టయే జాతిర్నాస్తి । విశేషం విభజతే * నిత్యేతి * పృథివ్యాది
చతుష్టయపరమాణవః ఆకాశాదిపంచకంచ నిత్యద్రవ్యాణి । సమవా
యస్య భేదో నాస్తీత్యాహ * సమవాయస్త్వితి * అభావం విభజతే ॥
* ప్రాగభావేతి * తత్రోద్దేశక్రమానుసారాత్ప్రథమం పృథివ్యాలక్ష
ణమాహ * తత్రేతి * నామ్నా పదార్థసంకీర్తనముద్దేశః । ఉద్దేశక్ర
మేచ సర్వతన్త్రేచ్ఛైవ నియామికా । నను సురభ్యసురభ్యవయవారబ్ధే

హః * గమనేంతర్భావాదితి * నచోత్క్షేపణాదీనామపి గమనేంత
ర్భావోస్త్వితి శంక్యం, స్వతంత్రేచ్ఛస్య నియోగపర్యనుయోగానర్హ
స్య మునేస్సమ్మతత్వాదితి భావః * పరమిత్యాది * సామాన్యలక్షణం
తుమూలకృతైవ వక్ష్యత ఇతి నన్యూనలేతిధ్యేయం, సత్తాయాః, ద్రవ్య
త్వాపేక్షయాధిక దేశవృత్తిత్వేన పరత్వమేవ ఘటత్వాదీనాం న్యూన
దేశవృత్తిత్వేనాపరత్వమేవ ద్రవ్యత్వాదీనాం సత్తాతోఽపరత్వం ఘట
త్వాదితః పరత్వమితి వివేకః * సమవాయస్య భేదో నాస్తీతి * నచస
మవాయస్యాభేదే స్పర్శసమవాయవతి వాయౌ రూపవత్తాప్రతీతి
స్స్యాదితి శంక్యం రూపసమవాయసత్త్వేపి రూపాభావేన తథాప్రతీతే
రభావాదితి దిక్, పృథివీలక్షణస్య ప్రాథమ్యే బీజమాహ * తత్రేతి *
పృథివ్యాదిమధ్య ఇత్యర్థః, గంధసమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా
పృథివీత్వజాతిసిద్ధిరితి బోధ్యమ్ * నామ్నేతి * తృతీయార్థోఽభేదస్సం
కీర్తనే ప్రతిపాదకశబ్దేన్వేతి, తథాచ వస్తుప్రతిపాదక నామమాత్ర
ముద్దేశ ఇతి లక్షణం పర్యవస్యతి, అత్ర ఘట ఇతి పదేఽతివ్యాప్తివారణాయ

ద్రవ్యే పరస్పరవిరోధేనగంధానుత్పాదాదవ్యాప్తిః । నచతత్రగంధప్ర
తీత్యనుపపత్తిరితివాచ్యం । అవయవగంధస్యైవ తత్రప్రతీతిసంభవేనచి
త్రగంధానంగీకారాత్, కించోత్పన్నవినష్టఘటాదావవ్యాప్తిరితిచేన్న
గంధసమానాధికరణద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । నను
జలాదావపి గంధప్రతీతేరతివ్యాప్తిరితిచేన్న । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
పృథివీగంధస్యైవ తత్రభానాంగీకారాత్ । ననుకాలస్య సర్వాధార
తయా సర్వేషాం లక్షణానాం కాలేఽతివ్యాప్తిరితిచేన్న । సర్వాధార
తాప్రయోజకభిన్న సంబంధేనలక్షణసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ । పృథి
వీంవిభజతే * సాద్వివిధేతి * నిత్యత్వంధ్వంసాప్రతియోగిత్వం అని

వస్తుపదం లక్షణీయవస్తుపరం, లక్షణీయస్యపృథివ్యాదేస్సామాన్యతఃప్ర
తిపాదకప్రమేయపదేఽతివ్యాప్తివారణాయ నామపదంలక్ష్యతావచ్ఛే
దకావచ్ఛిన్నపరం-లక్షణవాక్యేనామసత్త్వాదతి వ్యాప్తివారణాయమా
త్రపదమితిధ్యేయం, ఆరబ్ధే, జన్యే * పరస్పరవిరోధేనేతి*సురభిగం
ధం ప్రత్యసురభిగంధస్యాసురభిగంధం ప్రతిసురభిగంధస్య ప్రతిబంధ
కత్వేనేత్యర్థః- * ప్రతీత్యనుపపత్తిరితి * అతశ్చిత్రగంధఏవాప్రతి
బధ్యస్స్వకార్యఇతిభావః * అవయవగంధస్యేతి * స్వాశ్రయసమవే
తత్వసంబంధేనేత్యర్థః తుష్యతుదుర్జనఇతి న్యాయేనాంగీకృత్యా
హ * కించేతి * జలత్వాదికమాదాయాతి వ్యాప్తివారణాయగంధ
సమానాధికరణేతి - సత్తావారణాయ ద్రవ్యత్వాపరేతి ద్రవ్యత్వ
స్యాన వృత్త్యర్థకం - తేనద్రవ్యత్వవ్యుదాసః * గంధప్రతీతేరితి *
సురభిజలమిత్యాదిప్రతీతేరిత్యర్థః * పృథివీగంధస్యైవేతి * స్వాశ్ర
యసంయుక్తసంబన్ధేనేత్యర్థః-తత్ర-జలాదౌ-యథాశ్రుతగ్రాహిశంక
తే * నన్వితి * అనుగతరూపేణ లక్షణతాఘటక సంబంధాన్ని వేశ్య
కాలాదావతివ్యాప్తింవారయతి * సర్వాధారేతి * వస్తుతస్తు సమ
వాయాదీనాం సమవాయత్వాదినైవసంసర్గతయా తేనైవరూపేణత

త్వత్వంధ్వంసప్రతియోగిత్వం । ప్రకారాంతరేణవిభజతే *పునరితి*
ఆత్మనోభోగాయతనం శరీరంయదవచ్ఛిన్నాత్మని భోగోజాయతే త
ద్భోగాయతనం । సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారోభోగః । శబ్దేతరోద్భూ
తవిశేషగుణానాశ్రయత్వేసతి జ్ఞానకారణమనస్సంయోగాశ్రయత్వ

త్తత్సంబంధస్యతత్తల్లక్షణఘటకత్వంబోధ్యం- నిత్యపృథివీత్వాదిరూప
లక్షణగతం నిత్యత్వాదికందర్శయతి *నిత్యత్వమితి * ప్రకారాంతరే
ణేతి * పృథివీమిత్యనుషజ్యతే- అత్రనిత్యపృథివ్యాశ్శరీరేంద్రియభిన్న
త్వరూపవిషయలక్షణాక్రాంతత్వేన విషయాంతర్గతత్వమితిపృథివ్యా
స్త్రైవిధత్వంఅతఏవమూలేపునస్త్రైవిధోక్తిస్సంగచ్ఛతఇతిధ్యేయం-
కేచిత్తునిత్యపృథివ్యాఏవత్రైవిధ్యందర్శయంతి, ఉద్దేశక్రమానుసారేణ
ప్రథమం శరీరలక్షమాహ * ఆత్మనఇతి * ఆయతనమవచ్ఛేదకం, త
థాచమిళితంయాదృశంలక్షణం సంపన్నంతాదృశమాహ * యదవచ్ఛి
న్నేతి * సుఖదుఃఖసాక్షాత్కారావచ్ఛేదకమితియావత్, అత్రాం
త్యావయవిత్వేసతీతి విశేషణందేయం- తేనపాదాదీనామవచ్ఛేదకత్వే
పి తత్రనాతివ్యాప్తిః- శరీరత్వంనజాతిః పృథివీత్వాదినా సంకరాత్ త
థేంద్రియత్వంనజాతిరిత్యాశయేనాహ*శబ్దేతరోద్భూతేతి * ఆత్మాదా
వతివ్యాప్తివారణాయసత్యంతం- శ్రోత్రేవ్యాప్తివారణాయ శబ్దేతరేతి
చక్షురాదౌ విశేషగుణస్యానుద్భూతరూపాదేస్సత్త్వేనావ్యాప్తివార
ణాయోద్భూతేతి - ఉద్భూతత్వం నజాతిశ్శుక్లత్వాదినా సాంకర్యాత్
నచశుక్లత్వాదివ్యాప్యంనానైవోద్భూతత్వమితివాచ్యం, చాక్షుషా
దావుద్భూతరూపత్వాదినాకారణత్వానుపపత్తేః,కింతుశుక్లత్వాదివ్యా
ప్యమనుద్భూతత్వంనానాతదభావకూటవత్త్వముద్భూతత్వంతచ్చసం
యోగాదావపి,తథాచశబ్దేతరోద్భూతగుణంసంయోగమాదాయాసం
భవ వారణాయవిశేషేతి, కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయవిశేష్యద
ళం, తత్రైవాతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానకారణేతి - ప్రాచీనమతే విష

మింద్రియత్వం । శరీరేంద్రియభిన్నో విషయః । ఏవంచ గంధవచ్ఛరీ
రం పార్థివశరీరం గంధవదింద్రియం పార్థివేంద్రియం గంధవాన్ విష
యః పార్థివ విషయ ఇతి తత్తల్లక్షణం బోధ్యం ॥ పార్థివశరీరం దర్శ
యతి * శరీరమితి * ఇంద్రియం దర్శయతి * ఇంద్రియమితి * గంధ
గ్రాహకమితి ప్రయోజనం । ఘ్రాణమితి సంజ్ఞా । నాసాగ్రేత్యాశ్రయో
క్తిః । ఏవముత్తరత్ర జ్ఞేయం । పార్థివవిషయం దర్శయతి * మృత్పా
షాణాదీతి * అపాం లక్షణమాహ * శీతేతి * ఉత్పన్నవినష్టజలే అ
వ్యాప్తివారణాయ శీతస్పర్శసమానాధికరణద్రవ్యత్వాపరజాతిమత్త్వం
వివక్షితం । శీతం శిలాతలమిత్యాదౌ జలసంబంధాదేవ శీతస్పర్శభాన
మితి నాతివ్యాప్తిః । అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యా వ్యాఖ్యేయం । తేజసో

యేంద్రియావయవ సంయోగస్య ప్రత్యక్షకారణతయా తదాశ్రయ
స్యేంద్రియావయవస్య నవీనమతే కాలాదౌ రూపాభావప్రత్యక్షే సన్ని
కర్షఘటకతయా కారణీభూతచక్షుస్సంయోగాశ్రయస్య కాలాదేశ్చ
వారణాయ మనఃపదం, నచాత్మాన్యత్వే సతీత్యనేనైవాత్మని వ్యభిచారవా
రణసంభవే కిం గురుతరశబ్దేతరోద్భూతవిశేషగుణత్వాది విశేషణేనేతి
వాచ్యం-తథా సతి చర్మమనస్సంయోగస్య జ్ఞానమాత్రం ప్రతిహేతు
త్వాత్తత్రాతివ్యాప్తేరిత్యలం విస్తరేణ * ఏవంచేతి * తత్తదర్థస్య శ
రీరాదిసామాన్యలక్షణత్వేనేత్యర్థః, నను గంధవత్త్వనివేశేనైవ తల్ల
క్షణ సామంజస్యే గంధగ్రాహకత్వనివేశన మనుచితం ఏవంచేంద్రి
యం గంధగ్రాహకమితి మూలమనుచిత మిత్యాశంకాం పరిజిహీర్షు
స్తన్మూలం తత్ప్రయోజన కథనపురస్సరతయా వ్యాచష్టే * గంధగ్రాహక
మితి * ఉత్తరత్ర ఇంద్రియం రసగ్రాహకమిత్యాదౌ * శీతస్పర్శస
మానాధికరణేతి * తత్ర విశేషణప్రయోజనం పూర్వోక్తరీత్యా ఊ
హ్యం - జలత్వజాతి సిద్ధిస్తు స్నేహజనకతావచ్ఛేదకతయేతి ధ్యేయం-
* అన్యత్సర్వం పూర్వరీత్యేతి * నిత్యత్వాదికం జలశరీరాదిలక్షణంచ

క్షణమాహ * ఉష్ణస్పర్శవదితి * ఉష్ణం జలమితి ప్రతీతేస్తైజసంయోగా
నువిధాయిత్వాన్నాతివ్యాప్తిః । విషయం విభజతే * భౌమేతి * నను
సువర్ణం పార్థివం పీతత్వాద్గురుత్వాత్ హరిద్రావదితి చేన్న । అత్య
న్తానలసంయోగే సతి ఘృతాదౌ ద్రవత్వనాశదర్శనేన జలమధ్యస్థఘృ
తాదౌ తన్నాశాదర్శనేన చాసతి ప్రతిబన్ధకే పార్థివద్రవత్వ నాశా
గ్నిసంయోగయోః కార్యకారణభావావధారణాత్సువర్ణస్యాత్యన్తాన
లసంయోగే సత్యనుచ్ఛిద్యమానద్రవత్వాధికరణత్వేన పార్థివత్వానుపప

గన్ధవత్త్వస్థానే శీతస్పర్శవత్త్వం నివేశ్య పృథివీ నిరూపణోక్తరీత్యే
త్యర్థః - ఏవమగ్రేప్యూహ్యం - మూలే * అబిన్ధనమితి * అద్భిరిన్ధనం దీ
పనం యస్యేత్యర్థః * భుక్తస్యేతి * భుక్తస్యాదనాదేః పరిణామః పరిపాక
స్తత్ర హేతురిత్యర్థః * ఆకరజమితి * ఆకరః ఖనిః తత్ర జాతమిత్యర్థః
సువర్ణస్య తైజసత్వం వ్యవస్థాపయితుం శంకతే దీపికాయాం * నన్వి
తి * పార్థివత్వసాధకం పీతత్వహేతుముక్త్వా తేజస్త్వాభావ సాధకం
హేతుమాహ * గురుత్వాదితి * ఏతేన సువర్ణస్య తేజసో విజాతీ
యపీతరూపం స్వీక్రియతే పీతం సువర్ణమిత్యాద్యబాధిత ప్రతీతిబ
లాత్ ఏవం చ తైజసత్వస్య నిర్బాధతయా పృథివీత్వం న సిధ్యతీతి కస్యచి
ద్భ్రాన్తిర్నిరస్తా । గురుత్వస్యాప్రత్యక్షత్వేన తథావక్తుమశక్యత్వాదితి
దిక్ - సువర్ణస్య పీతిమగురుత్వాశ్రయతోఽతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుమ
నుమానే అప్రయోజకశంకావారణాయ కార్యకారణభావ మనుకూలత
ర్కం వ్యవస్థాపయతి * అత్యన్తానలేతి * సువర్ణస్యేత్యాదిః - అను
మానప్రయోగస్త్విత్థమవసేయః - సువర్ణమపార్థివమసతి ప్రతిబన్ధకే
అత్యన్తానలసంయోగే సత్యనుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధికరణత్వాత్ య
న్నైవం తన్నైవం యథా పృథివీ । జలమధ్యస్థ ఘృతాదౌ వ్యభిచారవార
ణాయాసతి ప్రతిబన్ధక ఇతి - అగ్నిసంయోగాసమానాధికరణ ద్రవత్వవ
తి ఘృతాదౌ వ్యభిచారవారణాయాత్యన్తానలసంయోగే సతీతి * ద్రవ

త్తేః । పీతద్రవ్యద్రవత్వనాశప్రతిబంధకతయా ద్రవద్రవ్యాంతరసిద్ధౌ నై
మిత్తికద్రవత్వాధికరణతయా జలత్వానుపపత్తేః । రూపవత్తయా వాయ్వా
దిష్వంతర్భావాత్ తైజసత్వసిద్ధిః । ఉష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయో
రుపష్టంభక పార్థివరూప స్పర్శాభ్యాం ప్రతిబంధాదనుపలబ్ధిస్తస్మా
త్సువర్ణం తైజసమితి సిద్ధమ్ । వాయుం లక్షయతి * రూపరహితేతి *
ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ స్పర్శవానితి । పృథివ్యాదావతివ్యా
ప్తివారణాయ రూపరహితేతి । నను ప్రాణస్య కుత్రాంతర్భావ ఇత్యత ఆ
హ * శరీరేతి * స చేతి * ఏక ఏవ ప్రాణః స్థానభేదాత్ ప్రాణాపా
నాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః । స్పర్శానుమేయో వాయుస్తథా
హి । యోయం వాయౌ వాతి సత్యనుష్ణాశీతస్పర్శః ఉపలభ్యతే స క్వ
చిదాశ్రితః గుణత్వాద్రూపవత్ । న చాస్యాశ్రయః పృథివీ । ఉద్భూత
స్పర్శవత్పార్థివస్యోద్భూతరూపవత్త్వనియమాత్ । న జలతేజసీ । అను
ష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వాత్ । న విభుచతుష్టయం । సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసంగాత్ ।
న మనః । పరమాణుస్పర్శస్యాతీంద్రియత్వాత్ । తస్మాద్యః ప్రతీయమానస్ప

ద్రవ్యాంతరసిద్ధావితి * అత్యంతానలసంయోగేపీతి మాశ్రయః ద్రవత్వ
నాశప్రతిబంధకద్రవద్రవ్యాంతరసంయుక్తః అత్యంతానలసంయోగేప్య
నుచ్ఛిద్యమాన ద్రవత్వాధికరణత్వే సతి గురుత్వాజ్జలమధ్యస్థఘృతాది
వదిత్యనుమానేన తత్సిద్ధిర్దృష్టవ్యా, జలాదికమాదాయార్థాంతరపర్య
వసానం వారయతి * నైమిత్తికేతి * నమూష్ణస్పర్శభాస్వరరూపయో
రుపలబ్ధ్యభావేన సువర్ణస్య తైజసత్వమనుపపన్నమిత్యత ఆహ-
* తస్యేతి * ప్రతిబంధాదితి * దోషవిధయేత్యాదిః * శరీరేతీతి *
తథా చ ప్రాణస్య విషయేంతర్భావ ఇతి భావః * స్థానభేదాదితి * హృ
ది ప్రాణ ఇత్యాదికోశోక్తస్థానభేదాదిత్యర్థః - స్వమతం దర్శయతి
* స్పర్శానుమేయ ఇతి * అస్యోపలభ్యమానస్పర్శస్యాశ్రయః పృథివీ
న చేత్యన్వయః * చతుష్టయమితి * ఇదమాకాశాది ప్రత్యేకభేద సా

ర్శనేంద్రియస్సవాయుః। నను వాయుః ప్రత్యక్షః ప్రత్యక్ష స్పర్శనేంద్రియ
త్వాద్ఘటవదితి చేన్న। ఉద్భూతరూపస్యోపాధిత్వాద్యత్ర ద్రవ్యత్వే సతి
బహిరింద్రియజన్య ప్రత్యక్షత్వం తత్రోద్భూతరూపవత్త్వమితి సాధ్య
వ్యాపకత్వం పక్షేసాధన వ్యాపకత్వం।నచైవంత ప్తవారిస్థతేజసోప్యప్ర
త్యక్షత్వాపత్తిః ఇష్టత్వాత్ తస్మాదుపాధిసహితత్వాద్వాయురప్రత్యక్షః।
ఇదానీం కార్యరూపపృథివ్యాది చతుష్టయస్యోత్పత్తివినాశక్రమః కథ్య
తే॥ ఈశ్వరస్యచికీర్షా వశాత్పరమాణుషు క్రియాజాయతే। తతః పరమా
ణుద్వయసంయోగే ద్వ్యణుక ముత్పద్యతే। త్రిభి ర్ద్వణుకై స్త్ర్యణు
కముత్పద్యతే। ఏవం చతురణుకాదిక్రమేణ మహతీపృథివీమహత్య
ప్రో మహత్తేజో మహాన్వాయురుత్పద్యతే। ఏవముత్పన్నస్య కార్యస్య
సంజిహీర్షా వశాత్క్రియయాపరమాణుద్వయవిభాగే ద్వ్యణుకనా
శఇత్యేవంపృథివ్యాదినాశః। అసమవాయికారణనాశాద్ద్వ్యణుకనాశః

ధనాభిప్రాయేణ*సర్వతోప్రలబ్ధిప్రసంగాదితి* స్పర్శ స్యేత్యాదిః-ఆ
కాశాదీనాం విభుత్వాదితిభావః-ప్రత్యక్షః బహిరింద్రియజన్య ప్రత్య
క్షవిషయః- అనుద్భూతస్పర్శాశ్రయేత్వగింద్రియే వ్యభిచారవారణా
య ప్రత్యక్షేతి * ఉపాధిత్వాదితి * తథాచ - హేతావుపాధేర్వ్యభి
చారేణ సాధ్యవ్యభిచారోన్నయేన సంభవాన్నప్రత్యక్షత్వ సిద్ధిరితిభా
వః-నను తాదృశప్రత్యక్షత్వస్య గుణాదావపి సత్త్వేనతత్రోద్భూత
రూపాభావేన సాధ్యావ్యాపకత్వాత్కథం తస్యోపాధిత్వమిత్యతఆహ
* యత్రేతి * తథాచ పక్షధర్మావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకోయముపా
ధిరితిభావః-ఏవం, ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయస్యాప్యుద్భూతరూపాభావేన
ప్రత్యక్షత్వానంగీకారే * అప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి * ఉద్భూతరూపా
భావాదితిభావః - నను పరమాణుపుంజస్యైవ ఘటాదిరూపత్వేనా తిరి
క్తావయవినోసత్త్వాత్పృథివ్యాదిచతుష్టయస్యనిత్యత్వానిత్యత్వాభ్యాం
విభాగకథన మనుపపన్నమిత్యాశంకాంవారయతి * ఇదానీమితి *

సమవాయికారణనాశా త్త్ర్యణుకనాశ ఇతిసంప్రదాయః । సర్వత్ర
సమవాయికారణ నాశాద్ద్రవ్యనాశ ఇతినవీనాః । కింపునఃపరమాణుస
ద్భావే ప్రమాణం । ఉచ్యతే । జాలసూర్యమరీచిస్థంసర్వతః సూక్ష్మత
మంయద్ద్రవ్యముపలభ్యతే తత్సావయవం చాక్షుషద్రవ్యత్వాద్ఘటవత్
త్ర్యణుకావయవోఽపి సావయవః మహదారంభకత్వా త్తంతువత్
యోద్వ్యణుకావయవస్సపరమాణుస్సచనిత్యః కార్యత్వేఽనవస్థాప్రసం
గాత్ । నను సృష్టిప్రళయసద్భావే కింప్రమాణం । ధాతాయథాపూర్వ
మకల్పయదితి శ్రుతిరేవప్రమాణం । సర్వకార్యద్రవ్యధ్వంసోఽవాంత
రప్రళయః । సర్వభావకార్యధ్వంసో మహాప్రళయ ఇతివివేకః । ఆకా
శంలక్షయతి * శబ్దగుణకమితి * నన్వాకాశమపిపృథివ్యాదివన్నానా
కింనేత్యాహ * తచ్చైకమితి * భేదేప్రమాణాభావాదిత్యర్థః । ఏకత్వాదేవ

పృథివ్యాదిచతుష్టయ నిరూపణానంతరమిత్యర్థః-ద్వ్యణుకనాశ ఇత్య
స్యపరమాణుద్వయసంయోగనాశ ఇత్యాదిః * సర్వత్రేతి * జన్యద్ర
వ్యసామాన్య ఇత్యర్థః-ఏకరీతిరేవోచితేతిభావః * చాక్షుషద్రవ్య
త్వాదితి * చాక్షుషత్వేసతి ద్రవ్యత్వాదిత్యర్థః, రూపాదావాత్మ
నిచవ్యభిచారవారణాయవిశేష్యవిశేషణే నచేదమప్రయోజక మితిశం
క్యం చాక్షుషం ప్రతికారణస్య మహత్త్వస్యత్రుట్యావపేక్షితతయాసా
వయవత్వం వినావయవసంఖ్యాజన్యస్యతస్య స్వీకర్తుమశక్యత్వాది
తిసంక్షేపః-యత్కించిజ్జన్యధ్వంసస్యేదానీమపి సత్త్వాత్సర్వేతి-నిత్య
ద్రవ్యాణాం ధ్వంసాసంభవాత్కార్యేతి- పరమాణునిష్ఠరూపాదీనాం
తదానీమపి సత్త్వాద్ద్రవ్యేతి-ధ్వంసానాం ధ్వంసాసంభవేన మహాప్రళ
యేపిసత్త్వాద్భావేతీతిదిక్-శబ్దగుణకమిత్యత్ర శబ్దవదితివక్తవ్యేతథా
కథనమాకాశే శబ్దఏవవిశేషగుణ ఇతిద్యోతనాయ. ఘటాకాశోమఠా
కాశ ఇత్యాదివ్యవహారస్యోపాధికృతత్వేనా సాధకత్వాదాకాశస్యానే
కత్వేప్రమాణంనేత్యాహ * భేద ఇతి * ఏకత్వాదితి * ఆకాశస్యేతా

సర్వత్రశబ్దోపలబ్ధే ర్విభుత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ * విభ్వితి *
సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వంవిభుత్వం। మూర్తత్వంపరిచ్ఛిన్నప
రిమాణవత్త్వం క్రియావత్త్వంవా । విభుత్వాదేవాత్మనన్నిత్య మిత్యా
హ * నిత్యంచేతి * కాలం లక్షయతి * అతీతేతి * సర్వాధారః కా
లస్సర్వకార్యనిమిత్తకారణం । దిశోలక్షణమాహ * ప్రాచ్యాదీతి *
దిగపికార్యమాత్రనిమిత్తకారణం । ఆత్మనోలక్షణమాహ*జ్ఞానేతి *
ఆత్మానంవిభజతే * సద్వివిధఇతి*పరమాత్మనోలక్షణమాహ*తత్రేతి*

దీః- నన్వేకత్వేప్యవిభుస్స్యామస్త్విత్యతఆహ * సర్వత్రేతి * సర్వ
దిగవచ్ఛేదేనేత్యర్థః * పరిచ్ఛిన్నపరిమాణవత్త్వమితి* యదిపరిచ్ఛి
న్నత్వేవ్యాపకత్వాభావశ్రయత్వాత్మకతయా పరమాణోరణుతరత్వేనద్వ్య
ణుకపరిమాణాపేక్షయాపరమాణుపరిమాణస్యాపకృష్టత్వాభావాత్ ప
రమాణుష్వవ్యాప్తమిదంలక్షణమిత్యుచ్యతే తదాహ * క్రియావత్త్వ
మితి * వస్తుతస్తులాఘవమేవోత్తరకల్పానుసరణబీజ మితిధ్యేయం -
అతీతాదివ్యవహారహేతుః కాలఇతిమూలే ఆదినానాగతాదిపరిగ్రహః
అతీతత్వంచవర్తమానధ్వంసప్రతియోగిత్వం-వర్తమానత్వమిహశబ్ద
ప్రయోగాధికరణ కాలవృత్తిత్వం భవిష్యత్త్వంచవర్తమాన ప్రాగభా
వప్రతియోగిత్వం - అత్రసర్వత్ర కాలస్య ఘటకతయాఽతీతాదివ్యవ
హారహేతుత్వం తస్యేతిధ్యేయం, నచతాదృశవ్యవహారస్సూర్యపరిస్పం
దోపాధిమాదాయ సంభవతీతివాచ్యం, అనుగతస్యవ్యవహారస్యానుగ
తవిషయం వినాఽసంభవేనాతిరిక్తకాలస్వీకారాదితిదిక్ * సర్వాధా
రఇతి * కాలికసంబంధేనేత్యాదిః - అత్రవిభిన్నకాలికయోరాధారా
ధేయభావవిరహాత్క్రియాదేస్సర్వాధారత్వేఽంశతైవనావతరతీతిభావః
ప్రాచ్యాది వ్యవహారహేతురితిమూలే ఆదినాప్రతీచ్యాది పరిగ్రహః-ఉ
దయాచలసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నాదిక్ప్రాచీ- అస్తాచలసన్నిహిత
మూర్తావచ్ఛిన్నాదిక్ప్రతీచీ - మేరోస్సన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నా

నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వ మీశ్వరత్వం । నన్వీశ్వరసద్భావే కింప్రమా
ణం । నతావత్ప్రత్యక్షం । తద్ధిబాహ్యమాంతరంవా । నాద్యః । అరూపి
ద్రవ్యత్వాత్ । నద్వితీయః । ఆత్మసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తత్వాత్ । నా
ప్యనుమానంలింగాభావాదితిచేన్న । అంకురాదికం సకర్తృకం కార్య
త్వాద్ఘటవదిత్యనుమానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ । ఉపాదానగోచరాప
రోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వంకర్తృత్వం।ఉపాదానంసమవాయికా
రణం । సకలపరమాణ్వాదిసూక్ష్మవస్తుదర్శిత్వాత్సర్వజ్ఞత్వం । యస్స
ర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాగమోపి తత్రప్రమాణం ॥ జీవస్యలక్షణమాహ*జీ

దిగుదీచీ - తద్వ్యవహితమూర్తావచ్ఛిన్నా తుదక్షిణా * మూలేజ్ఞానా
ధికరణమితి*సమవాయేనజ్ఞానవానిత్యర్థః-తత్రద్వయోర్మధ్యే-దీపికా
యాం*నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమితి*నచనిత్యంవిజ్ఞానమానందంబ్రహ్మేతి
శ్రుత్యావిరోధఇతివాచ్యం॰ఆనందపదస్యానందవదర్థకతాయాఇవవిజ్ఞా
నపదస్యాపి విజ్ఞానవదర్థకతా స్వీకారేణావిరోధాత్ - నచానందపద
స్యైవతాదృశార్థకత్వమసిద్ధమితి వాచ్యం - అర్శఆద్యజంతత్వాంగీకా
రేణతాదృశార్థసిద్ధేః అన్యథానపుంసకత్వానుపపత్తేః-అతఏవానందోభా
రాపగమేసుఖీసంవృత్తోహమితివద్దుఃఖాభావేఽపచర్యతే-నవీనాస్తుని
త్యసుఖమీశ్వరస్యాంగీకుర్వంతీత్యలమధికజల్పనేన*అరూపిద్రవ్యత్వా
దితి * బాహ్య ప్రత్యక్షంప్రత్యుద్భూతరూపస్య హేతుత్వాదితిభావః-
* ఆత్మసుఖదుఃఖాదీతి * విజాతీయాత్మమనస్సంయోగస్య మానస
ప్రత్యక్ష హేతోరీశ్వరేఽభావాదితిభావః * ప్రమాణత్వాదితి * న
చేదమప్రయోజకమితిశంక్యం, కార్యత్వావచ్ఛిన్నంప్రతికృతిత్వావచ్ఛి
న్నస్య హేతుత్వేనాప్రయోజకత్వాభావాదితిదిక్ * ఉపాదానేతి *
యద్యపికర్తృత్వం కృతిమత్త్వమేవ సంభవతి తథాప్యపరోక్షజ్ఞానా
దేశ్చికీర్షాదికం ప్రతికారణత్వ ప్రదర్శనాయ తథోక్తిరితిధ్యేయం
* సర్వవిదితి * విదధాత్వర్థోఽపి శేషరూపేణజ్ఞానం * లక్షణమా
హేతి * స్వరూపమాహేత్యర్థః-మూలే * ప్రతిశరీరంభిన్నఇతి *

వక్షతి * సుఖాద్యధికరణత్వం జీవలక్షణం । ననుమనుష్యోఽహం బ్రా
హ్మణోఽహమిత్యాదౌ సర్వత్రాఽహం ప్రత్యయేశరీరస్యైవ విషయత్వా
చ్ఛరీరమేవాత్మేతి చేన్న । శరీరస్యాత్మత్వే కరపాదాదినాశే శరీరనా
శాదాత్మనోఽపి నాశప్రసంగాత్ । నాపీంద్రియాణామాత్మత్వం । యో
ఽహంఘటమద్రాక్షంసోఽహమిదానీం స్పృశామీత్యనుసంధానాభావ
ప్రసంగాదన్యానుభూతేఽర్థేఽన్యస్యానుసంధానాయోగాత్ । తస్మాద్దే
హేంద్రియవ్యతిరిక్తోజీవ స్సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యాత్ప్రతిశరీరం భిన్నః
సచనపరమాణుఃసర్వశరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగాత్ । నమ
ధ్యమపరిమాణఃతథాసత్య నిత్యత్వప్రసంగేన

నచావయవోపచయాపచయాభ్యాంతత్తచ్చైత్రాది శరీరాణాంలవిభిన్న
త్వేపి జీవభేదాభావాది దమసంగతం ఏవంకాయవ్యూహస్థలే పీతివా
చ్యం, సమానకాలికయోగజధర్మజన్యశరీర భేదేనజీవభేదస్యైవవివ
క్షితతయాఽదోషాత్ ఏవంచైతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవాన్ సమానకా
లికయోగజధర్మజన్యతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నభోగవద్భిన్న ఇతిరీత్యాప్ర
తిశరీరం జీవభేదస్సాధ్యఇత్యలం-దీపికాయాం * శరీరస్యైవేతి * అ
న్యథామనుష్యత్వాదీనాం శరీరధర్మత్వేన తథాప్రత్యయస్యైవాసం
గతిరిత్యభిమానః - * నాశప్రసంగాదితి * సమవాయికారణనాశ
స్య ద్రవ్యనాశకత్వాదితిభావః * యోఽహమితి * భూతకాలికదర్శన
వతివర్తమానకాలికస్పార్శనవత్త్వం ప్రత్యాయ్యతేతచ్చ భవతాం మ
తేనసంభవతి చాక్షుషస్పార్శనవతోర్భేదాదితిభావః * అనుసంధా
నాయోగాదితి * అన్యథాచైత్రేణానుభూతస్య వస్తునోమైత్రేణ స్మర
ణాపత్తేరితిభావః - ననుసర్వశరీరావచ్ఛేదే నాత్మనిసుఖాది సాక్షా
త్కారోపపత్తయే సర్వశరీరవ్యాపిత్వ మాత్మనోస్తుతథాపివిభుత్వాం
గీకారేప్రయోజనాభావ ఇత్యతఆహ * నమధ్యమేతి * అనిత్యత్వ
ప్రసంగేనేతి*యన్మధ్యమపరిమాణం తదనిత్యమితి వ్యాప్తేరితిభావః-

కృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ తస్మాన్నిత్యో విభుర్జీవః । మన
సో లక్షణమాహ * సుఖేతి * స్పర్శరహితత్వేసతి క్రియావత్త్వం మన
సో లక్షణం । తద్విభజతే * తచ్చేతి * ఏకైకస్యాత్మనః ఏకైకం మనఇ
త్యాత్మనామనేకత్వాన్మనసోప్యనేకత్వమిత్యర్థః * పరమాణురూ
పమితి * మధ్యమపరిమాణత్వే అనిత్యత్వప్రసంగాదిత్యర్థః । నను
మనో విభు, స్పర్శరహితత్వేసతి ద్రవ్యత్వాదాకాశాదివదితి చేన్న । మన
సో విభుత్వే ఆత్మమనస్సంయోగస్యాసమవాయికారణస్యాభావాత్ జ్ఞా
నానుత్పత్తిప్రసంగః । నచవిభుద్వయసంయోగోఽస్త్వితి వాచ్యం । త
త్సంయోగస్య నిత్యత్వేన సుషుప్త్యభావప్రసంగాత్ । పురీతద్వ్యతిరిక్తస్థ
లె ఆత్మమనస్సంయోగస్య సర్వదా విద్యమానత్వాత్ అణుత్వేతు య

---

* కృతేతి * కృతస్య యాగాదినా సంపాదితస్య ధర్మాదేర్హానం నా
శః అకృతస్యాభ్యాగమః ప్రాప్తిః తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః - కర్తురా
త్మనః ఉత్తరజన్మన్యసత్త్వాదకర్తుశ్చ సత్త్వాదితి భావః- ననుజీవస్యాణు
త్వమేవాస్తాం తావతానోక్తదోషస్సూక్ష్మదీపస్య సర్వగృహావచ్ఛేదే
నేవాణురూపస్యాపి జీవస్య సర్వశరీరావచ్ఛేదేన ప్రభాప్రసరణాంగీ
కారాదితి చేన్న-తథాసతి కాయవ్యూహస్థలే సుఖాదిసాక్షాత్కారా
నుపపత్తేరితిదిక్ - మనస్సంయోగాద్యతివ్యాప్తివారకేంద్రియత్వఘటిత
మూలోక్తలక్షణాపేక్షయా లఘులక్షణమాహ * స్పర్శరహితత్వేసతీ
తి * ఏకైకంమనఇతి * సర్వాత్మనామేకస్య మనసస్స్వీకారే ఏకస్య
జ్ఞానదశాయామపరస్య తదనుపపత్తిః తస్యాణుత్వేన సకలేంద్రియైరే
కదాసంయోగాభావాదితిభావః * విభ్వితి * తథాచతస్యపరమమ
హత్పరిమాణవత్త్వేన పూర్వోక్తదోషానవకాశఇతిభావః * అభావా
దితి * విభుద్వయసంయోగానభ్యుపగమాదితిభావః - * జ్ఞానానుత్ప
త్తీతి * భావకార్యస్యాసమవాయికారణజన్యత్వనియమాదితిభావః * వి
భుద్వయసంయోగోఽస్త్వితి * తస్యనిత్యత్వేనాసమవాయికారణక్రి

దామనః పురీతత్ప్రవిశతి తదా సుషుప్తిః యదా నిస్సరతి తదా జ్ఞానోత్ప
త్తిరిత్యణుత్వసిద్ధిః । రూపం లక్షయతి * చక్షురితి * సంఖ్యాదావ
తివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం-రూపత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయ గుణ
పదం । నన్వవ్యాప్యవృత్తినీలాదిసముదాయ ఏవ చిత్రరూపమితి చేన్న ।
రూపస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వనియమాత్ । ననుచిత్రపటేఽవయవ రూప
స్యైవ ప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న । రూపరహితత్వేపటస్యాప్రత్యక్షత్వప్ర
సంగాత్ । నచ రూపవత్సమవేతత్వం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమ్ । గౌర

యాద్యసత్త్వేపి నక్షతిరితి భావః * మాత్రపదమితి * యద్యపి చక్షు
ర్మాత్రగ్రాహ్యత్వం చక్షురితరాగ్రాహ్యత్వే సతి చక్షుర్గ్రా
హ్యత్వం తచ్చ న రూపే సంభవతి, తథాపి త్వగింద్రియాగ్రాహ్యత్వే స
తి చక్షుర్గ్రాహ్యత్వం తదితి ధ్యేయం * గుణపదమితి * నచైవమ
పి ప్రభాభిత్తిసంయోగేతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం త్వగగ్రాహ్యచక్షుర్గ్రా
హ్యగుణ విభాజకధర్మవత్త్వపర్యవసానేనాదోషాత్, అతఏవ పర
మాణురూపాదౌ నావ్యాప్తిరితి బోధ్యం * సముదాయ ఏవేతి * ఏ
వకారేణాతిరిక్తచిత్రరూపవ్యవచ్ఛేదః * వ్యాప్యవృత్తిత్వేతి * దైశి
కవ్యాప్యవృత్తిత్వేత్యర్థః-ఇదముపలక్షణం, ఏకైకచిత్రరూపస్థలేఽనే
కరూపాణామేకైక తత్ప్రాగభావాదిస్థలే చానేక ప్రాగభావాదీనాం
కల్పనేనానేకరూపేషు చిత్రమిత్యాకారక ప్రతీతి విషయత్వకల్పనే
నచ గౌరవమితి * రూపరహితత్వేనేతి * సమవాయేనేత్యాదిః -
* ప్రసంగాదితి * ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతిసమవాయేన రూపస్య కా
రణత్వాదితి భావః * రూపవత్సమవేతత్వమితి * స్వాశ్రయసమవే
తత్వసంబంధేనరూపం * ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమితి * ప్రత్యక్ష
విషయత్వ ప్రయోజకమస్త్విత్యర్థః * గౌరవాదితి * సాక్షాత్సం
బంధేన కారణత్వాపేక్షయా గౌరవాదిత్యర్థః-చిత్రావయవకావయవ

వాత్ ॥ తస్మాత్పటస్య ప్రత్యక్షత్వాన్యథానుపపత్త్యాతిరిక్త చిత్రరూపసిద్ధిః । రూపస్యాశ్రయమాహ * పృథివీతి * ఆశ్రయంవిభజ్యదర్శయతి * తత్రేతి * రసంలక్షయతి * రసనేతి * రసత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । రసస్యాశ్రయమాహ * పృథివీతి * ఆశ్రయం విభజ్యదర్శయతి * తత్రేతి * గంధంలక్షయతి * ఘ్రాణేతి * గంధత్వేతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । స్పర్శంలక్షయతి * త్వగితి * స్పర్శత్వేఽతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । సంయోగాదావతివ్యాప్తివారణాయమాత్రపదం * పాకజమితి * పాకస్తేజస్సంయోగస్తేన పూర్వరూపం నశ్యతి రూపాంతరముత్పద్యతఇత్యర్థః । తత్రపరమాణుష్వేవపాకో నద్వ్యణుకాదౌ । ఆమనిక్షిప్తేఘటేపరమాణుషురూపాంతరోత్పత్త్యాశ్యామఘటనాశే పునర్ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ రక్తఘటోత్పత్తిః తత్రపరమాణవస్సమవాయికారణం । తేజస్సంయోగోఽసమవా

కకపాలైరారబ్ధఘటస్య చాక్షుషత్వానురోధేన స్వసమవాయి సమవేత సమవేతత్వసంబంధేన రూపస్య తత్ప్రయోజకత్వ మంగీకర్తవ్యం, ఏవంచత్వచశ్చాక్షుషత్వానుపపత్తిరపి ద్రష్టవ్యా * ప్రత్యక్షత్వాన్యథానుపపత్త్యేతి * ఏతేనచిత్రరూపవచ్చిత్ర రసోఽపిసిద్ధ్యేదితిశంకానిరస్తా, ద్రవ్యలౌకిక రాసనస్యాప్రసిద్ధ్యాతదనుపపత్త్యభావేన నచిత్రరసాంగీకార ఇతిసంక్షేపః * రసత్వఇతి * రసనగ్రాహ్య గుణ విభాజకోపాధిమత్త్వతాత్పర్యం - ఏవంగంధలక్షణేపి * మాత్రపదమితి * చక్షురగ్రాహ్య త్వగింద్రియగ్రాహ్యగుణ విభాజకోపాధిమత్త్వమితిఫలితోఽర్థః * పరమాణుష్వేవపాక ఇతి * పరమాణుష్వేవ పూర్వరూపపరావృత్త్యాదిజనక తేజస్సంయోగఇత్యర్థః- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యం స్పష్టయతి * నద్వ్యణుకాదావితి * ఆమనిక్షిప్తేఘటఇతి * ఘటేఆమనిక్షిప్తేసతి శ్యామఘటనాశే పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తావిత్యన్వయః- తత్ర పరమాణురూపే- అవయవినిపాకానంగీకారా

యికారణ మదృష్టాదికం నిమిత్తకారణం ద్వ్యణుకాదిరూపేద్వ్యణు
కంసమవాయికారణంకారణరూపమసమవాయికారణమితి పీలుపాక
వాదినో వైశేషికాః। పూర్వఘటస్యనాశంవినైవావయవిన్యవయవేషు
చపరమాణుపర్యంతేషుయుగపద్రూపాంతరోత్పత్తిరితిపిఠరపాకవాది
నో నైయాయికాః। అతఏవపార్థివ పరమాణురూపాదికమనిత్యమి
త్యర్థః। అన్యత్ర। జలాదావిత్యర్థః * నిత్యగతమితి * పరమాణుగ
తమిత్యర్థః * అనిత్యగతమితి * ద్వ్యణుకాదిగతమిత్యర్థః। రూ
పాదిచతుష్టయ ముద్భూతం ప్రత్యక్షమనుద్భూతమప్రత్యక్షం ఉద్భూ
తత్వం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకోధర్మః । తదభావోనుద్భూతత్వం।

దాహ * కారణరూపమితి * పరమాణుష్వేవ పాకంవదతాం వైశే
షికాణామయమాశయః - వేగాతిశయవతా తేజసా పరమాణూనామ
భిఘాతసంయోగే సత్యవశ్యం తేషుక్రియాజాయతేతతోవిభాగస్తతః
ఆరంభకసంయోగనాశే సత్యవశ్యం యావదవయవినాశస్తతస్స్వతం
త్రేషుపరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తౌపునరదృష్టాదిఘటితసామగ్రీ
వశాత్పరమాణుషు క్రియావిభాగాది క్రమేణ ద్వ్యణుకాదిమహావయవి
పర్యంత ముత్పత్తిరితి - అవయవిన్యపి పాకంవదతాం నైయాయికా
నాం త్వయమాశయః- తేజసాపరమాణూనామభిఘాతసంయోగేపిత
స్య నియమతః ఆరంభక సంయోగ ప్రతిద్వంద్వివిభాగజనకక్రియా
జనకత్వే మానాభావేనావయవిన్యపి పాకస్వీకార ఉచితః అతఏ
వసోయంఘటఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాపి సంగచ్ఛతే, అనంతావయవినాశాద్య
కల్పనేన లాఘవంచేతి - నచావయవిరూపం ప్రత్యవయవరూపస్యత
న్నాశం ప్రత్యాశ్రయనాశస్యచహేతుతాయాం వ్యభిచారఇతివాచ్యం
కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ వైజాత్యనివేశనేనవ్యభిచారవారణసంభవాత్
*అన్యత్రజలాదావిత్యర్థఇతి * యద్యపిరూపాదిచతుష్టయంజలాదా
వాధితంతథాపియథాయోగమన్వయోతాత్పర్యం * ఉద్భూతత్వమితి *

సంఖ్యాంలక్షయతి * ఏకేతి * పరిమాణంలక్షయతి * మానేతి * పరిమాణంవిభజతే * తచ్చేతి భావప్రధానోనిర్దేశః। అణుత్వంమహత్త్వందీర్ఘత్వంహ్రస్వత్వంచేత్యర్థః।పృథక్త్వంలక్షయతి*పృథగితి * ఇదమస్మాత్పృథగితి వ్యవహారకారణం పృథక్త్వమిత్యర్థః। సంయోగంలక్షయతి * సంయుక్తేతి * ఇమౌసంయుక్తావితివ్యవహారహేతురిత్యర్థః।సంఖ్యాదిలక్షణే సర్వత్రదిక్కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయాసాధారణేతివిశేషణీయం। సంయోగోద్వివిధః। కర్మజస్సంయోగజశ్చేతి। ఆద్యోహస్తక్రియయాహస్తపుస్తకసంయోగః। ద్వితీయోహస్తపుస్తకసంయోగాత్కాయపుస్తకసంయోగః। అవ్యాప్యవృత్తిస్సంయోగః। స్వాత్యంతాభావసమానాధికరణత్వ మవ్యాప్యవృత్తిత్వం। విభాగంలక్షయతి * సంయోగేతి * కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయగుణఇతి। రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయసంయోగనాశక

ఉద్భూతత్వం జాతిః, నచశుక్లత్వాదినాసాంకర్యం, గుణగతసాంకర్యం నదోషఇతినవీనమతాభిప్రాయకోయంగ్రంథ ఇతి నదోషః, కేచిత్తు, శుక్లత్వాదివ్యాప్య మనుద్భూతత్వం నానాతదభావకూటవత్త్వ మేవోద్భూతత్వమిత్యాహుః-మూలే*ద్విత్వాదికంతుసర్వత్రానిత్య మేవేతి * హేతుభూతాపేక్షాబుద్ధినాశేన ద్విత్వాదినాశాదితిభావః-పరిమాణస్య గుణబోధకశబ్దై ర్విభజనమసంగతమతో దీపికాయాం * భావప్రధానఇతి * అసాధారణేతీతి * కాలాదేస్సాధారణకారణత్వేనతత్ర నాతివ్యాప్తిరితిభావః * స్వాత్యంతాభావేతి * స్వప్రతియోగిత్వ స్వసామానాధికరణ్యోభయ సంబంధేనాభావవత్త్వమితి నిష్కర్షః- *సంయోగనాశక ఇతీతి * నచతథాపి సంయోగేఽతివ్యాప్తిః తస్యప్రతియోగివిధయానాశంప్రతి కారణత్వాదితివాచ్యం ప్రతియోగితాసంబంధావచ్ఛిన్ననాశనిష్ఠజన్యతా నిరూపితజనకత్వ వివక్షణేనాదోషఇతి కేచిత్ - పరేతు, సంయోగనాశత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితసమవా

ఇతి । విభాగోపిద్వివిధః । కర్మజో విభాగజశ్చేతి । ఆద్యోహస్తపు
స్తకవిభాగః । ద్వితీయోహస్తపుస్తకవిభాగాత్కాయపుస్తకవిభాగః ।
పరత్వాపరత్వయోర్లక్షణమాహ * పరాపరేతి * పరవ్యవహారాసా
ధారణకారణం పరత్వం అపరవ్యవహారాసాధారణకారణమపరత్వమి
త్యర్థః । తేవిభజతే * తేద్వివిధేఇతి * దిక్కృతయోరుదాహరణ
మాహ * దూరస్థఇతి * కాలకృతేఉదాహరతి * జ్యేష్ఠఇతి * గురు
త్వంలక్షయతి * ఆద్యేతి * ద్వితీయాదిపతనస్య వేగాసమవాయికా
రణకత్వాద్వేగేఽతివ్యాప్తివారణాయాద్యేతి । ద్రవత్వంలక్షయతి * ఆ
ద్యేతి * స్యందనంస్రవణం । తేజస్సంయోగజంనైమిత్తికం । తద్భిన్నం
సాంసిద్ధికం । పృథివ్యాంనైమిత్తికముదాహరతి * ఘృతాదావితి *
తేజసితిదాహ * సువర్ణాదావితి * స్నేహంలక్షయతి * చూర్ణే
తి * కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయగుణపదం । రూపాదావతివ్యాప్తి
వారణాయపిండీభావేతి । శబ్దంలక్షయతి * శ్రోత్రేతి * శబ్దత్వేఽతి
వ్యాప్తివారణాయగుణపదం । రూపాదావతివ్యాప్తివారణాయశ్రో
త్రేతి । శబ్దస్త్రివిధః। సంయోగజో విభాగజశ్శబ్దజశ్చేతి । తత్రాద్యో
భేరీదండసంయోగజన్యః ద్వితీయోవంశేపాట్యమానేదళద్వయవిభాగ

యసంబంధావచ్ఛిన్నకారణత్వమితినిష్కర్షః- ఏతత్తాత్పర్యగ్రాహ
కం గుణపదమిత్యాహుః * విభాగఇతి * అయమప్యవ్యాప్యవృత్తిరితి
బోధ్యం * ఆద్యేతి * ఆద్యత్వమిహ స్వసమానాధికరణపతనప్రతి
యోగికధ్వంసాసమానకాలికత్వం - ద్వితీయపతనాదీనాంప్రాథమికప
తనధ్వంససమానకాలికత్వాన్నిరాస ఇతిభావః * తదాహేతి * నైమి
త్తికమాహేత్యర్థః * పిండీభావేతి * పిండీభావస్సంయోగవిశేషః
* భేరీదండసంయోగజన్యఇతి * ఆద్యే అసమవాయికారణంభేర్యా
కాశసంయోగః, నిమిత్తకారణంభేరీదండసంయోగః, ద్వితీయే వంశద
ళాకాశవిభాగోసమవాయికారణ దళద్వయవిభాగో నిమిత్తకార

జన్యశ్చటచటశబ్దః। భేర్యాదిదేశమారభ్య శ్రోత్రదేశపర్యంతం ద్వితీ
యాదిశబ్దాశ్శబ్దజాః। బుద్ధేర్లక్షణమాహ * సర్వవ్యవహారేతి * జా
నామీత్యనువ్యవసాయగమ్యం జ్ఞానత్వమేవ లక్షణమితిభావః। బుద్ధిం
విభజతే * సేతి * స్మృతేర్లక్షణమాహ * సంస్కారేతి * భావ
నాఖ్యస్సంస్కారః। సంస్కారధ్వంసేఽతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానమితి,
అనుభవేఽతివ్యాప్తివారణాయ సంస్కారజన్యమితి। ప్రత్యభిజ్ఞాయా
మతివ్యాప్తివారణాయ మాత్రపదం। అనుభవంలక్షయతి * తద్భిన్న
మితి * స్మృతిభిన్నం జ్ఞానమనుభవఇత్యర్థః। అనుభవం విభజతే।
* సద్ద్వివిధఇతి * యథార్థానుభవస్య లక్షణమాహ * తద్వతీతి *

ణాం, తృతీయేతు పూర్వపూర్వశబ్దోఽసమవాయికారణం పవనాదిర్నిమి
త్తకారణమితి వివేకః * జానామీతీతి * జ్ఞానత్వమాత్రంలక్షణం-జా
నామీత్యను వ్యవసాయగమ్యత్వంతు జ్ఞానత్వస్య ప్రమాసిద్ధత్వసూచ
నాయ-తథాహి, ఘటంజానామీత్యనుగతాను వ్యవసాయస్యానుగత ధ
ర్మమంతరానుపపన్నత్వేనతస్య స్వీకర్తవ్యత్వేన లాఘవాజ్జాతిత్వ
సిద్ధిః, ఇత్థంచమూలే సర్వవ్యవహారహేతురితిబుద్ధేస్స్వరూపకథనమి
తిభావః-సంస్కారస్యత్రివిధత్వాదాహ- * భావనాఖ్యఇతి * ప్రత్య
భిజ్ఞాయామతివ్యాప్తిరితి * సోఽయందేవదత్తఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయాం
తద్దేశకాల వృత్తిత్వరూపతత్తా సంస్కార జన్యత్వస్య సత్త్వేనత
త్రాతివ్యాప్తిరితిభావః * మాత్రేతి * యద్యపిసంస్కారమాత్రజన్య
త్వంసంస్కారేతరాజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వం తచ్చస్మృతావ
సంభవి తత్రసంస్కారేతరాత్మాదిజన్యత్వస్యసత్త్వాత్, తథాపిచక్షు
రాద్యజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వే తాత్పర్యమవసేయం - మూలే
* తద్వతితత్ప్రకారకఇతి* సప్తమ్యర్థోఽవిశేష్యత్వ మాశ్రయతాసం
బంధేనానుభవాన్వయి, తథాచ తద్వద్విశేష్యకతత్ప్రకారకానుభవత్వం
యథార్థానుభవస్యలక్షణం-అత్రపదార్థః ప్రకార స్తద్వత్త్వంప్రకార

ననుఘటేఘటత్వమితిప్రమాయామవ్యాప్తిఃఘటత్వేఘటాభావాదితి
చేన్న । యత్రయత్సంబంధోస్తితత్రతత్సంబంధానుభవఇత్యర్థాద్ఘట
త్వేఘటసంబంధోస్తీతినావ్యాప్తిః * సైవేతి * యథార్థానుభవ
ఏవశాస్త్రేప్రమేత్యుచ్యతఇత్యర్థః । అయథార్థానుభవంలక్షయతి
* తదభావవతీతి * నన్విదం సంయోగీతి ప్రమాయా

తావచ్ఛేదక సంబంధేనగ్రాహ్యం తేన కాలికసంబంధేన శుక్త్యాదౌ
రజతత్వేనత్త్వేపీదంరజతమితి భ్రమేనాతివ్యాప్తిః, నచతథాపి రంగ
త్వేన రజతావగాహినిరజతత్వేన రంగావగాహిని ఇమేరంగరజతేఇ
త్యాకారకసమూహాలంబన భ్రమేఽతివ్యాప్తిః తత్రరంగవిశేష్యకత్వ
రంగత్వప్రకారకత్వయోః రజతవిశేష్యకత్వ రజతత్వప్రకారకత్వయో
శ్చసత్త్వాదితివాచ్యం,తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వరూ
పార్థవివక్షణేనాదోషాత్,తథాహి,యయోర్విషయతయోర్నిరూప్య
నిరూపకభావస్తన్నిరూపిత విషయితయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావఇ
తిసిద్ధాంతః,దర్శితభ్రమే రంగత్వప్రకారతాయాం రంగవిశేష్యతా
నిరూపితత్వస్య రజతత్వప్రకారతాయాం రజతవిశేష్యతానిరూపిత
త్వస్యచాభావేన రంగవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రంగత్వప్రకారకత్వ రజ
తవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రజతత్వప్రకారక త్వయోశ్చాసత్త్వాన్నాతి
వ్యాప్తిః, స్మృతివ్యావృత్తయే అనుభవత్వనివేశః, ఏతత్ఫలమనుప
దంస్ఫుటీభవిష్యతి, నను తద్వతీత్యస్యాధికరణ ఇత్యర్థకతయా ఘటే
ఘటత్వమితి ప్రమాయామవ్యాప్తిః ఆధేయతాయావృత్త్యనియామకత
యాతేనసంబంధేన ఘటరూపప్రకారాధికరణాప్రసిద్ధేరిత్యాశయేన
శంకతే * ననుఘటేఘటత్వమితీతి * తద్వతీత్యస్యతత్సంబంధినీత్యర్థః
ఏవంచ ఘటత్వస్యాపి ఘటసంబంధితయా తాదృశప్రమాయామాధేయ
తయాఘటసంబంధిఘటత్వవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న ఘటప్రకాకత్వస్య
సత్త్వాన్నావ్యాప్తిరితిసమాధత్తే*యత్రేతి*యథార్థానుభవఏవేతి *

మతివ్యాప్తిరితి చేన్న। యదవచ్ఛేదేన యత్సంబంధాభావస్తదవచ్ఛేదేన
తత్సంబంధజ్ఞానస్య వివక్షితత్వాత్ ।సంయోగాభావావచ్ఛేదేన సంయోగ
జ్ఞానస్య భ్రమత్వాత్సంయోగావచ్ఛేదేన సంయోగ సంబంధస్య సత్త్వా
న్నాతివ్యాప్తిః। యథార్థానుభవం విభజతే * యథార్థేతి * ప్రసంగా
త్ప్రమాకరణం విభజతే * తత్కరణమపీతి * ప్రమాకరణమిత్యర్థః

ఏవకారేణ యథార్థ స్మృతివ్యవచ్ఛేదః, యథార్థజ్ఞానమాత్రస్య
ప్రమాత్వే స్మృతి కరణస్య ప్రమాణాంతరతాపత్తిరితి భావః * అతివ్యా
ప్తిరితి * సంయోగాభావవతి సంయోగప్రకారకత్వస్య సత్త్వాదితి భావః
* యదవచ్ఛేదేనేతి * యదవచ్ఛేదేన యత్సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతి
యోగితాక యదభావస్తదవచ్ఛేదేన తత్సంబంధేన తత్ప్రకారకానుభ
వస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః * సంయోగాభావావచ్ఛేదేనేతి * సం
యోగాభావావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః * సంయోగావచ్ఛేదేనేతి
*సంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః*సంయోగసంబంధస్యేతి*
సమవాయిసంబంధేన సంయోగస్యేత్యర్థః, అత్రేదమవధేయం, ఇదమ
వ్యాప్యవృత్తిసంయోగాది ప్రకారకభ్రమానురోధేన, వ్యాప్యవృత్తి
రజతత్వాదిప్రకారకభ్రమలక్షణంతు, తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగి
తాకతదభావవాన్ యస్తద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వవి
శిష్టానుభవత్వం, ప్రతియోగితాయాం ప్రకారతావచ్ఛేదక సంబంధా
వచ్ఛిన్నత్వ నివేశాత్పర్వతో వహ్నిమానితి ప్రమాయాం సమవాయావ
చ్ఛిన్నవహ్న్యభావవత్పర్వత విశేష్యకత్వస్య సత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిః
విశేష్యత్వప్రకారిత్వయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావ వివక్షణేనేమేరం
గరజతే ఇత్యాద్యాకారకప్రమాయాం రంగత్వాద్యభావవద్రజతాదివిశే
ష్యకత్వరంగత్వాదిప్రకారకత్వయోస్సత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిరిత్యలమతివి
స్తరేణ * ప్రసంగాదితి * స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగస్తస్మాది
త్యర్థః, సామాన్యతో వగతస్యైవ విశేషరూపేణ ప్రతిపాదనం సంభ

ప్రమాకరణం ప్రమాణమితి ప్రమాణ సామాన్యలక్షణం । కరణలక్షణ
మాహ * అసాధారణేతి * దిక్కాలాదావతివ్యాప్తి వారణాయా
సాధారణేతి । కారణలక్షణమాహ * కార్యేతి * పూర్వవృత్తి కారణ
మిత్యుక్తే రాసభాదావతివ్యాప్తిస్స్యాదతో నియతేతి । తావన్మాత్రే
కృతే కార్యేఽతివ్యాప్తిరతః పూర్వవృత్తీతి । నను తంతురూపమపి ప
టం ప్రతి కారణం స్యాదితి చేన్న । అనన్యథాసిద్ధత్వే సతీతి విశేషణాత్ । అ

వతీతి సామాన్యలక్షణం స్ఫుటయతి * ప్రమాకరణం ప్రమాణమితీతి
* అసాధారణేతీతి * దిక్కాలాదృష్టాదేః కార్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యే
వ కారణత్వాదనుభవత్వవ్యాప్య ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రమావృత్తి కార్య
తా నిరూపిత కారణత్వస్యాసత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః - వ్యాపారవత్త్వే
సతీత్యపి వక్తవ్యం, అతశ్చక్షుస్సంయోగాదౌ నాతివ్యాప్తిః - శ్రో
త్రమనస్సంయోగశ్శబ్దో వా వ్యాపారస్సంభవతి తేన నశ్రోత్రేంద్రి
యే కరణలక్షణానాక్రాంతిరితి వదంతి - యద్వ్యాపారాత్ప్రకృతకార్యా
నుత్పాదస్తత్కారణత్వస్యైవాసాధారణకారణత్వాత్మకతయా కాలా
దిషు తాదృశకారణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః, వ్యాపారత్వేనాభిమతేం
ద్రియ సంయోగాదికమేవకరణమేతచ్చ లింగపరామర్శ ఏవానుమా
నమితి మూల ఏవ స్ఫుటీభవిష్యతి, అత ఏవ మణికృద్భిరుక్తం తచ్చ లింగ
పరామర్శ ఇతి గ్రంథేనేతి తు నవ్యాః- అధికమస్మదీయ చింతామణిప్ర
భాయామనుసంధేయం * నియతేతీతి * నియతత్వం హి వ్యాపకత్వం
తచ్చ రాసభాదేర్న సంభవతీతి తత్ర న ఘటకారణత్వాతిప్రసక్తిరితి భా
వః * పూర్వవృత్తీతీతి * స్వవ్యాపకత్వస్య స్వస్మిన్ సత్త్వేపి స్వ
పూర్వకాలవృత్తిత్వస్యాసత్త్వేన నాతిప్రసంగ ఇతి భావః - కార్యతావ
చ్ఛేదకసంబంధేన కార్యాధికరణ కార్యావ్యవహితప్రాక్ క్షణావచ్ఛే
దేన విద్యమానాత్యంతాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకతద్ధర్మవత్త్వం
తేనరూపేణ కారణత్వమితి సముదితార్థో బోధ్యః * కారణం స్యాదితి *

నన్యథాసిద్ధత్వ మన్యథాసిద్ధిరహితత్వం । అన్యథాసిద్ధిస్త్రివిధా । యే
నసహైవయస్యయంప్రతిపూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతేతంప్రతితత్తేనాన్య
థాసిద్ధం । యథాతంతునాతంతురూపం తంతుత్వంచపటంప్రతి। అన్యం
ప్రతిపూర్వవృత్తిత్వేజ్ఞాత ఏవయస్యయం ప్రతిపూర్వవృత్తిత్వ మవగ
మ్యతే తంప్రతితదన్యథాసిద్ధం । యథాశబ్దంప్రతిపూర్వవృత్తిత్వేజ్ఞాత
ఏవపటంప్రత్యాకాశస్య । అన్యత్రక్లృప్తనియతపూర్వవర్తిన ఏవకార్య
సంభవే తత్సహభూతమన్యథాసిద్ధం । యథాపాకజస్థలెగంధంప్రతిరూ
పప్రాగభావః । ఏవమనన్యథా సిద్ధనియతపూర్వ వృత్తిత్వం కారణ
త్వం । కార్యలక్షణమాహ * కార్యమితి * కారణంవిభజతే * కార

తస్యనియతపూర్వవృత్తిత్వాదితిభావః - నిబంధాంతరేష్వన్యథాసిద్ధేః
పంచవిధత్వేపి మణికారమతాభిప్రాయేణాహ * త్రివిధేతి * యేనస
హైవేత్యాది*యేన,తంతునా,సహైవ,యస్య,తంతురూపస్య,యం,ప
టం,ప్రతి,పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే,తం,పటంప్రతి,తత్,తంతురూపం
తేన,తంతునా,అన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః-సహితత్వమేకజ్ఞానవిషయత్వం
బోధ్యం-తంతురూపస్య పటపూర్వవృత్తిత్వ జ్ఞానేఽనతిప్రసక్తతంతు
రూపత్వేనైవ విషయతావాచ్యా,తథాచ తంతురూపమన్యథాసిద్ధమితి
ఏవంతంతుత్వస్య పూర్వవృత్తిత్వజ్ఞానమపితంతు విషయకమేవేతి తద
న్యథాసిద్ధమితిభావః - అత్రయేనేత్యస్య స్వతంత్రాన్వయ వ్యతిరేకశా
లినేతి యస్యేత్యస్యచ స్వతంత్రాన్వయవ్యతిరేకశూన్యస్యేతి విశేష
ణంబోధ్యం - తేనాతథాభూతేన తంతుత్వేన తంతోరనన్యథాసిద్ధిర్న
వాతంతుసంయోగస్య తంతునాన్యథాసిద్ధిరితిసంక్షేపః - ఇతరాన్వయ
వ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయవ్యతిరేకశాలియత్తదన్యథా సిద్ధమితితుపరే
* శబ్దంప్రతీతి * ఆకాశత్వంహిశబ్దసమవాయికారణత్వం తథాచశ
బ్దకారణత్వమగృహీత్వాఽఽకాశత్వేనఘటపూర్వవృత్తిత్వం గ్రహీతు
మశక్య మిత్యాకాశోన్యథాసిద్ధఇత్యర్థః * అన్యత్రక్లృప్తేతి * అప్రా

ణమితి * సమవాయికారణలక్షణమాహ * యత్సమవేతమితి * య
స్మిన్సమవేతమిత్యర్థః। అసమవాయికారణంలక్షయతి * కార్యేణే
తి* కార్యేణేత్యేతదుదాహరతి * తంతుసంయోగఇతి* కార్యేణపటే
నసహైకస్మింస్తంతౌసమవేతత్వాత్తంతుసంయోగఃపటస్యాసమవా

కజస్థలెగంధం ప్రతిక్షత్తవియత పూర్వవృత్తినా గంధప్రాగభావేనైవ
పాకజస్థలేపి తత్సంభవె రూపప్రాగభావోన్యథాసిద్ధ ఇత్యర్థః-అథై
వంనియతపదంవ్యర్థమనియతరాసభాదేస్తృతీయాన్యథా సిద్ధత్వేన స
త్యంతేనైవవారణసంభవాదితిచెన్న, ఘటసామాన్యం ప్రత్యన్యథా సి
ద్ధ్యసంభవాదన్యత్ర ఘటభిన్నేపటాదౌ క్షప్తపూర్వవర్తినస్తంత్వాది
తో ఘటోత్పత్త్యసంభవాదితి, నవీనాః పునరేవమాహుః, లఘుని
యతపూర్వవర్తినఏవ కార్యసంభవె తద్భిన్నత్వ మన్యథాసిద్ధత్వం, ల
ఘుత్వంచ,శరీరకృతముపస్థితికృతంసంబంధకృతంచ,తత్రప్రథమమనేక
ద్రవ్యసమవేతత్వాపేక్షయామహత్త్వ,ద్వితీయంగంధంప్రతిరూపప్రా
గభావాపెక్షయాగంధప్రాగభావె,గంధస్యప్రతియోగినఃఉపస్థితత్వేన
శీఘ్రంతదుపస్థితేః, తృతీయందండత్వ దండరూపాద్యపెక్షయాదండా
దౌ,స్వాశ్రయదండసంయోగాదిరూపపరంపరాయాగురుత్వాత్,ఏవం
చైతావతైవనిర్వాహెఽన్యథా సిద్ధి(స్త్రి)విధాపంచవిధాచెతి ప్రపంచో
వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాయ - నచానియత రాసభాదె స్తృతీయాన్యదాసిద్ధ
త్వేనైవవారణాన్నియతపదంవ్యర్థమితి వాచ్యం,యతోన్యథాసిద్ధత్వ
స్యానుగతస్యదుర్వచతయా యత్రప్రామాణికానా మన్యథాసిద్ధత్వ
వ్యవహారస్తత్తద్భేద కూటంనివేశనీయం లఘునియతెత్యాదికం తత్త
ద్భేదప్రతియోగితత్తద్వ్యక్తిపరిచాయకంఇత్థంచానియతానంతరాసభా
దీనామేకేన నియతత్వవిశేషణెనైవ వారణాద్భేదకూటనివెశెగౌరవం
నియతానాం దండత్వాదీనాంతు తత్ర భేదకూటవత్త్వం నివేశనీయమి
త్యభిసంధిః * యస్మిన్సమవేతమిత్యగ్రఇతి * యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం

యికారణమిత్యర్థః । కారణేనేత్యేతదుదాహరతి * తంతురూపమి
తి * కారణేనపటేనసహ । ఏకస్మింస్తంతౌసమవేతత్వాత్తంతురూ
పం పటరూపస్యాసమవాయికారణమిత్యర్థః । నిమిత్తకారణంలక్ష
యతి * తదుభయేతి * సమవాయ్యసమవాయిభిన్నంకారణం నిమి
త్తకారణమిత్యర్థః । కరణలక్షణముపసంహరతి * తదేతదితి * ప్ర
త్యక్షలక్షణమాహ * తత్రేతి * ప్రమాణ చతుష్టయ మధ్యఇత్య
ర్థః । ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య లక్షణమాహ * ఇంద్రియేతి * ఇంద్రియం
చక్షురాదికం । అర్థో ఘటాదిః । తయోస్సన్నికర్షస్సంయోగాదిః ।
తజ్జన్యం జ్ఞానమిత్యర్థః । తద్విభజతే * తద్ద్వివిధేతి * నిర్వికల్పకస్య
లక్షణమాహ * నిష్ప్రకారకమితి * విశేష్యవిశేషణసంబంధానవ
గాహిజ్ఞానమిత్యర్థః । నను నిర్వికల్పకే కింప్రమాణమితిచేన్న ।

యద్ధర్మావచ్ఛిన్నేసమవాయేనోత్పద్యతే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి
తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం సమవాయికారణమితి పరమార్థః * కారణేనప
టేనేతి * స్వకార్యకారణేనపటేనేత్యర్థః, స్వం, తంతురూపం, పటా
దికంప్రతి, తురీతంతు సంయోగాదీనా మసమవాయికారణత్వవారణా
యతత్తదసమవాయికారణ లక్షణేతత్తద్భిన్నత్వం దేయమితిదిక్-న
ను తురీయవిషయతానిరూపకస్య నిర్వికల్పకజ్ఞానస్య నిరూపకతాసం
బంధేన ప్రకారతాశూన్యత్వమివ విశేష్యతాశూన్యత్వం సంసర్గతా
శూన్యత్వమపి లక్షణంభవతి వినిగమనావిరహాదిత్యతో లక్షణత్రయంద
ర్శయతి * విశేష్యవిశేషణేతి * విశేష్యాదివిధయా విశేష్యాద్యనవ
గాహిజ్ఞానమిత్యర్థః - తథాచజ్ఞానత్వఘటిత విశేష్యతాశూన్య
త్వం విశేషణతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వంచ లక్షణంపర్య
వసితమితిభావః - కేచిత్తునిష్ప్రకారకత్వం ప్రకారతాశూన్యత్వం, ప్ర
కారతాచభాసమాన వైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వం; సంసర్గావచ్ఛిన్న విష

గౌరితివిశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యం । విశిష్టజ్ఞానత్వాద్దండీతిజ్ఞానవది
త్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్ । విశేషణజ్ఞానస్యాపి సవికల్పకత్వేఽ
నవస్థాప్రసంగాన్నిర్వికల్పకత్వసిద్ధిః । సవికల్పకంలక్షయతి * సప్ర
కారకమితి * నామజాత్యాదివిశేష్యవిశేషణసంబంధావగాహి జ్ఞాన
మిత్యర్థః । సవికల్పకముదాహరతి * యథేతి * ఇంద్రియార్థస
న్నికర్షంవిభజతే * ప్రత్యక్షేతి * సంయోగసన్నికర్షముదాహరతి
* చక్షుషేతి * ద్రవ్యప్రత్యక్షే సర్వత్రసంయోగ స్సన్నికర్షః ।
ఇంద్రియాణాం ప్రాప్యప్రకాశకారిత్వనియమాత్ । ఆత్మామనసాసం
యుజ్యతే । మనఇంద్రియేణ । ఇంద్రియమర్థేన । తతఃప్రత్యక్షజ్ఞాన
ముత్పద్యతఇత్యర్థః । సంయుక్తసమవాయముదాహరతి * ఘట
రూపేతి * తత్రయుక్తిమాహ * చక్షుస్సంయుక్తఇతి * సంయుక్త
సమవేత సమవాయముదాహరతి * రూపత్వేతి * సమవాయ ము
దాహరతి * శ్రోత్రేణేతి * తదుపపాదయతి * కర్ణేతి * నను

యతేతి యావత్, తథాచ సంసర్గానవగాహిజ్ఞానత్వమేవ సంసర్గ
తాషూన్యజ్ఞానత్వమేవవా లక్షణమాస్తాం లాఘవాదిత్యత స్తథైవ మూ
లార్థమాహ- విశేష్యవిశేషణేతీత్యాహుః-తచ్చింత్యం, సిద్ధాంతేసం
సర్గతాయా ఇవప్రకారతాయా అపివిలక్షణ విషయతాత్మకత్వేనని
ష్ప్రకారకత్వరూపలక్షణేగౌరవానవకాశాదితిదిక్ - నిర్వికల్పకజ్ఞాన
స్యాతీంద్రియతయా తత్రప్రత్యక్షప్రమాణా సంభవాదనుమానం ప్ర
మాణయతి * గౌరితీతి * విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి * విశిష్టబుద్ధిం ప్రతివి
శేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాన్నాప్రయోజకతాశంకేతిభావః * అనవస్థా
ప్రసంగాదితి*సవికల్పకస్య విశిష్టబుద్ధిత్వేన విశేషణ జ్ఞానజన్యత్వని
యమాదితిభావః * విశేష్యవిశేషణసంబంధావగాహీతి * అత్రా
ప్యుక్తరీత్యాలక్షణత్రయంబోధ్యం * మనఇంద్రియేణేతి* సంయుజ్య
తఇత్యనేనాన్వయః-ఏవమగ్రేపి, ఆత్మప్రత్యక్షసంగ్రహాస్తు, ఆత్మామన

దూరస్థశబ్దస్య కథంశ్రోత్రసంబంధఇతిచేన్న । వీచీతరంగన్యాయేనక
దంబముకుళన్యాయేనవాశబ్దాచ్ఛబ్దాంతరోత్పత్తిక్రమేణ శ్రోత్రదేశే
జాతస్యశ్రోత్రేణ సంబంధాత్ప్రత్యక్షసంభవః । సమవేతసమవాయ
ముదాహరతి * శబ్దత్వేతి *విశేషణవిశేష్యభావముదాహరతి* అభా
వేతి* తదుపపాదయతి * ఘటాభావవదితి * భూతలె ఘటోనాస్తీ
త్యత్రాభావస్య విశేష్యత్వం ద్రష్టవ్యం । ఏతేనానుపలబ్ధేః ప్రమా
ణాంతరత్వంనిరస్తం ।

సా సంయుజ్యతేతత్ర ప్రత్యక్షజ్ఞానముత్పద్యతఇతి యోజనాంతరేణ -
* కథంశ్రోత్రసంబంధఇతి * నచశ్రోత్రస్యనభోరూపత్వేన తత్సమ
వాయోదూరస్థశబ్ద ప్రత్యక్షజనకఇతివాచ్యం, అతిప్రసంగ భంగాయ
కర్ణవివరావచ్ఛిన్న నభోనుయోగిత్వ విశిష్టసమవాయస్యైవ ప్రత్య
క్షహేతుత్వాంగీకారే తాదృశసంబంధస్య దూరస్థశబ్దేఽభావాదితి
భావః - ప్రథమతో భేరీదండసంయోగే సతిశబ్దఉత్పద్యతే తేనశ
బ్దాత్తైశ్చపునశ్శబ్దాత్త్యేవం క్రమేణనిఖిలదిగవచ్ఛేదేన శబ్దోత్పత్తె
రంగీకరణపరతయాతిదంశేపి సామ్యనిర్వాహాయాహ * కదంబేతి *
* ద్రష్టవ్యమితి * అత్రేదమవధేయం, విశేషణతానాం సంయుక్తవిశే
షణతాత్వాదిరూపేణ బహువిధత్వేపి విశేషణతాత్వేనైవ పరిగణనా
న్నషడ్విధత్వహానిః । నచైవం సమవాయత్వేనైవ సంయుక్తసమవా
యాదీనామనుగమఃకుతోనకృతఇతివాచ్యం, స్వతంత్రేచ్ఛస్యేత్యాది
న్యాయానుసారేణాదోషాదితి, ఏతేన,అభావప్రమాయావిశేషణ విశే
ష్యభావసన్నికర్షజన్యత్వప్రదర్శనేన - ప్రమాణాంతరత్వం, ప్రత్య
క్షాద్యతిరిక్తప్రమాణత్వం, నిరస్త,అనుపలబ్ధేఃప్రమాణాంతరత్వానంగీకారే
ఘటోపలబ్ధిదశాయాంతదభావప్రత్యక్షాపత్తిః, తన్మతేత్వనుపలబ్ధ్యా
త్మక ప్రమాణాంతరాభావాన్నాపత్తిరితిభట్టశంకాం పరిజిహీర్షుః
యోగ్యానుపలబ్ధేరింద్రియ సహకారిత్వమాత్రేణైవ నిర్వాహేతిరిక్త

యద్యత్ర ఘటోఽభవిష్య త్తర్హి భూతలమివ ద్రక్ష్యేత తద్దర్శనాభావా
న్నాస్తీతి తర్కిత ప్రతియోగిసత్త్వ విరోధ్యనుపలబ్ధిసహ కృతేంద్రియే
ణైవాభావజ్ఞానోత్పత్త్యా వనుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వాసంభవాత్ ।

ప్రమాణత్వంనసంభవతీత్యాహ * యద్యత్రేత్యాదినా * అత్రచక్షు
స్సంయోగాది మద్భూతలే తర్కస్యాపాదకాభావసాధకవిపర్యయప్రతి
యోగ్యాపాద్యకత్వరూపంవిపర్యయః తత్కోటిపర్యవసాయిత్వం దర్శ
యతి *దర్శనాభావాన్నాస్తీతి *తద్దర్శనాభావాన్నాస్తీత్యర్థః, తర్కి
తా, ఆపాదితా, ప్రతియోగినః, ఘటాదేః, సత్త్వస్య సత్త్వప్రసక్తేః వి
రోధినీయా ఉపలబ్ధి స్తత్ప్రతియోగికోఽభావో నుపలబ్ధిస్తత్సహకృతేనే
త్యర్థః, విరోధిత్వవిశేషణముపలబ్ధేరనాహార్యత్వసూచనాయ - ప్రతి
యోగిసత్త్వాపాదనాపాదితోపలంభ ప్రతియోగికత్వరూప యోగ్యతా
విశిష్టానుపలబ్ధిసహకృతేనేతి తుపరమార్థః, ఆలోకసంయోగాద్యస
త్త్వదశాయాం యద్యత్రఘటస్స్యాత్తర్హ్యుపలభ్యేతేత్యాపాదనాసం
భవేనయోగ్యానుపలబ్ధ్యభావాన్నతత్ర ఘటాభావప్రత్యక్షమితి సంక్షే
పః - కేచిత్తు తర్కితేత్యాది - తర్కితమారోపితం యత్ప్రతియోగి
సత్త్వంతద్విరోధినీయానుపలబ్ధి స్తత్సహకృతే నేత్యర్థః - ఏతావతా
ప్రతియోగిసత్త్వరూపకారణాభావ ప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావోఽభావ
ప్రత్యక్షేకారణం నత్వితరకారణవిరహ ప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావ ఇతి
సూచితమతఏవాంధకారే ఉపలంభాభావసత్త్వేపి నఘటాభావప్రత్య
క్షమిత్యాహుః-నన్వభావప్రమాయామింద్రియస్యకరణత్వమనుపలబ్ధే
స్సహకారిత్వంచ త్వయాకల్పనీయం తదపేక్షయానుపలబ్ధేరేవ కర
ణత్వకల్పనంవరమిత్యాశంక్యాభావాధికరణ భూతలప్రత్యక్షే ఇంద్రి
యస్యావశ్యమపేక్షణీయతయాక్లృప్తేనైవేంద్రియకరణత్వేనాభావ ప్ర
త్యక్షోత్పత్త్యావనుపలబ్ధేర్విజాతీయ ప్రమితికరణత్వ కల్పనమయుక్త

అధికరణజ్ఞానార్థ మపేక్షణీయేంద్రియస్యైవ కరణత్వోపపత్తావనుప లబ్ధేఃకరణత్వాయోగాత్ । విశేషణవిశేష్యభావో విశేషణవిశేష్యస్వ రూపమేవ । నాతిరిక్తస్సంబంధః । ప్రత్యక్షజ్ఞానముపసంహరంస్తస్య కరణమాహ * ఏవమితి * అసాధారణకారణత్వాదింద్రియం ప్రత్య క్షజ్ఞానకరణమిత్యర్థః । ప్రత్యక్షప్రమాణముపసంహరతి । * తస్మా దితి * ——॥ ఇతి ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః ॥——

అనుమానంలక్షయతి * అనుమితికరణమితి*అనుమితింలక్షయతి

మిత్యాహ * అధికరణేతి * నను విశేషణ విశేష్యభావాఖ్యోతిరిక్త స్సంబంధఃకల్పనీయ స్తస్యేత్యతఆహ * విశేషణవిశేష్యభావేతి * అత్రేదంబోధ్యం-ప్రత్యక్షంద్వివిధం,లౌకికమలౌకికంచేతి, లౌకికత్వం చ విషయతావిశేషః - లౌకికేషాంషాసన్నికర్షాః కారణం-అలౌకికే తుసామాన్యలక్షణా, జ్ఞానలక్షణా,యోగజధర్మశ్చేతి త్రివిధాప్రత్యా సత్తిః,తత్రసామాన్యలక్షణా ధూమత్వాది రూపాతజ్జ్ఞానరూపావా, సామాన్యంజాతి స్తజ్జ్ఞానం వాలక్షణంస్వరూపంవిషయోవాయస్యా ఇతి వ్యుత్పత్తేః,సాచాశ్రయాణాం నిఖిలధూమాదీనామలౌకికప్రత్యక్షేఉప యుజ్యతే,అతీతానాగతధూమాదిషుచక్షుస్సంయోగాదేరభావాదింద్రి యాణామసన్నికృష్టానాం ప్రత్యక్షాజనకత్వాత్ - జ్ఞానలక్షణాతుసుర భిచందనమితిచాక్షుషేపనీతభానే, సౌరభేణచక్షుషోయోగ్యసన్నిక ర్షాభావాత్,ఏవంయోగినాం దేశకాలవిప్రకృష్ట పదార్థప్రత్యక్షే యోగజధర్మః ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః,...............

ఇతి తర్కసంగ్రహ దీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే

——॥ ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదస్సమాప్తః ॥——

ప్ర॥* అనుమానంలక్షయతీతి * ప్రత్యక్షోపజీవకత్వ సంగత్యాను మానం నిరూపయతీత్యర్థః * పరామర్శేతి * తథాచప్రత్యక్షప్రి

* పరామర్శేతి * నను సంశయోత్తరప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిః స్థాణుపురు
షసంశయానంతరం పురుషత్వవ్యాప్యకరాదిమానయమితి పరామర్శే
సతి పురుష ఏవేతి ప్రత్యక్షజననాత్ । నచ తత్రానుమితిరేవేతి వాచ్యం
పురుషం సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయవిరోధాదితి చేన్న । పక్షతా
సహకృతపరామర్శజన్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । సిషాధయిషా విరహ
విశిష్టసిద్ధ్యభావః పక్షతా । సాధ్యసిద్ధిరనుమితిప్రతిబంధికా । సిద్ధిసత్త్వే
ప్యనుమినుయామితీచ్ఛాయామనుమితిదర్శనాత్సిషాధయిషోత్తే

మిత్యపేక్షయాఽనుమితేర్విలక్షణప్రమాత్వాదనుమానస్య ప్రమాణాం
తరత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః, విపరీతజ్ఞానోత్తరప్రత్యక్షం ప్రతి విశేషదర్శనస్య
హేతుత్వమంగీకుర్వతాం మతమవలంబ్య శంకతే * నన్వితి * స్థాణుపు
రుషసంశయేతి * ఇదం విరుద్ధభావద్వయకోటికసంశయాంగాకారేణ । ప
రేతు స్థాణుపురుషేతి-స్థాణుత్వతదభావ పురుషత్వతదభావ కోటికేత్య
ర్థ ఇత్యాహుః పురుష ఏవేతి, నిర్ణయసూచనాయ-తత్ర, సంశయోత్తర
ప్రత్యక్షస్థలే * అనువ్యవసాయవిరోధాదితి * ఇదముపలక్షణం పురు
షమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావేన ప్రమాణాభావాదిత్యపి ద్రష్ట
వ్యం, సంశయోత్తర ప్రత్యక్షే జననీయే పక్షతాయాః పరామర్శసహకా
రిత్వే ప్రయోజనాభావేన పక్షతాసహకృత పరామర్శజన్యత్వవివక్షణా
న్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ * పక్షతేతి * ఏతేన వహ్నివ్యాప్యధూమ
వత్పర్వతవానయం దేశ ఇతి విశిష్ట వైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధిం ప్రతి విశేషణ
తావచ్ఛేదకప్రకారక నిర్ణయవిధయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత
ఇతి పరామర్శస్య కారణత్వేపి న తత్రాతివ్యాప్తిః, పక్షతాసహకృ
త పరామర్శజన్యత్వస్యాసత్త్వేనాతివ్యాప్తేరభావాదితి సంక్షేపః-య
ద్యపి సాధ్యసంశయస్య పక్షతాత్వేపి సాధ్యనిశ్చయకాలేనుమితి వార
ణం సంభవతి, తథాపి ఘనగర్జితేన మేఘానుమితౌ వ్యభిచారః- అ
తో నాన్యదృశీం పక్షతామాహ * సిషాధయిషేతి * సిషాధయిషాయా

జికా । తథాచోత్తేజకాభావ విశిష్టమణ్యభావస్య దాహకారణత్వవత్సి
షాధయిషావిరహ విశిష్టసిద్ధ్యభావస్యాప్యనుమితికారణత్వం - పరామ
ర్శంలక్షయతి * వ్యాప్తీతి * వ్యాప్తివిషయకంయత్పక్షధర్మతాజ్ఞా
నం సపరామర్శ ఇత్యర్థః । పరామర్శమభినీయదర్శయతి * య
థేతి * అనుమితిమభినీయదర్శయతి * తజ్జన్యమితి * పరామర్శజ
న్యమిత్యర్థః । వ్యాప్తిలక్షణమాహ * యత్రేతి * యత్రధూమస్త
త్రాగ్నిరితివ్యాప్తేరభినయః సాహచర్యనియమ ఇతిలక్షణం । సాహచ
ర్యం సామానాధికరణ్యం । తస్యనియమః హేతుసమానాధికరణాత్య
స్సాద్యానుమితీచ్ఛాయాస్సమవాయేనయోభావఃస్వరూపసమవాయో
భయఘటితసామానాధికరణ్యసంబంధేన తద్విశిష్టాయాస్సిద్ధేస్సమవా
యేనాభావఇత్యర్థః - సాధ్యసిద్ధిః, పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టేసాధ్యతావ
చ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహినిశ్చయః - సిద్ధౌసిషాధయిషావిరహవై
శిష్ట్యనివేశనస్య ప్రయోజనందర్శయతి * సిద్ధిసత్త్వేపీతి * అత్ర
సిద్ధిశ్చపర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్నివ్యాప్య ధూమవాంశ్చేతి సమూ
హాలంబనరూపా- అతఃపరామర్శసంపత్తిరితిధ్యేయం - వ్యాప్తివిశిష్ట
పక్షధర్మతాజ్ఞాన మిత్యత్రవ్యాప్తివిశిష్టేపక్షధర్మతా వ్యాప్తివిశిష్ట
పక్షధర్మతా,తజ్జ్ఞానమితి సప్తమీతత్పురుషాంగీకారేవ్యభిచారి లిం
గకానుమితౌవ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వాభావేనావ్యాప్తిః
అతోవ్యాప్తివిశిష్టపదస్య వ్యాప్తివిషయకేత్యర్థమవలంబ్యజ్ఞానాంతే
పదేన కర్మధారయ మంగీకరోతి * వ్యాప్తివిషయకమితి * వ్యా
ప్త్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపిత పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్య
తాశాలినిశ్చయః పరామర్శ ఇతితునిగళితార్థః, అభినీయ, అభిలా
పక-శబ్దముచ్చార్య - నియతసామానాధికరణ్యం సాధ్యాభావ వదవృ
త్తిత్వాది రూపంనసంభవతి ఇదంవాచ్యంజ్ఞేయత్వాదిత్యాదా. వవ్యా
ప్తేః సాధ్యాభావాప్రసిద్ధేరిత్యాలోచ్యాహ * హేతుసమానాధికర

స్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః । ప
క్షధర్మతాస్వరూపమాహ * వ్యాప్యస్యేతి * అనుమానం విభజతే ।
* అనుమానమితి *

ణేతి * వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ధూమసమానాధికరణో యో
త్యంతాభావః ఘటాత్యంతాభావః తదప్రతియోగీవహ్నిః తత్సామానా
ధికరణ్యంధూమేఽస్తీతిలక్షణసమన్వయః, ధూమవాన్వహ్నేరిత్యాదౌ
ధూమసామాన్యాభావస్య హేతుసమానాధికరణతయా తత్ప్రతియో
గ్యేవ ధూమ ఇతి నాతివ్యాప్తిః-నచ వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యాదౌ త
త్తద్వహ్న్యభావస్య చాలనీన్యాయేనధూమసమానాధికరణతయా తా
దృశాభావాప్రతియోగిత్వం నకస్యాపివహ్నేరిత్యవ్యాప్తిరితివాచ్యం-
అప్రతియోగిసాధ్యైత్యస్యప్రతియోగితానవచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నేత్యర్థ తాత్పర్యకతయాఽదోషాత్-ప్రతియోగితాయాం సా
ధ్యతావచ్ఛేదక సంబంధావచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయం, తేనవహ్నిమాన్
ధూమాదిత్యాదౌ సమవాయేన వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకా
భావస్య ధూమసమానాధికరణత్వేపి నక్షతిః - హేతుపదం హేతుతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరం, అతో ద్రవ్యం విశిష్టసత్త్వాదిత్యాదౌ విశిష్టస్య
శుద్ధానతిరేకితయా హేత్వధికరణ గుణాదినిష్ఠత్వేపి ద్రవ్యత్వాభావ
స్యనావ్యాప్తిః - హేత్వధికరణతా హేతుతావచ్ఛేదక సంబంధావ
చ్ఛిన్నాగ్రాహ్యా, తేనవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్నిసామా
న్యాభావస్య ధూమసమవాయినిష్ఠత్వేపినావ్యాప్తిః-నచైవమపికపిసం
యోగీ ఏతద్వృక్షత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః సాధ్యస్యహేతు సమానా
ధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాదితివాచ్యం
హేతు సమానాధికరణాత్యంతాభావే ప్రతియోగివైయధికరణ్యస్య
నివేశనీయత్వాత్ । కేవలాన్వయిసాధ్యకే తాదృశస్య ఘటాభావాదేః
ప్రసిద్ధత్వాన్నావ్యాప్తిః- అధికమస్మదీయమణిదీధితివ్యాఖ్యాయాంబు

స్వార్థానుమానం దర్శయతి * స్వయమేవేతి * నను పార్థివత్వ లోహలేఖ్యత్వాదౌ శతశస్సహచారదర్శనేఽపి వజ్రమణౌ వ్యభిచారోపలబ్ధేః భూయోదర్శనేన కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చెన్న । వ్యభిచారజ్ఞానవిరహసహకృతసహచారజ్ఞానస్య వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాత్ । వ్యభిచారజ్ఞానం నిశ్చయః ।

ద్ధికుశలైరనుసంధేయం * స్వార్థానుమానమితి * స్వస్యార్థః ప్రయోజనం సాధ్యసంశయనివృత్తిరూపం యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యాస్వీయసంశయనివృత్తిప్రయోజనకానుమానమిత్యర్థః - మూలే * పశ్యన్నితి * ఏకసంబంధిజ్ఞానమపరసంబంధిస్మారకమితి రీత్యాదర్శనస్య స్మృతిహేతుత్వాదిత్యర్థః * కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతీతి * వ్యభిచారజ్ఞానదశాయాం నకశ్చిదపి వ్యాప్తినిశ్చయ మధ్యుపైతీతి భూయోదర్శనస్య వ్యాప్తినిశ్చయహేతుత్వం న సంభవతీతి భావః - ఇదముపలక్షణం, భూయోదర్శనమిత్యస్య భూయసాం దర్శనానాం సమాహార ఇతి భూయసాం సాధ్యహేతూనాం దర్శనమితి భూయస్స్వధికరణేషు దర్శనమితి వార్థః సాధ్యః, ఏకత్రైవ సహచారదర్శనధారయా వ్యాప్తినిశ్చయప్రసంగాత్, న ద్వితీయతృతీయా, ఏతద్ద్రవ్యవానేతద్రసాదిత్యాదౌ సాధ్యహేత్వోరధికరణే చ భూయస్త్వాభావేన వ్యాప్త్యనిశ్చయప్రసంగాదిత్యపి బోధ్యం - మణికారసిద్ధాంతమవలంబ్యాహ * వ్యభిచారజ్ఞానవిరహేతి * వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాదితి * వ్యాప్తిశ్చ హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సాధ్యాధికరణవృత్తితా విశిష్ట హేతుతావచ్ఛేదకరూపేణైవ, సామానాధికరణ్యం తస్య రాసభాదిసాధారణ్యాత్ । ధూమత్వాదేస్స్వరూపతో వ్యాప్యతావచ్ఛేదకత్వం తాదృశధూమత్వత్వాదిరూపేణ చ వ్యాప్తిత్వమిత్యవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకయోరైక్యేఽపి న క్షతిః - ఇత్థం చ సాధ్యతావచ్ఛేదకే తథావిధప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వరూపవ్యభిచారగ్రహాభావో విపరీతగ్ర

శంకాచ, తద్విరహః క్వచిత్తర్కాత్క్వచిత్స్వతస్సిద్ధ ఏవ । ధూమా
గ్న్యోర్వ్యాప్తిగ్రహే కార్యకారణభావభంగ ప్రసంగలక్షణ స్తర్కః

హాభావ విధయా హేతుః సాధ్యసమానాధికరణ వృత్తి హేతుతావచ్ఛే
దకాంశగ్రహేతువిశేషణజ్ఞానవిధయా సామానాధికరణ్యజ్ఞానం హేతు
రితిరీత్యావ్యభిచారజ్ఞానాభావసామానాధికరణ్యజ్ఞానయోర్వ్యాప్తిగ్రి
హ హేతుత్వమితిధ్యేయం-వస్తుతస్తు- హేతువ్యాపకసాధ్య సామానా
ధికరణ్యమేవవ్యాప్తిః - నచవ్యాప్తేః రాసభాదిసాధారణ్యేన ప్రమా
త్మకరాసభలింగక పరామర్శాజ్జన్యప్రమాత్మక వహ్న్యనుమిత్యాపత్తిః
ప్రమాత్మకపరామర్శస్య భ్రమాత్మక వహ్న్యనుమిత్యజనకత్వ నియ
మస త్వేనేష్టాపత్తేరయోగాదితివాచ్యం- యద్ధర్మావచ్ఛిన్న వ్యాపక
త్వంవ్యాప్తిఘటకంతద్ధర్మధర్మితావచ్ఛేదకకవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చ
యస్యైవానుమితి హేతుత్వాపగమేనాదోషాత్, అతఏవవ్యాప్తిశరీరే
ధూమత్వత్వాప్రవేశేన లాఘవమితిదిక్ * శఙ్కాచేతి * వ్యభిచార
సంశయస్యాపివ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వానుభవాత్తత్సాధారణవ్యభి
చారజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నాభావో హేతురితి హృదయం-తద్విరహః, వ్యభి
చారశంకావిరహః * క్వచిదితి * తర్కాభావేతర నిఖిలకారణసమ
వధానస్థలఇత్యర్థః * క్వచిత్స్వతస్సిద్ధ ఏవేతి * ఇతరకారణవిరహ
స్థలేతాదృశకారణవిరహ ప్రయుక్త ఏవేత్యర్థః - తథాచ తత్రతర్కా
పేక్షానేతిభావః * ధూమాగ్న్యోరితి * ధూమాగ్న్యోర్వ్యాప్తి
గ్రహేఉత్పత్స్యమానేవ్యభిచారశఙ్కానివర్తకః కార్యకారణభావ
భంగప్రసంగలక్షణస్తర్క ఇత్యన్వయః, సచతర్కః ధూమోయదివహ్ని
వ్యభిచారీస్యాత్తర్హి వహ్నిజన్యోన స్యాదిత్యాకారకో బోధ్యః, నను
మహానసీయవహ్నిధూమయోస్సన్నికృష్టత్వేన సహచారగ్రహేప్యన్యే
షాం వహ్నిధూమానామసన్నికర్షేణసహచారప్రత్యక్షాసంభవేనని
ఖిలధూమేషు వ్యాప్తిప్రత్యక్షంనసంభవతి తథాచపర్వతీయధూమదర్శ

వ్యభిచారశంకానివర్తకః । ననుసకలవహ్నిధూమయోరసన్నికర్షా
త్కథంవ్యాప్తిగ్రహ ఇతి చేన్న । వహ్నిత్వధూమత్వరూప సామాన్య
ప్రత్యాసత్త్యాసకలవహ్నిధూమజ్ఞానసంభవాత్ * తస్మాదితి * లింగ
పరామర్శాదిత్యర్థః పరార్థానుమానమాహ * యత్త్వితి *
యచ్ఛబ్దస్యతత్పరార్థానుమానమితి తచ్ఛబ్దేనాన్వయః । పంచావ
యవవాక్యముదాహరతి * యథేతి * అవయవస్వరూపమాహ * ప్ర
తిజ్ఞేతి * ఉదాహృతవాక్యే ప్రతిజ్ఞాదివిభాగమాహ * పర్వతోవహ్ని
మానితి *

నేనవ్యాప్తిస్మరణాసంభవాత్పరామర్శానుపపత్తిరిత్యాశయేనాశంక
తే * నన్వితి * సకలవహ్నిధూమేష్వలౌకికసన్నికర్షాభావేపిసామాన్య
ప్రత్యాసత్త్యాత్మకాలౌకికసన్నికర్ష సద్భావాద్వహ్నిత్వావచ్ఛిన్న
సామానాధికరణ్యవత్త్వేననిఖిలవహ్నిధూమసహచారప్రత్యక్షసంభవా
న్నిఖిలధూమేషువ్యాప్తిగ్రహస్సంభవతి-ఏవంచపర్వతీయధూమేపివ్యా
ప్తిగృహీతత్వేనధూమదర్శనేనవ్యాప్తిస్మరణసంభవాన్నపరామర్శా
నుపపత్తిరితిసమాధత్తే- * వహ్నిత్వధూమత్వేతి * యద్యపిపరార్థాను
మానశబ్దస్యపరస్యమధ్యస్థస్యార్థఃప్రయోజనంసాధ్యానుమితిరూపం
యస్మాదితివ్యుత్పత్త్యాపరసమవేతానుమితికరణంలింగపరామర్శోర్థః-
అతఏవస్వార్థానుమితిపరార్థానుమిత్యోర్లింగ పరామర్శఏవక
రణమిత్యగ్రిమమూలం సాధుసంగచ్ఛతే, తథాపి పరార్థానుమానప్ర
యోజకేపంచావయవవాక్యే పరార్థానుమానశబ్దస్యౌపచారికప్ర
యోగ ఇతిమనసికృత్వామూలమవతారయతి * పరార్థానుమానమా
హేతి * పంచావయవవాక్యమిత్యనేనపంచఅవయవాఃయస్యవాక్యస్యే
తివ్యుత్పత్త్యాప్రతిజ్ఞాద్యవయవపంచక సముదాయత్వంన్యాయలక్షణం
బోధ్యం, అనేనవాక్యేనప్రతిపాదితాల్లింగాదితిమూలస్యప్రతిజ్ఞాద్యవ
యవపంచక సముదాయ ప్రయోజ్య లింగపరామర్శాదిత్యర్థః

సాధ్యవత్తయాపక్షప్రతిపాదకవచనం ప్రతిజ్ఞా। పంచమ్యంతంలింగప్రతిపాదకంవచనంహేతుః। వ్యాప్తిప్రతిపాదకం వచన ముదాహరణం వ్యాప్తివిశిష్టలింగ ప్రతిపాదకం వచనముపనయః। హేతుసాధ్యవత్త

---

* సాధ్యవత్తయాపక్షప్రతిపాదకవచనమితి * సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యప్రకారకపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపక్షవిశేష్యక బోధజనక వాక్యమిత్యర్థః-ఉదాహరణాద్ధేతు విశిష్టేసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్య జ్ఞానంనపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే, ఉపనయాచ్చపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానం, నతుసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్ట జ్ఞానమితి తయోర్నిరాసః, వాక్యపదస్యన్యాయావయవవాక్యపరత్వా న్నైయాయికబహిర్భూతవాక్యవ్యుదాసః; ఏవమగ్రేపి, అయంనదండా ద్దండసంయోగాజన్య ద్రవ్యత్వాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయాం పంచమ్యంతత్వస్య సత్త్వాదతివ్యాప్తేర్వారణాయ లింగప్రతిపాదకమితి * హేతుప్రతిపాదకమిత్యర్థః * వ్యాప్తిప్రతిపాదకమితి * ప్రకృతహేతుమతిప్రకృతహేతువ్యాపకసాధ్యబోధకవాక్యమిత్యర్థః, కథముదాహరణస్యవ్యాపకత్వబోధకతేతి చేత్, ఇత్థం,సాధ్యపదస్యహేతువ్యాపకత్వవిశిష్టేసాధ్యే నిరూఢలక్షణయా, నచద్విరుక్తయత్పదస్య వైయర్థ్యమితిశంక్యం,తాదృశతాత్పర్యగ్రాహకతయా సార్థక్యాత్, అథ వాప్రథమయత్పదార్థే మహానసేద్వితీయ యత్పదార్థేమహానసాన్యస్మిన్ప్రకృతహేతుమత్త్వస్యతత్పదార్థేతస్మిన్సాధ్యస్యచ శాబ్దబోధేజాతే ఉత్తరకాలేవ్యాపకతా బోధోమానసః తథాచవ్యాప్తిప్రతిపత్తిపరత్వముదాహరణ వాక్యస్యాక్షతమితి నకశ్చిద్దోషఇతి దిక్, * వ్యాప్తివిశిష్టలింగప్రతిపాదకమితి * పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిశేష్యక ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్య హేతు ప్రకారకబోధజనక వాక్యమిత్యర్థః, పక్షధర్మతాజ్ఞానార్థముపనయ ఇతిపాఠేతు ప్రయుజ్యతఇతిశేషపూరణేనప్రదర్శితార్థ ఏవ యథాకథంచిత్సంగమనీయః * హేతుసాధ్య

యాపక్షప్రతిపాదకంవచనం నిగమనం । పక్షేసాధ్యజ్ఞానంప్రతిజ్ఞా
ప్రయోజనం । లింగజ్ఞానం హేతుప్రయోజనం । వ్యాప్తిజ్ఞానముదా
హరణప్రయోజనం । పక్షధర్మతాజ్ఞానముపనయప్రయోజనమ్ । అ
బాధితత్వంనిగమనప్రయోజనం । అనుమితికరణమాహ *స్వార్థేతి *
నను వ్యాప్తిస్మృతి పక్షధర్మతాజ్ఞానాభ్యామేవానుమితి సంభవేవిశి
ష్టపరామర్శః కిమర్థమంగీకర్తవ్య ఇతిచేన్న । వహ్నివ్యాప్యవా
నయమితి శాబ్దపరామర్శస్థలె పరామర్శస్యావశ్యకతయాలాఘవేన
సర్వత్రపరామర్శస్యైవ కారణత్వాత్ ।

వత్తయాపక్షప్రతిపాదకంవచనమితి* హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వవిశిష్టసాధ్యవ
ద్విషయకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః, ఉత్తరకాలమబాధితాసత్ప్రతిప
క్షితత్వవిషయకబోధోమానసోద్రష్టవ్యః, ననువిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిప
రామర్శస్యానుమితింప్రతిహేతుత్వే తత్రానన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూ
ర్వవృత్తిత్వయోర్ద్వయోఃకల్పనీయతయాగౌరవం,వహ్నివ్యాప్యోధూ
మః ధూమవాన్పర్వతఇతి జ్ఞానద్వయస్యతవమతె విశిష్టపరామర్శంప్ర
తికారణత్వేన క్లృప్తస్య కారణత్వేత్వనన్యథా సిద్ధత్వమాత్రస్య కల్పనీయ
తయా లాఘవమితి ప్రాభాకరశ్శంకతే * నన్వితి * వహ్నివ్యాప్యవా
నయమితి * అత్రత్వదభిమత కారణస్యాసత్త్వేన వ్యభిచారాన్నజ్ఞా
నద్వయస్యకారణత్వం సంభవతీతిభావః, కథంచిదపి వ్యాప్యతావచ్ఛే
దక ధూమత్వాదేర్భానం పరామర్శేనసంభవతీతి స్ఫోరణాయశా
బ్దేతి * లాఘవేనేతి * కల్పనాలాఘవేనేత్యర్థః, తథాహి, జ్ఞాన
ద్వయేఽనన్యథాసిద్ధత్వ నియతపూర్వవృత్తిత్వయోః కల్పనాపేక్షయా
విశిష్టపరామర్శే తత్కల్పనస్యైవ లఘీయస్త్వమితి, వస్తుతస్తు, తద్ధ
ర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యక వ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయ విశిష్టతద్ధర్మావచ్ఛి
న్న ప్రకారక పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యక నిశ్చయత్వస్యైవకా
రణతావచ్ఛేదకత్వం జ్ఞానద్వయ సాధారణ్యేన తన్మతేమంతవ్యం, నై

లింగంనకరణం । అతీతాదావ్యభిచారాత్ । వ్యాపారవత్కారణం కర
ణమితి మతేపరామర్శద్వారావ్యాప్తిజ్ఞానంకరణం । తజ్జన్యత్వేసతి
తజ్జన్యజనకో వ్యాపారః । అనుమానముపసంహరతి * తస్మాదితి * లిం
గంవిభజతే * లింగమితి * అన్వయవ్యతిరేకిణంలక్షయతి * అన్వయే
నేతి * హేతుసాధ్యయోర్వ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః, తదభావయోర్వ్యా
ప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిః । కేవలాన్వయినోలక్షణమాహ * అన్వయేతి *
కేవలాన్వయిసాధ్యకం లింగం కేవలాన్వయి। అత్యంతాభావాప్రతియోగి

యాయికమతేతువ్యాప్తివిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహి నిశ్చయత్వం కారణతా
వచ్ఛేదకమితి కారణతావచ్ఛేదకలాఘవమవధేయం - వినిగమనావిర
హేణజ్ఞాయమానలింగత్వేనాపి కారణత్వంవదతా మాచార్యాణాం
మతంనిరస్యతి * లింగంనకరణమితి * వ్యభిచారాదితి * తత్ర
వ్యనుమితేరనుభవసిద్ధత్వేన తదవ్యవహితపూర్వంభూతభవిష్యద్ధూమా
దేరసత్త్వాదితిభావః * మతఇతి * ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం
కరణమితిమతేపరామర్శఏవకరణమితిధ్యేయం-కరణేఽతివ్యాప్తివార
ణాయ తజ్జన్యత్వేసతీతి - యద్యప్యనుమాన నిరూపణస్యైవ ప్రతి
జ్ఞాతత్వేన తద్విభాగఏవోచితః, తథాపిలింగస్యత్రైవిధ్యప్రదర్శనేతత
జ్జ్ఞానస్య త్రైవిధ్యంఫలతీతి మనసికృత్వాహ * లింగంవిభజతఇతి *
అన్వయేనవ్యతిరేకేణ వ్యాప్తిమదితి మూలస్యాన్వయసహచారగ్రహ
గ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వేసతి వ్యతిరేక సహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తి
మదిత్యర్థః మనసికృత్వాతాదృశవ్యాప్తిద్వయం ప్రకాశయతి * హే
తుసాధ్యయోరితి * అన్వయమాత్రవ్యాప్తికత్వ రూపకేవలాన్వయి ల
క్షణే మాత్రపదేనవ్యతిరేకవ్యాప్తే ర్వ్యవచ్ఛేద్యతయా సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం
వ్యాఘాతఇత్యాలోచ్య ప్రకారాంతరేణ పరిష్కరోతి * కేవలాన్వ
యిసాధ్యకమితి * కేవలాన్వయిసాధ్యకవ్యతిరేకి హేతోస్సంగ్రహాయ
సాధ్యే కేవలాన్వయిత్వం నివేశితం, తదేవనిర్వక్తి * అత్యంతాభావేతి *

త్వం కేవలాన్వయిత్వం । ఈశ్వరప్రమావిషయత్వం సర్వపదాభిధేయ
త్వంచ సర్వత్రాస్తీతి । వ్యతిరేకోఽభావః । కేవలవ్యతిరేకిణో లక్షణమా
హ * వ్యతిరేకేతి * తదుదాహరతి * యథేతి * నన్వితరభేదః ప్ర
సిద్ధోఽనవా। ఆద్యే యత్ర ప్రసిద్ధస్తత్ర హేతుసత్త్వే అన్వయిత్వం అసత్త్వే
అసాధారణ్యం । ద్వితీయే సాధ్యజ్ఞానాభావాత్కథం తద్విశిష్టానుమితిః
విశేషణజ్ఞానాభావే విశిష్టజ్ఞానానుదయాత్ప్రతియోగిజ్ఞానాభావాద్వ్య
తిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమపి న స్యాదితి చేన్న । జలాదిత్రయోదశాన్యోన్యా
భావానాం త్రయోదశసు ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం మేళనం పృథివ్యాం సా

నిరవచ్ఛిన్నవృత్తిమదత్యంతాభావేత్యర్థః, తేన గగనాభావసంయో
గాభావాది సాధ్యకహేతోస్సంగ్రహః, ఘటపదాభిధేయత్వస్య ప
టాదావసత్త్వేన సర్వత్రసత్త్వాసంభవాదాహ * సర్వపదాభిధేయ
త్వమితి * మూలే * వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికమితి * నిశ్చితవ్యతి
రేకమాత్రవ్యాప్తికమిత్యర్థః, తేన పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే గంధవ
త్త్వాదిత్యాదావన్వయవ్యాప్తేస్సత్త్వేపి న లక్షణాసంగతిః, ఇతరభేదః
పృథివీతరత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదః * అన్వయిత్వమితి * అన్వ
యసహచారగ్రహగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వం స్యాదిత్యర్థః-తథాచ ప్రసి
ద్ధానుమానమివ ఏతదప్యన్వయివ్యతిరేక్యేవ స్యాదితి భావః * అసాధా
రణ్యమితి * సపక్షవ్యావృత్తత్వరూపాసాధారణ్యాక్రాంతత్వాదితి
భావః, అప్రసిద్ధసాధ్యకేపి సాధ్యవిశేషణకానుమితిరేవేత్యభిప్రాయే
ణాహ * సాధ్యేత్యాది * వ్యతిరేకవ్యాప్తీతి * సాధ్యాభావవ్యాప
కాభావప్రతియోగిత్వరూపేత్యర్థః, పృథివీతరసామాన్యభేదో న సాధ్య
తే అపితు జలాదిభేదకూటం సాధ్యతే తథాచ నోక్తదోషావసర ఇత్యా
హ దీపికాయాం * జలాదీతి * జలాదీనాం యే త్రయోదశాన్యోన్యా
భావాస్తేషాం కూటం సాధ్యత ఇత్యర్థః, సముదాయస్య ప్రసిద్ధ్యసంభ
వాదాహ * ప్రత్యేకమితి *

ధ్యతే । త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నభేదాత్మకసాధ్యస్యైకాధికరణవృత్తిత్వాభావాన్నాన్వయిత్వాసాధారణ్యే । ప్రత్యేకాధికరణప్రసిద్ధ్యాసాధ్యవిశిష్టానుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తినిరూపణంచేతి । పక్షలక్షణమాహ * సందిగ్ధేతి * నను శ్రవణానంతరభావిమననస్థలేఽవ్యాప్తిః తత్రవేదవాక్యైరాత్మనో నిశ్చితత్వేన సందేహాభావాత్

---

* త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నేతి * అనుమితేః పూర్వం నిశ్చితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవతో ధర్మిణ ఏవా ప్రసిద్ధ్యా న తత్ర హేతోస్సత్త్వాసత్త్వనిబంధనే అన్వయిత్వాసాధారణ్యే ఇతి సముదితార్థః, ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధ్యా నపేక్షాబుద్ధివిశేషవిషయత్వరూపసముదాయత్వవిశిష్టజ్ఞానం సంభవతి తథాచ విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిర్ణయస్య సద్భావాత్సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానంచ సంభవతీత్యాహ * ప్రత్యేకాధికరణేత్యాదినా * యద్యపి జలాది చతుర్దశాన్యోన్యాభావానాంచతుర్దశసు ప్రత్యేకమితరీత్యావక్తుముచితం తథాప్యర్థాపత్తేః ప్రమాణాంతరత్వమంగీకుర్వంతం ప్రాభాకరమాక్షేప్తుం వ్యతిరేకవ్యాప్తేరనుమిత్యంగత్వస్య ప్రదర్శనీయతయా తన్మతసాధారణ్యేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిందర్శయితుం జలాదిత్రయోదశేత్యాదికథనం, నచ తన్మతేచతుర్దశాన్యోన్యాభావాః ప్రసిద్ధాః, అభావస్యాధికరణాత్మకస్యతేనాంగీకారాదితి ద్యేయం కేచిత్తుజలమేవాదిర్యేషాంత్రయోదశానామితి విగ్రహేణ జలాదిప్రతియోగికానాం చతుర్దశానామిత్యర్థః, త్రయోదశస్వితి, జలాదీత్యాదిః ఉక్తవిగ్రహేణచతుర్దశస్విత్యర్థః అగ్రేప్యేవంబోధ్యమిత్యాహుః, మూలే * సంధిగ్ధసాధ్యవానితి * విశేష్యతాసంబంధేన సాధ్యప్రకారకసంశయవిశిష్టఇత్యర్థః- సపక్షలక్షణాదికమప్యేవం పరిష్కర్తవ్యం-పక్షలక్షణస్యావ్యాప్తిమాశంకతే దీపికాయాం * నన్విత్తి * సంశయవిఘటకశాబ్దసిద్ధిస్థలేఽవ్యాప్తిముక్త్వా ప్రత్యక్షస్థలేతా

కించప్రత్యక్షేపి వహ్న్యాయత్తేచ్ఛయానుమితి స్తత్రావ్యాప్తిరితి చే
న్న। ఉక్తపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాత్ । సపక్షలక్షణమా
హ * నిశ్చితేతి * విపక్షలక్షణమాహ * నిశ్చితేతి * ఏవంసద్ధేతుం
నిరూప్యాసద్ధేతుంనిరూపయితుంవిభజతే * సవ్యభిచారేతి * అను
మితి ప్రతిబంధక యథార్థజ్ఞాన విషయత్వం హేత్వాభాసత్వం ।

మాహ * కించేతి * ఉక్తేతి * సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావ
రూపపక్షతాశ్రయత్వస్య పక్షలక్షణత్వాదిత్యర్థః- సద్ధేతుంనిరూప్య
వ్యాప్త్యాదివిశిష్టహేతుంనిరూప్యేత్యర్థః-సద్ధేతునిరూపణే అసద్ధేతు
స్మరణాత్ప్రసంగసంగత్యాతన్నిరూపణమితిభావః-మూలే * హేత్వా
భాసాఇతి * హేతువదాభాసంతఇతి హేత్వాభాసాఃదుష్టహేతవో
నిరూప్యంతఇత్యర్థః-ననుసామాన్యధర్మప్రకారకజ్ఞానమంతరావి
శేషజిజ్ఞాసానుదయేనసవ్యభిచారేత్యాదినావిభాగోనుచితఇత్యాశం
కాంపరిజిహీర్షుర్దోషలక్షణేఽభిహితేదోషవత్త్వరూపదుష్టలక్షణ
స్యాతిస్ఫుటత్వాల్లాభోభవతీత్యాశయేనదోషసామాన్యలక్షణమాహ దీ
పికాయాం* అనుమితీతి* హేత్వాభాసత్వమితి* హేతోరాభాసాః
హేత్వాభాసాఃహేతునిష్ఠాదోషాఃతేషాంభావస్తత్త్వమిత్యర్థః,హ్ర
దోవహ్నిమానిత్యాద్యనుమితిం ప్రతివహ్న్యభావవాన్ హ్రదఇత్యాది
బాధనిశ్చయః ప్రతిబంధకః ప్రమాత్మకతాదృశనిశ్చయవిషయత్వం వ
హ్న్యభావవద్ధ్రదాదావక్షతమితిలక్షణసమన్వయః- అత్రానుమితిపద
మజహల్లక్షణయానుమితి తత్కారణాన్యతరపరం, తేనవ్యభిచారాది
జ్ఞానస్య పరామర్శప్రతిబంధకతయైవ నిర్వాహాదనుమిత్యప్రతిబంధ
కత్వేపి వ్యభిచారాదిషు నావ్యాప్తిః - పర్వతోనిర్వహ్నిరితిబాధభ్ర
మస్య పర్వతోవహ్నిమానిత్యనుమితి ప్రతిబంధకత్వాత్తద్విషయే వ
హ్న్యభావాదావతివ్యాప్తిరతో యథార్థేతి, భ్రమభిన్నేత్య
ర్థః - అథైవమపి వహ్న్యభావవద్ధ్రదాత్మకబాధైకదేశే వహ్న్య

భావాభావతివ్యాప్తిః, వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇత్యాకారక యథా
ర్థజ్ఞానవిషయత్వస్య తత్రసత్త్వాదితి చేన్న, యద్రూపావచ్ఛిన్నవిష
యకజ్ఞానసామాన్యమనుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దో
షత్వమిత్యర్థపర్యవసానేనాదోషాత్, వహ్న్యభావత్వావచ్ఛిన్నవిష
యకస్య వహ్న్యభావవాన్ హ్రద ఇతి జ్ఞానస్యానుమితిప్రతిబంధకత్వే
పి తాదృశజ్ఞానసామాన్యాంతర్గతస్య వహ్న్యభావవానిత్యాకారక
జ్ఞానస్యాప్రతిబంధకత్వేన వహ్న్యభావత్వాదేః యద్రూపపదేనోపా
దానాసంభవాత్ - వస్తుతస్తు యథార్థపదం వ్యర్థం పర్వతో నిర్వ
హ్నిరితి భ్రమవిషయేపి వహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తేరుక్తరీత్యైవ వార
ణాదితి వాచ్యం, జ్ఞానపదస్య జ్ఞానవిశేషతాత్పర్యగ్రాహకతయా యథా
ర్థపదసార్థక్యాత్, ఏవంచ యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకానా
హార్యాప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కందితనిశ్చయ సామాన్యం ప్రకృతాను
మితి ప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థః పర్య
వసితః తేన వహ్న్యభావవద్ధ్రదవిషయకస్యాహార్యస్యాప్రామాణ్యజ్ఞా
నవిశిష్టస్య సంశయస్య చానుమిత్యప్రతిబంధకత్వేపి నాసంభవ ఇత్యలం
పల్లవితేన, పరేతు ఇదం దుష్టానామేవ లక్షణం పరంతు జ్ఞాయమానవ్య
భిచారాదేః ప్రతిబంధకత్వమభ్యుపేత్య, తదర్థస్తు, అనుమితిప్రతిబం
ధకాః యే వ్యభిచారాదయః ఏకజ్ఞానవిషయప్రకృతహేతుతావచ్ఛేదక
వత్త్వసంబంధేన తత్ప్రకారక యథార్థజ్ఞాన విశేష్యత్వం, ధూమవా
న్వహ్నేరిత్యాదౌ ధూమాభావవద్వృత్తిత్వ విశిష్టవహ్నేర్వ్యభిచారః
ఉక్తసంబంధేన తద్వాన్వహ్నిరిత్యాకారక యథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వ
మస్తీతి లక్షణసమన్వయః, అనుమితిపదస్య ప్రకృతానుమితిపరతయా
సద్ధేతావనుమితిప్రతిబంధకీభూత వ్యభిచారాదీనామప్రసిద్ధత్వాన్నాతి
వ్యాప్తిః, యథార్థపదానుపాదానే దర్శిత సంబంధేన వ్యభిచారప్రకా
రక భ్రమవిశేష్యత్వస్య సద్ధేతావపి సత్త్వేనాతివ్యాప్తిస్స్యాదితి తన్నివే

సవ్యభిచారంవిభజతే*సత్రివిధఇతి* సాధారణంలక్షయతి*తత్రేతి*ఉ
దాహరతి*యథేతి* అసాధారణంలక్షయతి * సర్వేతి*అనుపసంహా
రిణాలక్షణమాహ। * అన్వయేతి * విరుద్ధంలక్షయతి * సాధ్యేతి *

శేషత్వాద్యపహః * సత్రివిధఇతీతి * సామాన్యలక్షణంతు సాధారణాద్య
న్యతమత్వంస్ఫుటం, మూలే * తత్రేతి * సాధారణాదిమధ్యఇత్యర్థః
* సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి * సాధ్యతావచ్ఛేదక ధర్మసంబంధావ
చ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవన్నిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకసంబంధా
వచ్ఛిన్నాధేయతావానిత్యర్థః - తేన వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యాదౌ
హేతుమతిపర్వతాదౌ తత్తత్సాధ్యాభావస్య సంబంధాంతరావచ్ఛిన్న
సాధ్యసామాన్యాభావస్యచసత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిః, తత్రచసాధ్యాభా
వవత్తాయాం సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్నత్వానివేశే వహ్నిమాన్ధూమా
దిత్యాదౌ వహ్న్యద్యభావస్య కాలికసంబంధేన పర్వతాదౌ వృత్తేరతి
వ్యాప్తిః - దైశికవిశేషణతా విశేషావచ్ఛిన్నత్వ నివేశే ఘటత్వాభా
వాది సాధ్యకవ్యభిచారిణి సాధ్యాభావస్యఘటత్వాదేర్విశేషణతావిశే
షేణాధికరణాప్రసిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిః, అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన
సాధ్యవత్తాగ్రహంప్రతియేనసంబంధేన సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయఃప్రతి
బంధకస్తేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం వివక్షణీయం,వహ్న్యాదౌ
సాధ్యతాద్యశసంబంధోదైశికవిశేషణతా, ఘటత్వాభావాదౌచ సా
ధ్యేసమవాయస్తథేతినదోషః, కపిసంయోగ్యేత ద్వృక్షత్వాదిత్యాదౌ
తాదృశసంబంధో నిరవచ్ఛిన్నదైశిక విశేషణతేతిదిక్, నచవిరుద్ధేఽతి
వ్యాప్తిరితిభ్రమితవ్యం,ఉపధేయసంకరేప్యుపాధేరసంకరఇతి న్యాయా
త్తస్యవిరుద్ధసాధారణ్యేపి క్షతివిరహాత్ * సర్వసపక్షవ్యావృత్తఇతి*
సపక్షవృత్తిత్వసామాన్యాభావవానిత్యర్థః, సర్వపదంసపక్షవృత్తిత్వ
సామాన్యాభావ నివేశస్ఫోరకం,సపక్షపదంనిశ్చిత సాధ్యవదర్థకం, శ
బ్దేఽనిత్యత్వసాధక శబ్దత్వాదిసద్ధేతావపిపక్షేసాధ్య సందేహదశాయా

సత్ప్రతిపక్షంలక్షయతి * యస్యేతి * అసిద్ధంవిభజతే * అసిద్ధఇతి * ఆశ్రి
యాసిద్ధముదాహరతి * గగనేతి * స్వరూపాసిద్ధముదాహరతి * యథే
తి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్య లక్షణమాహ * సోపాధికఇతి *

మసాధారణ్యస్యేష్టత్వాదితి సంప్రదాయవిదః, నవీనాస్తుసద్ధేతావపి
పక్షేసాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యస్య ప్రాకృతపరామర్శకా
లికవిరుద్ధపరామర్శదశాయాంసత్ప్రతిపక్షస్యచస్వీకారేబాధభ్రమద
శాయాం బాధస్యాప్యంగీకారాపత్తేః, నహివైషమ్యేయుక్తింపశ్యామః
ఏవంచాత్రసపక్షపదంకేవలసాధ్యవత్పరం, శబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వాదితిసా
ధ్యవదవృత్తిహేతోరేవలక్ష్యతేతి నదోషఇతిప్రాహుః * అన్వయేతి *
అన్వయవ్యతిరేక దృష్టాంతరహితత్వంచ, కించిద్విశేష్యక నిశ్చయావిష
యసాధ్యకత్వేనతికించిద్విశేష్యకనిశ్చయావిషయసాధ్యాభావకత్వం,న
వీనమతేత్వత్యంతాభావాప్రతియోగిత్వవిశిష్టసాధ్యాదికత్వమేవానుప
సంహారిత్వం తజ్జ్ఞానస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తి జ్ఞానప్రతిబంధకతా * సా
ధ్యాభావవ్యాప్తఇతి * సాధ్యాభావవ్యాప్తిస్సాధ్యవదవృత్తిత్వంఅసా
ధారణ్యస్యతు నిశ్చితసాధ్యవదవృత్తిత్వ రూపతయానాభేదః, నవీనమ
తేతు సాధ్యాభావస్య వ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సాధ్యవ్యాపకాభావప్రతియోగి
త్వరూపేతి నాసాధారణ్యాభేదః, ఏతాదృశవిశిష్టహేతుమత్తాజ్ఞానంసా
క్షాదనుమితి ప్రతిబంధకమితిధ్యేయం * యస్యసాధ్యాభావేత్యాది *
యత్సంబంధిసాధ్యం తదభావవ్యాప్య హేత్వంతరస్యజ్ఞానం పక్షేఽస్తి
ససత్ప్రతిపక్షఇత్యర్థః ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యత్వేన జ్ఞాయమానోయః
ప్రకృతహేతుస్తతోన్యస్మిన్హేతౌ సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వజ్ఞానదశా
యామేవ తస్యసత్ప్రతిపక్షతేతి సూచనాయ హేత్వంతరేతిప్రాంచః,
నవీనాః పునరేవంవర్ణయంతి, యత్సంబంధిసాధ్యాభావవ్యాప్య హే
త్వంతరస్య పక్షేసత్త్వంతథావిధఇత్యర్థఇతి * ఆశ్రయాసిద్ధోయథేతి *
ఆశ్రయాసిద్ధిశ్చ పక్షేపక్షతావచ్ఛేదక విరహః పక్షతావచ్ఛేదక

ఉపాధిలక్షణమాహ * సాధ్యేతి *ఉపాధిశ్చతుర్విధః। కేవలసాధ్యవ్యాపకః।పక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః। సాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకః। ఉదాసీనధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకశ్చేతి । ఆద్యః,ఆర్ద్రేంధన

విరహవాన్ పక్షోవా * సచనాస్త్యేవేతి * అరవిందస్య ప్రసిద్ధత్వాత్సవిశేషణేహీతి న్యాయేనారవిందే గగనీయత్వం నాస్తీతిపర్యవసితోర్థః, స్వరూపాసిద్ధిశ్చ పక్షేహేత్వభావః హేత్వభావవాన్ పక్షోవా, నను సోపాధికస్యాతిరిక్తస్య సద్భావాత్కథంపంచ హేత్వాభాసా ఇత్యతఆహ * సోపాధికఇతి * వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్వ్యాప్త్యభావస్తస్యాస్సోపాధికహేతౌనియమేనసత్త్వాత్సోపాధికో వ్యాప్యత్వాసిద్ధఏవ, నత్వతిరిక్తో హేత్వాభాసఇతిభావః, ఉపాధేర్దోషత్వంనసంభవతీతి దీపికాయాం వ్యక్తీభవిష్యత్యగ్రే, అత్రేదమవధేయం, సాధ్యే సాధ్యతావచ్ఛేదకాభావస్సాధ్యాప్రసిద్ధిః హేతౌ హేతుతావచ్ఛేదకాభావస్సాధనాప్రసిద్ధిః,యథా కాంచనమయవహ్నిమాన్ కాంచనమయధూమాదిత్యాదౌ తద్గ్రహదశాయాం హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టేసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధఃఫలంతయోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధావంతర్భావాన్న హేత్వాభాసాధిక్యమితి * సాధ్యవ్యాపకత్వ ఇతి * సాధ్యవ్యాపకత్వ సాధనావ్యాపకత్వే ఏకరూపేణైక సంబంధేనచ గ్రాహ్యే, తేనవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తద్వహ్నౌవహ్నిత్వేనసాధ్యవ్యాపకత్వస్య తత్తద్వహ్నిత్వేన సాధనావ్యాపకత్వస్యచ సత్త్వేపినాతివ్యాప్తిః నవాసంయోగేన సాధ్యవ్యాపకస్య వహ్నేస్సమవాయేనసాధనావ్యాపకత్వేపి తత్రాతివ్యాప్తిః, మూలోక్తోపాధిలక్షణేఽవ్యాప్తింవారయితుంలక్షణభేదం ప్రదర్శయతి,దీపికాయాం* ఉపాధిశ్చతుర్విధఇతి * యద్ధర్మావిశిష్టసాధ్యవ్యాపకత్వంతద్ధర్మావిశిష్టసాధనావ్యాపకత్వంలక్షణనివేశనీయం, అన్యథాపర్వతత్వాత్మకపక్షధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకస్యకస్య చిద్ధూమత్వావచ్ఛిన్నావ్యాపకత్వాదతివ్యాప్తిస్స్యాదితిధ్యేయం*ఉదాసీనేతి*పక్షధర్మసాధనాభ్యాం

సంయోగః, ద్వితీయోయథా, వాయుః ప్రత్యక్షః ప్రత్యక్షస్పర్శాశ్రయ త్వాదిత్యత్ర బహిర్ద్రవ్యత్వావచ్ఛిన్న ప్రత్యక్షత్వ వ్యాపకముద్భూత త్వమ్, తృతీయోయథా- ప్రాగభావో వినాశీజనత్వాదిత్యత్రజన్యత్వా వచ్ఛిన్నానిత్యత్వవ్యాపకం భావత్వమ్ - చతుర్థోయథా - ప్రాగభా వో వినాశీ ప్రమేయత్వాదిత్యత్ర జన్యత్వావచ్ఛిన్నానిత్యత్వవ్యాపకం భావత్వమ్, బాధితస్యలక్షణమాహ * యస్యేతి * అత్రబాధస్యగ్రా హ్యాభావనిశ్చయత్వేన, సత్ప్రతిపక్షస్య విరోధిజ్ఞానసామగ్రీత్వేన,సా క్షాదనుమితి ప్రతిబన్ధకత్వమ్,ఇతరేషాంతుపరామర్శ ప్రతిబన్ధకత్వమ్ తత్రాపి సాధారణస్యావ్యభిచారాభావరూపతయా, విరుద్ధస్య సా మానాధికరణ్యాభావరూపతయా,వ్యాప్యత్వాసిద్ధస్యవిశిష్టవ్యాప్త్యభా

భిన్నేత్యర్థః బహిర్ద్రవ్యత్వమాత్రాన్యద్రవ్యత్వం, ఇదం కేవలప్రత్య క్షత్వస్యైవ సాధ్యత్వానుసారేణ * ప్రాగభావో వినాశిజన్యత్వాది తి * అత్ర జన్యత్వం పక్షధర్మోనభవతీతిసాధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపక త్వఘటితలక్షణమ్,* అనిత్యత్వవ్యాపకమితి * వినాశిత్వవ్యాపకమి త్యర్థః, జన్యత్వస్యోదాసీనత్వం సంపాదయితుం *ప్రమేయత్వాదితి* బాధస్య, సాధ్యాభావవత్తానిశ్చయస్య * గ్రాహ్యాభావనిశ్చయత్వేనే తి * అనుమితిప్రతిబంధకత్వమిత్యనేనాన్వయి *విరోధిజ్ఞానసామగ్రీ త్వేనేతి * ఇదం ప్రాచీనమతే, వస్తుతస్తు విరోధిపరామర్శస్య సా ధ్యాభావవ్యాప్యవత్తానిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధకత్వంలాఘవాదితిధ్యే యం, ఇతరేషాం,వ్యభిచారాదిగ్రహాణాం,తత్రాపి, వ్యభిచారాదిగ్ర హేష్వపి * సాధారణస్యేతి * భావప్రధానతయా సాధారణ్యస్యేత్య ర్థః, అవ్యభిచారాభావతయా, తద్గ్రహస్యేతి శేషః వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబ న్ధకత్వమిత్యనేనాన్వయః, ఏవమగ్రేపి- హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తి త్వస్యైవ సాధ్యతావచ్ఛేదకే హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతి యోగితావచ్ఛేదకత్వస్యాపి వ్యభిచారతయా తద్గ్రహస్య హేతుస

వరూపతయా, అసాధారణానుపసంహారిణోర్వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేన, వ్యాప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమ్, ఆశ్రయాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధ్యోఃపక్షధర్మతాజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకత్వమ్, ఉపాధిస్తువ్యభిచారజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తిజ్ఞాన ప్రతిబన్ధకః, సిద్ధసాధనంతుపక్షతావిఘటకతయా ఽఽశ్రయాసి

మానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావ రూపాయోఽవ్యభిచారస్తద్గ్రహ ప్రతిబంధకతేతిభావః, హేతౌసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రకారకగ్రహస్య వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వంతు మణిమంత్రాదిన్యాయేన విశిష్టవ్యాప్త్యభావతయా హేతువ్యాపకతావచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యాభావరూపతయా * వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేనేతి * హేతావసాధారణ్యాదిజ్ఞానదశాయాం హేతుసాధ్యయోస్సామానాధికరణ్యనిశ్చయాసంభవేనపక్షాంతర్భావేనచ సాధ్యసంశయసత్త్వేన వ్యాప్తిసంశయ సంభవాన్నవ్యాప్తినిర్ణయఇతి ప్రాచీనమతమభిప్రేత్యేదమ్ * పక్షధర్మతాజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమితి* పక్షేపక్షతావచ్ఛేదకవిరహస్య హేతువిరహస్యచ నిశ్చయదశాయాం హేతౌ పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహాసంభవాదితిభావః, ననుపంచత్వోక్తిరసంగతా హేతావుపాధిగ్రహదశాయామపి వ్యాప్తినిశ్చయాసంభవేనోపాధిజ్ఞానస్య వ్యాప్తినిశ్చయప్రతిబంధకతాయాఅవశ్యంవక్తవ్యతయోపాధేరపి హేత్వాభాసలక్షణాక్రాంతత్వాదతఆహ * ఉపాధిస్త్వితి * వ్యభిచారజ్ఞానద్వారేతి * తథాచ హేత్వాభాసలక్షణేసాక్షాదనుమితితత్కారణాన్యతరప్రతిబంధకత్వస్యైవ నివేశనీయతయా పరముఖనిరీక్షకస్యోపాధేర్న హేత్వాభాసత్వమితిభావః, నను తథాపి సిద్ధిసత్త్వేప్యనుమిత్యుదయాత్తద్విషయస్య సాధ్యవత్పక్షస్యాపి హేత్వాభాసత్వమావశ్యకమిత్యాశంకాంజరన్నైయాయికానాం మతమవలంబ్యేష్టాపత్త్యాపరిహరతి * సిద్ధసాధనంత్వితి * పక్షతావిఘటకతయేతి * తన్మతే పక్షతాయాస్సాధ్యసం

ద్వాపంత్యభవతీతి పాఞ్చః, నిగ్రహస్థానాంతరమితి నవీనాః ॥ *****

— శ్రీ ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః శ్రీ —

ఉపమానంలక్షయతి * ఉపమితికరణమితి * ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః ॥

శయురూపతయా తద్విఘటకత్వం సాధ్యనిశ్చయస్యోక్తమితి భావః, *అంతర్భవతీతి* తథాచ నవిభాగవ్యాఘాతఇతిభావః, దర్శితమపిశిధిలమిత్యాలోచ్యాహ * నిగ్రహేతి *నచసిద్ధాంతే ఽనుమితింప్రతిసిద్ధేః ప్రతిబంధకతయాతద్విషయస్య కథం హేత్వాభాసత్వానేతివాచ్యం, సిషాధయిషాయాస్సిద్ధినిష్ఠప్రతిబన్ధకతాయాముత్తేజకతయా కేవలం సిషాధయిషాసహితసిద్ధేః ప్రతిబంధకత్వాభావేనతద్విషయమేఉక్తహేత్వాభాసలక్షణానంస్పర్శాత్, అధికమస్మదీయాభినవదీధితివ్యాఖ్యాయాం తర్కకర్కశవిచారచాతురీధురీణైరనుసంధేయమ్, ...

— శ్రీ ఇత్యనుమానపరిచ్ఛేదః శ్రీ —

* ఉపమానంలక్షయతీతి * అవసరసంగత్యోపమానం నిరూపయతీత్యర్థః, ఉపమితిస్వరూపం వ్యుత్పాదయతి మూలే*సంజ్ఞేతి *సంజ్ఞాగవయపదంసంజ్ఞీ గవయస్తయోస్సంబంధశ్శక్తిః, తజ్జ్ఞానమిత్యర్థః, లక్షణంతూపమిహోమిత్యనువ్యవసాయగమ్యోపమితిత్వమేవ, వాక్యార్థం స్మరన్ గోసదృశపిండంపశ్యతీతి, ఏతేన స్మరణం సాదృశ్యదర్శనజన్యముద్బోధకాంతరజన్యంవా ఉభయమపి సాదృశ్యదర్శనస్యసహకారి నతు సాదృశ్యదర్శనజన్యమేవ స్మరణం సహకారీతి సూచితం, ప్రాక్ఛ్రుతవాక్యార్థం స్మరన్నిత్యత్ర వర్తమానసామీప్యేప్రత్యయః వాక్యార్థం స్మరిష్యన్నిత్యర్థః, ఏవంచ వాక్యార్థస్మరణస్యసాదృశ్యదర్శనజన్యతాలాభేన వ్యాహదతాలాభఇత్యాహుః*తదనంతరమిత్యాది* సాదృశ్యదర్శనానంతరం గవయోగవయపదవాచ్యఇత్యాకారికాగవయత్వరూపలఘుధర్మావచ్ఛేదకకోపమితిరుత్పద్యతఇత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం, వైధర్మ్యదర్శనేనాప్యుపమితేరితిధ్యేయం, వైశేషికాస్తు పదవాచ్యత్వవ్యాప్యసాదృశ్యాది పరామర్శాత్పదవాచ్యత్వస్యానుమితి

శబ్దం లక్షయతి * ఆప్తేతి * ఆప్తం లక్షయతి * ఆప్తస్త్వితి * వాక్యలక్షణమాహ * వాక్యమితి * పదలక్షణమాహ * శక్తమితి * అర్థస్మృత్యనుకూలపదపదార్థసంబంధశ్శక్తిః, సాచ

రేవాతోనోపమానం ప్రమాణాంతరమిత్యాహుః, తచ్చింత్యం, వ్యాప్తిజ్ఞానమంతరాపిపదవాచ్యత్వప్రమితేరనుభవసిద్ధత్వాత్ ॥

ఇత్యుపమానపరిచ్ఛేదః

శబ్దం లక్షయతీతి ఉపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా శబ్దం నిరూపయతీత్యర్థః, అత్ర జ్ఞాయమాన శబ్దస్య శబ్దప్రమాణతయా శబ్దే ఉపమానోపజీవకత్వాభావాదుపమితిశాబ్దబోధరూపఫలయోస్సంగతిర్బోధ్యా, తథాహి, శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరూపా ఉపమితిస్తస్యాశ్చ శాబ్దబోధోపజీవ్యత్వేన ఫలయోరుపజీవ్యోపజీవకత్వసంభవ స్తాదృశసంగతేశ్చ ఫలనిష్ఠత్వేపి స్వాశ్రయకరణత్వాత్మకపరంపరాసంబంధేన కరణనిష్ఠత్వాత్, కరణయోరనంతరాభిధాన ప్రయోజకత్వం, శబ్దజ్ఞానస్య ప్రమాణత్వాంగీకర్తృనవీనమతే ఉపమిత్యుక్తపదవిషయకత్వేన శబ్దప్రమాణతయా తత్రోపమానజన్యత్వస్యాక్షతతయా స్వరూపయోరపి సంగతిరితి మంతవ్యమ్-మూలే * ఆప్తవాక్యం శబ్ద ఇతి * శబ్ద ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః, ప్రమాణశబ్ద ఇతి తదర్థః, ఆప్తవాక్యమితి లక్షణం భవతి పయసా సించతీత్యాది శబ్ద ఆప్తోక్తవాక్యం న తు వహ్నినా సించతీత్యాది శబ్దః తదుచ్చారణకర్తృ యథార్థవక్తృత్వరూపాప్తత్వాభావాత్ ప్రకృతవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానజన్యవాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇతి తు నిష్కర్షః, వాక్యప్రయోగే వాక్యార్థజ్ఞానస్య హేతుత్వాల్లక్షణసంగతిః స్ఫుటమేతచ్ఛబ్దఖండే, మీమాంసకమతనిరాసకత్వేనాగ్రే మూలమవతారయితుం తన్మతసాధారణ్యేన శక్తిపదార్థమాహ దీపికాయామ్ * అర్థస్మృత్యనుకూలేతి * శాబ్దబోధజనకార్థస్మృత్యనుకూలో ఘటాదిపదఘటాదిరూపార్థయోస్సంబంధశ్శక్తిరిత్యర్థః, అనుకూలత్వమిహ ప్రయోజకత్వం తచ్చ కారణ

పదార్థాంతరమితి మీమాంసకాస్తన్నిరాసార్థమాహ * అస్మాదితి *
డిత్థాదీనామివ ఘటాదీనామపి సంకేత ఏవ శక్తిః నతు పదార్థాంతరమి

తావచ్ఛేదకపదపదార్థసంబంధేప్యస్తి అతిరిక్తపదపదార్థసంబంధస్య శాబ్ద
బోధజనకస్మృతిజనకత్వాభావేపి నక్షతిః, అర్థస్మృత్యనుకూలత్వస్యా
దృష్టాదిసాధారణ్యాద్విశేష్యమితి ధ్యేయమ్ * పదార్థాంతరమితి * త
త్తత్పదార్థతావచ్ఛేదకాభావకూటవదిత్యర్థః, తేనాతిరిక్తపదార్థస్యా
న్యమతాప్రసిద్ధత్వేపి నవ్యాఘాతః, అస్మాత్పదాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇ
త్యాధిమూలస్య ఏతత్పదజన్యబోధవిషయోయమర్థ ఇత్యాకారికేశ్వరే
చ్ఛా శక్తిరిత్యర్థః * నతు పదార్థాంతరమితి * నచేశ్వరీయజ్ఞానస్యే
చ్ఛాయాః కృతేర్వా శక్తిరూపత్వమితి వినిగమనావిరహాదతిరిక్తైవ శ
క్తిరితి వాచ్యం-ఆధునికసంకేతస్యేచ్ఛారూపతయా శక్తేరపీచ్ఛారూప
త్వే సంకేతజ్ఞానస్యానుగతకార్యకారణభావస్సంభవతి నాన్యథేత్యేవం
వినిగమకసంభవేనేచ్ఛాయా ఏవ శక్తిత్వస్వీకారాత్, నచభగవదిచ్ఛా
యాస్సకలవిషయిణ్యాశ్శక్తిత్వస్వీకారే ఘటపదబోద్ధవ్యత్వప్రకారకే
చ్ఛాయాః పటేపిసత్త్వాద్ఘటపదవాచ్యత్వస్యాతిప్రసంగః-ఏవంగంగా
పదజన్యబోధవిషయత్వప్రకారకేచ్ఛాయాస్తీరేపిసత్త్వేన శక్త్యైవత
ద్బోధసంభవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తిరితి వాచ్యం, యతస్తత్తత్పదవాచ్య
త్వం తత్తత్పదజన్యబోధవిషయత్వప్రకారతానిరూపితేశ్వరేచ్ఛీయవి
శేష్యతావత్త్వం తాదృశప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన తది
చ్ఛావత్త్వంవా తథాచ తాదృశఘటపదవాచ్యత్వస్య పటేఽసత్త్వా
న్నాతిప్రసంగః, గంగాదిపదజన్యత్వస్య బోధాంశే బోధవిషయత్వ
స్యచ తీరాంశే స్వాతంత్ర్యేణ భానమీశ్వరేచ్ఛాయాముపేయతే ఇ
త్థంచ విశకలితభానస్థలే నిరూప్యనిరూపకభావాపన్నవిషయతాయా
అభావేన గంగాపదజన్యత్వప్రకారతానిరూపితబోధవిషయతానిరూపి
తవిషయత్వప్రకారనిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేనేచ్ఛావత్త్వస్య తీరే

త్యర్థః, నను గవాదిపదానాం జాతావేవశక్తిర్విశేషణతయా జాతేః
ప్రథమోపస్థితత్వాద్వ్యక్తిలాభస్త్వాక్షేపాదితి కేచిత్, తన్న, గామాన
యేత్యాదౌ వృద్ధవ్యవహారేణ సర్వత్రాన్వయసాదే ర్వ్యక్తావేవసంభవే
న జాతివిశిష్టవ్యక్తావేవ శక్తికల్పనాత్, శక్తిగ్రహశ్చ వృద్ధవ్యవహారేణ

అనన్తత్వేననక్షతిరితిసంక్షేపః, విశిష్టే శక్తింవ్యవస్థాపయితుం మీమాం
సకమతముపన్యస్యదూషయతి * గవాదీతి * విశేషణేఘాత జాతిగ్ర
హమంతరావిశిష్టగ్రహాసంభవేన విశిష్టేశక్తికల్పనంనసంభవతి, అతో
జాతిగ్రహస్యప్రథమమపేక్షితత్వేనజాతావేవశక్తికల్పనముచితంలాఘ
వాదిత్యాహ * విశేషణతయేతి * ప్రథమోపస్థితత్వాదితి*విశిష్టగ్రహా
త్పూర్వమవగతత్వాదిత్యర్థః, కథంతర్హి వ్యక్తిలాభ ఇత్యత ఆహ* వ్య
క్తీతి * ఆక్షేపాదితి * అర్థాపత్తిప్రమాణాదిత్యర్థః * వ్యక్తావేవసం
భవేనేతి * అనుపపత్తిప్రతిసంధానశూన్యతాదశాయామపివ్యక్తిభాన
స్యానుభవసిద్ధత్వేనచేత్యపిబోధ్యం, విశిష్టవ్యక్తావేవేత్యేవకారేణకే
వలజాతికల్పనావ్యవచ్ఛేదః, అత్రేదంబోధ్యం, జాతితద్విశిష్టతదా
శ్రయేషు త్రిషుశక్తిః కల్పనీయా పదార్థద్వయసంబంధస్యైవపదద్వ
యసమభివ్యాహారలభ్యత్వేనాన్యస్యాశక్యస్య శాబ్దబోధేభానాసంభ
వాదితి, నవ్యాస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణ లక్ష్యతావచ్ఛే
దకస్యేవ శక్యతావచ్ఛేదకత్వగ్రహమాత్రేణశక్యతావచ్ఛేదకస్యాపిశా
బ్దబోధేభానంసంభవతీతి శక్యతావచ్ఛేదకేశక్తిర్నకల్పనీయేతి వదంతి
* శక్తిగ్రహశ్చ వృద్ధవ్యవహారేణేతి * శక్తిగ్రహస్తు వృద్ధవ్యవహారా
దినాసంభవతీత్యర్థః,ఆదినావ్యాకరణాదిపరిగ్రహః, అతఏవ “శక్తి
గ్రహంవ్యాకరణోపమానకోశాప్తవాక్యాద్వ్యవహారతశ్చ। వాక్యస్య
శేషాద్వివృతేర్వదంతిసాన్నిధ్యతస్సిద్ధపదస్యవృద్ధాః” ఇత్యభియుక్తోక్తి
స్సంగచ్ఛతే, వ్యాకరణాత్ప్రకృతిప్రత్యయాదీనాంశక్తిగ్రహః,ఉపమా
నాచ్ఛక్తిగ్రహస్త్వథస్తాద్దర్శితః, “అప్యేకదంతహేరంబలంబోదరగ

వ్యుత్పిత్సుర్బాలో గామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యశ్రవణానంతరం మ
ధ్యమవృద్ధస్యప్రవృత్తిముపలభ్య గవానయనంద్దృష్ట్వా మధ్యమవృద్ధ
ప్రవృత్తిజనకజ్ఞానస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాక్యజన్యత్వం నిశ్చిత్య
అశ్వమానయగాంబధానేతివాక్యాంతరేణావాపోద్వాపాభ్యాంగోప
దస్య గోత్వవిశిష్టే శక్తిరశ్వపదస్యాశ్వత్వవిశిష్టే శక్తిరితి వ్యుత్పద్య
తే - నను సర్వత్ర కార్యపరత్వాద్వ్యవహారస్య కార్యపరఏవ వ్యుత్ప
త్తిర్నసిద్ధపరఇతిచేన్న, కాశ్యాంత్రిభువనతిలకో భూపతిరాస్తఇత్య
దౌసిద్ధేపి వ్యవహారాద్వికసితపద్మేమధుకరస్తిష్ఠతీత్యాదౌ ప్రసిద్ధపద
సమభివ్యాహారాత్సిద్ధేపి మధుకరపదాదౌ వ్యుత్పత్తిదర్శనాచ్చ,లక్ష
ణాపిశబ్దవృత్తిః, శక్యసంబంధోలక్షణా, గంగాయాం ఘోషఇత్యత్ర

జానన్తి "ఇతికోశాదేకదంతాదిశబ్దాఃగణేశత్వవిశిష్టేశక్తాఇత్యర్థకాద్గణే
శత్వవిశిష్టేశక్తిగ్రహః, తత్రైకదంతాదిశబ్దానామేవార్థతయాతేషాంవి
భిన్నత్వేన ద్వంద్వోపపత్తిః, కోకిలఃపికపదవాచ్య ఇత్యాప్తవాక్యా
త్పికపదస్యకోకిలేశక్తిగ్రహః, వ్యవహారతశ్శక్తిగ్రహముపపాదయతి,
* వ్యుత్పిత్సురితి * శక్తిగ్రహేచ్ఛావానిత్యర్థః * ఉత్తమవృద్ధస్యేతి *
ప్రయోజకవృద్ధస్యేత్యర్థః * మధ్యమవృద్ధస్యేతి * ప్రయోజ్యవృద్ధస్యే
త్యర్థః, గవానయనంద్దృష్ట్వాప్రవృత్తిముపలభ్యేత్యన్వయః, ఉపలభ్యే
త్యస్యానుమాయేత్యర్థః, ఇయంక్రియాప్రయత్నపూర్వికావిలక్షణక్రి
యాత్వాత్స్వీయక్రియావదిత్యనుమానప్రయోగోబోధ్యః, ప్రవృత్తిజన
కజ్ఞానస్య,గవానయనగోచరప్రయత్నజనకగవానయనజ్ఞానస్య,వాక్య
స్యవిశిష్టార్థేశక్తిర్నకల్పనీయాతాదృశార్థస్యసమభివ్యాహారలభ్యత్వా
దనన్యలభ్యోహి శబ్దార్థఇతిన్యాయాదిత్యభిసంధిమాహ * అశ్వమాన
యేత్యాది * ఆవాపోద్వాపాభ్యామితి*ఆవాపస్సంగ్రహః ఉద్వాప
స్త్యాగః*వ్యుత్పద్యతఇతి*వ్యుత్పత్త్యాశ్రయోభవతీత్యర్థః, వాక్యశేషా
ద్యథా-యవమయశ్చరుర్భవతీత్యత్రయవశబ్దఃఆర్యవ్యవహారాద్దీర్ఘశూక

గంగాపదవాచ్యప్రవాహసంబంధాదేవ తీరోపస్థితౌ తీరేపిశక్తిర్నక
ల్ప్యతే సైంధవాదౌతు లవణాశ్వయోఃపరస్పరసంబంధాభావాన్నా
నాశక్తికల్పనమ్ - లక్షణాత్రివిధా - జహల్లక్షణాఽజహల్లక్షణా జహ
దజహల్లక్షణా చేతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాన్వయాభావస్తత్ర జహతీ,
యథా, మంచాః క్రోశంతీతి - యత్ర వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయస్తత్రా
జహతీ, యథా, ఛత్రిణో గచ్ఛంతీతి - యత్ర వాచ్యైకదేశత్యాగనై

విశిష్టస్యవాచకః మ్లేచ్ఛవ్యవహారాత్ప్రియంగౌర్వాచకో వేతి సందె
హే "వసంతేసర్వసస్యానాంజాయతేపత్రశాతనం। మోదమానాశ్చ
తిష్ఠంతియవాఃకణిశశాలిన,, ఇతి - వాక్యశేషాద్దీర్ఘశూకవిశిష్టేశక్తి
నిర్ణయః-ప్రియంగౌతు శక్తిభ్రమాత్ప్రయోగః, వివరణాద్యథా-పచతి
పాకంకరోతీత్యత్ర యత్నార్థకకరోతినా సర్వాఖ్యాతవ్యాఖ్యానాదా
ఖ్యాతస్య యత్నత్వవిశిష్టేశక్తిగ్రహః, సిద్ధపదసాన్నిధ్యాచ్ఛక్తిగ్రహ
స్తు-వికసితపద్మే మధుకరఃత్యాద్యగ్రిమగ్రంథేన స్ఫుటీభవిష్యతీత్యలం
పల్లవితేన, వ్యవహారస్య కార్యపరత్వాదితియోజనా, కార్యపరత్వంచ
కృతిసాధ్యానయనాదిరూపక్రియాతాత్పర్యకత్వం-వ్యుత్పత్తిశ్శక్తిగ్రహః
వ్యవచ్ఛేద్యంస్ఫుటయతి * సిద్ధేపివ్యవహారాదితి* తథాచ సిద్ధేపి శక్తి
గ్రహస్యావశ్యకః అన్యథాతత్రానుభవసిద్ధస్య శాబ్దబోధస్యాపలా
పాపత్తేరితిభావః * తీరేపి శక్తిర్నకల్ప్యతఇతి * గంగాపదస్యేతి శే
షః, నన్వేవం సైంధవాదిపదానాంనానార్థకత్వానుపపత్తిరేకత్రశక్త్యా
అన్యత్ర లక్షణయైవనిర్వాహాదతఆహ *సైంధవాదావితి* ఆదినాహ
ర్యాదిపరిగ్రహః, * సంబంధాభావాదితి *సంయోగాదిరూపసంబం
ధాభావాదిత్యర్థః, ఇదముపలక్షణం-ప్రసిద్ధయోరర్థయోఃకుత్రశక్తిః కు
త్రలక్షణేత్యత్ర వినిగమకాభావేనోభయత్ర శక్తికల్పనస్యావశ్యకతేతి
* మంచాఇతి * మంచపదం మంచస్థపురుషలాక్షణికం వాచ్యార్థస్య
క్రోశనకర్తృత్వాన్వయాసంభవాదిత్యర్థః, వాచ్యార్థస్యాపీత్యపి నాల
క్ష్యసముచ్చయః * ఛత్రిణఇతి * ఏకసార్థవాహిత్వేనఛత్ర్యఛత్రిషు

కదేశాన్వయస్తత్రజహదజహతీ * యథాతత్త్వమసీతి * గౌణ్యపి
లక్షణైవ లక్ష్యమాణగుణసంబంధరూపా, యథాగ్నిర్మాణవక ఇతి,
గమనకర్తృత్వాన్వయః, తాత్పర్యానుపపత్తిరేవలక్షణాబీజం, నచఘ
టీత్యస్య మతుబర్థకేనిప్రత్యయాంతస్య పదసమూహరూపత్వేన తచ్ఛ
క్యాప్రసిద్ధ్యా తత్సంబంధరూపలక్షణాయా అభావేనకథమిదముదా
హరణమితివాచ్యం-ప్రతిపాద్యసంబంధఏవ లక్షణేత్యేతదభిప్రాయేణై
తదుదాహరణదర్శనాత్, అన్యథాకాకేభ్యోదధి రక్ష్యతామిత్యుదా
హర్తవ్యం,అత్రకాకపదస్యకాకతదితరసాధారణదధ్యుపఘాతుకత్వావ
చ్ఛిన్నపరత్వాత్, కేచిత్తుఛత్రిపదస్యైకసార్థలక్షణాతద్ధికార్థస్సంబం
ధీతథాచైకసార్థసంబంధినోగచ్ఛంతీత్యన్వయబోధఇత్యాహుః * త
త్త్వమసీతి * తత్పదవాచ్యే సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టేత్వం పదవాచ్యస్యాం
తఃకరణాదివిశిష్టస్యాభేదాన్వయానుపపత్త్యా ఉభయత్రవిశేషణాంశప
రిత్యాగః, తథాచ తత్పదలక్ష్యస్య శుద్ధస్యత్వంపదలక్ష్యేణ సహాభే
దాన్వయోపపత్తిరిత్యభిప్రాయః, ఇదముదాహరణం జీవబ్రహ్మణో
రైక్యంబ్రువతాం బ్రహ్మవాదినాం మతాభిప్రాయేణ, నైయాయికమ
తే తస్యాసమ్మతత్వాత్, నైయాయికమతరీత్యాతు సోయం దేవదత్తఇ
త్యాదౌ తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాద్ధానం ఇదంతాంశస్యసంభవా
దహానమితి జహదజహల్లక్షణా మాచక్షతే, పరేతు ఘటోఽనిత్యఇ
త్యాదౌ ఘటత్వస్యేవసోయం దేవదత్తఇత్యాదౌ తత్తాంశస్యాపలక్ష
ణతయా భానేనకించిద్బాధకమితికిం జహదజహల్లక్షణయేతి వదంతి,
గౌణ్యాఃవృత్త్యంతరత్వం నిరాచష్టే * గౌణ్యపీతి * ననుగంగాయాం
ఘోషఇత్యత్ర తీరే శక్యస్య ప్రవాహస్యేవాగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ
మాణవకే శక్యస్యాగ్నేస్సాక్షాత్సంబంధో నసంభవతీతికథంలక్షణయా
నిర్వాహఇత్యతఆహ * లక్ష్యమాణేతి * లక్ష్యమాణో యోగుణశ్శు
చిత్వాదిస్తత్సంబంధరూపేత్యర్థః, అయమభిప్రాయః, శక్యసంబంధో

వ్యంజనాపి శక్తిలక్షణాంతర్భూతా, అర్థశక్తిమూలా చానుమానాదినా

హి లక్షణా సచ శక్యేనసాక్షాత్సంబంధః క్వచిత్పరంపరా సంబంధః, ఏవం చ శక్యస్యాగ్నేస్సవనిష్ఠశుచిత్వవత్త్వసంబంధో లక్షణేతి, ఆలంకారికాః పునరేవమాహుః, తీరే ఘోష ఇతి శబ్దప్రయోగే స్వాయత్తే గంగాయాం ఘోష ఇత్యనన్వితాభిధానం శైత్యపావనత్వాదిప్రతీత్యర్థం చ సా ప్రతీతిర్లక్షణయోపపద్యతే కేవలతీరలక్షణయైవాన్వయానుపపత్తిపరిహారే శైత్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరలక్షణాయాం మానాభావాత్, తస్మాద్వ్యంజనావృత్తిరంగీకర్తవ్యేతి, తన్మతం నిరస్యతి * వ్యంజనాపీతి * శక్తిలక్షణాంతర్భూతేతి * అయం భావః, నానార్థకస్థలే ‘‘దూరస్థా భూధరా రమ్యా’’ ఇత్యాదౌ భూధరశబ్దేన పర్వతానామివ రాజ్ఞామపి శక్త్యైవ ప్రతీతిస్సంభవతి గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ శైత్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరప్రతీతిరపి లక్షణా సామగ్ర్యాదేవ తత్ర లక్షణాకల్పనాయాస్తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ సద్భావాత్కిం వ్యంజనయేతి, శబ్దశక్తిమూలాయాః వ్యంజనాయా అన్యథాసిద్ధత్వే ప్యర్థశక్తిమూలాయాస్తస్యా అనన్యథాసిద్ధిః తథాహి ‘‘గచ్ఛ గచ్ఛసి చేత్కాంత పంథానస్సంతు తే శివాః। మమాపి జన్మ తత్రైవ భూయాద్యత్ర గతో భవాన్’’ ఇత్యాదౌ హే ప్రియ మమ తవ గమనోత్తరం మమ ప్రాణనాశో భవిష్యత్యతో న గన్తవ్యమిత్యాద్యర్థోఽభివ్యజ్యతే నహ్యత్ర శక్తిలక్షణాభ్యాం నిర్వాహః ఇత్థం చ వ్యంజనాయాః ఆవశ్యకత్వే తత్రాహ * అర్థశక్తిమూలా చేతి * చస్త్వర్థః * అనుమానాదినేతి * అనుమానప్రయోగస్తు ఇయం మదీయ గమనోత్తర కాలిక ప్రాణవియోగవతీ విలక్షణశబ్దప్రయోక్తృత్వాదిత్యాదిరూపః ఆదినా సంభావనాదిపరిగ్రహః, ఉత్కటైకతరకోటికస్సంశయస్సంభావనా, ఔత్కట్యం చ విషయతావిశేషః, యది పునరానుభావికో లోకానాం స్వరసవాహీ శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనుభవస్తదా వ్యంజనకవృత్తిర్గీర్వాణగురుణాప్యశక్యవారణేతి వ్యంజనావృత్తిసిద్ధిర్నిష్ప్రత్యూహైవేతి మంతవ్యమ్, అన్వయానుపపత్తేర్ల

అన్యథాసిద్ధ్యా, తాత్పర్యానుపపత్తిర్లక్షణాబీజమ్, తత్ప్రతీతీచ్ఛయో
చ్చరితత్వం తాత్పర్యమ్, తాత్పర్యజ్ఞానంచ వాక్యార్థజ్ఞానహేతుర్నా
నార్థానురోధాత్, ప్రకరణాదికం తాత్పర్యగ్రాహకమ్, ద్వారమి
త్యాదావపిధేహీతిశబ్దాధ్యాహారః, నన్వర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్దస్యార్థ

క్షణాబీజత్వే యష్టీః ప్రవేశయేత్యాదౌ లక్షణానుపపత్తిస్తాత్పర్యానుప
పత్తేస్తథాత్వే తస్యాస్తత్రాపి సత్త్వేన యష్టిపదస్య యష్టిధరేలక్షణా
సంభవతీత్యాశయేనాహ * తాత్పర్యానుపపత్తిరితి * తత్ప్రతీతీతి *
తీరాదిరూపార్థప్రతీతీత్యర్థః * నానార్థేతి * సైంధవమానయేత్యా
దినానార్థకస్థలే సైంధవపదస్యాఽశ్వలవణశక్తేస్తుల్యతయాశాబ్దబో
ధే తాత్పర్యగ్రహస్య కారణత్వమంతరానియతకాలే తత్తద్బోధోప
పత్తిర్నాస్తీతి తత్ర తత్కారణత్వస్యావశ్యకత్వే తదనురోధేనసర్వత్ర
తదావశ్యకతేతిభావః, నచ మౌనిశ్లోకాదౌ శాబ్దబోధానుపపత్తిః త
త్ర నిరుక్తతాత్పర్యస్యాసత్త్వాదితివాచ్యం - తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతీచ్ఛా
మాత్రపర్యవసానేన తత్ర తాదృశ తాత్పర్యస్య సత్త్వేనాదోషాత్
నచతథాపి తత్ప్రతీతీచ్ఛారహితశుకాద్యుచ్చరితవాక్యాదపి శాబ్దబో
ధస్యానుభావికతయా తత్రానుపపత్తేః పరిహారాసంభవ ఇతివాచ్యం,
తత్రేశ్వరేచ్ఛామాదాయానుపపత్తేః పరిహారసంభవాదిత్యలమధికజ
ల్పనేన * ప్రకరణాదికమితి * ఆదినాసశంఖచక్రోహరిః పూజ్య ఇత్యా
దౌ హరిశబ్దస్య భగవతితాత్పర్యనిర్ణాయకస్య సశంఖచక్రేతి విశేష
ణాదేః పరిగ్రహః, కథం ప్రకరణాదేస్తాత్పర్యగ్రాహకత్వమితిచేదిత్థం
ఇదం సైంధవపదం లవణబోధేచ్ఛయోచ్చరితం భోజనప్రకరణే ఉ
క్తత్వాదితిరీత్యా గృహాణ, ప్రభాకరోనిరాకరిష్యమాణస్స్వసిద్ధాం
తం ప్రదర్శయతి * ద్వారమితి * అర్థజ్ఞానార్థత్వాచ్ఛబ్దస్యేతి * శబ్ద
జ్ఞానస్యార్థజ్ఞానఫలకత్వాదిత్యర్థః ఏతావతా ప్రథమతఏవార్థానుసన్ధా
నే లాఘవమితిసూచితం, కించార్థం బుద్ధ్వాశబ్దరచనేతి న్యాయేనార్థ

మవిజ్ఞాయ శబ్దాధ్యాహారాసంభవాదర్థాధ్యాహార ఏవ యుక్త ఇతి చేన్న,
పదవిశేషజన్యపదార్థోపస్థితేశ్శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వాత్, అన్యథా ఘటః క
ర్తృత్వమానయనం కృతిరిత్యత్రాపి శాబ్దజ్ఞానప్రసంగాత్, పంకజాదిపదే
షు యోగరూఢిః, అవయవశక్తిర్యోగస్సముదాయశక్తిరూఢిః, నియతపద్ధ

జ్ఞానమంతరా ఆకాంక్షాదిమచ్ఛబ్దానుసంధానరూప శబ్దాధ్యాహార
స్యైవాసంభవాత్ప్రథమతోఽర్థాధ్యాహారస్యైవావశ్యకతేత్యాహ
* అర్థమితి * యథాకథంచిదుపస్థితపదార్థానాం శాబ్దబోధాను
దయేన పదజన్యత్వస్యోపస్థితి విశేషణతాయా ఆవశ్యకతయా తాదృశో
పస్థితిసంపూర్తయే శబ్దాధ్యాహార ఏవానాయత్యానుసర్తవ్య ఇత్యాహ
* పదవిశేషేతి * విశేషపదస్యాపి ప్రయోజనం దర్శయితుం ఘటః కర్మ
త్వమిత్యాద్యనుసంధానం, తత్ర కర్మత్వాదిపదజన్య కర్మత్వాద్యు
పస్థితేస్సత్త్వేపి ఘటపదోత్తరం పదజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితేరసత్త్వే
న నసిద్ధాంతిమతే శాబ్దబోధప్రసంగ ఇతి భావః, పదవిశేషజన్యేత్య
త్రావృత్త్యా పదవిశేషజన్యేత్యపి బోధ్యం, తేన ఘటమానయేత్యాదౌ
ఘటాదిపదాదాకాశాదేరుపస్థితావపి న శాబ్దబోధ ఇతి దిక్, యద్యపి
పదం తావచ్చతుర్విధం యౌగికం రూఢం యోగరూఢం యౌగికరూ
ఢంచేతి, యోగోఽవయవశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాదకం యౌగికం,
యథా పాచకాదిపదం, రూఢిస్సముదాయశక్తిస్తన్మాత్రేణార్థప్రతిపాద
కం ద్వితీయం, యథా గవాదిపదం, యోగరూఢిభ్యాం పరస్పర స
హకారేణార్థప్రతిపాదకం తృతీయం; యథా పంకజాదిపదం; యోగేన
శక్త్యా చ పరస్పరాసహాయేన విభిన్నార్థప్రతిపాదకం చతుర్థం, యథా
ఉద్భిత్పదం యోగేన తరుగుల్మాదేః రూఢ్యా తు యాగవిశేషస్య చ వా
చకం, తథాపి యోగరూఢిం ప్రదర్శ్య తత్ర యోగరూఢ్యోస్స్వరూప
ప్రదర్శనే తదితరాన్యత్రాపి బోద్ధుం శక్యమిత్యభిప్రాయేణ పంకజాది
పదే యోగరూఢిం ప్రదర్శయతి * పంకజాదీతి * యోగరూఢీతి *

త్వజ్ఞానార్థః సముదాయశక్తిః అన్యథా కుముదేపి ప్రయోగప్రసంగాత్, ఇ
తరాన్వితే శక్తిరితి ప్రాభాకరాః, అన్వయస్య వాక్యార్థతయా భాన సంభ

యోగసహకారీ రూఢిరిత్యర్థః, నను పంకజాదిపదేషు యోగ ఏవాస్తు
తావతైవ నిర్వాహాదిత్యాశంక్య పంకజశబ్దస్య పద్మత్వావచ్ఛిన్నే ప్ర
వృత్తిమంతరా నియమేన పద్మత్వావచ్ఛిన్నభానమనుభవసిద్ధం న నిర్వహ
తీతి పద్మత్వావచ్ఛిన్నభానానుభవవిప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ * అన్యథే
తి * నియతపద్మత్వావచ్ఛిన్నభానోపయోగి సముదాయశక్త్యనంగీ
కార ఇత్యర్థః, * ప్రయోగ ఇతి * పంకజపదప్రయోగ ఇత్యర్థః, యద్య
పి కార్యాన్వితే శక్తిరితి ప్రాభాకరంమతం తథాపి సిద్ధార్థపరవాక్యే
వ్యుత్పత్తేర్వ్యవస్థాపితత్వేన తత్సాధారణ్యాయ తన్మతం పరిష్కృత్య
దర్శయతి * ఇతరాన్వితేతి * అన్వితే శక్తిరిత్యర్థః, అయమభిప్రా
యః, కథంచిదుపస్థితపదార్థానాం శాబ్దబోధవారణాయ తత్తద్విషయ
కశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానజన్యతత్తదుపస్థితిత్వేన హేతుతాయాః క
ల్పనీయతయాఽన్వయాంశేపి శక్తిరపేక్షితా, అన్యథా తాదృశసామా
న్యకార్యకారణభావభంగప్రసంగాత్, నచ సంసర్గవిషయతాభిన్న
తత్తద్విషయతాకశాబ్దబోధం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీనతదుపస్థితిత్వేన హే
తుత్వమాస్తాం తథాచాన్వయాంశే శక్త్యనంగీకారేపి న క్షతిరితి వా
చ్యమ్, తథా సతి కార్యతావచ్ఛేదకే గౌరవాపత్తేః ఏవంచాన్వితో ఘట
పదవాచ్య ఇత్యాకారకశక్తిజ్ఞానమేవ శాబ్దబోధప్రయోజకమితి । కేచి
త్తు-ఇతరాన్వితే శక్తిరిత్యస్య కార్యాన్వితే శక్తిరిత్యర్థమాహుః, స
యుక్తికం నైయాయికమతం దర్శయతి * అన్వయస్యేతి * పదార్థసం
సర్గస్య పదసమభివ్యాహారబలాదేవ శాబ్దబోధే భానసంభవాత్తాదృ
శసంసర్గాంశే శక్తిర్న కల్పనీయేతి సముదితార్థనిష్కర్షః, అయ
మాశయః, తత్తద్విషయకశాబ్దబుద్ధిం ప్రతి వృత్తిజ్ఞానాధీన తత్తదుపస్థితి
త్వేనానుగతకార్యకారణభావో న సంభవతి శక్తిలక్షణోభయ సాధార

వాదన్వయాంశేపి శక్తిర్న కల్పనీయేతి గౌతమీయాః*ఆకాంక్షేతి*ఆకాం క్షాదిజ్ఞానమిత్యర్థః, అన్యథా ఆకాంక్షాదిభ్రమాచ్ఛాబ్దధీర్న స్యాత్, ఆకాంక్షాం లక్షయతి * పదస్యేతి * యోగ్యతాలక్షణమాహ *అర్థేతి * సన్నిధిలక్షణమాహ * పదానామితి * అవిలమ్బేన పదార్థోపస్థితిస్సన్నిధిః, ఉచ్చారణం తు తదుపయోగితయోక్తమ్* గౌరశ్వ ఇతి * ఘటః కర్మత్వమిత్యనాకాంక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్, వైదికస్య

ణస్య వృత్తిత్వస్య దుర్వచత్వాత్, అపి తు తచ్ఛక్తపదజ్ఞానజన్య తదుపస్థితిత్వేనైకా కారణతా, తల్లాక్షణికపదజ్ఞానజన్యతదుపస్థితిత్వేన చాపరా కారణతా స్వీకర్తవ్యా, పరస్పరలదుపస్థితిజన్యశాబ్దబోధే వ్యభిచారవారణాయ తత్తత్కారణావ్యవహితోత్తరత్వం తత్తత్కార్యతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశనీయం ఏవంచ వృత్త్యనుపస్థితస్యాపి పదార్థద్వయసంసర్గస్య శాబ్దబోధవిషయత్వోపగమే వ్యభిచారాప్రసక్త్యా దర్శితద్వివిధకార్యకారణభావస్య నిష్ప్రత్యూహతేతి కిమన్వయాంశే శక్తికల్పనేన, ఆకాంక్షాదిరహితపదసముదాయాచ్ఛాబ్దబోధవారణాయాకాంక్షాదేశ్శాబ్దధీహేతుత్వమభిహితం మూలకృతా తచ్చ నవీనమతే న సంభవతీతి తజ్జ్ఞానస్య హేతుతామాహ*ఆకాంక్షాదిజ్ఞానమితి* ఆదినా యోగ్యతాదిపరిగ్రహః, అన్యథా, ఆకాంక్షాదేశ్శాబ్దబోధహేతుత్వే, మూలే * యత్పదస్యేత్యాది * యత్పదస్య యత్పదాభావప్రయుక్తమన్వయబోధాజనకత్వం తత్పదసమభివ్యాహృత తత్పదత్వమాకాంక్షేత్యర్థః, ప్రయుక్తత్వంచ కారణాభావాత్కార్యాభావ ఇతి ప్రతీతిసాక్షికస్స్వరూపసంబంధవిశేషః, అజనకత్వాంతం పరిచాయకం, ఏకపదార్థేఽపరపదార్థవత్త్వం యోగ్యతేతి మతే సంశయనిశ్చయసాధారణతత్త్వజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం శాబ్దధీహేతుః, బాధనిశ్చయాభావో యోగ్యతేతి నవీనమతే తు స్వరూపసత్యేవ యోగ్యతాత

విశేషమాహ * వైదికమీశ్వరోక్తత్వాదితి * నను వేదస్యానాదిత్వా
త్కథమీశ్వరోక్తత్వమితిచేన్న, వేదః, పౌరుషేయః, వాక్యసమూహ
త్వాత్, భారతాదివత్, నచ స్మర్యమాణకర్తృకత్వముపాధిః, గౌతమా
దిభిశ్శిష్యపరంపరయావేదేపి కర్తృస్మరణేనసాధనవ్యాపకత్వాత్ "త
స్మాత్తేపానాత్త్రయోవేదాఅజాయంత" ఇతిశ్రుతేశ్చ, ననువర్ణాఃనిత్యాః
సఏవాయంగకారఇతిప్రత్యభిజ్ఞాబలాత్తథాచ కథంవేదస్యానిత్యత్వమి
తిచేన్న,ఉత్పన్నోగకారోవినిష్టోగకార ఇతిప్రతీత్యా వర్ణానామనిత్య
త్వాత్-సోయంగకారఇతిప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సేయం దీపజ్వాలేతివజ్జాత్యా
లంబనత్వాత్,వర్ణానాంనిత్యత్వే ప్యానుపూర్వీ విశిష్టవాక్యస్యానిత్య
ద్ధాకురితిదిక్, మీమాంసకశ్శంకతే * నన్వితి * వేదస్యేశ్వరోక్తత్వం
వ్యవస్థాపయత్యనుమానేన * వేదఇతి * నను "అష్టాదశపురాణా
నాం కర్తాసత్యవతీసుత" ఇతివైజయంత్యాదిప్రమాణబలేన భారతా
దౌకర్తాఉపలభ్యతె నహివేదే, తథాచ స్మర్యమాణ కర్తృకత్వస్య
భారతాదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వేనపక్షే సాధనావ్యాపకత్వాదుపాధిత్వే
నచ కథమనుమానంసాధకంభవేదిత్యాశంకతె * నచేతి * గౌతమాది
భిశ్శిష్యపరంపరయా వేదేకర్తురుపదేశే వివదంతంప్రత్యాహ * త
స్మాదితి * సఏవాయంగకారఇతి * అత్రైతత్కాలిక గకారాభేదోభా
సతె నచ వర్ణానామనిత్యత్వేనసంభవతీతిభావః * అనిత్యత్వాదితి *
తర్హి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిరోధఇత్యతఆహ * సోయమితి * ఉత్పత్తివినా
శప్రత్యయయోరన్యథాకత్వకల్పనాపెక్షయా తత్ప్రత్యయస్య తథాక
ల్పనే లాఘవమితిహృదయం, "అగ్నిమీళే" ఇత్యాదావానుపూర్వీ, అ
కారోత్తరగకారోత్తరనత్వాదిరూపా,తత్రోత్తరత్వమవ్యవహితోత్తర
క్షణవృత్తిత్వంవాచ్యమ్, ఇత్థంచవర్ణానామనిత్యత్వానంగీకారేప్యని
త్యక్షణఘటితాయా ఆనుపూర్వ్యా అనిత్యత్వాత్తద్విశిష్టవాక్య సము
దాయాత్మక వెదస్యత్వదభిహితనిత్యత్వం నసంభవతీతి వర్ణానామని
త్యత్వమేవోచితమిత్యాహ * వర్ణానామితి * యద్యపి స్మృత్యాద్వి

త్వాచ్చ, తస్మాదీశ్వరోక్తో వేదః, మన్వాదిస్మృతీనామాచారాణాంచ వేద
మూలకతయా ప్రామాణ్యం స్మృతిమూలవాక్యానామిదానీమనధ్యయనా
త్తన్మూలభూతా కాచిచ్ఛాఖోత్సన్నేతి కల్ప్యతే, ననుపఠ్యమానవేద
వాక్యోత్సాదనస్యైవ కల్పయితుమశక్యతయా విప్రకీర్ణవాదస్యాయుక్తత్వా
న్నిత్యానుమేయో వేదో మూలమితి చేన్న, కదాపి వర్ణానామానుపూ
ర్వీజ్ఞానాభావేన బోధకత్వాసంభవాత్, నన్వేతాని పదాని స్మారితార్థ

నామాప్తోక్తత్వాదేవ ప్రామాణత్వం సిధ్యతి, తత్కర్తౄణాం మన్వాదీనామా
ప్తత్వాత్, తథాపి తేషామాప్తత్వే విప్రతిపన్నం ప్రత్యాహ * మన్వా
దీతి * ఆచారాణామితి * ఆచారప్రతిపాదకశిష్టవాక్యానామిత్యర్థః
ఏతేన ప్రమాణవిభాగవ్యాఘాతశంకా నిరస్తా, వేదార్థం జ్ఞాత్వైవ
మన్వాదిభిస్తదర్థకస్మృత్యాదీని విరచితాని అతస్తేషాం ప్రామాణ్యం
మనసికృత్యాహ * వేదమూలకతయేతి * నను తర్హి వేదః కుతో
నోపలభ్యత ఇత్యత ఆహ * స్మృతిమూలేతి * తన్మూలేత్యాది * స్మృ
త్యాదిమూలభూతా కాచిచ్ఛాఖా పాఠతః పరిభ్రష్టేత్యనుమీయత ఇత్యర్థః
వాక్యోత్సాదనస్య, వాక్యోచ్ఛేదస్య, నను సమానానుపూర్వీక వేదపా
ఠస్య సంప్రదాయసిద్ధత్వాత్తాదృశవేదైకతిపయవాక్యోచ్ఛేదస్య కల్ప
యితుమశక్యత్వేపి పఠ్యమానవేదఏవ విశకలితతయా విద్యమానవేదా
నాం స్మృతిమూలత్వమస్త్విత్యత ఆహ * విప్రకీర్ణేతి * అయుక్తత్వా
దితి * స్మృత్యాదిసమానార్థకవాక్యానాం పఠ్యమానవేదే అనుపల
మ్భాదితి భావః * నిత్యానుమేయ ఇతి * నిత్యమనుమీయత ఇత్యర్థః, * వ
ర్ణానామానుపూర్వీజ్ఞానాభావేనేతి * తాదృశజ్ఞానస్యాపి శాబ్దధీహే
తుత్వాత్, అన్యథానదీదీనాదిశబ్దైరర్థవిశేషబోధానాపత్తేరితి భావః
శబ్దస్య పృథక్ప్రామాణత్వమనంగీకుర్వతాం వైశేషికాణాం మతం దూ
షయితుముపన్యస్యతి * నన్వేతానీత్యాదినా * ఏతాని పదాని ఘట

సంసర్గవంతి ఆకాంక్షాదిమత్పదకదంబకత్వాత్, మద్వాక్యవదిత్య
నుమానాదేవసంసర్గజ్ఞానసంభవాచ్ఛబ్దో నప్రమాణాంతరమితిచేన్న,
అనుమిత్యపేక్షయావిలక్షణస్యశాబ్దజ్ఞానస్యశబ్దాత్ప్రత్యేమీత్యనువ్యవ
సాయసాక్షికస్య సర్వసమ్మతత్వాత్, నన్వర్థాపత్తిరితి ప్రమాణాంత
రమస్తి,పీనో దేవదత్తోదివానభుఙ్క్తే ఇతిదృష్టేశ్రుతేవాపీనత్వాన్యథా
నుపపత్త్యా రాత్రిభోజనమర్థాపత్త్యా కల్ప్యతఇతిచేన్న, దేవదత్తో
రాత్రౌభుఙ్క్తే దివా అభుంజానత్వేసతిపీనత్వాదిత్యనుమానేనైవ రా

మానమిత్యాదిపదాని- స్మారితార్థ సంసర్గజ్ఞానపూర్వకాణీత్యర్థః,
సంసర్గేతాత్పర్యవిషయత్వంనివేశనీయమ్, తేనసంసర్గాంతరమాదా
య నార్థాంతరతా, ఆకాంక్షాదీత్యాదినాయోగ్యతాసన్నిధ్యోఃపరి
గ్రహః, ఆకాంక్షాదివిరహితే పదకదంబే వ్యభిచారవారణాయాకాం
క్షాదీతి * సర్వసమ్మతత్వాదితి * తథాచ కార్యవైలక్షణ్యానురోధేన
శబ్దఃప్రమాణాంతరమితిభావః, మీమాంసకశ్శంకతే * నన్వితి * ది
వానభుఙ్క్తే-ఇత్యర్థే-దృష్టే-ప్రత్యక్షతోజ్ఞాతే, శ్రుతే-శబ్దాదవగతే,
ఏతేనదృష్టార్థాపత్తిశ్శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేత్యర్థాపత్తేర్ద్వైవిధ్యంసూ
చితం * పీనత్వాన్యథానుపపత్త్యేతి * పీనత్వస్య రాత్రిభోజనం వి
నానుపపత్త్యేత్యర్థః, అత్రేదమవధేయం, యద్వినాయదనుపపన్నం
తత్తదుపపాదకమితి రాత్రిభోజనముపపాదకం పీనత్వముపపాద్యం
ఉపపాదకజ్ఞానంఫలం ఉపపాద్యజ్ఞానంకరణం ఫలకరణయోరర్థాపత్తి
శబ్దో వర్తతే, ఫలేఅర్థస్యాపత్తిఃకల్పనేతివ్యుత్పత్త్యా, కరణేతు అర్థ
స్యాపత్తిఃకల్పనాయస్యాఇతివ్యుత్పత్త్యేతి, వ్యతిరేక్యనుమానేనైవగతా
ర్థత్వాదర్థాపత్తేఃప్రమాణాంతరత్వమనుచితమితిసమాధత్తే * దేవద
త్తఇతి * దివామాత్రభోజని పీనేవ్యభిచారవారణాయ సత్యంతం, అ
హోరాత్రాభోజన్యపీనే వ్యభిచారవారణాయవిశేష్యం తచ్చయోగా
ద్యజన్యపీనత్వపరం, తేనభోజనశూన్యయోగినిపీనేనవ్యభిచారః,సంభ

త్రిభోజనస్యాసిద్ధత్వాత్, శతే పంచాశదితి సంభవోఽప్యనుమానమేవ, ఇ
హ వటే యక్షస్తిష్ఠతీత్యైతిహ్యమప్యజ్ఞాతమూలవక్తృకశబ్ద ఏవ, చే
ష్టాపి శబ్దానుమానద్వారా వ్యవహారహేతురితి న ప్రమాణాంతరం తస్మా
త్ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాశ్చత్వార్యేవ ప్రమాణాని॥ *****

ఇతి శబ్దపరిచ్ఛేదస్సమాప్తః

జ్ఞానానాం తద్వతి తత్ప్రకారకత్వం స్వతో గ్రాహ్యం పరతో వా

వైతిహ్యయోరతిరిక్తప్రమాణత్వమంగీకుర్వతాం పౌరాణికానాం మ
తం దూషయతి * శతే పంచాశదిత్యాదినా * అనుమానమేవేతి * అ
నుమానమేవ నతు ప్రమాణాంతరమిత్యర్థః, శతవానిత్యుక్తే పంచాశ
ద్వానితి జ్ఞానం సంభవతి తస్యానుమానేనైవ నిర్వాహాచ్ఛతస్య పంచాశ
దవ్యాప్యత్వాదితి భావః * అజ్ఞాతమూలేతి * విశిష్యానిశ్చితప్రథమవ
క్తృకశబ్దేన ప్రమాణాంతరమిత్యర్థః, తాదృశశబ్దస్య యథార్థ
త్వే శబ్దప్రమాణమధ్యేఽంతర్భావః అన్యథా త్వప్రమాణమేవేతి హృద
యమ్, నన్వనయా చేష్టయాఽయమర్థో బోద్ధవ్య ఇతి సంకేతితః చేష్టయా
విజాతీయప్రమాజననాచ్చేష్టాయా అపి ప్రమాణాంతరత్వం వదంతం నిర
స్యతి * చేష్టాపీతి * శబ్దానుమానద్వారేతి * శబ్దద్వారానుమాన
ద్వారా నతు స్వాతంత్ర్యేణేత్యర్థః, చేష్టయా కల్పితస్య శబ్దస్య
ప్రమాపకత్వే గౌరవాదనుమానానుసరణం * వ్యవహారేతి * ప్రమా
త్మకజ్ఞానేత్యర్థః, ఉపసంహరతి * తస్మాదితి *...............

ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే శబ్దపరిచ్ఛేదః.

ప్రమాణప్రసంగాత్ప్రమాత్వస్య పరతో గ్రాహ్యత్వం వ్యవస్థాప
యిష్యన్నాహ * జ్ఞానానామితి * షష్ఠ్యర్థః ఆధేయత్వం తస్య చా
న్వయస్తద్వతి తత్ప్రకారకత్వే తచ్చ తద్వద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నతత్ప్ర
కారకత్వం తచ్ఛబ్దార్థో ఘటత్వాదిరూపః * స్వతో గ్రాహ్యమితి *
జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహవిషయ ఇత్యర్థః * పరత ఇతి * గ్రా

తివిచార్యతే, తత్రేయం విప్రతిపత్తిః, జ్ఞానప్రామాణ్యం తదప్రామా
ణ్యాగ్రాహక యావజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యం న వేతి, అత్ర వి

హ్యమిత్యనుపజ్యతే, అనుమానాది జన్యగ్రహవిషయ ఇత్యర్థః, తత్ర వి
చారే, ప్రయోజకత్వం సప్తమ్యర్థః విప్రతిపత్తావన్వేతి, కథం తస్యా విచా
రప్రయోజకత్వమితి చేత్ - అత్ర వదంతి, విరుద్ధార్థప్రతిపాదకవాక్యద్వ
యం హి విప్రతిపత్తిః - అప్రామాణ్యశంకాకలితతత్తద్వాక్యార్థబోధ
ద్వారా మధ్యస్థస్య సంశయో జాయత ఇత్యేకతరకోటికనిశ్చయాయ తస్యా
య ప్రయోగరూపో విచారః - ఏవం చ విచారోపయోగిత్వమక్షతమితి,
జ్ఞానప్రామాణ్యమితి పక్షనిర్దేశః, అత్ర తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వ
రూపమేవ ప్రామాణ్యం పక్షో న తు ప్రమితికరణత్వరూపమితి తా
త్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం, వస్తుతస్తు తద్వతి తత్ప్రకారకత్వస్య ఘ
టత్వపటత్వాద్యాత్మకధర్మభేదేన భిన్నతయా కస్యాపి ప్రమాత్వస్య యా
వజ్జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం న సంభవతీత్యతో యద్ధర్మఘటి
తప్రామాణ్యం పక్షస్తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకయావ
ద్గ్రాహ్యత్వమేవ సాధనీయమ్, న తు సామాన్యతో జ్ఞానగ్రాహకయావ
ద్గ్రాహ్యత్వమితి తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞానపదం * తదప్రామాణ్యేత్యా
ది * తదప్రామాణ్యాగ్రాహికా యావతీ జ్ఞానగ్రాహికా సామగ్రీ
తజ్జన్యగ్రహవిషయో న వేత్యర్థః, తాదృశగ్రహః గురుమతే వ్యవసాయః
మురారిమిశ్రాణాం మతే ఽనువ్యవసాయః, భాట్టమతే చ జ్ఞాతతాలింగకా
నుమితిః - అత్ర గురుమతే సర్వస్మిన్నేవ జ్ఞానే మితిమాతృమేయైతత్త్రిత
యం భాసతే తన్మతే ఘటమహం జానామీత్యాకారకస్యైవ వ్యవసాయ
స్యోత్పత్తేః ఏవం చ వ్యవసాయస్య స్వప్రకాశాత్మకతయా స్వేనైవ స్వ
గతప్రామాణ్యస్య గ్రాహ్యత్వం విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కా
రణతాయాస్తైరనంగీకారాదనుపస్థితస్యాపి ప్రామాణ్యస్య భానసంభ
వాత్, మిశ్రమతే అయం ఘట ఇతి జ్ఞానానంతరం ఘటత్వేన ఘటమహం

ధికోటిస్స్వతస్త్వమ్, నిషేధకోటిః పరతస్త్వమ్, అనుమానాదిగ్రాహ్య
త్వేన సిద్ధసాధనవారణాయ యావదితి, ఇదం జ్ఞానమప్రమేతి జ్ఞానేన
ప్రామాణ్యగ్రహాద్బాధవారణాయ ప్రామాణ్యగ్రాహకేతి, ఇ
జ్ఞానామీతి జ్ఞానవిషయకలౌకికమానసముత్పద్యతే తేన ప్రామాణ్య
గ్రహణం, భాట్టమతే జ్ఞానస్యాతీంద్రియతయా జ్ఞాతతాలింగకానుమి
తేరేవ ప్రాథమికగ్రహరూపతయా ప్రామాణ్యం గృహ్యతే, అనుమా
నప్రయోగస్తు, ఘటో ఘటత్వవద్విశేష్యక ఘటత్వప్రకారక జ్ఞానవి
షయః ఘటత్వప్రకారక జ్ఞాతతావత్త్వాత్, యన్నైవం తన్నైవమితి,
జ్ఞాతతా చ, సవిషయకో జ్ఞానజన్యోతిరిక్తః పదార్థ ఇతి తు మతవివే
కః, యావత్త్వవిశేషణస్యైవాగ్రాహకాంతం సార్థకమిత్యభిప్రే
త్య ప్రథమతస్తస్యైవ ప్రయోజనం దర్శయతి * అనుమానేతి * ప్రామా
ణ్యస్యేత్యాదిః * సిద్ధసాధనేతి * నైయాయికమతేఽపీదం జ్ఞానం ప్ర
మాసమర్థప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానేనేదం జ్ఞానం ప్రమేత్యాప్త
వాక్యేన చ గ్రాహ్యత్వాదితి భావః, నైయాయికమతేఽపి నిషేధసాధ్య
బాధవారణాయేత్యపి బోధ్యమ్ * యావదితీతి * నను సామగ్ర్యం
యావత్త్వవిశేషణమయుక్తం యావత్సామగ్రీజన్యగ్రహాప్రసిద్ధేః న
హి సర్వాభిజ్ఞానసామగ్రీభిరేకం జ్ఞానం జన్యతే, నచ యావతీస్సామ
గ్రీర్విశిష్యాహాదాయ తత్తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం సాధ్యత ఇతి వాచ్యమ్
అనువ్యవసాయాదిసామగ్రీణాం తాదూప్యేణ నివేశే మతత్రయసా
ధారణ్యానిర్వాహాదితి చేన్న, యతో యావదితి ఫలతో గ్రహవిశేషణం
తథాచ జ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యయావద్గ్రహ విషయత్వమితి ఫలితం-
తద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానగ్రాహకసామగ్రీజన్యగ్రహత్వ వ్యాపకవిషయతా
ప్రతియోగిత్వమితి నిష్కర్ష ఇతి సంక్షేపః * ప్రామాణ్యగ్రహాదితి *
వ్యవసాయనిష్ఠేత్యాదిః, ప్రామాణ్యవిషయీకరణాదిత్యర్థః * అప్రా
మాణ్యగ్రాహకేతీతి * తథాచ తాదృశజ్ఞానసామగ్ర్యసాధ్యకోట్య

దం జ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠప్రామాణ్య గ్రాహకస్యాప్రామా
ణ్యాగ్రాహకత్వాభావాత్స్వత స్త్వం నస్యా దత స్తదితి, తస్మిన్గ్రాహ్య
ప్రామాణ్యాశ్రయే-ప్రామాణ్యాగ్రాహికేత్యర్థః, ఉదాహృతస్థలేవ్య
వసాయే-ప్రామాణ్య గ్రాహకస్యా ప్యనువ్యవసాయె తదగ్రాహక
త్వేన స్వత స్త్వసిద్ధిః, నను స్వతఏవ ప్రామాణ్యం గృహ్యతె ఘటమ

ప్రవిష్టత్వా త్తయా ప్రామాణ్యస్యాగ్రహ ణేపి నబాధఇతిభావః* అను
వ్యవసాయనిష్ఠేత్యాది * తాదృశానువ్యవసాయనిష్ఠం యదప్రామాణ్య
వద్విశేష్యకత్వవిశిష్టా ప్రామాణ్యప్రకారత్వరూప ప్రామాణ్యంతద్గ్రా
హకస్యేత్యర్థః ‘‘సామాన్యేనపుంసక’’మితినపుంసకనిర్దేశః*స్వతస్త్వం
నస్యాదితి * యదానిరుక్త ప్రామాణ్యస్యవక్ష్యతా తదా-ప్రామా
ణ్యాగ్రాహక ప్రామాణ్యగ్రాహక సామగ్ర్యేవ సాధ్యకోటౌ నివే
శనీయతయాతాదృశసామగ్ర్యప్రసిద్ధత్వాత్తస్యస్వతోగ్రాహ్యత్వం
నసిద్ధ్యేదిత్యర్థః, సప్తమీతత్పురుషమభిప్రేత్యాహ * తస్మిన్నితి *
ఏతస్యైవవివరణం గ్రాహ్యప్రామాణ్యాశ్రయఇతి - యాదృశప్రా
మాణ్యం ప్రకృతానుమితావుద్దేశ్యం తాదృశప్రామాణ్యాశ్రయ విశే
ష్యకా ప్రామాణ్య ప్రకారకజ్ఞానాజనకేత్యగ్రాహకాంతార్థః, ఇదం
జ్ఞానమప్రమేత్యనువ్యవసాయనిష్ఠ ప్రామాణ్యగ్రాహక సామగ్ర్యాః
వ్యవసాయవిశేష్యకా ప్రామాణ్యగ్రహజనకత్వేప్యనువ్యవసాయవిశే
ష్యకా ప్రామాణ్యగ్రహాజనకత్వాత్ జ్ఞానగ్రాహకత్వాచ్చ ప్రామా
ణ్యవద్విశేష్యక త్వాదిఘటిత ప్రామాణ్యస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వసిద్ధి
రిత్యాహ * ఉదాహృతస్థలఇతి * ఇదం జ్ఞానమప్రమేత్యత్రేత్యర్థః
అధికమ స్మదీయమణిదీధితి వ్యాఖ్యాయామనుసంధేయమ్, ఇత్థం విప్ర
తిపత్తిముపన్యస్య మీమాంసకమతముపన్యస్యతి * నన్వితి * స్వతఏ
వేత్యాది * ఘటత్వాదిఘటిత ప్రామాణ్యం నిరుక్తసామగ్రీ తథైవ గ

హంజానామీత్యనువ్యవసాయేన ఘటఘటత్వయోరివ తత్సంబంధస్యా
పి విషయీకరణాత్ - వ్యవసాయరూప ప్రత్యాసత్తేస్తుల్యత్వాత్పురోవ
ర్తినిప్రకారసంబంధస్యైవప్రమాత్వపదార్థత్వాదితిచేన్న, స్వతఃప్రా
మాణ్యగ్రహే జలజ్ఞానం ప్రమానవేత్యనభ్యాసదశాయాం ప్రమాత్వ
సంశయోనస్యాత్ - అనువ్యవసాయేన ప్రామాణ్యస్య నిశ్చితత్వాత్,

హ్యాలఇత్యర్థః, అప్యర్థకేనైవకారేణానుమానాదపరిగ్రహః * అను
వ్యవసాయేనేతి * ఇదంచ మిశ్రమతాభిప్రాయేణ, మతత్రయసా
ధారణ్యేనతు ప్రాథమికజ్ఞానగ్రహణేతి ధ్యేయమ్ * తత్సంబంధస్యా
పీతి * ఘటఘటత్వయోర్యస్సంబంధస్తస్యాపీత్యర్థః, నన్వనువ్యవసా
యేకథం సంబంధస్య భానమిత్యాశంక్య యథా ఘటఘటత్వయోర్వ్య
వసాయరూప ప్రత్యాసత్త్యా భానంతథా తత్సంబంధస్యాపి వ్యవసాయ
రూపప్రత్యాసత్తేరవిశేషాదిత్యాహ * వ్యవసాయేతి * తావతాకథం
ప్రామాణ్యస్యభానమతఆహ * పురోవర్తిని ప్రకారసంబంధస్యై
వేతి * పురోవర్తినియః ప్రకారసంబంధస్తద్ఘటితస్యైవేత్యర్థః, అ
యమాశయః, నైయాయికా అప్యనువ్యవసాయే విశేష్యత్వప్రకారత్వ
యోర్భానమంగీకుర్వంతి పురోవర్తినం ఘటత్వేన జానామీత్యాకార
కస్యైవానువ్యవసాయస్య తైరంగీకారాత్పరంతు పురోవర్తినిఘటా
దౌ ఘటత్వాదిరూపప్రకారసంబంధభానం నాంగీకుర్వంత్యతస్తత్ప్ర
కారసంబంధభానస్య వ్యవస్థాపనేకిమపినావశిష్టమితి ప్రామాణ్యస్య
భానంసిద్ధ్యతి-అనుపస్థితయోరపి విశేష్యత్వప్రకారత్వయోర్భానస్యస
ర్వసమ్మతత్వాదితి * జలజ్ఞానమిత్యాది * జలజ్ఞానంప్రమానవేత్యాకా
రకః అనభ్యాసదశాయాం ప్రాథమికజలజ్ఞానగ్రహణోత్తరదశాయామ
నుభవసిద్ధః ప్రామాణ్యసంశయోనస్యాదిత్యర్థః * నిశ్చితత్వాదితి *
తద్వత్తానిశ్చయస్య తదభావవత్తాజ్ఞానంప్రతి ప్రతిబంధకత్వాదిత్యర్థః,
అత్రజ్ఞాతోఘటఇతిప్రతీతేర్జ్ఞానవిషయతావిషయకత్వకల్పనేనైవని

తస్మాత్స్వతోగ్రాహ్యత్వాభావాత్పరతోగ్రాహ్యత్వమేవ,తథాహి,ప్ర
థమంజలజ్ఞానానంతరంప్రవృత్తౌసత్యాం జలలాభేసతిపూర్వోత్పన్నం
జలజ్ఞానం ప్రమాసఫలప్రవృత్తి జనకత్వాద్యన్నైవంతన్నైవం యథా
అప్రమేతి కేవలవ్యతిరేకిణా ప్రమాత్వంనిశ్చీయతే ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు

ర్వాపేఽతిరిక్తజ్ఞాతతానకల్పనీయా గౌరవాన్మానాభావాచ్చేతితన్ని
రసనప్రకారోబోధ్యః * తస్మాదితి * అనభ్యాసదశాయాం సంశయా
నుభవాదిత్యర్థః, ఏతస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వాభావేన్వయః * పరతో
గ్రాహ్యత్వమితి * ప్రామాణ్యస్యానుమానాదితఏవ గ్రాహ్యత్వమి
త్యర్థః * ప్రవృత్తావితి * ఏతేన మీమాంసకైరభ్యుపగతాయాంప్రా
మాణ్యనిశ్చయస్య ప్రవృత్తిహేతుతాయాం వ్యభిచారోదర్శితః, నచ
నిష్కంపప్రవృత్తావేవ ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య హేతుతా సకంపప్రవృ
త్తౌతు ప్రామాణ్యసంశయస్య, నిష్కంపత్వం సకంపత్వంచ విషయ
తావిశేషః- ఏవంచ తత్ర సకంపప్రవృత్త్యంగీకారేపి ప్రామాణ్యని
శ్చయస్య హేతుతాయాం కథం వ్యభిచారఇతివాచ్యమ్, తథాపి య
త్ర ప్రామాణ్యస్యాప్రామాణ్యస్యవా జ్ఞానంనాసీత్, ఆసీచ్చకేవలజ
లాదిజ్ఞానం తత్ర ప్రవృత్తిదర్శనేన ప్రామాణ్యనిశ్చయహేతుతా
యాం వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాత్, నచైవం జలాదిజ్ఞానేఽప్రా
మాణ్యనిశ్చయకాలేప్రవృత్తిస్స్యాదితిశంకనీయమ్,అగృహీతాప్రామా
ణ్యకజలాదిజ్ఞానత్వేన తద్ధేతుతాస్వీకారేణాదోషాదితిసంక్షేపః*జల
లాభేసతీతి * ఏతావతా వక్ష్యమాణస్య ప్రామాణ్యవ్యవస్థాపకహే
తోస్స్వరూపాసిద్ధిశంకానిరాకృతా, తదానీం పక్షస్యాసత్త్వాదాహ
* పూర్వోత్పన్నమితి * సఫలేతి * తద్వద్విశేష్యక తత్ప్రకారకే
త్యర్థః, అన్వయ్యుదాహరణాసంభవాద్వ్యతిరేక్యుదాహరణం సదృ
ష్టాంతమాహ * యన్నైవంతన్నైవమితి * యదప్రమా తత్సఫల
ప్రవృత్త్యజనకమిత్యర్థః, వ్యతిరేకిణా, వ్యతిరేకవ్యాప్తిమతా, నిశ్చీ

పూర్వదృష్టాన్తేనతత్సజాతీయత్వలింగేనాన్వయవ్యతిరేకిణాపిగృహ్యతే
ప్రమాయాఃగుణజన్యత్వముత్పత్తౌపరతస్త్వమ్,ప్రమాऽసాధారణకార
ణంగుణః,అప్రమాऽసాధారణకారణందోషః, తత్రప్రత్యక్షేవిశేషణవ
ద్విశేష్యసన్నికర్షోగుణః,అనుమితౌవ్యాపకవతివ్యాప్యజ్ఞానమ్,ఉపమి
తౌయథార్థసాదృశ్యజ్ఞానం,శాబ్దజ్ఞానేయథార్థయోగ్యతాజ్ఞానమిత్యాది
కమూహనీయమ్-పురోవర్తినిప్రకారభావస్యానువ్యవసాయేనానుపస్థిత
త్వాదప్రమాత్వంపరతఏవగృహ్యతే,పిత్తాదిదోషజన్యత్వముత్పత్తౌపర

యతే,అనుమీయతే,ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు, ద్వితీయాదిజలజ్ఞానేషు, తత్స
జాతీయత్వలింగేన, పూర్వజ్ఞానసజాతీయత్వలింగేన, సఫలప్రవృత్తి
జనకత్వేనేతియావత్ * గృహ్యతఇతి * ప్రామాణ్యమనుమీయత ఇ
త్యర్థః, ఏవం ప్రమాత్వే పరతస్త్వంవ్యవస్థాప్యోత్పత్తౌ పరతస్త్వం
నిరూపయతి * ప్రమాయాఇతి * ప్రమాసాధారణకారణమితి * ప్ర
మాత్వేద్యైకదేశావృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రమానిష్ఠకార్యతానిరూపిత
కారణతాశాలీత్యర్థః, తేనజ్ఞానమాత్రహేత్వాత్మమనస్సంయోగాదే
ర్భ్రమజనకపిత్తాదిదోషాణాంచవ్యుదాసః, అప్రమాసాధరణకారణత్వ
మప్యేవంపరిష్కర్తవ్యమ్,చతుర్విధప్రమాయాంహేతుభూతంగుణం
క్రమేణోపపాదయతి * తత్రేతి * చతుర్విధప్రమామధ్యఇత్యర్థః,
* ఇత్యాద్యూహనీయమితి * పీతశ్శంఖఇత్యాదౌ పిత్తాదిర్దోషః,
ఇదం రజతమిత్యాదిభ్రమే చాకచక్యాదిరిత్యూహనీయమిత్యర్థః, అ
ప్రమాత్వస్య పరతస్త్వం సయుక్తికందర్శయతి * పురోవర్తినీతి *
* అనుపస్థితత్వాదితి * అవిషయీకరణాదిత్యర్థః, తథాచ ప్రత్యాస
త్తేరభావాదప్రమాత్వస్యానువ్యవసాయేనగ్రహణం నసంభవతీతిభావః
అప్రమాత్వంతదభావవద్విశేష్యకత్వవిశిష్టతత్ప్రకారకత్వం * పరతఏవ
గృహ్యతఇతి * అనుమానాదినైవగృహ్యతఇత్యర్థః,అనుమానప్రయో
గస్తు,ఇదంజ్ఞానం,అప్రమావిసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్,యన్నైవంత

తత్త్వమ్, నను సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాదయథార్థజ్ఞానమేవ నాస్తి, న చ
శుక్తావిదం రజతమితి జ్ఞానాత్ప్రవృత్తిదర్శనాదన్యథాఖ్యాతిసిద్ధిరితి వాచ్య
మ్, రజతస్మృతిపురోవర్తిజ్ఞానాభ్యామేవ ప్రవృత్తిసంభవాత్, స్వతన్త్రో
పస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యైవ సర్వత్ర ప్రవర్తకత్వేన నేదం రజతమిత్యా
దావప్యేవం యథాప్రమేతి, గురుమతం నిరస్యాన్యథాఖ్యాతిం వ్యవస్థాప
యతి * నన్విత్యాదినా * యథార్థత్వాత్, ప్రమాత్వాత్ * అయథార్థ
జ్ఞానమేవ నాస్తీతి * తదభావవద్విశేష్యకత్వాదిరూపా యథార్థత్వం
జ్ఞానవృత్తి నేత్యర్థః, తేన న సిద్ధ్యసిద్ధివ్యాఘాతః, అయథార్థజ్ఞానస్య
ప్రసిద్ధిరిత్యాదావబోధ్యా * అన్యథాఖ్యాతీతి * తదసంగీకారే పురో
వర్తివిశేష్యకరజతత్వాదిరూపేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్య సంవా
దివిసంవాదిసాధారణప్రవృత్తిజనకతయా తత్ర ప్రవృత్తిరేవ న స్యాదితి
భావః * రజతస్మృతీతి * క్లృప్తనియతపూర్వవర్తిభ్యామిత్యాదిః * సం
భవాదితి * తథా చ ప్రవృత్తిం ప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేన కారణతైవ నాస్తీ
తి తదనురోధేనాన్యథాఖ్యాతికల్పనం న సంభవతీతి భావః, నన్వేవం య
త్ర నేదం రజతమిత్యాది బాధగ్రహస్తత్రాపి ప్రవృత్తిః స్యాదిత్యత ఆహ
* ఉపస్థితేతి * ఏతావతా స్మృతిరూపకారణాపేక్షా స్ఫుటీకృతా, ఇష్ట
భేదాగ్రహస్య, రజతాదిరూపేష్టభేదగ్రహాభావస్య, ఏవకారేణ
విశిష్టజ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వవ్యవచ్ఛేదః * సర్వత్రేతి * రజతే శుక్తౌ చే
త్యర్థః, సత్యరజతస్థలే విశిష్టజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవృత్తిం ప్రతి కారణత్వ
మేష్టవ్యమన్యథా ధర్మధర్మిజ్ఞానయోరిష్టభేదాగ్రహత్వరూపగురుధర్మా
వచ్ఛిన్నస్య చ కారణతాపత్తేః, ఏవం చ తత్ర ప్రవృత్తిం ప్రత్యన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాం విశిష్టజ్ఞానస్య కారణతాయాం లాఘవాత్సామాన్యతః ప్రవృ
త్తిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి విశిష్టజ్ఞానత్వేనానుగతకార్యకారణభావస్యైవ క
ల్పనీయతయా విసంవాదిప్రవృత్తేరపి తత్కార్యతావచ్ఛేదకావలీఢత
యా తత్పూర్వం విశిష్టజ్ఞానస్య కల్పనీయత్వాదన్యథాఖ్యాతిర్నిరాబా

దావతిప్రసంగాభావాదితి చేన్న, సత్యరజతస్థలేపురోవర్తివిశేష్యక
రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్య లాఘవేన ప్రవృత్తిజనకతయా శుక్తావపి రజ
తార్థినః ప్రవృత్తిజనకత్వేన విశిష్టజ్ఞానస్యైవ కల్పనాత్, అయథార్థాను
భవంవిభజతే * అయథార్థేతి * స్వప్నస్యమానసవిపర్యయరూపత్వా
త్ నత్రైవిధ్యవిరోధః, సంశయలక్షణమాహ * ఏకేతి * ఘటపటావితి
సమూహాలంబనేతివ్యాప్తివారణాయైకేతి, ఘటోద్రవ్యమిత్యాదావతి
వ్యాప్తివారణాయ విరుద్ధేతి, ఘటత్వవిరుద్ధపటత్వవా నిత్యత్వాత్రితివ్యా
ప్తైవేతిసమాధత్తే * సత్యరజతేతి * రజతత్వప్రకారకజ్ఞానస్యేతి * తా
దృశజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నస్యేత్యర్థః, ప్రవృత్తిజనకతయా, ప్రవృత్తిత్వా
వచ్ఛిన్నజనకతయా, విశిష్టజ్ఞానస్యైవ, పురోవర్తి విశేష్యకేష్టతా
వచ్ఛేదక ప్రకారక జ్ఞానస్యైవ, ఏతేనేష్టభేదాగ్రహస్య వ్యవచ్ఛేదః,
కల్పనాత్, అనుమానాత్, ప్రయోగస్తు, ఇయమిష్టతావచ్ఛేదక ప్రకా
రకజ్ఞాన జన్యా, ప్రవృత్తిత్వాద్రజతస్థలీయ ప్రవృత్తివదితి, స్యాదేతత్
ప్రత్యక్షేసన్నికర్షస్య కారణతయా రజతత్వాంశేతదభావేన కథం శు
క్తావిదం రజతమితి ప్రత్యక్షమితిచేన్నైవమ్, అలౌకికసన్నికర్షస్యా
పి ప్రత్యక్షజనకతాయావ్యవస్థాపితత్వేన జ్ఞానలక్షణాప్రత్యాసత్తేరేవ
ప్రకృతేసంభవాత్, నన్వయథార్థానుభవస్య త్రైవిధ్యకథనమూలే
ఽసంగతం స్వప్నజ్ఞానస్యానుభూతపదార్థస్మరణపిత్తాదిరూపదోషశు
భాశుభాదృష్టైర్జాయమానస్య బాధితార్థవిషయకస్యానుభవసిద్ధ
త్వాదతఆహ * స్వప్నస్యేతి * యద్యపి ప్రదేశవిశేషావస్థితమనస్సం
యోగస్స్వప్నస్తథాపి తదసమవాయికారణజ్ఞానే స్వప్నశబ్దో భాక్త
ఇత్యవధేయమ్, చాక్షుషాదిరూపత్వాసంభవాదాహ * మానసేతి *
యత్తుస్మృతిరూపంస్వప్నజ్ఞానమితి, తద్బాధ్యవిరుద్ధమిత్యుపేక్షితమ్,
కోట్యోరవ్యాప్యవృత్తిత్వజ్ఞానోత్తరం జాయమానే ఏకస్మిన్ధర్మిణి ఘ
టతదభావోభయప్రకారకసముచ్చయేతివ్యాప్తివారణాయవిరోధవిష
యకత్వస్య నివేశేపి నానేత్యస్యావశ్యకతేతిదర్శయితుమాహ * ఘట

ప్తివారణాయనానేతి, విపర్యయలక్షణమాహ * మిథ్యేతి * తదభా
వవతి తత్ప్రకారకనిర్ణయ ఇత్యర్థః, తర్కం లక్షయతి * వ్యాప్యేతి *
యద్యపి తర్కో విపర్యయేంతర్భవతి, తథాపి ప్రమాణానుగ్రాహకత్వా
ద్భేదేన సంకీర్తనమ్, స్మృతిం విభజతే * స్మృతిరితి * సుఖం లక్షయతి
త్వవిరుద్ధేతి * నానేతి * ఏకధర్మినిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితవిరుద్ధనా
నాధర్మనిష్ఠప్రకారతాకత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితి భావః, నచ విభి
న్నరూపైరేకధర్మివిశేష్యకవిరుద్ధానేకధర్మప్రకారకజ్ఞానేతి వ్యాప్తిరి
తిశంక్యం-ఏకధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాఘటితపరిష్కారకరణే నాదో
షాదితిదిక్, తంత్రాంతరే బ్రహ్మభిన్నే సర్వస్మిన్నేవ మిథ్యాశబ్దస్య
ప్రయోగదర్శనాదాహ * తదభావవతీతి * ప్రమావారణాయేదం-త
దభావవద్విశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నతత్ప్రకారకత్వేత్యాద్యర్థవివక్షణాన్న
సమూహాలంబనేతిప్రసంగః, సంశయస్యేచ్ఛాయాశ్చ వారణాయ సం
శయాన్యజ్ఞానార్థకం నిశ్చయపదమితి సంక్షేపః, మూలే * వ్యాప్యా
రోపేణేతి * ఆహార్యవ్యాప్యవత్తాభ్రమజన్యః ఆహార్యవ్యాపకవత్తాభ్ర
మస్తర్క ఇత్యర్థః- ఆహార్యజ్ఞానమాత్రేతిప్రసంగవారణాయ తజ్జన్య ఇతి
యత్ర నాయం పురుష ఇత్యాహార్యారోపస్తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ
ప్రథమమాహార్యపదం, రజతత్వవ్యాప్యాభావవత్తాగ్రహకాలే ఆహార్యం
యద్రజతత్వవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానం తజ్జన్యే ఇదం రజతమిత్యనాహార్యేఽతి
వ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయమాహార్యపదం తర్కే ఆపాద్యవ్యతిరేకనిశ్చ
యః ఆపాద్యాపాదకయోర్వ్యాప్తినిశ్చయశ్చ కారణమితి ధ్యేయమ్,
తర్కస్తు మానసవిపర్యయరూప ఏవేతి కథమయథార్థస్య త్రైవిధ్యకథన
మిత్యాహ, దీపికాయామ్ * యద్యపీతి * ప్రమాణానుగ్రాహకత్వం ప్రమా
ణేన ప్రమాయాం జననీయాయాం ప్రతిబంధకవిఘటనద్వారోపయోగి
త్వం * భేదేనేతి * తర్కత్వరూపవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః, తర్కస్య ప్రమా
ణానుగ్రాహకత్వజ్ఞాపనాయ తథా కథనమితి భావః, నను సర్వేషామను

* సర్వేషామితి * సుఖ్యహమిత్యాద్యనువ్యవసాయగమ్యసుఖత్వాదిక
మేవలక్షణమ్, యథాశ్రుతంతు స్వరూపకథనమితిద్రష్టవ్యమ్, సంస్కా
రం విభజతే * సంస్కారఇతి * సంస్కారత్వజాతిమాన్ సంస్కారః,
వేగస్యాశ్రయమాహ * వేగఇతి * వేగత్వజాతిమాన్వేగః, భావనాం
లక్షయతి * అనుభవేతి * ఆత్మాదావతివ్యాప్తి వారణాయానుభవేతి,

కూలతయా వేదనీయమిత్యాదిమూలం సుఖాదిలక్షణపరం నసంభవతి,
పరద్రవ్యోపభోగాదిజన్యసుఖే సాధూనాం ద్వేషదర్శనాదవ్యాప్తేరి
త్యాశంకాయాం సుఖ్యహమిత్యాదిప్రత్యక్షసిద్ధం సుఖత్వాదికమేవ ల
క్షణమిత్యాహ * సుఖ్యహమిత్యాద్యనువ్యవసాయేతి * సుఖత్వాది
త్యాదినా దుఃఖత్వపరిగ్రహః * యథాశ్రుతంత్వితి * సర్వేషామను
కూలేత్యాదికమిత్యర్థః * అనుభవేతీతి * స్మృతిం సంస్కారంప్రతి
చానుభవత్వేనైవ కారణత్వంవదతాం ప్రాచామయమభిప్రాయః,
తత్తద్విషయకస్మృతింప్రతి తత్తద్విషయకసంస్కారం ప్రతిచతత్తద్విష
యకానుభవత్వేనైవ హేతుతా నతు తత్తద్విషయకజ్ఞానత్వేన, అనుభవ
త్వస్యాపి జాతిత్వేన జ్ఞానత్వాపేక్షయాగౌరవాసంభవాత్, నచవినిగ
మనావిరహఇతిశంక్యమ్, వ్యాప్యధర్మపురస్కారేణకారణత్వసంభవే
వ్యాపకధర్మస్యాన్యథాసిద్ధినిరూపకత్వాదితి, నవీనాఃపునరనుభవానాం
తత్తద్విషయకస్మృతింతాదృశసంస్కారం ప్రతిచ తాదృశజ్ఞానత్వేనై
వ హేతుతా నత్వనుభవత్వేన సంస్కారస్య ఫలనాశ్యతయా ప్రథమ
స్మరణేనైవానుభవజన్యసంస్కారస్య నాశేన సకృదనుభూతస్య స్మర
ణోత్తరమస్మరణప్రసంగాత్, నచ స్వజన్యస్మరణస్య సంస్కారనాశ
కత్వే స్మృతిసాధారణేన జ్ఞానత్వేన హేతుత్వేపి ఘటపటాదిరూపనా
నావిషయావగాహినానుభవేన జనితస్య తావద్విషయకసంస్కారస్య
ఘటాద్యేకైకగోచరస్మరణేనాపి వినాశాత్తదుత్తరంపటాదిస్మరణాను
పపత్తిస్తద్విషయకసంస్కారాభావాత్ స్మృతిజన్యఘటాదిగోచరసం

అనుభవధ్వంసేతి వ్యాప్తివారణాయస్మృతీతి, స్మృతేరపి సంస్కారజ
నకత్వం నవీనైరుక్తమ్, స్థితస్థాపకంలక్షయతి * అన్యథేతి * సంఖ్యా
దయో ష్టానైమిత్తికద్రవత్వవేగస్థితస్థాపకాస్సామాన్యగుణాః, అన్యే
రూపాదయోవిశేషగుణాః, ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయసమానాధికరణ
గుణావృత్తిజాతిమద్గుణత్వంవిశేషగుణత్వమ్, కర్మణోలక్షణమాహ,
* చలనేతి * ఉత్క్షేపణాదీనాం కార్యభేదమాహ * ఊర్ధ్వేతి * శరీ

సంస్కారస్య భిన్నవిషయకతయా పటాదిస్మారకత్వాయోగాదతస్స్వజన్య
చరమస్మృతేరేవానాయత్వాత్, తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తత్తత్సంస్కారనాశ
కతాయామంగీకర్తవ్యతయానుభవత్వేన జనకతాయామపినదోషఇతివా
చ్యమ్, అన్యూనవిషయకస్యైవ ఫలస్య నాశకత్వాంగీకారేణాదోషా
త్, జాయతేచ. పునఃపునస్స్మరణాద్దృఢతరస్సంస్కారః దార్ఢ్యంచ సం
స్కారగతో జాతివిశేషః, ఝడితిస్మృత్యుత్పాదప్రయోజకః, నచవైవ
వశసంపన్నాఝ్ఝడిత్యుద్బోధకసమవధానాదేవ ఝడితి స్మృతినియ
మోపపత్తౌ తత్ప్రయోజకతయా సంస్కారగతో జాతివిశేషోనసిద్ధ్యతీ
తివాచ్యమ్, ఝడితిస్మృతేర్దైవాధీనఝటిత్యుద్బోధకసమవధానాధీ
నత్వమభ్యుపగమ్య సంస్కారాతిశయఖండనే శాస్త్రాదావభ్యాసస్యై
వానాపత్తేః కించపరిత్యజ్యచ నిశ్చితావ్యభిచారకం గృహ్యమాణవ్యభి
చారేణ కారణత్వకల్పనం నసంభవతీతినానుభవత్వేన స్మృతిసంస్కా
రహేతుతాసంభవఇత్యాహుః తన్మతందర్శయతి* స్మృతేరపీతి*అపినా
నుభవపరిగ్రహః ఏతన్మతేలక్షణేచానుభవజన్యేతిస్థానేజ్ఞానజన్యేతినివేశ
నీయమ్*ద్రవ్యవిభాజకోపాధీతి*పృథివీత్వజలత్వాదిరూపంయద్ద్రవ్యవి
భాజకోపాధిద్వయం ప్రత్యేకం తత్తత్సమానాధికరణౌద్విత్వద్విపృ
థక్త్వసంయోగాదయస్తదవృత్తిజాతిమద్గుణత్వమిత్యర్థః, రూపాదిషు
చతుర్షు నీలత్వాదికం సాంసిద్ధికద్రవత్వేచ ద్రవత్వత్వావాంతరజాతిం
స్నేహాదిషు దశసు స్నేహత్వాదికం భావనాయాం సంస్కారత్వమా

ఇతి * వక్రతాసంపాదకమాకుంచనమ్, ఋజుతాసంపాదకం ప్రసారణమిత్యర్థః, సామాన్యం లక్షయతి * నిత్యమితి * సంయోగేఽతివ్యాప్తివారణాయనిత్యమితి, పరమాణుపరిమాణాదావతివ్యాప్తివారణాయానేకేతి, అనుగతత్వంసమవేతత్వమ్, తేననాభావాదావతివ్యాప్తిః, వి

త్వంజాతిమాదాయ లక్షణసమన్వయః, నన్వేతల్లక్షణమేకత్వాదిష్వతివ్యాప్తమేకత్వత్వాదిజాతేరపి తాదృశత్వాత్, నచ తాదృశోపాధిద్వయసమానాధికరణవృత్తిగుణత్వన్యూనవృత్తిజాతిశూన్యగుణత్వ మిత్యర్థః, ఏవంచైకత్వాదిషు సంఖ్యాత్వాదేస్తత్త్వాత్తాదృశ జాతిశూన్యత్వస్యాసత్త్వేన నాతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్, ఏవమపి పరిమాణాదిష్వతివ్యాప్తేః, పరిమాణత్వాదేస్తాదృశజాతిత్వాసంభవాదితిచేత్, అత్రప్రవదంత్యభిజ్ఞాః, యద్యద్రూపావచ్ఛిన్నసమానాధికరణంయత్కించిద్ద్రవ్యవిభాజకోపాధిద్వయం తత్తద్భిన్నాస్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నాచయాజాతిస్తద్వత్త్వేసతి గుణత్వమిత్యర్థః, యద్రూపావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యస్యసమవాయిసంబంధ ఘటితస్యైవనివేశనీయతయా యద్రూపపదేన ఘటత్వాదేర్ధర్తుమశక్యత్వాద్ఘటాదావతివ్యాప్తిరతోవిశేష్యం, స్థితస్థాపకేతివ్యాప్తివారణాయ స్థితస్థాపకవృత్తిభిన్నేతి, స్థితస్థాపకస్య పృథివ్యాదిచతుష్టయవృత్తిత్వమతేతునదేయమ్, రూపత్వాదేర్యద్రూపపదేనధర్తుమశక్యత్వాదవాంతరజాతీరాదాయ రూపాదిషులక్షణసమన్వయః, పార్థివానుష్ణాశీతస్పర్శస్యాపి వాయవ్యాపేక్షయా విజాతీయస్యైవానుభవసిద్ధత్వాత్, సంఖ్యాదయస్తు సామాన్యగుణా ఇతి నతత్ర వైజాత్యంజలపృథివ్యాదిభేదేనసిద్ధాంతసిద్ధమతస్తత్రనాతివ్యాప్తిః, తాదృశజాతిమద్భిన్నగుణత్వమేవ సామాన్యగుణానాం లక్షణమవధేయమ్, మూలోక్తం సర్వసంగ్రాహకం నసంభవతీత్యాహ * వక్రతేతి * నిత్యమితీతి * అత్ర నిత్యత్వం ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వం ధ్వంసాప్రతియోగిత్వంవా ఏకతరనివేశనాదపి సంయోగాదేర్వారణాత్ - ఏ

శేషం లక్షయతి * నిత్యేతి * సమవాయం లక్షయతి * నిత్యేతి * సం
యోగేతివ్యాప్తివారణాయ నిత్యేతి, ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ
సంబంధేతి, అయుతసిద్ధలక్షణమాహ * యయోరితి * నీలో ఘట ఇతి
విశిష్టబుద్ధిర్విశేషణవిశేష్యసంబంధవిషయా విశిష్టబుద్ధిత్వాద్దండీతివిశిష్ట
బుద్ధివదితి సమవాయసిద్ధిః * అవయవావయవినావితి * ద్రవ్యసమ
వాయికారణమవయవః, జన్యద్రవ్యమవయవి, ప్రాగభావం లక్షయతి
* అనాదిరితి * ఆకాశాదావతివ్యాప్తివారణాయ సాంత ఇతి, ఘటా
భావాతివ్యాప్తివారణాయానాదిరితి, ప్రతియోగిజనకః ప్రతియోగి
సమవాయికారణవృత్తిః భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతుః ప్రాగభావః,

కపదం స్వరూపకీర్తనమాత్రపరమితి ద్రష్టవ్యమ్, మూలే * వ్యావర్త
కా ఇతి * నిత్యద్రవ్యాణాం పరస్పరం భేదసాధకా ఇత్యర్థః, అథ విశే
షపదార్థే కిం ప్రమాణం, న చాత్యంతం సంకీర్ణానాం పరమాణూ
నాం భేదకధర్మం వినా భేదాసిద్ధిరతో విశేషా అంగీకర్తవ్యా ఇతి వాచ్యం
ఏకత్వాదివ్యక్తేరేవ భేదకత్వసంభవాదితి చేన్న, యతః ఏతత్పరమా
ణౌ తత్పరమాణుభేదసాధనే ఏకత్వాదేర్వ్యభిచరితత్వాదైతదేకత్వా
దేరేవ హేతుతా వాచ్యా, న చ తయోః పరమాణ్వోర్భేదాసిద్ధావేక
త్వాదావేతత్త్వం దుర్గ్రహం, ఏతత్పరమాణుసమవేతత్వం హ్యేతత్త్వైత
త్త్వం తస్మాత్ప్రతి నిత్యద్రవ్యమేష్టవ్యో విశేషపదార్థః, స ఏవ స్వసజాతీ
యానాం పరస్పరం భేదసాధక ఇతి, తత్రాపి విశేషాంతరాపేక్షా నా
స్త్యతో నానవస్థేతి సంప్రదాయః, వైశేషికమతసాధారణ్యేన సమవా
యేఽనుమానం ప్రమాణయతి * నీల ఇతి * సమవాయికారణత్వస్యావ
యవినిసత్త్వాద్ద్రవ్యేతి, పరమాణువారణాయ జన్యేతి, అవినశ్యదవస్థమప
రాశ్రితమేవావతిష్ఠతే వినశ్యదవస్థమనాశ్రితం క్షణమవతిష్ఠతే యథా
తంత్వాదినాశే పటాదిరితి మనసికృత్వా మూలేఽవినశ్యదిత్యుక్తమ్,
ప్రాగభావే ప్రమాణమాహ * భవిష్యతీతి * సంసర్గేతి * తా

ధ్వంసంలక్షయతి * సాదిరితి * ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయానం తేతి, ఆకాశాభావాతివ్యాప్తివారణాయసాదిరితి, ప్రయోగిజన్యః ప్రతి యోగిసమవాయికారణవృత్తిః ధ్వస్తఇతివ్యవహారహేతుర్ధ్వంసః,

---

దాత్మ్యాతిరిక్తసంసర్గాత్యర్థః, ధ్వంసప్రాగభావయోరపిప్రతియో గితావచ్ఛేదకసంబంధోవర్తతఇతిమతాభిప్రాయేణ త్రైకాలికవిశేష ణం, అన్యథాన్యోన్యాభావవారకత్వేనైవ తయోర్వారణాత్తద్వ్యర్థతాప త్తేః, యది సంసర్గతాదేరన్యోన్యాభావభిన్నాభావఇత్యర్థస్తదా త్రైకాలికేతిసిద్ధాంతేసార్థకం త్రైకాలికత్వంనిత్యత్వరూపం, మూ లే * భూతలేఘటోనాస్తీతి * తత్రఘటాభావాంశే భూతలస్యవిశే ష్యత్వంసంబంధః, ఘటాభావవద్భూతలమిత్యత్రతు భూతలాంశేఽభా వస్య విశేషణత్వంసంసర్గఇతివదతాం ప్రాచామయమభిప్రాయః విశేష్యత్వవిశేషణత్వే స్వరూపసంబంధవిశేషౌ నజ్ఞానీయవిషయతా విశేషౌ, నచ విశేషణతాఖ్యస్స్వరూపసంబంధఏకఏవాస్తు భూతలే ఘటోనాస్తీతిప్రతీతౌ భూతలం ఘటాభావవదితి ప్రతీతితో వైలక్షణ్యా స్య విశేషణతావచ్ఛిన్నాధేయత్వవిషయకత్వకల్పనేనైవ నిర్వాహ దితివాచ్యమ్, తాదృశప్రతీతితో వైలక్షణ్యాయ ప్రథమాయాం విశేషణ తావచ్ఛిన్నాధేయతాసన్నికర్షః ద్వితీయాయాం విశేషణతావచ్ఛి న్నాధారతేత్యత్ర వినిగమకస్య దుర్లభత్వాత్, నచతాదృశప్రతీత్యో స్సంసర్గాంశేఽవిలక్షణత్వేపివిశేషణవిశేష్యభావభేదాద్వైలక్షణ్యో పపత్తిరిత్యుభయత్ర విశేషణతాయాఏవసంబంధతాస్త్వితివాచ్యం, తా వతాపి భూతలే ఘటోనాస్తి భూతలవాన్ఘటాభావఇత్యనయోర్భూత లం ఘటాభావవద్ఘటాభావే భూతలమిత్యనయోశ్చ ప్రతీత్యోర్వైల క్షణ్యానిర్వాహాత్తస్మాద్విశేష్యత్వవిశేషణత్వనామకయోరుభయోస్స్వ రూపసంబంధవిశేషయోస్సంసర్గతా, తథాచ భూతలవాన్ఘటాభా వఇత్యత్ర ఘటాభావాంశే భూతలస్య విశేష్యత్వంసంసర్గః, ఘటా

అత్యన్తాభావం లక్షయతి * త్రైకాలికేతి * అన్యోన్యాభావేఽతివ్యాప్తి
వారణాయ సంసర్గేతి, ధ్వంసప్రాగభావయోరతివ్యాప్తివారణాయ
త్రైకాలికేతి, అన్యోన్యాభావం లక్షయతి * తాదాత్మ్యేతి * ప్రతి
యోగితావచ్ఛేదకారోప్యసంసర్గభేదాదేకప్రతియోగికయోరత్యన్తా
న్యోన్యాభావయోర్బహుత్వమ్, కేవలదేవదత్తాభావాద్దణ్డ్యభావప్రతి
త్వ్య విశిష్టాభావః ఏకసత్త్వేఽపి ద్వౌ న స్త ఇతి ప్రతీత్యా ద్విత్వావచ్ఛిన్నా
భావః, సంయోగేన ఘటవతి సమవాయేన ఘటాభావః- తత్తద్ఘటాభావా
ద్ఘటత్వావచ్ఛిన్నసామాన్యాభావశ్చాతిరిక్తః, ఏవమన్యోన్యాభావేఽపి

భావే భూతలమిత్యత్ర చ భూతలాంశేఽభావస్య విశేషణతాసంసర్గో
బాధితోఽతో భ్రమత్వనిర్వాహ ఇతి సంక్షేపః, ధ్వంసప్రాగభావయోర్నై
కప్రతియోగికయోరత్యన్తాన్యోన్యాభావయోరేకవిధత్వం నేత్యాహ దీ
పికాయాం * ప్రతియోగికేతి * ఆరోప్యేతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయే
ణ, అత్ర యథాయోగం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మభేద ఇవ సంసర్గ
భేదోఽప్యత్యన్తాభావబహుత్వప్రయోజకః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మ
భేదోఽన్యోన్యాభావబహుత్వప్రయోజక ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, తదేవ వర్ణ
యతి * కేవలేతి * కేవలదేవదత్తాభావాద్విశిష్టాభావోఽతిరిక్త ఇత్య
న్వయః, అన్యథా కేవలదేవదత్తవతి దణ్డీ నాస్తీతి ప్రత్యయాపత్తేః
ఉభయాభావస్యాతిరిక్తత్వే ప్రతీతిం ప్రమాణయతి * ఏకసత్త్వేఽపీతి *
ఘటపటౌ ద్వౌ న స్త ఇత్యాదౌ ఘటత్వం పటత్వముభయత్వం చైతత్త్రి
తయం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం కేవలఘటవతి కేవలపటవతి యత్కిం
చిదుభయవతి చ తథాప్రత్యయాత్, సంబన్ధభేదే నాభావస్యాతిరిక్త
త్వం వర్ణయతి * సంయోగేనేతి * సామాన్యవిశేషాభావయోర్భేదం
దర్శయతి * తత్తదితి * అతిరిక్త ఇతి అన్యథా యత్కించిద్ఘటవ
తి ఘటో నాస్తీతి ప్రత్యయాపత్తేః * ఏవమన్యోన్యాభావేఽపీతి * అ
వచ్ఛేదకభేదాత్తత్తద్ఘటభేదో ఘటభేదాత్ప్రత్యేకభేదత ఉభయభేద

ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి ప్రతీత్యా వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నాభావో
నాంగీక్రియతే పటే ఘటత్వం నాస్తీత్యర్థాత్, అతిరిక్తత్వే కేవలాన్వ
యీ, సామయికాభావోఽత్యంతాభావ ఏవ సమయవిశేషే ప్రతీయమా
నః, ఘటాభావవతి ఘటానయనేఽత్యంతాభావస్యాన్యత్ర గమనాభావే
పి తదప్రతీతేః ఘటాపసరణే సతి ప్రతీతేర్భూతల ఘటసంయోగప్రాగ
భావధ్వంసయోరత్యంతాభావప్రతీతినియామకత్వం కల్ప్యతే ఘటవతి త
త్సంయోగ ప్రాగభావధ్వంసయో రసత్త్వాదేవాత్యంతాభావస్యాప్రతీ
శ్చాతిరిక్తఇత్యర్థః, ప్రసంగాదాహ * ఘటత్వేనేతి * నాంగీక్రియ
తఇతి * అభావధియో విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదోపబృంహితతయా
ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి ప్రతీతేర్ఘటత్వావచ్ఛిన్న పటనిష్ఠ ప్రతియో
గితావగాహిత్వం సంభవతీతి భావః * అతిరిక్తత్వఇతి * అయంభావః
అసతిబాధకే తచ్ఛబ్దోల్లిఖిత ప్రతీతేస్తచ్ఛబ్ద ప్రతిపాద్యార్థవిషయ
కత్వపరిత్యాగాయోగాత్పటాధికరణక ఘటత్వాభావస్య ఘటత్వేన ప
టో నాస్తీతి శబ్దాత్కథం ప్రతీతిః కింత్వవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వసం
బంధేనాభావాంశే స్వాతంత్ర్యేణ ఘటత్వావగాహిత్వమేవ, అభావబు
ద్ధిర్విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమర్యాదాం నాతిశేతఇతి నియమస్తు న, ఏవం
చ వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః కేవలాన్వయీ ప్ర
తియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగిరూపవిరోధివిరహాదితి, నను
భూతలాదౌ ఘటసత్త్వదశాయాం న తదభావబుద్ధిరన్యదా తు జాయతే
తత్సామయికాభావోఽతిరిక్త ఏవాంగీకర్తవ్య ఇతి వదంతం నిరాకర్తుమా
హ * సామయికేతి * ప్రతియోగివిరహసమయే ప్రతీయమానో
ఽత్యంతాభావ ఏవ సామయికాభావః సతూత్పాదవినాశశాల్యతిరిక్తఇతి
సముదితార్థః, నన్వేవం భూతలే ఘటస్యానయనదశాయామపి తద
భావస్య నిత్యత్వేన తత్ప్రత్యయాపత్తిరత ఆహ * ఘటాభావవతీతి *
నియామకమేవ సముపపాదయతి * ఘటవతీతి * తత్కాలావచ్ఛిన్న

తిః ఘటాపసరణేతు సంయోగధ్వంసస్యసత్త్వాత్ప్రతీతిః ఘటానయ
నాత్పూర్వం సంయోగప్రాగభావసత్త్వాత్ప్రతీతిరితి, కేవలాధికరణ
నైవనాస్తీతివ్యవహారోపపత్తౌనభావోనపదార్థాంతరమితిగురవః త
న్న, అభావానంగీకారే కైవల్యస్య నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్, అభావా
భావోభావఏవనాతిరిక్తోనవస్థాప్రసంగాత్, ధ్వంసప్రాగభావః ప్రా

భూతలాదేరేవ ఘటాద్యభావసంసర్గతయా ఘటకాలేచ తచ్ఛూన్య
కాలవిశిష్టభూతలాది రూపసంసర్గాభావేన తదానతదత్యంతాభావ
బుద్ధిరిత్యపిద్రష్టవ్యమ్, నన్వభావోనాస్త్యతిరిక్తఃపదార్థఃయస్మిన్నధి
కరణే ఘటోనాస్తీత్యాది ప్రత్యయస్తస్మిన్నధికరణే ఘటాభావత్వక
ల్పనేనైవ తథాప్రతీతినిర్వాహాత్ క్లృప్తధర్మిణిధర్మకల్పనాయాఅక్లృప్త
ధర్మికల్పనతోలఘీయస్త్వాదితి గురుమతమాశంక్య నిరాచష్టే * కేవ
లేతి * యద్యప్యనేకేష్వధికరణేషు ధర్మకల్పనతోతిరిక్తైక ధర్మికల్పన
స్యైవ లఘీయస్త్వాదత్రోక్తన్యాయస్యానవతారః కించాభావస్యాధిక
రణస్వరూపత్వే జలాదౌ విద్యమానస్య గంధాద్యభావస్య జలాదిరూ
పత్వాదితరేంద్రియగ్రాహ్యతాపత్తిరిత్యాదిదూషణాని ప్రస్ఫురంతిత
థాపి కేవలాధికరణాదేవేతి తద్వచననిరాసాదేవ తన్నివృత్తిసంభవేకి
మేతాన్యపేక్షితానీత్యాలోచ్య తదేవనిరాకరోతి * అభావానంగీకా
రఇతి * అతిరిక్తాభావానంగీకారఇత్యర్థః, అథకిమిదం కైవల్యంభూ
తలస్వరూపమితిచేద్ఘటవద్భూతలస్యాపి తదభావస్వరూపతాపత్త్యాత
దానీం ఘటాభావవత్తాబుద్ధిప్రసంగః ఘటాభావవత్త్వమితిచేత్సిద్ధమ
తిరిక్తాభావేనాతః కైవల్యనిర్వచనమశక్యమిత్యాహ * కైవల్యస్యే
తి * నన్వభావస్యాతిరిక్తత్వే తదభావోప్యతిరిక్తస్తస్యాభావస్తథేత్యన
వస్థాస్యాదతఆహ * అభావాభావఇతి * ధ్వంసేత్యాది* ధ్వంసప్రా
గభావః ప్రతియోగిస్వరూపస్తత్ప్రాగభావస్వరూపశ్చ ప్రాగభావ
ధ్వంసస్తుప్రతియోగిరూపస్తద్ధ్వంసరూపశ్చేత్యర్థోవసేయః, తేనప్ర

గభావధ్వంసస్య ప్రతియోగ్యేవ, అభావాభావోఽతిరిక్త ఏవ తృతీయాభావస్య ప్రథమత్వాపత్తేర్నానవస్థేతి నవీనాః । "ప్రమాణప్రమేయసంశయప్రయోజనదృష్టాంతసిద్ధాంతావయవతర్కనిర్ణయవాదజల్పవితండాహేత్వాభాసచ్ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమః" ఇతి న్యాయసూత్రే షోడశపదార్థానాముక్తత్వాత్కథం సప్తైవేత్యత ఆహ * సర్వేషామితి * సర్వేషాం సప్తస్వేవాంతర్భావ ఇత్యర్థః "ఆత్మశరీరేంద్రియార్థబుద్ధిమనఃప్రవృత్తిదోషప్రేత్యభావఫలదుఃఖాపవర్గాస్తు ప్రమేయ" మితి ద్వాదశవిధం ప్రమేయమ్, ప్రవృత్తిర్ధర్మాధర్మౌ, రాగద్వేషమోహా దోషాః, రాగః

తియోగిప్రాగభావదశాయామపి ధ్వంసో భవిష్యతీతి ప్రత్యయస్య ప్రతియోగిధ్వంసదశాయామపి ప్రాగభావో నష్ట ఇతి ప్రత్యయస్య చాపత్తిః, నను కాలే ద్రవ్యత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయో న జాయతే - ద్రవ్యత్వాభావ ఇతి తు జాయత ఇతి వైషమ్యనిర్వాహాయ నాస్తీతి ప్రత్యయే దైశికసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయత్వభానం కల్పనీయమిత్థంచ ఘటాభావాభావాదేర్ఘటాదిరూపత్వే త్వహ ఘటాభావో నాస్తీతి ప్రత్యయస్య భ్రమత్వమేవ స్యాద్భావస్య విశేషణతావిశేషేణ వృత్త్యనంగీకారాదతోఽభావాభావోఽతిరిక్తః న తు భావస్వరూప ఇతి నవీనమతం దర్శయతి * అభావేతి * తస్యానవస్థేత్యత ఆహ * తృతీయేతి * పరమకారుణికేన మునినా దుఃఖపంకనిమగ్నం జనముద్దిధీర్షుణా ప్రణీతం ప్రమాణప్రమేయేత్యాదిసూత్రం తద్విరోధం పరిహర్తుమాక్షిపతి * నన్వితి * ప్రత్యక్షప్రమాణస్య ద్రవ్యేఽనుమానాదీనాంచ గుణేఽంతర్భావస్య స్ఫుటత్వాత్ప్రమేయాదీనాం ద్రవ్యాదిష్వంతర్భావమాహ * ఆత్మేత్యాదినా * ఆత్మశరీరేంద్రియాణాం ద్రవ్యే, అర్థస్య పృథివ్యాదిరూపస్య ద్రవ్యాదిషు, బుద్ధేర్గుణే, అంతరింద్రియస్య మనసో ద్రవ్యేఽంతర్భావః, ఏవమగ్రేపి యథాయథమంతర్భావో ద్రష్టవ్యః * ధర్మాధర్మావితి *

ఇచ్ఛా, ద్వేషో మన్యుః, మోహశ్చ రాగాదావన్తర్భావ్యః, ప్రేత్యభావో మరణమ్, ఫలం భోగః, అపవర్గో మోక్షః, సచ స్వసమానాధికరణ దుఃఖ ప్రాగభావాసమానకాలీనదుఃఖధ్వంసః, ప్రయోజనం సుఖప్రాప్తిర్దుఃఖహానిశ్చ, దృష్టాన్తో మహానసాదిః, ప్రామాణికత్వేనాభ్యుపగతోఽర్థస్సిద్ధాన్తః, నిర్ణయో నిశ్చయః, ప్రమాణఫలతత్త్వబుభుత్సోః కథా వాదః, ఉభయసాధనవతీ విజిగీషుకథా జల్పః, స్వపక్షస్థాపనాహీనా పరపక్షవిదళనమాత్రావసానా వితణ్డా, కథా నామ నానావక్తృకపూర్వోత్తరపక్షవాక్యసన్దర్భః అభిప్రాయాన్తరేణ ప్రయు

తజ్జనికేత్యర్థః, ప్రతిచ్ఛస్ఫుటాకారే రాగః ఇచ్ఛావిశేషః * మరణమితి * మరణానన్తరభావిజననమిత్యర్థః, తథాచ పదవ్యుత్పత్తిః - ప్రేత్య-మృత్వా- భావః-జననమిత్యర్థః, చరమప్రాణశరీరసంయోగధ్వంసో మరణం - ఆద్యశరీరప్రాణ సంయోగో జననం-ముక్తాత్మసంయోగధ్వంసవతో ఘటస్య ముక్తత్వాపత్తివారణాయ దుఃఖధ్వంస ఇతి, దుఃఖధ్వంసవతామస్మదాదీనామపి ముక్తత్వాపత్తివారణాయ కాలీనాన్తం, అస్మదీయదుఃఖప్రాగభావ సమానకాలీనదుఃఖధ్వంసవతాం శుకాద్యాత్మనామముక్తత్వప్రసంగాత్ స్వసమానాధికరణేతి దుఃఖప్రాగభావవిశేషణమ్, నచ స్వసమానాధికరణదుఃఖాసమానకాలీనేత్యనేనైవ సుషుప్తికాలికధ్వంసస్య వ్యగ్రిమక్షణవృత్తేర్వారణాత్ప్రాగభావేతి వ్యర్థమితి వాచ్యమ్, యథాసన్నివేశే వైయర్థ్యాభావాదితి దిక్, సంశయస్య నిరూపితత్వాత్ప్రయోజన స్వరూపం దర్శయతి * ప్రయోజనమితి * ఉభయసాధనవతీతి * పరపక్షనిరాకరణస్వపక్షసాధనవతీ, ఇదం చ వితణ్డాయామతివ్యాప్తివారణాయేతి ధ్యేయమ్, * స్వపక్షేతి * అత్రవిజిగీషుకథేత్యనువర్తతే * నానేతి * ఏకేనపూర్వపక్షః క్రియతేఽన్యేన చ సమాధానమితి నానావక్తృకత్వం వాక్యస్య

క్తస్యార్థాంతరం పరికల్ప్య దూషణం ఛలమ్, అసదుత్తరం జాతిః, సాధర్మ్యవైధర్మ్యోత్కర్షాపకర్ష వర్ణ్యావర్ణ్యవికల్ప సాధ్యప్రాప్త్యప్రాప్తిప్రసంగ ప్రతిదృష్టాంతానుత్పత్తిసంశయ ప్రకరణాహేత్వర్థా

వసేయమ్ ॥ ఛలమితి ॥ యథా నవకంబలోఽయం దేవదత్త ఇతి నూతనతాత్పర్యేణ ప్రయుక్తస్య నవత్వసంఖ్యావిశిష్టమర్థాంతరం పరికల్ప్య కశ్చిద్దూషయతి నాస్య నవకంబలాః సంతి దరిద్రత్వాదితి ॥ అసదుత్తరమితి ॥ ఉత్తరస్యాసత్త్వం తు స్వాసాధకతాసాధారణ్యేన పరాసాధకతాసాధకతయా స్వవ్యాఘాతకత్వాత్ తథా చ స్వవ్యాఘాతకముత్తరం జాతిరితి లక్షణం పర్యవస్యతి, తదవాంతరభేదం దర్శయతి ॥ సాధర్మ్యేత్యాదినా ॥ ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణసమశబ్దస్య ప్రత్యేకం యోగః, సాధర్మ్యసమా వైధర్మ్యసమేత్యాదయశ్చతుర్వింశతిర్జాతయః, సాధర్మ్యేణ స్థాపనాహేతు దూషకముత్తరం సాధర్మ్యసమా, యథా ఆత్మా సక్రియః క్రియాహేతుగుణవత్త్వాల్లోష్టవత్, క్రియాహేతుగుణశ్చాత్ర క్రియాజనకవాయుసంయోగాదిరేవేతి స్థాపనాయాముత్తరమ్, యది సక్రియసాధర్మ్యాత్సక్రియస్తదా విభుత్వరూపాన్నిష్క్రియసాధర్మ్యాన్నిష్క్రియ ఏవ కిం న స్యాత్, న చాత్ర కించిద్వినిగమకమస్తీతి ॥ ౧ ॥ వైధర్మ్యేణ తద్దూషకముత్తరం వైధర్మ్యసమా, యథా తత్రైవ క్రియావతో లోష్టస్య సాధర్మ్యాద్యది క్రియావానాత్మా తదా విభుత్వరూపాద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియ ఏవ కిన్న స్యాత్ న హి తత్సాధర్మ్యాత్క్రియావతా భవితవ్యం తద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియేణ న భవితవ్యమిత్యత్ర కించిన్నియామకమస్తీతి ॥ ౨ ॥ పరోక్తసాధనాదేవ తదవ్యాపకధర్మస్య పక్షే ఆపాదనముత్కర్షసమా, యథా శబ్దోఽనిత్యః కృతకత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తే కశ్చిదేవమాహ, యది కృతకత్వేన హేతునా శబ్దోఽనిత్యః స్యాత్తర్హి తేనైవ హేతునా శబ్దో ఘటవత్సావయవః స్యాదితి ॥ ౩ ॥ పరోక్తదృష్టాంతసాధర్మ్యేణ పక్షే పరాభిమతధర్మాంతర

స్యాభావసాధనమపకర్షసమా, యథాతస్మిన్నేవానుమానే యదికృ
తకత్వేన శబ్దో ఘటవదనిత్యస్స్యాత్తర్హి తేనైవశబ్దో ఘటవదశ్రావ
ణస్స్యాదితి ॥౪॥ వర్ణ్యశ్చస్థాపనీయస్తద్దృష్టాంతధర్మస్య పక్షేసాధనంవ
ర్ణ్యసమా, యథాపూర్వోక్తానుమానేక్రియాజనకనోదనాఖ్యసంయో
గవత్త్వాల్లోష్టాదేశ్చవతు క్రియావత్త్వమాత్మనస్తు క్రియావత్త్వేతజ్జనక
నోదనాఖ్యసంయోగవత్త్వమపిస్యాదితి ॥౫॥ సాధ్యహేత్వోర్ధర్మ
యోరపి పక్షేతుల్యతాసాధనమవర్ణ్యసమా, యథా తత్రైవానుమా
నే లోష్టాదిగతనోదనాదిరూపక్రియాహేతుగుణవత్త్వమాత్మన్యసి
ద్ధమ్, తథాచతుల్యతయా యథాఽసిద్ధేన క్రియాహేతుగుణేనాత్మని
క్రియావత్త్వంసాధ్యతే తథా తాదృశేన క్రియావత్త్వేన తజ్జనక గుణవ
త్త్వమపి కిమితినసాధ్యతే నియామకాభావాదితి ॥౬॥ దృష్టాంతవిక
ల్పం ప్రదర్శ్యదార్ష్టాంతికవికల్పకథనం వికల్పసమా, యథా తత్రై
వానుమానే క్రియాహేతుగుణయుక్తంకించిద్గురు యథాలోష్టాది, కించి
ల్లఘుయథా వాయుః ఏవం క్రియాహేతుగుణయుక్తం కించిత్క్రియా
వత్స్యాద్యథాలోష్టాది, కించిదక్రియం, యథాఽఽత్మా, పూర్వవికల్పే
భవత్యయంతునభవతీత్యత్ర కింనియామకంస్యాదితి ॥౭॥ దృష్టాంతస్య
పక్షతుల్యతాకథనం సాధ్యసమా, సాధ్యశబ్దోఽత్రపక్షవాచీ, యథాత
త్రైవ యదియథాలోష్టస్తథాత్మేతిత్వయోచ్యతే తదాయథాత్మా తథా
లోష్టఇత్యప్యాగతం తథాచ యద్యాత్మని క్రియావత్త్వంసాధ్యతే త
ర్హి లోష్టేపి తత్సాధనీయం నోచేత్తర్హి యథాలోష్టస్తథాత్మేతిన
వాచ్యం లోష్టసదృశత్వాత్ ఆత్మసదృశోనలోష్టఇత్యత్ర నియామకా
భావాదితి ॥౮॥ ప్రాప్త్యాప్రత్యవస్థానం ప్రాప్తిసమా, ప్రాప్తిశ్చ
సాధ్యహేత్వోస్సామానాధికరణ్యమ్, యథాతత్రైవ క్రియాహేతు
గుణవత్త్వేనైవ కిమితి క్రియావత్త్వంసాధ్యతే కిమితి క్రియావత్త్వేన
తాదృశగుణవత్త్వంన-ఉభయోవిశేషాదితి ॥౯॥ అప్రాప్త్యాప్రత్య

వస్థానమప్రాప్తిసమా, యథాతత్రైవ పూర్వోక్తపాషాదప్రాప్తస్య
హేతోస్సాధ్యసాధకత్వం వాచ్యం తథాచాప్రాప్తత్వావిశేషాత్స
ర్వస్సర్వం సాధయతీత్యయమేవ హేతుస్సాధ్యాభావం కిమితి న సాధయే
త్సాధ్యమేవతు సాధయేదిత్యత్ర వినిగమకాభావాదితి ॥ ౧౦ ॥ సాధన
పరంపరాప్రశ్నః ప్రసంగసమా, యథాక్రియావత్త్వే క్రియాహేతు
గుణవత్త్వంసాధనం తత్ర కింసాధనం నహిసాధనంవినా కస్యచిత్సిద్ధి
రస్తి ఏవంతత్రాపి కింసాధనమిత్యాది ॥ ౧౧ ॥ దృష్టాంతాంతరేణసా
ధ్యాభావసాధనంప్రతిదృష్టాంతసమా, యథా తత్రైవలోష్టదృష్టాన్తే
న క్రియావత్త్వేసాధితే నిష్క్రియాకాశదృష్టాంతేనాత్మనో నిష్క్రి
యత్వమేవ కింనస్యాల్లోష్టదృష్టాంతేన క్రియావత్త్వమాకాశదృష్టాం
తే నిష్క్రియత్వం నేత్యత్ర నియామకాభావాదితి ॥ ౧౨ ॥ అనుత్ప
త్త్యా ప్రత్యవస్థానమనుత్పత్తిసమా, యథాఘటోఽనిత్యఃజన్యైకత్వా
దిత్యాదౌ కశ్చిదాహ, యది జన్యైకత్వమనిత్యత్వే ప్రమాణంతదా
ఘటే ఏకత్వోత్పత్తేః పూర్వం తదభావాన్నిత్యత్వం నిత్యశ్చేత్తదా
నుత్పన్న ఏవేతి ॥ ౧౩ ॥ సాధారణధర్మప్రదర్శనసంశయోద్భావనం
సంశయసమా, యథాశబ్దోఽనిత్యః కార్యత్వాదిత్యాదౌ శబ్దస్యాని
త్యఘటేన సహ కార్యత్వరూపం సాధర్మ్యం యథాస్తి తథానిత్యత్వే
న శబ్దత్వేనసహ శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వంసాధర్మ్యమస్తీత్యుభయసా
ధర్మ్యదర్శనాత్సంశయస్స్యాదేకపరిశేషేనియామకాభావాదితి ॥ ౧౪ ॥
వాద్యుక్తహేతోస్సాధ్యవిపరీతసాధకహేత్వంతరోద్భావనం ప్రకరణ
సమా, సత్ప్రతిపక్షోదాహరణమేవాత్రోదాహరణంబోధ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥
కాలత్రయేపి హేతుత్వాసంభవేనాహేతుత్వకథనమహేతుసమా, య
థా కార్యత్వాదిరూపసాధనం సాధ్యాదనిత్యత్వాత్పూర్వకాలవృత్తిచే
త్తదాఽనిత్యత్వసాధ్యస్య తదానీమసత్త్వాత్తస్య నసాధకం, అథ ప
శ్చాత్కాలవృత్తిచేత్తదా పూర్వకాలే సాధనాభావాత్తస్య నసాధ్య

మనిత్యత్వమ్; యదిచోభయమేకకాలవృత్తి తదా కిం కస్యసాధనం కిం
కస్య సాధ్యం వినిగమకాభావాదితి, హేతుసమేతిపాఠేతు కాలత్రయే
పి హేతుత్వాసంభవకథనం హేతుసమేతిబోధ్యమ్ ॥ ౧౬ ॥ అర్థాప
త్తిపురస్కారేణ సాధ్యాభావోద్భావనమర్థాపత్తిసమా, యథా పూ
ర్వోక్తానుమానే శబ్దస్యానిత్యసాధర్మ్యాదనిత్యత్వం యద్యర్థాపత్త్యాసి
ద్ధం తదానిత్యసాధర్మ్యాన్నిత్యత్వమప్యేకతరావధారణే నియామకా
భావాదితి ॥ ౧౭ ॥ సర్వావిశేషప్రసంగోద్భావనమవిశేషసమా, య
థా తత్రైవ యదికృతకత్వాదినా సాధర్మ్యేణ శబ్దస్యానిత్యత్వం త
దా ప్రమేయత్వాదిరూపేణ తత్సాధర్మ్యేణ సర్వస్యైవానిత్యత్వం
స్యాన్మదుక్తసాధర్మ్యేణ తత్సిధ్యతి నతు త్వదుక్తేనేత్యత్రనియామకా
భావాదితి ॥ ౧౮ ॥ ఉభయపక్షసాధర్మ్యేణ సాధనోపపత్తిరుపపత్తిస
మా, యథా యద్యనిత్యత్వసాధనం కార్యత్వముపపద్యతఇతి శబ్దస్యాని
త్యత్వం తదానిత్యత్వసాధనమపి కించిదుపపద్యతఇతినిత్యత్వం కిం న
స్యాదితి ॥ ౧౯ ॥ వాద్యుపదర్శితసాధనాభావేపి సాధ్యస్యోపలబ్ధికథ
నముపలబ్ధిసమా, యథాశబ్దోఽనిత్యః ప్రయత్నానువిధాయిత్వాద్ఘట
వదిత్యత్ర ప్రయత్నంవినాపి వాయునోదనవశాద్వృక్షశాఖాభంగజ
స్యశబ్దస్యోపలబ్ధేర్న ప్రయత్నానువిధాయిత్వంశబ్దస్యేతి ॥ ౨౦ ॥ వాది
నోపలబ్ధివశాదేవ వాద్యభిమతస్యాపి యత్కించిత్పదార్థస్యాభావ
సాధనమనుపలబ్ధిసమా, యథా జలాదేర్విద్యమానస్యాప్యావరణవశా
ద్యథానుపలబ్ధిస్తథోచ్చారణాత్పూర్వం శబ్దస్యావరణవశాదనుపలబ్ధిరి
త్యేవం మతంవాదినాదూష్యతే యద్యావరణవశాచ్ఛబ్దో నోపలభ్య
తే తదాజలాద్యావరణమివ శబ్దావరణమప్యుపలభ్యేతేత్యత్రోత్తరం
యది భవద్భిరనుపలబ్ధిత ఆవరణం నాభ్యుపేయతే తదానుపలబ్ధేరప్య
నుపలబ్ధ్యాఽభావే సిద్ధేతదభావాదావరణాభావాసిద్ధావావరణసిద్ధిరి
తి ॥ ౨౧ ॥ ధర్మస్య నిత్యత్వానిత్యత్వవికల్పాద్ధర్మిణోనిత్యత్వసాధనం

పత్త్యవిశేషాపపత్త్యుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధినిత్యానిత్యకార్యసమాజాతయః ❋❋
వాదినోపజయహేతుర్నిగ్రహస్థానమ్, తచ్చ ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాంత
రం ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసో హేత్వంతరమర్థాంతరం నిరర్థక
మవిజ్ఞాతార్థకమపార్థకమప్రాప్తకాలం న్యూనమధికం పునరుక్తమన
నుభాషణమజ్ఞానమప్రతిభావిక్షేపో మతానుజ్ఞా పర్యనుయోజ్యోపే

నిత్యసమా, యథా శబ్దస్య యదనిత్యత్వం భవద్భిరుచ్యతే తన్నిత్యమని
త్యం వా యద్యనిత్యం తదా శబ్దవృత్తేరేవ తస్య సదాతనత్వాచ్ఛబ్దస్య
తథాత్వమాగతం యద్యనిత్యం తదా శబ్దే కదాచిదనిత్యత్వాభావాస్తీ
తి నిత్య ఏవ శబ్ద ఇత్యుభయథాపి శబ్దస్య నిత్యత్వమితి ॥ ౨౨ ॥ అనిత్య
దృష్టాంతసాధర్మ్యాత్సర్వానిత్యత్వప్రసంగోద్భావనమనిత్యసమా, య
థా యద్యనిత్యేన ఘటేన సాదృశ్యాచ్ఛబ్దోఽనిత్య ఇత్యుచ్యతే తదా
యేనకేనచిద్ధర్మేణ సర్వస్యైవ తత్సదృశత్వాత్సర్వస్యానిత్యత్వప్రసంగ
ఇతి ॥ ౨౩ ॥ వాద్యుక్తహేతోరన్యకార్యేణసంభవాభిధానం కార్యసమా,
యథా తత్రైవ ప్రయత్నానువిధాయిత్వముభయథా సంభవతి ఘటాది
వచ్ఛబ్దస్వరూపోత్పత్త్యా జలాదివదావారకనివృత్త్యా ఉభయథాపి ప్రయ
త్నానువిధానదర్శనాత్తథా చ తస్యావారక నివృత్తిరూపకార్యాంతర
సంభవాన్నానిత్యత్వనియతత్వమితి- క్వచిత్కారణసమేతి పాఠస్తస్యా
పి కారణస్య ప్రయత్నానువిధాయిత్వస్యోభయత్ర శబ్దస్యోత్పత్త్యా త
థావారకనివృత్త్యా చ సమత్వాభిధానమితి రీత్యోక్త ఏవార్థే పర్యవసా
నమవసేయమ్ ॥ ౨౪ ॥ అత్ర గ్రంథగౌరవభయాత్సూక్ష్మప్రకారా నద
ర్శితా అభియుక్తైరన్యత్రానుసంధేయాః ॥—॥ నిగ్రహస్థానం లక్షయతి
❋ వాదిన ఇతి ❋ ఇదం చ యద్యపి ఛలాదావప్యస్తి తథాప్యర్థాంతరాది
రూపనిగ్రహస్థానేఽంతర్భావాన్న దోషః, ఛలత్వాదినాపి జ్ఞానస్యోప
యోగిత్వాత్పృథగుపాదానమ్ - హేత్వాభాసవత్తస్యావాంతరభే
దాన్ దర్శయతి ❋ ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా ❋ యత్ర ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధాభ్యుప

గమః ప్రతిజ్ఞాతార్థపరిత్యాగో వా తత్ర ప్రతిజ్ఞాహానిః, యథాశబ్దో
ఽనిత్యః, ప్రత్యక్షగుణత్వాదిత్యత్ర సోఽయంగకారఇతిప్రత్యభిజ్ఞాబలా
త్పరేణ బాధే ఉద్భావితేఽస్తు తర్హి నిత్యఏవశబ్దఇతి నిత్యత్వమంగీ
కుర్వన్ప్రాగ్ధీశబ్దస్యానిత్యత్వప్రతిజ్ఞాంజహాతీతి ॥ ౧ ॥ పరోక్తదోషోద్ది
ధీర్షయా పూర్వానుక్తవిశేషణవిశిష్టతయా ప్రతిజ్ఞాతార్థకథనంప్ర
తిజ్ఞాంతరమ్, యథాక్షిత్యాదికం గుణజన్యం కార్యత్వాదిత్యత్రాదృష్ట
జన్యత్వేన సిద్ధసాధనోద్భావనే సవిషయకేతిగుణవిశేషణదానమ్॥౨॥
స్వోక్తసాధ్యవిరుద్ధహేతుకథనంప్రతిజ్ఞావిరోధః, యథాద్రవ్యంగుణభి
న్నం రూపాదితః పృథక్త్వేనానుపలభ్యమానత్వాదితి ॥ ౩ ॥ స్వోక్తేఽర్థే
పరేణదూషితే తదపలాపః ప్రతిజ్ఞాసన్న్యాసః, యథాశబ్దోఽనిత్యః
ఐంద్రియకత్వాదిత్యుక్తేపరేణ సామాన్యే వ్యభిచారముద్భావ్య దూ
షితే స్వోక్తమపలపతి కోనామాహ శబ్దోఽనిత్యఇతీతి ॥ ౪ ॥ పరో
క్తదోషోద్దిధీర్షయా పూర్వోక్తహేతుకోటావిశేషణాంతరోపాదా
నం హేత్వంతరమ్, యథాశబ్దోఽనిత్యః ప్రత్యక్షత్వాదిత్యత్ర సామా
న్యే వ్యభిచారోద్భావనే జాతిమత్త్వేసతీతివిశేషణదానమ్ ॥ ౫ ॥ప్ర
కృతానుపయుక్తకథనమర్థాంతరమ్, యథానిత్యశ్శబ్దోఽస్పర్శవత్త్వాది
తి హేతుర్హినోతేర్ధాతోస్తునిప్రత్యయే నిష్పన్నం పదంచ సు
ప్తిఙంతమిత్యాది ॥ ౬ ॥ అవాచకశబ్దప్రయోగోనిరర్థకమ్, యథాజ
బగడదశ్త్వాదిత్యాది ॥ ౭ ॥ పరిషత్ప్రతివాద్యబోధపదప్రయోగోఽవి
జ్ఞాతార్థకమ్, తచ్చ క్లిష్టాన్వయమప్రసిద్ధార్థకం త్వరితోచ్చరితమి
త్యాదిరూపమ్ ॥ ౮ ॥ పరస్పరానన్వితపదసమూహోపార్థకమ్,య
థాశబ్దత్వంఘటః పటః నిత్యమనిత్యంచ ప్రమేయత్వాదిత్యాది ॥ ౯॥
అవయవానాం వ్యుత్క్రమేణ కథనమప్రాప్తకాలమ్, యథాశబ్దత్వా
చ్ఛబ్దోనిత్యఇత్యాది ॥ ౧౦ ॥ యత్కించిదవయవశూన్యావయవాభిధా
నం న్యూనం,స్పష్టమ్ ॥ ౧౧॥ అధికహేత్వాదికథనమధికమ్; యథాశ

క్షణం నిరనుయోజ్యానుయోగాపసిద్ధాన్తౌ హేత్వాభాసాశ్చ, శేషం
సుగమమ్—నను కరతలానలసంయోగే సత్యపి ప్రతిబంధకే సతి దాహా
భావా నిత్యశ్శబ్దత్వాచ్ఛ్రావణత్వాచ్చేత్యాది ॥ ౧౨ ॥ అనువాదంవినా
కథితస్య పునఃకథనం పునరుక్తమ్, యథానిత్యశ్శబ్దో నిత్య ఇత్యాది ॥
౧౩॥ పరిషదాత్రిరభిహితస్యాననువాదోఽననుభాషణమ్ ॥౧౪॥ పరిష
దావిజ్ఞాతస్య వాదినాత్రిరభిహితస్య వాక్యార్థస్యాబోధోఽజ్ఞానం
॥ ౧౫ ॥ ఉత్తరార్హంపరోక్తంబుద్ధ్వాప్యుత్తరస్యాస్ఫూర్తివశాత్తూ
ష్ణీంభావః అప్రతిభా ॥ ౧౬ ॥ అసంభవత్కాలాంతరకార్యవ్యాసంగ
ముద్భావ్యకథావిచ్ఛేదో విక్షేపః ॥ ౧౭ ॥ స్వపక్షే దోషమనుద్ధృత్య
పరపక్షేదోషాభిధానంమతానుజ్ఞా ॥ ౧౮ ॥ ఉద్భావనార్హపరకీయ
నిగ్రహస్థానానుద్భావనం పర్యనుయోజ్యోపేక్షణమ్ ॥ ౧౯ ॥ నిగ్ర
హస్థానానవసరే తన్నిగ్రహస్థానాభిధానం నిరనుయోజ్యానుయో
గః ॥ ౨౦ ॥ ఏకసిద్ధాంతమాలంబ్యకథాప్రవృత్తౌ తద్విరుద్ధం సిద్ధాంత
మాలంబ్యోత్తరదానమపసిద్ధాంతః ॥ ౨౧ ॥ ప్రతిజ్ఞాహాన్యననుభాషణా
జ్ఞానాప్రతిభా విక్షేపపర్యనుయోజ్యోపేక్షణానామభావె అన్యేషాం
హేత్వాభాసవ్యతిరిక్తనిగ్రహస్థానానాంగుణే హేత్వాభాసానాంచద్ర
వ్యాదిష్వంతర్భావో యథాయథంబోధ్యః, అతిరిక్తస్సూత్రార్థస్సు
గమఇత్యాహ * శేషమితి *—నన్వనలసంయోగే సత్యపి మణ్యాదిసమ
వధానె దాహోనజాయతఇతి మణ్యాదేః ప్రతిబంధకతావాచ్యా సాచ
వహ్నౌ దాహానుకూలశక్తిస్వీకారాదేవనిర్వహతి ప్రతిబంధకతాయాః
కార్యానుకూలశక్తి విఘటకత్వరూపత్వాదతస్తదన్యథానుపపత్త్యా సి
ద్ధాయాశ్శక్తేరతిరిక్తత్వాత్సప్తైవపదార్థా ఇత్యసంగతమితి ప్రాభాకర
శ్శంకతె * నన్వితి * నన్వేవంశక్తిసిద్ధావపి తస్యా అతిరిక్తత్వాసిద్ధిరి
తి చేన్న, యతోఽనద్రవ్యాత్మికాశక్తిర్గుణాదివృత్తిత్వాదతఏవనశక్తిర్గు
ణకర్మాన్యతరరూపా- నాపిసామాన్యాద్యన్యతమరూపా ఉత్పత్తివి

ఉత్తేజకేన శక్తిపదార్థాంతరమితి చేన్న, ప్రతిబంధకాభావస్య కార్యమా
త్రే కారణత్వేన శక్త్యనుపయోగాత్ కారణత్వస్యైవ శక్తిపదార్థత్వాత్

నాశశాలిత్వాత్, ఏవం చాతిరిక్తపదార్థత్వసిద్ధిరితి, నను ప్రతిబంధక
త్వం న కార్యానుకూలశక్తివిఘటకత్వం కింతు కారణీభూతాభావప్రతి
యోగిత్వం తచ్చ మణ్యభావస్య హేతుత్వాదేవోపపద్యతే మణిసమ
వధానదశాయాం తదభావరూపకారణాంతరాభావాదేవ దాహానుత్ప
త్తిసంభవాత్ అస్యాంచాతిరిక్తశక్తిస్వీకారోనుచిత ఇతి సమాధత్తే * ప్రతి
బంధకాభావస్యేతి * నను దాహోత్పాదవహ్నిశ్శక్త ఇతి వ్యవహారా
న్యథానుపపత్త్యా అతిరిక్తశక్తిరిత్యాశంక్య తస్యాః కారణత్వరూ
పత్వేపి వ్యవహారోపపత్తేర్నాతిరిక్తశక్తిరిత్యాహ * కారణత్వస్యేతి
* నను మణ్యాద్యభావస్య హేతుత్వే మణిసమవధానదశాయాంన
త్వుత్తేజకే దాహోనస్యాన్న తేతు మణ్యాద్యపసరణదశాయామివో
త్తేజకసమవధానదశాయామపి వహ్నౌ దాహానుకూలశక్త్యంతరోత్ప
త్త్యంగీకారేణాదోష ఇతి చేన్న, ఉత్తేజకాభావవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్య
కారణత్వాంగీకారేణాదోషాత్, నచోత్తేజకానామననుగతత్వాత్తత్త
దుత్తేజకాభావకూటవిశిష్టమణ్యాద్యభావస్య కారణతాయాః కల్పనీయ
తయా గౌరవమితి వాచ్యమ్, దాహానుకూలశక్తిం ప్రత్యేకాద్యనేకకారణ
తాయాస్త్వావశ్యకత్వాదనంతశక్తి తత్ప్రాగభావతద్ధ్వంసకల్పనే
గౌరవాదితి సంక్షేపః—సన్త్వేవమపి కాంస్యాదావస్పృశ్యవస్తుస్పర్శేన స
తి నభోజనాదిరూపకార్యార్హతాశక్తిమత్త్వం కాంస్యాదేరేవ తదర్హ
త్వాదస్పృశ్యస్పర్శేతి శక్తేర్నాశాదృష్టసంయోగే తు పునశ్శక్తేరు
త్పాదాత్తదర్హతా ఏవంచ కాంస్యాదావాధేయశక్తిరంగీకార్యా, న
చ కాంస్యాదౌ భోజనాదికం ప్రత్యస్పృశ్యస్పర్శనస్య ప్రతిబంధకత్వ
కల్పనాదేవోపపత్తౌ తదనంగీకార ఇతి వాచ్యం, పరిష్కృతే చాస్పృశ్య
స్పర్శస్యాస్పృశ్యసంయోగరూపతయా సతి తన్నాశే ప్రతిబంధకాభా

నను భస్మాదినా కాంస్యాదౌ శుద్ధిదర్శనాదాధేయశక్తిరంగీ
కార్యేతి చేన్న, భస్మాదిసంయోగసమానకాలీనాస్పృశ్యస్పర్శప్రతియో
గికయావదభావసహితభస్మాది సంయోగధ్వంసస్య శుద్ధిపదార్థత్వాత్,
స్వత్వమపి న పదార్థాన్తరమ్ - యథేష్టవినియోగయోగ్యత్వస్య స్వ

వసద్భావాత్కాంస్యాదావన్తరా భస్మాదిసంయోజనం భోజనాద్యర్హ
తాపత్తిరితి పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే * నను భస్మాదినేతి * ప్రథమేనాదిశ
బ్దేనామ్లాదేర్ద్వితీయేన చ తామ్రాదేః పరిగ్రహః-క్లృప్తధ్వంసవిశేషైరే
వ కాంస్యాదేశ్శుద్ధతోపపత్తావతిరిక్తశక్త్యంగీకారోऽనుచిత ఇతి స
మాధత్తే * భస్మాదిసంయోగేతి * యత్ర కాంస్యాదౌ భస్మాదిసంయో
గధ్వంసానన్తరం పునరస్పృశ్యస్పర్శస్తత్రాపి భస్మాదిసంయోగధ్వంస
స్య సత్త్వాచ్ఛుద్ధ్యాపత్తిరతస్సహితాన్తం ధ్వంసవిశేషణమ్ - సాహి
త్యం చాత్ర సంబన్ధవిశేషనియన్త్రితం సామానాధికరణ్యమ్, అస్పృ
శ్యవస్తూనామనుగమకరూపస్య దుర్వచతయా సామాన్యధర్మావచ్ఛి
న్నాభావనివేశాసంభవాద్యత్కించిదస్పృశ్యస్పర్శాభావస్య చ తత్ర
సత్త్వాత్తదాపత్తిస్తదవస్థైవేత్యతో యావదితి, తత్ర యావతామస్పృ
శ్యస్పర్శాభావానాం నిరవచ్ఛిన్నవిశేషణతాసంబన్ధేనాసత్త్వాన్నో
క్తదోష ఇతి భావః, యత్ర భస్మాదిసంయోగాస్పృశ్యవస్తుస్పర్శౌ యు
గపదేవోత్పన్నౌ వినష్టౌ తత్రైతదస్పృశ్యస్పర్శాభావకూటసామా
నాధికరణ్యవిశిష్టభస్మాదిసంయోగధ్వంసమాదాయ శుద్ధతాపత్తిరతో భ
స్మాదిసంయోగకాలావచ్ఛేదేన తత్ర విద్యమానార్థకం కాలీనాన్తమ
భావవిశేషణం తథా చ తత్ర భస్మాదిసంయోగక్షణావచ్ఛేదేన యావత్తద
భావానామసత్త్వాన్న దోష ఇతి భావః, చైత్రస్యేదం ధనమిత్యాద్యభిధానా
దౌ యత్స్వత్వం ప్రతీయతే తత్పదార్థాన్తరమితి మతం నిరస్యతి,
* స్వత్వమపీతి * అపినానుక్తసముచ్చాయకేన ప్రతియోగిత్వాది
పరిగ్రహః, నను తర్హి స్వత్వం కిం స్వరూపమిత్యత ఆహ * యథేష్టేతి *

త్త్వరూపత్వాత్తదవచ్ఛేదకంచ ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధత్వమేవేతి-*****
అథవిధిర్నిరూప్యతే-ప్రయత్నజనకచికీర్షాజనకజ్ఞాన విషయోవిధిస్త
త్ప్రతిపాదకోలిఙాదిర్వా-కృత్యసాధ్యేప్రవృత్త్యదర్శనాత్కృతిసాధ్య
తాజ్ఞానం ప్రవర్తకం నచ విషభక్షణాదౌ ప్రవృత్తిప్రసంగః - ఇష్ట

---

* తదవచ్ఛేదకంచేతి * తాదృశయోగ్యత్వప్రయోజకమిత్యర్థః -
ప్రతియోగిత్వంప్రతియోగిరూపంప్రతియోగితావచ్ఛేదకం చేత్యాదికం
బహుతరమూహనీయమ్,సర్వేషాంపదార్థానాముక్తపదార్థేషుయ
థాయథమంతర్భావంనిరూప్య మూలస్య న్యూనతాంపరిహర్తుం విధిం
నిరూపయిష్యమాణశ్శిష్యావధానార్థం తన్నిరూపణం ప్రతిజానీతే
* అథేతి * స్వపరమతసాధారణంవిధిత్వంనిర్వక్తి * ప్రయత్నేతి *
ప్రయత్నజనికాయాచికీర్షా తజ్జనకంయజ్జ్ఞానం తద్విషయఇత్యర్థః, గు
రుమతే కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్యస్వమతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనతా
జ్ఞానస్య చికీర్షాద్వారాప్రయత్నజనకత్వాత్తన్మతే కృతిసాధ్యత్వేస్వ
మతే కృతిసాధ్యత్వవిశిష్టేష్టసాధనత్వేచ లక్షణసంగతిః, విధాయకత్వం
విధిత్వమితి మతాభిప్రాయేణాహ * తత్ప్రతీతి * తాదృశజ్ఞానవిష
యకార్యత్వాదిప్రతిపాదకలిఙాదిరిత్యర్థః, లిఙాదీత్యాదినా లోట్త
వ్యాదిపరిగ్రహః, గురుమతమాశంకతే * కృత్యసాధ్య ఇతి * కృత్యసా
ధ్యత్వేనావగతఇత్యర్థః * ప్రవర్తకమితి * చికీర్షాద్వారా ప్రవృ
త్తిజనకమిత్యర్థః, నచ కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానాభావఏవప్రవర్తకోస్త్వితి
శంక్యమ్, కృత్యసాధ్యత్వజ్ఞానా భావత్వేనతత్త్వే గౌరవాత్కృతిసా
ధ్యత్వాభావకృతిసాధ్యభేదతత్తద్వ్యాప్త్యాదిదర్శనానాంప్రవృత్తిప్రతి
బంధకత్వకల్పనేన మహాగౌరవాచ్చేతిదిక్, నను విషభక్షణాదౌప్రవృ
త్త్యాపత్తిః కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య తత్రాపిసత్త్వాదిత్యాశంకాం నిరాకు
రుతే * నచేత్యాదినా * ఇష్టసాధనతాలింగకేతి * అయం మత్కృతి
సాధ్యః మత్కృతింవినానుపపద్యమానత్వేసతిమదిష్టసాధనత్వాదిత్యా

సాధనతాలింగకకృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య కామ్యస్థలే విహితకాలశుచిజీవి
త్వనిమిత్తజ్ఞానజన్యస్య నిత్యనైమిత్తికస్థలే ప్రవర్తకత్వాత్ - నచానను
గమః-స్వవిశేషణవత్తాప్రతిసంధానజన్యత్వస్యానుగతత్వాదితి గురవః-
తన్న- లాఘవేన కృతిసాధ్యేష్టసాధనతాజ్ఞానస్యైవ చికీర్షాద్వారా
ప్రయత్నజనకత్వాత్-నచ నిత్యనైమిత్తికస్థలే ఇష్టసాధనత్వాభావా
దప్రవృత్తిప్రసంగః తత్రాపి ప్రత్యవాయపరిహారస్య పాపక్షయ

నుమానికేత్యర్థః * కామ్యస్థలఇతి * ప్రవర్తకత్వాదిత్యనేనాన్వ
యః, జ్యోతిష్టోమయాగాదావిత్యర్థః * విహితకాలేత్యాది * విహి
తకాలశుచిజీవిత్వజ్ఞానాధీనస్య కృతిసాధ్యతాజ్ఞానస్య నిత్యసంధ్యావం
దనాదౌ ఆశౌచాదిరూపనిమిత్తజ్ఞానాధీనస్య తస్య నైమిత్తికే స్నానా
దౌ ప్రవర్తకత్వాదిత్యర్థః, అహమేతత్కాలకృతిసాధ్యసంధ్యావం
దనకః ఏతత్కాలశుచిజీవిత్వాదిత్యేవంరీత్యా కృతిసాధ్యత్వజ్ఞానస్యవి
హితకాలశుచిజీవిత్వాదిజ్ఞానజన్యత్వమవసేయమ్ * అననుగమఇతి *
ప్రవృత్తిసామాన్యప్రయోజకస్యైకస్యాభావాదితిభావః * స్వవిశేష
ణవత్తేత్యాది* స్వంప్రవర్తమానః పురుష స్తస్యవిశేషణం తన్నిష్ఠోధ
ర్మః కామనాదిః తద్వత్తాయాస్స్వవిషయసాధనత్వాదిరూప తత్సంబం
ధస్య ప్రతిసంధానంజ్ఞానం తజ్జన్యత్వస్యేత్యర్థః * లాఘవేనేతి * కా
రణతావచ్ఛేదకలాఘవేనేత్యర్థః, తన్మతే కారణతావచ్ఛేదకస్యజన్య
త్వాదిఘటితత్వాద్గౌరవమితిభావః * కృతిసాధ్యేష్టసాధనతేతి * అత్ర
బలవదనిష్టాననుబంధిత్వమప్యంతర్భావనీయమ్, తేన నకృతిసాధ్యత్వే
న తృప్తిరూపేష్టసాధనత్వేనచావగతే విషసంపృక్తభోజనాదౌ ప్ర
వృత్త్యాపత్తిః విశిష్టజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్న కారణత్వకథనంతు ప్రాచాం మ
తే, నవ్యమతే కృతిసాధ్యత్వాదిజ్ఞానానాం పృథగేవదండచక్రాదిన్యా
యేనకారణత్వాత్ * ప్రయత్నేతి * ప్రవృత్తీత్యర్థః*ప్రత్యవాయే
తి * ప్రత్యవాయస్యపరిహారః ప్రాగభావః తస్య దుఃఖజనకాభావత

స్యచఫలత్వకల్పనా_త్తస్మాత్కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమేవలిఙర్థః- నను జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గ కామోయజేతేత్యత్రలిఙాస్వర్గ సాధనమపూర్వంకార్యంప్రతీయతే, యాగస్యాశుతరవినాశినః కాలాంతరభావిస్వర్గసాధనత్వాయోగాత్తద్యోగ్యంస్థాయి కార్యమపూర్వమేవలిఙర్థః- కార్యంకృతిసాధ్యం కృతేస్సవిషయత్వా ద్విషయాకాంక్షాయాం యాగోవిషయత్వేనాన్వేతి-కస్యకార్య మితినియోజ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గ కామపదంనియోజ్య పదతయాన్వేతి - కార్యబోద్ధానియోజ్యస్తేనజ్యో

యాతస్మాచ్ఛాస్త్రైవేష్టత్వేన ఫలత్వమితిభావః, నచ కథం తత్ప్రాగభావస్యఫలత్వం తస్యాజన్యత్వాదితివాచ్యమ్, యత్సత్త్వేయత్సత్త్వమితి వ్యవహారలభ్యస్య స్వరూపసంబంధరూపస్య సంధ్యావందనప్రయోజ్యత్వస్య తత్రసత్త్వేన ఫలత్వాక్షతేరిత్యవధేయమ్ - లిఙాదేః కార్యఏవ శక్తిరితిగురుమతమాశంకతే * నన్వితి * ఇచ్ఛావిశేషరూపస్యయాగస్యాశుతరవినాశినస్స్వర్గసాధనత్వేనభానంనసంభవత్యయోగ్యత్వాదిత్యపూర్వరూపఏవ కార్యేశక్తిరంగీకార్యేత్యాహ * యాగస్యేతి * ఆశుతరవినాశినః-తృతీయక్షణవృత్తిధ్వంసప్రతియోగినః, స్థాయి-ఫలపర్యంతస్థాయి-అన్వయప్రకారందర్శయతి * కార్యంకృతిసాధ్యమితి * యాగే కృతిసాధ్యత్వం సాక్షాదపూర్వేతు యాగద్వారేతి బోధ్యమ్- * కార్యబోద్ధేతి *మత్కృతిసాధ్యమితిజ్ఞానవానిత్యర్థః-విధ్యర్థముఖ్యవిశేష్యకబోధందర్శయతి * తేనేతి * స్వర్గకామస్యలిఙర్థకార్యే తదేకదేశే యాగస్యాన్వయేనేత్యర్థః-న్యాయమతే తత్రకృతిసాధ్యబలవదనిష్టాజనకేష్టసాధనయాగానుకూలకృతిమాన్ స్వర్గకామఇతి వాక్యార్థబోధః- నన్వపూర్వస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్కథం తత్ర శక్తిగ్రహఇతిచేత్- అత్రవదంత్యభిజ్ఞాః-తన్నతేతద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశాబ్దబోధంప్రతితద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకశక్తిగ్రహస్యతాదృశోపస్థితేశ్చ హేతుతా నతు సమానవిషయకత్వేన హేతుహేతుమద్భా

తిష్టోమనామకయాగవిషయకం స్వర్గకామస్య కార్యమితివాక్యార్థ
స్సంపద్యతే- వైదికలిఙ్గో యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదితినిత్య
వాక్యేప్యపూర్వమేవవాచ్యం కల్ప్యతే ఆరోగ్యకామోభేషజపానంకు
ర్యాదిత్యాదావలౌకికలిఙ్గః క్రియాకార్యైలక్షణేతి చెన్న-యాగస్యాప్య
యోగ్యతానిశ్చయాభావేనసాధనతయా ప్రతీత్యనంతరంతన్నిర్వాహా
ర్థమవాంతరవ్యాపారతయాఽపూర్వకల్పనాత్కీర్తనాదినానాశశ్రుతే
ర్నయాగధ్వంసో వ్యాపారః లోకవ్యుత్పత్తిబలాత్క్రియాయామేవకృ

పః-ఏవంచ కార్యత్వావచ్ఛిన్నే యత్రకుత్రచిచ్ఛక్తిగ్రహాత్ యోగ్య
తాబలాచ్చాపూర్వరూపకార్యస్య శాబ్దబోధేభానం - నహియాగవిష
యక మన్యత్కార్యంసంభవతీతి - నను నిత్యేఫలాభావాత్కథంతత్రా
పూర్వబోధకతేత్యతఆహ * యావజ్జీవమితి * అపూర్వమేవేతి* కా
ర్యత్వేనేత్యాదిః, పండాపూర్వమిత్యర్థః లౌకికస్థలేఽపూర్వభానాసం
భవాదాహ * ఆరోగ్యేతి * క్రియాకార్యఇతి* ధాత్వర్థనిష్ఠకార్యత్వ
ఇత్యర్థః,లౌకికాలౌకికసాధారణ్యేన కార్యత్వావావేవ లిఙ్గాదేశ్శక్తి
రంగీకార్యేత్యాశయేనసమాధత్తే * యాగస్యేతి * అయోగ్యత్వాద్యా
గస్యసాధనత్వేనభానంనసంభవతీత్యుక్తదోషంనిరాచష్టే * అయో
గ్యేతి * అయోగ్యతాసంశయసత్త్వేపి తస్యావిఘటకత్వాద్బోధోభవ
త్యేవేతిభావః- వాక్యాదిష్టసాధనత్వేనయాగేఽవగతేతస్యాశుతరవినా
శినో వ్యాపారంవినా ఫలజనకత్వాసంభవాత్తన్నిర్వాహాయాపూర్వం
కల్ప్యతఇత్యాహ * తన్నిర్వాహార్థమితి * నను యాగధ్వంసస్యైవ
వ్యాపారత్వమస్తు కిమపూర్వకల్పనేనేత్యతఆహ * కీర్తనాదినేతి *
ఆదినా “కర్మనాశాజలస్పర్శాత్కరతోయాఽతిలంఘనాత్ । గండకీ
బాహుతరణాద్ధర్మః క్షరతికీర్తనా” దిత్యత్రోక్తకర్మనాశాజలస్పర్శా
దిపరిగ్రహః- ధ్వంసస్య వ్యాపారత్వే స్వర్గధారాపత్తిరిత్యపిదూష
ణాంతరంవిభావనీయమ్*లోకవ్యుత్పత్తీతి * లోకవ్యవహారేత్యర్థః,

తిసాధ్యేష్టసాధనత్వం లిఙాబోధ్యతఇతిలిఙ్త్వరూపేణ విధ్యర్థత్వా
మాఖ్యాతత్వేన ప్రయత్నార్థకత్వంపచతి పాకంకరోతీతివివరణదర్శ
నాత్కింకరోతీతిప్రశ్నేపచతీత్యుత్తరాచ్చాఖ్యాతస్యప్రయత్నార్థక
త్వాత్- రథోగచ్ఛతీత్యాదా వనుకూలవ్యాపారేలక్షణా - దేవదత్తః
పచతి దేవదత్తేనపచ్యతే తండులఇత్యాదౌ కర్తృకర్మణోర్నాఖ్యా
నచ యోయత్రప్రవర్తతే సకృతిసాధ్యత్వేనేష్టసాధనత్వేనచ తజ్జ్ఞాన
వానిత్యేవంరూపః- కేచిత్తుయదిచ్ఛయా యత్రప్రవృత్తిస్సతత్సాధన
మిత్యేవంరూపో లోకస్యవ్యవహారఇత్యాహుః- నవ్యాస్తుసలోకే
షనేతేత్యాదిలిఙాదినమభివ్యాహారస్థలే క్రియాయామేవ కృతిసాధ్య
త్వవిశిష్టేష్టసాధనత్వబోధఇతి నియమబలాదితి తదర్థ స్తల్లోతిశేషఇతి
వ్యాచఖ్యుః * ఆఖ్యాతత్వేనేతి * తచ్చ సంకేతసంబంధేనాఖ్యాతప
దవత్త్వం లిఙ్త్వాదికమేవ శక్తతావచ్ఛేదకమితితు నవీనాః- యత్నా
ర్థకత్వం కృతిత్వావచ్ఛిన్నవాచకత్వమ్ * కరోతీతి *కృతిత్వావచ్ఛి
న్నే జిజ్ఞాసితసంబంధబోధకం తత్ప్రశ్నవాక్యం ఉత్తరవాక్యస్యకృతి
త్వావచ్ఛిన్నే పాకసంబంధబోధకత్వఏవ తన్నివర్తకత్వంనాన్యథేతి
భావః,నను రథోగచ్ఛతీత్యాదావాఖ్యాతస్యకృతిబోధకత్వాసంభవా
త్తదనురోధేన వ్యాపారఏవశక్తిర్వక్తవ్యేత్యతఆహ * రథోగచ్ఛ
తీత్యాదావితి * వ్యాపారేనుకూలత్వోత్కీర్తనమేతేన సంబంధేన
వ్యాపారే గమనస్యాన్వయలాభాయ - నవ్యాస్తుగచ్ఛతీత్యత్రా
ఖ్యాతస్య జానాతీత్యాదావివాశ్రయత్వే నిరూఢలక్షణా- నచాశ్రయ
తాసంబంధేనైవ ప్రథమాంతార్థే గమనాదేరన్వయేన నిర్వాహే ఆ
శ్రయత్వే నిరూఢలక్షణా కల్పనం నిరర్థకమితివాచ్యమ్,నామార్థ
యోరివ ధాత్వర్థనామార్థయోరభేదాతిరిక్త సంబంధేనాన్వయస్యా
వ్యుత్పన్నత్వాత్తత్ర తథాన్వయాస్వీకారాత్,స్తోకం పచతీత్యాదౌస్తో
కాదేర్ధాత్వర్థేపాకేన్వయాదభేదాతిరిక్తఇతిధ్యేయం- వైయాకరణ
మతంనిరాచష్టే * దేవదత్తఇతి * నాఖ్యాతార్థత్వమితి * ఆఖ్యాత

తార్థకత్వం కింతు తద్గతైకత్వాదీనామేవ-తయోరాక్షేపాదేవలాభః-
ప్రజయతీత్యాదౌ ధాతోరేవప్రకర్షేశక్తిః - ఉపసర్గాణాంద్యో
తకత్వమేవ న తత్ర శక్తిః - పదార్థజ్ఞానస్య పరమప్రయోజనం

స్యకర్త్రాద్యాశక్తిస్వీకారేఽనంతకృత్యాదేశ్శక్యతావచ్ఛేదకత్వమంగీ
కార్యం కృత్యాదౌ శక్తిస్వీకారేతు కృతిత్వాదిజాతేశ్శక్యతావచ్ఛేదక
త్వాల్లాఘవమితిభావః * తద్గతైకత్వాదీనామేవేతి* ఆఖ్యాతార్థత్వ
మితిపూర్వేణాన్వయః ఆదినా కృత్యాదిపరిగ్రహః-నను తర్హి కర్తృ
కర్మణోః కథంలాభ ఇత్యత ఆహ * తయోరితి * ఆక్షేపాదేవేతి *స్వ
మతేతు ప్రథమాంతపదేనైవతల్లాభః దేవదత్తస్తండులం పచతీత్యత్ర
తండులకర్మకపాకానుకూలకృతిమాన్ దేవదత్త ఇత్యన్వయబోధః-దే
వదత్తేన పచ్యతే తండుల ఇత్యత్ర తు దేవదత్తసమవేతకృతిజన్యపాకకర్మీ
భూతస్తండుల ఇతి శాబ్దబోధః-నచ దేవదత్తః పచతీత్యత్ర తృతీయాతండు
లః పచ్యత ఇత్యత్ర ద్వితీయా చ స్యాత్ తత్ర కర్తృకర్మణోరాఖ్యాతేనా
నభిధానాదితి వాచ్యం, అనభిహితే కర్తృత్వే తృతీయాయాస్తాదృశే
కర్మత్వే చ ద్వితీయాయా విధానేనాదోషాదితి ధ్యేయమ్,ఉపసర్గాణాం
వాచకత్వమతంనిరస్యతి * ప్రజయతీత్యాదావితి * ననుధాతునైవ
ప్రకర్షాదేర్బోధే ప్రశబ్దాదేర్వైయర్థ్యమత ఆహ* ఉపసర్గాణా
మితి * ద్యోతకత్వం తాత్పర్యగ్రాహకత్వం - తేనేతరనిపాతానాం
వాచకత్వమితి సూచితమ్, తథాహి, ఏవకారస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదోఽర్థః
శంఖః పాండర ఏవేత్యాదౌ, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చ పార్థ ఏవ ధనుర్ధర
ఇత్యాదావిత్యాదికం బహుతరమూహనీయమ్--ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయే
సకలకామనావిషయముక్తి ప్రయోజనకతాం గ్రంథస్య దర్శయతి * ప
దార్థజ్ఞానస్యేతి * పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్యేత్యర్థః-అన్యేషామవాంతర
ప్రయోజనానామపి సద్భావాదాహ*పరమేతి * శ్రుతేరయమర్థః-
అరేముముక్షుణాఽఽత్మాద్రష్టవ్యః ముముక్షోరాత్మదర్శనమిష్టసాధ

మోక్షస్తథాహి "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిది ధ్యాసితవ్యః" ఇతి శ్రుత్యా శ్రవణాదీనామాత్మసాక్షాత్కారహేతుత్వ బోధనాచ్ఛ్రుత్యా దేహాదవిలక్షణాత్మజ్ఞానే సత్యప్యసంభావనానివృత్తే ర్వాక్యార్థానుసంధానరూపమననసాధ్యత్వాన్మననోపయోగి పదార్థ నిరూపణద్వారా శాస్త్రస్యాపి మోక్షోపయోగస్తదనంతరం శ్రుత్యుప దిష్టయోగవిధినా నిదిధ్యాసనే కృతే తదనంతరం దేహాదివిలక్షణాత్మ సాక్షాత్కారే సతి దేహాదావహమిత్యభిమానరూపమిథ్యాజ్ఞాననాశే దోషాభావాత్ప్రవృత్త్యభావే ధర్మాధర్మయోరభావే జననాభావః పూ ర్వధర్మాధర్మయోరనుభవానురోధేన నాశే చరమదుఃఖధ్వంసలక్షణో మోక్షో జాయతే - జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేర్జ్ఞా నమాత్రసాధ్యత్వాత్ "తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి నాన్యః పంథా

నమితి యావత్ - ఆత్మదర్శనోపాయం దర్శయతి * శ్రోతవ్య ఇత్యాది నా * అర్థక్రమేణ శబ్దక్రమస్త్యక్తో భవతి అగ్నిహోత్రం జుహోతి య వాగూం పచతీత్యాదివత్ * అసంభావనానివృత్తేరితి * అప్రామాణ్య జ్ఞాననివృత్తేరిత్యర్థః * వాక్యార్థానుసంధానేతి * యుక్తిభిరనుచింత నం మననమ్ - తచ్చాత్మన ఇతరభిన్నత్వేనానుమానం తచ్చ భేదప్రతి యోగితరజ్ఞానసాధ్యమ్ - తదర్థం సకలపదార్థనిరూపణమితి - మోక్షో పయోగిత్వం విశదయతి * తదనంతరమితి * మననానంతరమిత్యర్థః - శ్రుతస్యార్థస్య నైరంతర్యేణానుసంధానరూపనిదిధ్యాసనే ఉపాయమా హ * యోగవిధినేతి * ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య - ఇం ద్రియేభ్యో మనః ప్రత్యాహృత్య - సాక్షాత్కర్తవ్యే వస్తుని మనః ప్రణిధా నం యోగః - తదనంతరమ్, నిదిధ్యాసనానంతరమ్ - మిథ్యాజ్ఞాననా శే - వాసనాసహితమిథ్యాజ్ఞాననాశే - దోషః - రాగాదిః * జ్ఞానమి తి * ఏవకారేణ కర్మణో వ్యవచ్ఛేదః * మిథ్యాజ్ఞానేతి * శుక్త్యాదౌ రజతభ్రమో విశేషజ్ఞానేనైవ యథా నివర్తతే తథా ప్రకృతేపీతి భావః,

విద్యతేయనాయ" ఇతిశ్రుత్యాసాధనాంతరనిషేధాచ్చ- నను "తత్ప్రా
ప్తిహేతుర్విజ్ఞానం కర్మచోక్తంమహామునే" ఇతికర్మణోమోక్షసా
ధనత్వస్మరణాత్ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయఇతిచేన్న "నిత్యనైమిత్తి
కైరేవకుర్వాణోదురితక్షయమ్ । జ్ఞానంచవిమలీకుర్వన్నభ్యాసేనచపా
చయేత్ ॥ అభ్యాసాత్పక్వవిజ్ఞానః కైవల్యంలభతేనరః" ఇత్యాది
నాకర్మణోజ్ఞానసాధకత్వప్రతిపాదనాత్ జ్ఞానద్వారైవకర్మణోమో
క్షసాధనత్వం నసాక్షాత్తస్మాత్పదార్థతత్త్వజ్ఞానస్య మోక్షః పరమ
ప్రయోజనమితి సర్వంరమణీయమ్ ....

ఇత్యన్నంభట్టోపాధ్యాయకృతా తర్కసంగ్రహదీపికా..

సమాప్తా.

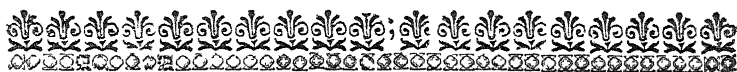
---

* కైవల్యంలభతేనరఇత్యాదినేతి * ఆదినా "క్షీయంతేచాస్యకర్మా
ణితస్మిన్దృష్టేపరావరే" ఇతిశ్రుతేః "జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మ
సాత్కురుతేఽర్జున" ఇత్యాదిస్మృతేశ్చసంగ్రహః * జ్ఞానద్వారైవే
తి * అత్రాయంక్రమః- నిష్కామనయాభగవత్ప్రీత్యర్థంకృతైః కర్మ
భిర్దురితక్షయరూపాచిత్తశుద్ధిర్భవతి తతోవిషయేషు వైరాగ్యం తత
శ్శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః - తతశ్శ్రవణాదిక్రమేణ తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తౌ
పూర్వోక్తమిథ్యాజ్ఞాననాశాదిక్రమేణ మోక్షనిష్పత్తిరితి- అధికమస్మ
దీయచింతామణివ్యాఖ్యాయామనుసంధేయమ్ ....

కౌండిన్యగోత్రసంభూతనీలకంఠాఖ్యపండితః ।
కృతిమార్పయదేతస్యై చంద్రచూడాయమంగళమ్ ॥

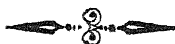
ఇతి నీలకంఠవిరచితదీపికా
ప్రకాశస్సమాప్తః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

పట్టాభిరామకృత తర్కసంగ్రహవాక్యార్థబోధినీప్రారమ్భః

* నిధాయేతి * హృత్పదంమనఃపరం- జన్యత్వంసప్తమ్యర్థః, అ
న్వయశ్చాస్యనిధానే - నిధానం జ్ఞానవిశేషః - విశ్వేశమితి ద్వితీయా
ర్థో విషయత్వమ్-తథాచ విశ్వేశ విషయక మనోజన్యజ్ఞానవిశేషోత్త
రకాలీనాయాకృతిరితి కేచిత్ -తన్న-జ్ఞానమాత్రస్య మనోజన్యత్వేనమ
నోజన్యత్వార్థకస్యహృదిత్యస్యావ్యావర్తకతాపత్తేః-కింతు హృత్ప
దం హృదయరూపశరీరావయవపరంనిధానంధాత్వర్థః, తచ్చావస్థా
నం అవస్థితత్వారోపణమ్- తథాచావస్థితత్వప్రకారకాహార్యజ్ఞానోత్త
రకాలీనాయాకృతిరిత్యన్వయఃబోధః-హృదీత్యత్ర సప్తమ్యర్థోనిరూపి
తత్వం- తస్యావస్థితత్వేన్వయః - విశ్వేశమిత్యత్ర ద్వితీయార్థో విశేష్య
త్వం- తథాచవిశ్వేశవిశేష్యకహృదయనిరూపితవృత్తిత్వప్రకారకాహా
ర్యజ్ఞానోత్తరకాలీనాయాకృతిరిత్యన్వయః*ద్రవ్యత్వాది*సప్త,సప్తవి
ధాః-సప్తప్రకారవంత ఇతియావత్ - ద్రవ్యాదిపదం ద్రవ్యత్వాదిపరం-
తస్యాభేదసంబంధేనప్రకారేన్వయః- నచ సప్తప్రకారవత్త్వంకుత్రేతి
వాచ్యమ్- సప్తపదేసప్తప్రకారాన్యతమవతిలక్షణాస్వీకారాత్ -నను
తథాపి ద్రవ్యత్వాద్యభేదః కస్మిన్ప్రకారే-నచ ద్రవ్యాదిపదే ద్రవ్య
త్వాద్యన్యతమే లక్షణాస్వీకారాన్నానుపపత్తిరితివాచ్యమ్- వినిగమ
నావిరహేణ ద్రవ్యాదిపదానాం లక్షణాకల్పనాపత్త్యా ద్రవ్యత్వా
ద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నస్య సప్తవారం భానాపత్తేరితిచేన్న-సమాస
ఘటకపూర్వపదార్థస్యసమాసాఘటకపదార్థేనాన్వయాసంభవేన
అభావపదస్యైవ ద్రవ్యత్వాద్యన్యతమత్వావచ్ఛిన్నే లక్షణాస్వీకారా

త్ - ఇత్థంచ సత్తపదలక్ష్యార్థేనాన్యతమ గర్భితాప్రయోజనాభావా
త్ - నచ సత్తప్రకారవత్త్వం కుత్రేతి వాచ్యమ్ - సత్తాత్వపర్యాప్త్యధి
కరణప్రకారవత్త్వస్యావివక్షితత్వాత్సత్తాత్వాశ్రయ ప్రకారస్యైవవివక్షి
తత్వాత్సత్త్వంచ ప్రాతీతికస్వరూపసంబంధవిశేషాపేక్షా బుద్ధివిశేషవి
షయత్వంవా అన్యత్సర్వం సాధ్యవిధేయత్ర వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తవ్య
మితి సుందరః పంథాః - అన్యేతు - అభావపదం ద్రవ్యాద్యన్యతమప
రం తస్యాభేదేన పదార్థేన్వయః ద్రవ్యాద్యన్యతమత్వంచ ద్రవ్యా
ద్యవృత్తిపదార్థశూన్యత్వం నాతో ప్రసిద్ధిః సత్తాత్వంచ పదార్థత్వ
వ్యాపకద్రవ్యాద్యన్యతమత్వకత్వం అతఏవ తదుద్దేశ్యవిధేయభావమ
హిమ్నైవలభ్యమితి సత్తపదం వ్యర్థమిత్యామనంతి గ్రంథకృతః - పరం
తూద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా వ్యాపకత్వభానస్యౌత్సర్గికతయాన
పౌనరుక్త్యమ్-స్పష్టార్థత్వమేవతస్యేతిచబహవః- తథాచద్రవ్యాద్య
న్యతమాభిన్నాః పదార్థాః-యథోక్తసత్తత్వవంతఇత్యన్వయబోధ
ఇత్యాహుః-అపరేతుఅభావపదంద్రవ్యత్వాద్యన్యతమవత్పరం, అన్యత
మత్వావచ్ఛిన్నేసత్తపదార్థస్యాభేదసంబంధేనాన్వయో వ్యుత్పత్తివైచి
త్ర్యాత్తథాచపదార్థాస్సత్తాత్వాశ్రయయథోక్తాన్యతమవన్త ఇత్యన్వయః
పదార్థేషుసత్త్వస్యాన్వయోనసంభవతి-కోటికోటిపదార్థానాం
సత్త్వాత్ - నచపర్యాప్తిసంబంధేన సత్తత్వవిశిష్టం యదన్యతమంతద్వ
త్త్వంపత్రాపిపదార్థేనసంభవతీతి సత్తాత్వాశ్రయస్యైవ సత్తపదార్థ
తాయావాచ్యతయాతస్యపదార్థేన్వయస్సంభవతీతివాచ్యం,సత్తాత్వా
శ్రయస్య పదార్థేన్వయే ఉద్దేశ్యాసిద్ధేరవ్యావర్తకత్వాత్ -నచాన్య
తమేసత్తాత్వాశ్రయస్యాన్వయేపి తద్దోషతాదవస్థ్య మితివాచ్యమ్-అ
న్యతమత్వావచ్ఛిన్నే సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యైవాన్వయాత్ -
నచ సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణత్వవిశిష్టాన్యతమాధికరణత్వం నకుత్రా
పీత్యుక్తమితివాచ్యమ్ - సత్తాత్వపర్యాప్త్యధికరణస్యాన్యతమే విశేష

ణత్వేనాన్వయాస్వీకారాత్ కింతూపలక్షణతయా- తథాచవస్తుగత్యా
సత్తత్వపర్యాప్త్యధికరణం యదన్యతమం తద్వంతఇత్యర్థః- విశేష
ణపుచ్ఛలగ్నస్యాప్యుపలక్షణత్వ స్వీకారాత్కింతూపలక్షణ పుచ్ఛల
గ్నస్య విశేషణత్వంనస్వీక్రియతఇత్యాహుః * తత్రేతి * యథోక్తవా
క్యప్రతిపాద్యానీత్యర్థః- తత్పదస్య యథోక్తవాక్యపరత్వాత్ప్రత్య
యస్య ప్రతిపాద్యపరత్వాదితికేచిత్ - తదసత్ తత్పదస్య పూర్వోప
స్థితార్థపరామర్శకత్వేనానుపస్థితయథోక్తవాక్య పరామర్శకత్వాయో
గాత్ - నచ తాదృశవాక్యస్య శ్రోత్రోపస్థితత్వాత్తత్పరామర్శకత్వం
సంభవతీతివాచ్యమ్- తర్హి రూపంజాతిమత్ - తచ్చాకాశాశ్రయమి
తివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేః-తత్పదేన శ్రోత్రోపస్థితస్య రూపం
జాతిమదితివాక్యస్య పరామర్శసంభవాత్తస్మాత్పదజన్య పదార్థోపస్థితి
రేవ పూర్వమపేక్షితేతి- కింతు ద్రవ్యాదిసముదాయఘటకానీత్యర్థః-
నచ ద్రవ్యాదిసముదాయఘటకత్వేనాపి పదాత్పూర్వమనుపస్థితత్వా
త్కథమేతద్వాసంభవతీతివాచ్యమ్- తత్పదేనద్రవ్యాదీనామేవ పరా
మర్శాత్సప్తమ్యర్థస్సముదాయఘటకత్వంతదేవప్రత్యగ్రః- అతఏవతత్ర
ద్రవ్యాదీనాం మధ్యఇతి గ్రంథకృతాం వివరణంసంగచ్ఛతే- తత్ర స
ముదాయఘటకత్వం మధ్యశబ్దార్థః-ద్రవ్యాదీనామిత్యత్ర షష్ఠ్యర్థో
నిరూపితత్వం సముదాయేన్వేతి-ఆశ్రయత్వంప్రత్యయార్థః*నవైవేతి*
పృథివీత్వాద్యన్యతమాభిన్నా నవత్వాశ్రయప్రకారవంతీత్యస్త్రదుక్తపక్షే
నవత్వ సంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణత్వోపలక్షిత పృథివీత్వాద్యన్యతమ
వంతీతిచరమపక్షేచ - ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమలభ్యవ్యాప్యవ్యాపక
భావస్ఫుటీకరణాయ ఏవకారః - ద్వితీయపక్షేతుతద్వ్యవచ్ఛేద్యమ్-నవ
పదస్యైవ ద్రవ్యత్వవ్యాపక పృథివ్యాద్యన్యతమత్వవదర్థకత్వాదిత్యవధే
యమ్ * ఏకఏవేతి * ఏకత్వం స్వరూపసంబంధవిశేషః - నను సమ
వాయత్వవ్యాప్యయత్కించిద్ధర్మావిరుద్ధధర్మావ్యాపకసమవాయత్వక

త్వంఏవకారవైయర్థ్యాపత్తేః - తుశబ్దఃపూర్వస్మాద్వైషమ్యంద్యోతయ
తి॥*తత్రగంధవతీతి*-పృథివ్యాది సముదాయఘటకీభూతాపృథివీగంధ
వతీత్యన్వయః * సేతి * పృథివీత్యర్థః * ద్వివిధేతి * ద్వే విధయ
స్యాస్సాద్వివిధా-విధీయతేవ్యావర్త్యతేఇతరంభేదప్రకారకానుమితివిశే
ష్యక్రియతే అదోనయేతి విధావ్యావర్తకధర్మః-విభాజకోపాధిరితి
యావత్- తథాచ విభాజకధర్మద్వయవతీత్యర్థః-బహువ్రీహావుత్తరప
దలక్షణయా విధాశబ్దస్యవిభాజకధర్మద్వయవిశిష్టపరత్వాత్-ధర్మద్వ
యమాహ * నిత్యానిత్యాచేతి * భావప్రధాననిర్దేశః - భావ
ప్రధాననిర్దేశఇత్యుక్తేకోర్థఇతిచేత్- శ్రూయమాణావధానేన- భా
వ్యతేఽవచ్ఛిద్యతేవిశేష్యతాఽనేనేతిభావః - స్వారసికతత్పదజన్యశా
బ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకధర్మఇత్యర్థః-సః ప్రధానం స్వజన్యశా
బ్దబోధవిశేష్యభూతోయస్యసః భావప్రధానః-నిర్దిశ్యతే బోధ్యతే
అనేనేతినిర్దేశఃపదం-ప్రకృతేనిత్యపదమనిత్యపదంచ- తద్భావప్రధా
నం- స్వారసికతత్పదజన్యశాబ్దబోధవిశేష్యతావచ్ఛేదకీభూతనిత్యత్వా
నిత్యత్వరూపధర్మవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకం-ఏవంచనిత్యపదస్యనిత్య
త్వం అనిత్యపదస్యానిత్యత్వం లక్షణయాఽర్థఇతిఫలితమ్ - ఇతిపదా
ర్థశ్చాభేదః-విభాజకధర్మద్వయేన్వేతి - అథవాఇతిపదం తాదృశల
క్షణాతాత్పర్యగ్రాహకం - అభేదసంబంధేననిత్యత్వాదేర్విభాజకధర్మే
న్వయః - తథాచ నిత్యత్వానిత్యత్వాభిన్నవిభాజకధర్మద్వయవతీ పృథి
వీత్యన్వయబోధః-నను యాదృశార్థస్య లక్షణయా యత్కించిత్ప
దాద్బోధః-తాదృశార్థస్యశక్త్యాదపిపదాద్బోధోఽనుభవసిద్ధః- గం
గాయాంఘోషఇత్యత్ర గంగాపదబోధ్యస్య తీరేఘోషఇతిశక్త్యా తీర
పదాదపిబోధస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ - తథాచ పృథివీద్వివిధా-నిత్యత్వ
మనిత్యత్వం చేత్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః శక్త్యైవేదానీం నిత్యత్వాని
త్యత్వయోర్బోధసంభవాత్- నచ తదానీం నిత్యత్వాదేరేవ బోధో

లక్షణయా వక్తవ్య ఇతి వాచ్యమ్- తథాఽబోధనియామకస్యానిరూపణా
దితి చేత్- అత్ర కేచిత్-విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజకధర్మనిష్ఠవిశే
ష్యతానిరూపితాభేద సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాసంబంధేన శాబ్ద
బోధం ప్రతి విధాపదసమభివ్యాహృతేతి పదసమభివ్యాహృత య
త్కించిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞానజన్యోపస్థితేర్విశేష్యతాసంబంధేన ప్రతి
బంధకత్వం స్వీకృత్య ప్రకృతానుపపత్తిం వారయంతి - తత్ర నిత్యత్వమ
నిత్యత్వమితి ద్వేవిధే పృథివ్యావిత్యత్ర వ్యభిచారవారణాయ ప్రతిబ
ధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధే విధాపదార్థతామపహాయ విధాపదార్థతా
వచ్ఛేదకత్వం నివిష్టం ఇత్యాదిపదప్రయోజనం స్వయమూహ్యమ్- కే
చిత్తు విధాపదార్థతావచ్ఛేదకధర్మనిష్ఠ విశేష్యతా నిరూపితాభేదసంబం
ధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాసంబంధేన శాబ్దబోధం ప్రతి విధాపదసమభి
వ్యాహృతేతి పదసమభివ్యాహృత యత్కించిత్పదనిరూపిత శక్త్యవ
చ్ఛేదకధర్మనిష్ఠలక్షణాజ్ఞానస్య హేతుతాం కల్పయిత్వోక్తానుపపత్తిం
పరిహరంతి- నన్వత్ర నిత్యపదస్యానిత్యపదస్య చ స్త్రీలింగత్వాభావతః-న
చ పృథివీపదస్య స్త్రీలింగత్వాత్తస్యాపి స్త్రీలింగత్వమితి వాచ్యం, పృ
ష్ఠతాడనేన దంతభంగాపత్తేః - యత్పదార్థస్య యత్పదార్థేఽభేద
సంబంధేనాన్వయః - తస్యైవ ఖలు విశేష్యనిష్ఠత్వేన విశేష్యవాచక
పదసమానలింగకత్వమితి నియమః-ప్రకృతే నిత్యపదార్థస్యానిత్యపదా
ర్థస్య చాభేదసంబంధేన పృథివ్యామన్వయాసంభవేన స్త్రీలింగత్వాను
పపత్తేర్దుర్వారత్వాత్ - నచ తర్హి కింలింగమాపాద్యత ఇతి వాచ్యం
సామాన్యేన నపుంసకమితి నపుంసకత్వస్యైవాపాదనీయత్వాత్ - ఏవ
మాపాద్ద్వివిధాః నిత్యా అనిత్యాశ్చేత్యత్ర నిత్యాది పదోత్తరబహు
వచనానుపపత్తిః - తదర్థయోర్నిత్యత్వానిత్యత్వయో ర్బహుత్వాభా
వాత్ - తర్హి కిమాపాద్యత ఇతి చేత్- ప్రాథమికత్వాదేకవచనమేవే
తి గృహాణ తస్మాదయం శాబ్దబోధోఽనుపపన్న ఇతి చేత్ - అత్ర కే

చిత్- విశేష్యనిష్ఠపదార్థతావచ్ఛేదకనిష్ఠతన్నిరూపిత లక్షణోజ్ఞానప్రయోజ్య ప్రకారతానిరూపితాభేదనిష్ఠవిషయతానిరూపిత విధాపదార్థతావచ్ఛేదకవిభాజకధర్మనిష్ఠప్రకారతానిరూపితాశ్రయనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన శాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతితాదృశవిశేష్యవాచకపదసమానలింగవచనకపద సమభివ్యాహృతేతి పద సమభివ్యాహృతసంఖ్యావాచకపద సమభివ్యాహృతవిధాపదసమభివ్యాహృతయేతిరూచిత్పదనిరూపితశక్తిజ్ఞానజన్యోపస్థితేర్విశేష్యతాసంబంధేన కారణతాయాఉభయానురోధాత్కల్పనీయతయానోక్తానుపపత్తిరిత్యాహుః,అథాత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వాత్మకవిభాజకధర్మద్వయస్య క్వాపి పృథివ్యామసత్త్వాదయోగ్యత్వంస్యాదస్యవాక్యస్య - నచ పృధివీత్వావచ్ఛిన్నే ద్వయమపిశంక్యం - నహి పృథివీత్వావచ్ఛిన్నంనామపరమాణుద్వ్యణుకాదేర్వాతిరిక్తం కించిన్నిత్యత్వానిత్యత్వోభయవదిదమితి నిరూపయితుంశక్యతే యేనైవముపపాద్యతఇతిచేన్న -అనాయత్త్వాద్విపదసమభివ్యాహృతవిధాపదస్య విభాజకధర్మద్వయాన్యతరవల్లాక్షణికత్వస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్ - నచైవంసతి పరమాణుర్ద్వివిధోనిత్యోనిత్యశ్చేతిఘటోద్వివిధో నిత్యోనిత్యశ్చేతీత్యాదివాక్యానాంప్రామాణ్యాపత్తిః- తత్రాప్యన్యతరస్యవిద్యమానత్వాత్ - నచ పరమాణావనిత్యత్వస్య ఘటేనిత్యత్వస్య చాభావాన్నతథా ప్రయోగఇతివాచ్యమ్, మమదారిద్ర్యసహిష్ణుతయా రాజ్యేనభవితవ్యమ్, ఉచ్యతే - పృథివీద్వివిధేతి వాక్యాత్తాదృశధర్మద్వయాన్యతరవత్త్వే పృథివీత్వాదివ్యాప్యత్వంభాసతే- తేననిత్యత్వానిత్యత్వాన్యతరవత్త్వేపరమాణుత్వాదివ్యాప్యత్వాభావాన్న తథాప్రయోగః-అక్షిణీనిమీల్య భాసతఇత్యుక్తే కథంసంగచ్ఛతే-నచ విధాపదస్య పృథివీత్వాదివ్యాప్య తాదృశాన్యతరవల్లాక్షణికత్వస్వీకారాత్ పృథివీవిశేషణతాపన్నస్య పృథివీత్వస్య వ్యాప్యతాసంబంధేన తాదృశాన్యతరాంశేప్యత్వ

త్రివైదిత్వాద్యన్వయ స్వీకారాద్విభాగాన్నానుపపత్తిరితి వాచ్యం, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకతాయా ఏవ విధేయాంశే భానస్య సిద్ధాంతితత్వేన తద్వ్యాప్యతాభానే ప్రమాణాభావాత్ - ఉచ్యతే నిత్యానిత్యా చేతి ద్వివిధా పృథివీతి తాదృశాన్యతరవత్త్వస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వస్వీకారేణ తద్వ్యాపకతాయాః పృథివీత్వరూపవిధేయే భానసంభవాదనుపపత్త్యభావాత్ - స్యాదేతత్ - తాదృశాన్యతరవ్యాపకత్వం పృథివీత్వస్య నసంభవతి నిత్యత్వానిత్యత్వయోః పృథివీత్వాదిశూన్యజలాదిసాధారణ్యేన వ్యాప్యత్వాసంభవాత్ - నైష దోషః నిత్యపదస్య నిత్యపృథివీత్వే అనిత్యపదస్యానిత్యపృథివీత్వే లక్షణాస్వీకారేణానుపపత్త్యభావాత్ - అథమిద్యేవ ముద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్య స్వీకారః - తదా ద్రవ్యంద్వివిధంపృథివీజలంచేతి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిరితి చేన్న - విభాగవాక్యస్థలే పరస్పరోద్దేశ్య విధేయభావస్స్వీక్రియతే - తేనపరస్పరవ్యాప్యవ్యాపకభావో బోధ్యతే - తేనద్రవ్యత్వస్య పృథివీత్వజలత్వాన్యతరవ్యాప్యత్వాభావాన్నతథాప్రయోగః - అత్రోద్దేశ్యతాభేదే విధేయతాభేదేచవాక్యభేదనియమాత్పృథివీద్వివిధేత్యాదౌ వాక్యభేదాపత్తిః సచనానుభావిక ఇతిచేన్న - ఇతరవిషయత్వానవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాద్వయంతథావిధవిధేయతాద్వయంవాయత్రతత్రైవవాక్యభేదః - ప్రకృతేపృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపితవిధేయత్వావచ్ఛిన్నాయా అన్యతరవన్నిష్ఠోద్దేశ్యతా తన్నిరూపితవిధేయత్వావచ్ఛిన్నైవ పృథివీత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతేతినదోషః - అత్రైవమపి నిత్యత్వస్యానిత్యత్వస్యచాభేదసంబంధేన విభాజకధర్మేఽన్వయోనసంభవతి - నిత్యత్వాభిన్నస్యానిత్యత్వాభిన్నస్యచైకస్య విభాజకధర్మస్యాప్రసిద్ధేరితి చేన్న - విధాచ విధా చేతి ద్వంద్వే - సరూపైకశేషే - బహువ్రీహౌచ - ద్వివిధశబ్దో జాతః - ద్వంద్వఘటకీభూతవిధాశబ్దద్వయేన విభాజకధర్మస్య వారద్వయం బోధస్స్వతస్సిద్ధః - తదనంతరమేకవిధాశబ్దో లుప్యతే - అన్యశ్శిష్యతే శి

ష్యమాణం ఉచ్యమానార్థబోధకమితిన్యాయేన నాత్రత్యవిధాశబ్దేనాపి
వారద్వయంవిభాజకధర్మస్యానాయత్యాభానంస్వీక్రియతే నిత్యత్వవిశే
ష్యతయా సకృదనిత్యత్వవిశేష్యతయాచసకృత్ - తథాచనిత్యత్వాభిన్న
విభాజకధర్మానిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మాన్యతరవతీత్యర్థే నాను
పపత్తిః-అథ కించిదిహాకల్ప్యతే కిం నిత్యానిత్యాచేత్యత్రచకారః కింశబ్దో
వాలతిరిచేత్-అత్రవదంతి-చకారో విభజ్యమానయోః పరస్పరం భేదమా
హేతి-నిత్యత్వేనవిభజ్యమానాయాః నిత్యపృథివ్యాః అనిత్యత్వేనవిభజ్య
మానాయా అనిత్యపృథివ్యాః పరస్పరంభేదబోధకశ్చకారఇత్యర్థః-
అయమాశయః, విభాగవాక్యస్యత్రయంఫలమ్ - విశేషధర్మానవచ్ఛి
న్నసామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదస్సామాన్యధర్మానవచ్ఛిన్నవిశేష
ధర్మావచ్ఛిన్నవ్యవచ్ఛేదః విశేషధర్మాణాంపరస్పరంసామానాధికరణ్యవ్య
వచ్ఛేదశ్చేతి-అత్రాద్యద్వయం-సమవ్యాప్యవ్యాపకభావలాభార్థం-తృ
తీయంతు చకారాద్బోధనీయమ్-యత్రసమభివ్యాహృతపదార్థతా
వచ్ఛేదకయోస్సామానాధికరణ్యంనాస్తి- తత్రైవప్రాయశశ్చ కారప్ర
యోగాదితి-తత్ర కృతేచకారస్యనభేదోర్థః - అనన్వయాపత్తేః - కింతు
సామానాధికరణ్యాభావఏవ - తత్రనిత్యత్వానిత్యత్వయోః పరస్పరంవి
శేష్యతయాన్వయః తథాచనిత్యత్వాసమానాధికరణమనిత్యత్వమ్ - అ
నిత్యత్వాసమానాధికరణం నిత్యత్వంచలభ్యత ఇతి నానుపపత్తిరితి కేచి
దాహుః-తన్న- చాదీనామవాచకత్వాత్ - కింతునిత్యపదమనిత్యత్వ
విరుద్ధనిత్యత్వలాక్షణికమ్ - అనిత్యపదం నిత్యత్వవిరుద్ధానిత్యత్వ
లాక్షణికం చకారస్తాత్పర్యగ్రాహకః - అతఏవ చకారంవినాక్తౌత్రైవ
యత్ర నిత్యానిత్యే ఇత్యత్రతాత్పర్యంప్రయుజ్యతే తత్రాపి యానవ్యైదప్ర
యోజనని రాసహః పరంతు చకారసమవధానేనతి తాదృశలక్షణా తా
త్పర్యగ్రహాత్ స్పష్టతయాబోధో భవతీత్యేతావన్మాత్రమేవచకారప్రయో
జనమ్ - యత్రచ నిత్యాచానిత్యాచేత్యుభయత్రాపి చకారప్రయోగః

తత్ర నిత్యపదే లక్షణా తాత్పర్యగ్రాహకః ప్రథమచకారః అనిత్యపదే
లక్షణా తాత్పర్యగ్రాహకః ద్వితీయచకారఇతివక్తవ్యమ్ - తథాచ స్వ
వ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకానిత్యత్వ విరుద్ధనిత్యత్వాభిన్న విభాజకధర్మ
నిత్యత్వవిరుద్ధానిత్యత్వాభిన్నవిభాజక ధర్మాన్యతరవతీ పృథివీత్యన్వ
యబోధః పర్యవసన్నః - యథోక్తవిరోధభానాస్వీకారే పృథివీత్రివి
ధా- నిత్యాఽనిత్యాఘటశ్చేత్యాదివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తేరితిదిక్
* నిత్యేతి * పృథివీత్యనుషజ్యతే- నిత్యపదంనిత్యపృథివీపరం-పరమా
ణురూపా పృథివీ నిత్యేత్యన్వయః - అతోనానుపపత్తిః . ఏవమగ్రేపి
* పునరితి * పృథివీత్యనుషజ్యతే - నతుకార్యరూపేతి - పునః పదా
స్వారస్యాత్- అన్యథాసాచేత్యేవవదేత్- నచ "విషయోద్వ్యణుకా
దిశ్చ" త్యత్రద్వ్యణుకాదేరేవవిషయత్వాభిధానాత్ కార్యరూపే
త్యనువర్తనమావశ్యకమితివాచ్యమ్, నిత్యస్యవిషయత్వమేవేత్యేతద్గ్ర
న్థకారస్యాభిప్రాయాత్ - అతఏవశరీరేంద్రియభిన్నమాత్రస్య విషయ
త్వముపపాదితందీపికాయామ్-పునరిత్యస్య పూర్వోక్తవిభాజకధర్మ
భేదోర్థః, తస్య త్రివిధేత్యత్ర విభాజకధర్మేఽన్వయః - తథాచ పూ
ర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజకధర్మత్రయాన్యతమవతీ పృథివీత్యన్వ
యబోధః । కేతఇత్యతఆహ * శరీరేతి * భేదఃపరస్పరభిన్నార్థకశ
బ్దసముదాయః తాదృశశబ్దస్వరూపమాహ * శరీరేంద్రియవిషయేతి*
అస్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదత్రయమర్థః - తస్యచాభేదసంబంధేన
భేదపదార్థేఽన్వయః - తాదృశాభేదద్యోతనాయైవ శరీరేంద్రియవిష
యాఇతి భేదఇతివిగ్రహే ఇతిశబ్దః అథవాత్ర పరస్పరభిన్నార్థకశబ్ద
సముదాయోనామ ఇంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థ
కశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నవిషయపదార్థభిన్నార్థకేంద్రియపదశ
రీరపదార్థభిన్నేంద్రియపదార్థభిన్నార్థక విషయపదైతత్త్రయసము
దాయః-తథాచ శరీరేంద్రియవిషయపదం తాత్పర్యగ్రాహకం జ్ఞాన్త

జ్ఞాప్యత్వంపంచమ్యర్థః-తచ్చజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయత్వమ్- విభాజకధర్మేణేతి-తథాచ పరస్పరభిన్నార్థకతాదృశపదత్రయజన్య శాబ్దబోధవిషయవిభాజకధర్మత్రయాన్వతమవత్త్వంవిధేయమ్- తత్రపృథివీత్వాదివ్యాపకతాబోధస్తు పూర్వవత్- పృథివీచతుర్విధా శరీరేంద్రియవిషయఘటభేదాదితివాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తివారణాయపరస్పరభిన్నార్థకత్వం పదవిశేషణమ్ - నన్వేవమపిశరీరేంద్రియయోరపి విషయత్వేన పరస్పరభిన్నార్థకత్వంనసంభవతీతిచెన్న- అత్రత్య విషయపదేనశరీరేంద్రియభిన్నవిషయస్యైవబోధనాత్- అతఏవ శరీరేంద్రియభిన్నో విషయఇతిదీపికాయాంస్థితమ్ - తయోరపి విషయపదవాచ్యత్వమితివదతాం కాగతిరితిచేత్ - అధోగతిరేవ-యథాకథంచిత్సమర్థనే పృథివీచతుర్విధాశరీరేంద్రియవిషయఘటభేదాదితివాక్యేన కిమపరాద్ధం - తదేవ విశ్వనాథపంచాననేనాపి సూచితం శరీరేంద్రియయోర్విషయత్వేపి శిష్యబుద్ధివైశద్యాయభేదేనోత్కీర్తన మితివదతా-తథాహి - శరీరేంద్రియయోః ప్రాగుక్తోపభోగ సాధనత్వరూపలక్షణాక్రాంతత్వేపి - శరీరేంద్రియభిన్నవిషయత్వేన రూపేణ తస్య విభాగః కిమర్థంకృతఇత్యాశంకాయామేవతాదృశగ్రంథావతరణేనోపభోగసాధనత్వరూపవిషయలక్షణంశరీరేంద్రియసాధారణమేవపరంతు "సాచత్రిధాభవెద్దేహమింద్రియంవిషయస్తథే" త్యత్రవిషయపదంశరీరేంద్రియభిన్నవిషయపరమిత్యర్థఉపలభ్యతఇతి- తథాచస్వవ్యాపకపృథివీత్వవ్యాపకేంద్రియపదార్థభిన్నవిషయపదార్థ భిన్నార్థకశరీరపదశరీరపదార్థభిన్నవిషయపదార్థ భిన్నేంద్రియార్థకేంద్రియపదశరీరపదార్థభిన్నేంద్రియపదార్థ భిన్నార్థకవిషయపదసముదాయజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధవిషయపూర్వోక్తవిభాజకధర్మభిన్నవిభాజకధర్మత్రయాన్వతమవతీతిపరమార్థఃపరంత్వత్రత్యశరీరాదిపదజన్యశాబ్దబోధవిషయతావచ్ఛేదకంపార్థివశరీరత్వంపార్థివేంద్రియత్వమ్-పార్థివవిషయత్వంచేత్యాశయఇతి సర్వంసమంజసమ్-అత్రబహువాబహ్వా

ధావర్తయంతి, తథాహి, శరీరేంద్రియవిషయాణాం భేదః భిద్యతే వ్యావర్త్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వ్యావర్తకః శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకేతరభేదప్రకారకానుమితిజనక ఇతి యావత్ - నచ శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకానుమితిజనకత్వం శరీరత్వస్యేంద్రియత్వస్య విషయత్వస్య వా న సంభవతీతి వాచ్యమ్ - శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకసమూహాలంబనాత్మకానుమితిజనకత్వస్య త్రయేఽపి సంభవాత్ - నచైవం భేదశబ్దోత్తరం బహువచనాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాద్వ్యావర్తకత్వేన వ్యావర్తకస్య బోధనే బహుత్వస్యావివక్షితత్వాత్ - అభేదః పంచమ్యర్థః విభాజకధర్మేష్వితి - శరీరేంద్రియవిషయవిశేష్యకేతర భేదప్రకారకానుమితిజనకత్వం నామ - ఇంద్రియవిషయభిన్నత్వనిష్ఠ ప్రకారతానిరూపితశరీరనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరవిషయభిన్నత్వ నిష్ఠప్రకారతానిరూపితేంద్రియనిష్ఠవిశేష్యతాశాలి - శరీరేంద్రియ భిన్నత్వనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిషయనిష్ఠవిశేష్యతాశాల్యనుమితిజనకత్వమ్ - అయమర్థో స్మాద్వాక్యాత్కథముపపాదనీయ ఇతి చేత్ - భేదపదస్య తాదృశార్థేలక్షణయా, శరీరేత్యాదికం తాత్పర్యగ్రాహకమితి, అథవా భేదపదస్య ప్రాతిస్వికరూపేణ త్రివిధప్రకారతాశాలిజ్ఞానమర్థః - శరీరేంద్రియవిషయేషు భేద ఇతి వ్యుత్పత్త్యా - శరీరపదార్థనిష్ఠవిషయతానిరూపితస్య భేదసంబంధేనైకప్రకారతాయామన్వయః - అన్యత్సర్వం పూర్వవదితి - అస్మదుక్తవాక్యార్థేఽప్యేషా రీతిస్సంభవతీతి బోధ్యమ్ - శరీరపదం శరీరత్వపరమ్ - ఇంద్రియపదం ఇంద్రియత్వపరమ్ విషయపదం విషయత్వపరమ్ - భేదస్సముదాయః - అభేదః పంచమ్యర్థః - యద్వా ఘటకత్వం పంచమ్యర్థః - శేషం పూర్వవదిత్యప్యాహుః - అపరేతు శరీరేంద్రియవిషయాణాం యో భేదః పరస్పరవృత్తిభేదప్రతియోగిత్వం తజ్జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థ ఇత్యాహుః, అత్రోక్తపక్షేషు బహు విచారణీయమస్తి - తత్తు ముక్తావళీవాక్యార్థనిర్ణయే విచారయిష్యతే -

శరీరమితి ఏతత్పదమావర్తతే ఽనువర్తతే చ పృథివీతి- అవచ్ఛేదకత్వం
షష్ఠ్యర్థః అస్తదాద్యవచ్ఛేదకం శరీరం పృథివీశరీరమిత్యన్వయః - ఇంద్రి
యం పార్థివేంద్రియం విషయః పార్థివవిషయః *మృత్పాషాణేతి* మృచ్చ
పాషాణశ్చ మృత్పాషాణౌ - తావాదీ యస్య యన్నిరూపితాదిత్వాశ్రయా
మృత్పాషాణౌ - మృత్పాషాణనిష్ఠాదిత్వనిరూపకో య ఇతి యావత్ - త
థా చాత్రాదిపదస్య మృత్పాషాణనిష్ఠాదిత్వనిరూపకే లక్షణేతి ఫలితం-
నను కిన్నామాదిత్వం - న తావత్ప్రథమోత్పన్నత్వం అసంభవాత్ - నా
పి ప్రథమవేద్యత్వం - తస్య దుర్వచత్వాత్ - న చ పార్థివవిషయవిషయక
జ్ఞానధ్వంసాసమానకాలీనజ్ఞానవిషయత్వం తత్ - పార్థివవిషయవిషయక
జ్ఞానే ప్రథమతో మృత్పాషాణావేవ విషయావిత్యత్ర గుర్వాజ్ఞాదేరభా
వాదితి చేత్ - అత్ర కేచిత్ - ఔత్సర్గికం రీతిమనురుధ్యేదముక్తమిత్యా
హుః - వస్తుతస్తు స్వవిషయకజ్ఞానవిషయ సముదాయ ఘటకత్వమాది
త్వం - స్వం పార్థివవిషయః - తథా చ మృత్పాషాణనిష్ఠస్వవిషయకజ్ఞానవిష
యః పార్థివవిషయ ఇత్యర్థః - నన్వేవం పార్థివవిషయో మృత్పాషాణజలాది
రితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః - మృత్పాషాణజలఘటిత సముదాయవి
షయకజ్ఞానవిషయత్వస్యాపి పార్థివవిషయే సత్త్వాత్ - న చోద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదకశూన్యాఘటితత్వం సముదాయవిశేషణం కర్తవ్యమ్ - తథా చ మృ
త్పాషాణజలఘటితసముదాయస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకీభూత పార్థివవిష
యత్వశూన్యజలఘటితత్వాన్న తథా ప్రయోగ ఇతి వాచ్యం - తథా సతి ప్ర
మేయం పృథివ్యాదిరితి వాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛే
దకశూన్యాప్రసిద్ధేః - న చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాశ్రయత్వస్య సముదా
యఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానపదార్థేషు విశేషణత్వాన్నాయం
దోషః - నిరుక్తసముదాయఘటకతయా ప్రతిపాద్యమానస్య జలస్య పృ
థివీత్వేనాశ్రయత్వాదితి వాచ్యమ్ - తథాపి పృథివీద్రవ్యాదిరితి వాక్య
స్య ప్రామాణ్యాపత్తేః - పృథివీత్వాశ్రయద్రవ్యఘటిత సముదాయవి

ష్యోక జ్ఞానవిషయత్వస్య పృథివ్యాంసత్త్వాత్- ఉచ్యతే- ఉద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదకవ్యాప్యత్వం ఘటకత్వాచ్ఛేదకతయా ప్రతిపాద్యమానధర్మవి
శేషణంకర్తవ్యమ్- తథాచజలత్వస్య ద్రవ్యత్వస్యచపృథివీత్వవ్యాప్య
త్వాభావాన్నదోషః- ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వం చోద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదకసమానాధికరణభేద ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేనత్యుద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదకసామానాధికరణ్యం-తేన పృథివీపృథివ్యాదిః గంధవదాదిరిత్యా
దివాక్యస్య న ప్రామాణ్యాపత్తిరిత్యలంవిస్తరేణ॥ అవింధనమితి॥ అ
వింధనం అబ్జింధనతానిరూపకం- ఇంధనత్వంచ ప్రదీపకత్వం-ప్రదీప
కత్వంచ- దహనానామయైరహదహనోత్పాదనేసహకారిత్వం ॥ స
ర్వశరీరప్రవృత్తిరితి॥సర్వావయవావచ్ఛేదేనశరీరప్రవృత్తిరిత్యర్థః-శరీరపదం
శరీరావయవపరం- ప్రవృత్తిత్వంచ- అవచ్ఛేద్యవృత్తికత్వమ్ ॥ శరీరాం
తరితి ॥ సంచారిత్వం సంయోగవత్త్వమ్ ॥ సప్యేకోపీతి ॥ సంజ్ఞా
మితి సామాన్యతఏకవచనం- ప్రాణపదం- ప్రాణశబ్దపరం- అపాన
పదం- అపానశబ్దపరంతదాదిత్వం- తద్ఘటితసముదాయవిషయకజ్ఞాన
విషయత్వమ్- సంజ్ఞామిత్యత్ర ద్వితీయార్థో నిరూపితత్వం- లాభస్సంబ
న్ధః- తచ్ఛవాచ్యత్వమ్- ఆశ్రయత్వమాఖ్యాతార్థః- ఏకపదం సంజ్ఞాభే
దసమానాధికరణత్వేన- సంజ్ఞాభేదప్రయోజకత్వేనవా- ప్రతిసంధీయ
మానైకత్వపరమ్, అవిరోధిత్వమపిశబ్దార్థః- అపిశబ్దస్తాత్పర్యగ్రాహ
కః. అన్వయశ్చాస్య సంజ్ఞాయాం లాభేవా- వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాన్న
విశేష్యనిష్ఠత్వం- అథవా అపిశబ్దసమభివ్యాహృతైకశబ్దః సంజ్ఞా
-భేదప్రయోజకత్వేన ప్రతిసంధీయమానవస్తుతస్సంజ్ఞాభేదాప్రయోజకై
కత్వాశ్రయపరః- అన్వయశ్చాస్య తచ్ఛబ్దార్థే ప్రాణవాయౌ-ఉపా
ధిపదం ప్రాణనహేతుత్వాదిరూపప్రవృత్తినిమిత్తపరం- ప్రయోజ్య
భేదాశ్రయత్వంపంచమ్యర్థః- అథవాప్రయోజ్యత్వం పంచమ్యర్థః సం
జ్ఞాపదం- భిన్నసంజ్ఞాపరం- భేదే ప్రయోజ్యత్వమన్వేతి-చకారో వా

క్యాలంకారాయ * తచ్చేతి * చకారార్థః పూర్వోక్తవైలక్షణ్యా-
తచ్ఛవిభాజకధర్మశూన్యత్వా-తచ్ఛాకాశత్వవ్యాప్యధర్మవిరుద్ధధర్మా
వ్యాపకాకాశత్వకత్వమ్- నిత్యంచేత్యత్ర చకారో వాక్యభేదస్థిరీకరణా
య * ప్రతీతేతి * అతీతపదం అతీతశబ్దపరం, హేతుపదం జనకజ్ఞాన
విషయపరమ్- నతు జనకపరం- వ్యవహారే వ్యవహర్తవ్యస్య స్వరూప
తో హేతుత్వే మానాభావాత్ * ప్రతిశరీరంభిన్న ఇతి * నను ప్రతి
శరీరంభిన్నవాక్యాత్ ప్రతిద్రవ్యంసత్తేత్యత్రేవ ప్రతిపదసమభివ్యా
హృతశరీరపదస్య శరీరత్వవ్యాపకత్వార్థకతయా శరీరత్వవ్యాపకభేద
ప్రతియోగిత్వార్థో లభ్యతే తచ్చనఘటతే జీవాత్మనమేకత్వేపీద్యశాద్ధని
ర్వాహాత్ ఆత్మభేదస్య శరీరత్వవ్యాపకతాయా అక్షతేః, అత్రాహుః, శ
రీరం స్వావచ్ఛేదకశరీరం- తథాచ ప్రతిపదసమభివ్యాహృతశరీరపద
స్య స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపకత్వమర్థః- తస్య భేదే
న్వయః - తథాచ స్వావచ్ఛేదకయత్కించిచ్ఛరీరభేదవ్యాపక భేదప్రతి
యోగిత్వార్థః, అత్ర స్వాశ్రయశరీరత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేదక సంబం
ధః స్వాశ్రయావచ్ఛేదకత్వం వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధ ఇతి * ప్రత్యా
త్మనియతత్వాదితి * ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం సకలాత్మప
రమ్, నియతపదం వ్యాపకపరం, అవచ్ఛేదకత్వం వ్యాప్యతావచ్ఛేద
కసంబంధః వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్సంయోగ ఇతి కేచిత్- తన్న-
ప్రతిపదవైయర్థ్యాపత్తేః- అన్యేతు ప్రతిపదసార్థక్యాయ నియతప
దం సంబద్ధపరమిత్యాహుః, తదపి న, ఆత్మనో విభుత్వేన మనస
త్త్వేపి సకలాత్మసంబంధిత్వసంభవేన తస్యాఽనన్తత్వసాధకత్వాత్-
ఆత్మపదం శరీరపరం నియతపదం సంబద్ధపరం-నచాకాశస్యాపి సర్వశరీర
సంబద్ధత్వాదానంత్యవ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్-సర్వశరీరానుయోగికసం
యోగప్రతియోగిత్వస్య వివక్షితత్వాత్, కథమితిచేత్, నిష్క్రాన్త్యక్రియ
జాతోస్సంయోగోర్థః, క్రియాజన్యసంయోగప్రతియోగిత్వం-ఆత్మపదార్థ

స్య శరీరస్యస్వానుయోగిత్వసంబంధేన సంయోగేఽన్వయ ఇత్యపరే, త
దపి సర్వశరీరానుయోగికసంయోగవ్యక్తేరప్రసిద్ధేశ్చింత్యం, అన్యేతు
ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం శరీరత్వపరం- నియతత్వం వ్యాపక
త్వం, తథాచ శరీరత్వవ్యాపకత్వమిత్యప్యాహుః-తదప్యసత్, కస్యా
పి మనసశ్శరీరత్వవ్యాపకత్వాభావాదప్రసిద్ధేః - కేనచిద్రూపేణవ్యా
పకత్వాత్తావతిప్రసక్తేః- ఇతరేతు ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం
శరీరత్వపరంనియతపదం వ్యాపకతావచ్ఛేదకమనస్త్వాశ్రయపరమిత్యా
హుః, తదసత్- ప్రతిపదానర్థక్యాపత్తేః, ఆత్మపదస్య శరీరత్వే లక్ష
ణాతాత్పర్యగ్రాహకతాయాః ప్రతిపదేఽసిద్ధేశ్చ, వయంతు బ్రూమః-
యావంతఆత్మానస్తావతాంమనసాంవాచ్యత్వాదనంతత్వమితి విశిష్టార్థః
తల్లాభఃకథమితి చేదిత్థం- ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదం ప్రతిస్వి
శతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాత్మవ్యక్తిపరమ్, తన్నియతత్వంతదన్యా
సంబంధిత్వం, తచ్చ తదన్యసమవేతజ్ఞానాజనకత్వం - తథాచస్వజన్య
జ్ఞానాశ్రయయత్కించిదాత్మభిన్నసమవేతజ్ఞాపకత్వాదిత్యర్థః- ఏకైక
స్య మనస ఇతి శేషః, జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వంపంచమ్యర్థః।అనంతత్వేఽన్వేతి,
యద్వా ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య స్వజన్యజ్ఞానసమవాయి
యత్కించిదాత్మభేదవ్యాపకత్వమర్థః,నియతత్వంభిన్నత్వం భేదప్ర
తియోగిత్వం అత్ర వ్యాప్యతావచ్ఛేదకసంబంధస్స్వాశ్రయాత్మత్వం,
వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్స్వాశ్రయజన్యజ్ఞానసమవాయిత్వం-తథా
చ స్వజన్యజ్ఞానసమవాయియత్కించిదాత్మభేదవ్యాపకభేదప్రతియో
గిత్వాదితిపర్యవసితోఽర్థః, కేచిత్తుప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్య
ఆత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయమర్థః-నియతత్వంసంఖ్యావత్త్వం. తథా
చాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయసంఖ్యావత్త్వాదిత్యర్థః- నను మనసాన
న్తత్వాభావేపి సంఖ్యాత్వేన రూపేణాత్మవృత్తిసంఖ్యాసజాతీయసం
ఖ్యావత్త్వం మనస్యక్షతం, నచ సంఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యాసాజాత్యం

వివక్షితమితి వాచ్యం, ఆత్మన్యేకత్వస్యాపి సత్త్వేన మనస ఏకత్వేపి సం
ఖ్యాత్వవ్యాప్యజాత్యాపకత్వేనాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసజాతీయ సంఖ్యావ
త్త్వస్య సంభవాత్ - అథ బహుత్వత్వేన రూపేణ సాజాత్యం వివక్షితం, న చ
మనస (స్త్రి) చతుష్ట్వేప్యాత్మనిష్ఠసంఖ్యాసాజాత్యం సంభవతి, త్రిత్వాదిస
కలసంఖ్యాసాధారణబహుత్వస్యైకత్వాదితి నాస్యానంత్యసాధకత్వ
మితి వాచ్యం- బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యా సాజాత్యస్య వివక్షితత్వాదితి
చేత్, ఆత్మని త్రిత్వస్యాపి సత్త్వేన బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యా త్రిత్వ
త్వేనాత్మవృత్తిసంఖ్యా సాజాత్యసంభవేపి తస్య మనోఽనంతత్వాసాధక
త్వాత్ - ఉచ్యతే - ప్రతిపదసమభివ్యాహృతాత్మపదస్యాత్మత్వవ్యాపక
సంఖ్యాసజాతీయమర్థః - సాజాత్యం చ బహుత్వత్వవ్యాప్యజాత్యేతి
నానుపపత్తిః, న చ మనస ఏకత్వేప్యాత్మమనస్సాధారణసంఖ్యామాదా
య నిరుక్తహేతోస్సంభవ ఇతి వాచ్యం, తాదృశ సంఖ్యాసజాతీయసం
ఖ్యాపర్యాప్త్యనధికరణత్వస్య వివక్షితత్వాదితి వదంతి* అనంతమితి* ప
దార్థత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణమితి చేత్ - అక్షిణీమిల్య శ్రోత్రే నిరు
ధ్య వాచం యచ్ఛంతి, న విద్యతేఽంతో యస్యేతి బహువ్రీహివిరోధాత్
న చ బహువ్రీహావుత్తరపదలక్షణాయా స్త్వయోంపి నాచ్యతయా మమాపిల
క్షణాస్త్వితి వాచ్యం, విగ్రహవాక్యేద్యాదృశార్థస్య యాదృశవిశేషణవి
శేష్యభావాపన్నస్య బోధః, బహువ్రీహావుత్తరపదార్థాత్తాదృశవిశేషణవి
శేష్యభావవిపరీతవిశేషణవిశేష్యభావాపన్నస్య తాదృశార్థస్యైవలక్షణ
యా బోధవ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్ - ఇతి కేచిత్, అంతః, పరార్ధసంఖ్యాన
సంఖ్యా, తమ్యాన్యత్వమనంతత్వం, నను కిమిదం పరార్ధత్వసంఖ్యాన్యూన
త్వం న తావత్పరార్ధత్వసమానాధికరణభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే
నతి పరార్ధత్వసంఖ్యాసమానాధికరణత్వం, పరార్ధత్వసంఖ్యాయా అపిప
రార్ధత్వసమానాధికరణప్రత్యేకవృత్తిభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేన
బాధాపత్తేః, న చ పరార్ధత్వసంఖ్యాపర్యాప్త్యధికరణవృత్తిభేదప్రతియోగి

తావచ్ఛేదకత్వంవివక్షితం, పరార్థత్వసంఖ్యావర్త్యా వ్యధికరణ పరా
ర్థత్వసంఖ్యావద్భేదస్యాసత్త్వాన్న దోషఇతివాచ్యం, తథాహి తాదృశ
సంఖ్యాయా అప్రసిద్ధ్యాపత్తేః, ద్విత్వాదిసంఖ్యావద్భేదస్యాపి పరా
ర్థత్వపర్యాప్త్యధికరణేఽసత్త్వాత్, ఏకదేశవృత్తెరాప్యాసజ్య వృత్తిధ
ర్మావచ్ఛేదేనవర్తమానభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయా భట్టాచార్య
స్యాసమ్మతత్వాత్- యదిచోభయం నైకమితి ప్రతీతెస్సర్వజనసిద్ధత్వా
దితిమతమాశ్రిత్య సమర్థ్యతే తథాపీదృశద్విత్వాదిసంఖ్యాశూన్యత్వ
స్య మనస్యభావేనబాధోదుర్వారఏవేతిచేన్న, తాదృశసంఖ్యాపర్యా
ప్త్యనధికరణత్వస్యవివక్షితత్వాత్- అత్రమనస్సుపరార్ధన్యూనసంఖ్యా
యాః కస్యాఅపి పర్యాప్త్యధికరణత్వాభావేన బాధాభావాదితివదం
తి, అన్యేతు:, అంతః, సంఖ్యాత్వవ్యాప్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూ
పితా స్మదాదినిశ్చయవిశేష్యత్వం తచ్ఛూన్యత్వమానంత్యమితి ప్రా
హుః * అభాస్వరేతి * రూపమిత్యనుషజ్యతే- వృత్తిస్సప్తమ్యర్థః,
జలవృత్తిరూపం అభాస్వరశుక్లమిత్యన్వయః, నను "గుణేశుక్లాదయః
పుంసి" ఇతిగుణవాచకశుక్లశబ్దస్య పుల్లింగత్వాచ్ఛుక్లమితి నపుంసకని
ర్దేశోనుచితఇతిచేన్న- తాదృశనియమస్య నియత స్త్రీలింగభిన్నలిం
గకవిశేష్యవాచకపదా సమభివ్యాహారవిషయత్వాత్, నన్వత్రకింపి
త్రాదీనామాజ్ఞానియామికా నకించిత్ప్రమాణమితిచేన్న, ఆరోపిత
నీలరూపస్య కందళీకారమతే తమస్త్వాపాదికాయానీలంతమశ్చలతీతి
ప్రతీతేః కాగతిరిత్యాశంక్య తమశ్శబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి శశధరస
మాధానస్యైవ ప్రమాణత్వాత్,నన్వేవంతుల్యయుక్త్యా "శీతంగుణే" ఇ
తిగుణవాచకశీతశబ్దస్యనపుంసకలింగస్యాపినియత స్త్రీలింగభిన్నలిం
గకవిశేష్యవాచకపదాసమభివ్యాహారవిషయతయాశీతంజలఇత్యత్రా
ప్యుక్తరీత్యా శాబ్దబోధోపపత్తయే స్పర్శశబ్దస్యానువర్తనీయతయా
శీతోజల ఇత్యేవప్రయోగస్స్యాదితిచెన్న, తత్ర స్పర్శశబ్దానువర్తనీ

యపి వేత్యత్ర శాబ్దనియమాభావాత్ * రూపాదిచతుష్టయమితి * న
ను కథమయమర్థః అత్రకేచిత్, రూపమాదిర్యస్యతత్, ఆదిత్వంచఘట
కత్వం- తథాచ రూపపదసమభివ్యాహృతాదిపదస్య రూపఘటితలక్ష
ణా - చతుఃపదంచతుష్ట్వవత్పరం, తయోపస్సముదాయోఽర్థః, ఆదిప
దార్థస్యసముదాయేఽభేదేనాన్వయః, చతుష్ట్వము పేక్షాబుద్ధివిశే
షవిషయత్వం, తథాచరూపఘటితచతుష్టయమిత్యాహుః, తన్న- రూ
పమాదిర్యేషాం తే రూపాదయః, రూపాదీనాంచతుష్టయమితి విగ్రహ
విరోధాత్, వ్యస్తేనసతా యత్పదేనయాదృశానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టేన
యాదృశవిశిష్టార్థస్యబోధః, తత్పురుషఘటకపూర్వపదేనసతాతత్పదే
న తాదృశానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టేనలక్షణయాతాదృశవిశిష్టసంబంధిబో
ధస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్- పరంతు రూపపద సమభివ్యాహృతాది
పదస్య రూపఘటితసముదాయవిషయకజ్ఞానవిషయేలక్షణా, ప్రకృతే
చ తత్సంబంధినిలక్షణా - తస్యాభేదేన చతుష్టయేన్వయ ఇతి యుక్తం-
* పృథివ్యామితి * వృత్తిత్వం- సప్తమ్యర్థః, పృథివీవృత్తిరూపాది
చతుష్టయంపాకజమిత్యన్వయః- పాకపదం- పాకావయవగుణాన్యతర
పరం, అనిత్యమిత్యతః ప్రాక్ అతఇత్యధ్యాహారః, పాకజత్వాదిత్యర్థః
ప్రయోజ్యత్వంపంచమ్యర్థః, నిత్యత్వాభావేన్వేతి* అన్యత్రేతి * పృ
థివీభిన్న ఇత్యర్థః, వృత్తిత్వం త్రిలర్థః- అనువృత్తరూపాదిచతుష్ట
యపదార్థేన్వేతి- నచ రూపాదిచతుష్ట్వవత్సముదాయస్య పృథివీభి
న్నవృత్తిత్వాభావాదసంగతిరితివాచ్యం, అనువృత్తచతుష్టయపదస్య
చతుష్టయఘటకపరత్వాత్- తథాచరూపాదిచతుష్టయఘటకం పాకజ
భిన్నమిత్యర్థః, నిత్యమనిత్యంచేత్యతః ప్రాక్- అతఇత్యధ్యాహారః- అపా
కజత్వాదిత్యర్థః, నను నిత్యస్యానిత్యస్యచాభేదేనైకత్రద్వయమితి
రీత్యా రూపాదిచతుష్టయేన్వయోనసంభవతి - ఉభయాభిన్నస్యాప్రసి
ద్ధేః, నిత్యపదస్యానిత్యపదస్యవాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నేలక్షణాయాముద్దే

శ్యాసిద్ధేః, వినిగమనావిరహేణ నిత్యపదస్యానిత్యపదస్యచ లక్షణాక
ల్పనాపత్త్యానిత్యానిత్యాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్యవారద్వయం భానాపత్తి
శ్చేతి చేల్, అత్రకేచిల్ చకారో వాక్యభేదద్యోతకః; తథాచపృథివీభి
న్నవృత్తిరూపాదికంనిత్యమిత్యేకంవాక్యం - పృథివీభిన్నవృత్తిరూపా
దిక మనిత్యమిత్యేకంవాక్యం- అతఇత్యస్యవాక్యద్వయేప్యధ్యాహారః-
ప్రయోజ్యత్వం తసేరర్థః - తచ్చ విరోధిత్వం జ్ఞాప్యత్వంవా, య
త్కించిదితివాక్యద్వయేప్యధ్యాహార్యం- తచ్చఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవ్యా
పకత్వస్య విధేయభానాభావసూచనాయ-నాతోబాధః- యత్కించిత్త్వ
విశేషితమేవవోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకం యత్కించిత్త్వం ప్రాతిస్విక స్వ
రూపసంబంధ విశేషఇత్యాహుః - వయంతు నిత్యమనిత్యం చేత్యనం
తరం ద్వివిధమితివాక్యం పూరయిత్వా-సాద్వివిధా నిత్యానిత్యా చేత్య
త్రైవోపపాదయామః * ఏకత్వాదిపరార్థపర్యంతేతి * ఏకత్వమా
దిర్యస్యాస్సా- పరార్థం పర్యంతో యస్యాస్సాతథా - అత్రాదిత్వం
నస్వవిషయకజ్ఞాన విషయసముదాయఘటకత్వ విశిష్టసంఖ్యాత్వాశ్ర
యత్వమాత్రం- పరార్థాదేరపి ప్రయోగాపత్తేః, నచ ప్రథమోపస్థిత
త్వవిశేషితంతదేవాదిత్వం - ఏవం చరమోపస్థితత్వవిశేషితం తదేవప
ర్యంతత్వమితివాచ్యం-ప్రథమమేకత్వమేవజ్ఞాయతే - చరమం పరా
ర్థత్వమేవేత్యత్ర శాద్ధనియమాభావాత్ - నచ ప్రథమత్వేనోపస్థిత
త్వం చరమత్వేనోపస్థితత్వమేవ విశేషణమితివాచ్యం- తాదృశప్రథమ
త్వచరమత్వయోర్దుర్జ్ఞేయత్వాత్ - సుజ్ఞేయత్వేతయోరేవాదిత్వప
ర్యంతత్వరూపతాసంభవేనోపస్థితత్వరూపవిశేషణవైయర్థ్యాదితిచే
ల్- అత్రకేచిల్- ప్రథమోపస్థితత్వమేవాదిత్వం - చరమోపస్థితత్వమే
వపర్యంతత్వం ఇదంచౌత్సర్గికంరీతిమనుసృత్యేత్యాహుః - అన్యేతు
స్వవిషయకజ్ఞానవిషయసముదాయఘటక సంఖ్యాత్వాశ్రయ వ్యాపక
త్వాభావవిశిష్టస్వవిషయకజ్ఞానవిషయ సముదాయఘటకత్వవిశిష్ట సం

ఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాదిత్వం-వ్యాపకత్వాభావేత్యత్రాభావం విహాయై
తదేవపర్యంతత్వం - నచాత్రవ్యాపకత్వం యదితాదృశసముదాయఘ
టకయత్కించిన్నిరూపితంవివక్షితం-తద్వైకత్వస్యాపిపర్యంతత్వాపత్తిః-
తస్యాపిస్వాత్మక యత్కించిద్వ్యాపకత్వాత్ - స్వభిన్నత్వస్యవ్యా
పకతానిరూపక విశేషణత్వేన తద్వారణేపి ద్విత్వాదేరేకత్వాదిరూ
పయత్కించిత్తాదృశవ్యాపకత్వాత్- యదిచ తాదృశసముదాయఘటక
యావన్నిరూపితం వివక్షితం-తదాపరార్థస్యాపితదనుపపత్తిః-అపే
క్షాబుద్ధిజన్యస్య పరార్థస్యపదసమానకాలీన యత్కించిద్ఘటాద్యుత్ప
న్నద్విత్వాద్యవ్యాపకత్వాదితివాచ్యం- ఏకత్వమేకత్వత్వం తత్రాదిత్వ
మాదితా వచ్ఛేదకత్వం - తచ్చ నిరుక్తవ్యాపకతానవచ్ఛేదకత్వే
సతి-తాదృశసముదాయఘటకతా వచ్ఛేదకత్వేసతిసంఖ్యావృత్తిత్వం,
ఏవం, పరార్థత్వం పరార్థత్వత్వం-తత్రపర్యంతత్వం- పర్యంతతావ
చ్ఛేదకత్వం-తచ్చవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వఘటితముక్తమేవ-వ్యాప్యతా
వచ్ఛేదకసంబంధః పర్యాప్తిఃవ్యాపకతావచ్ఛేదక సబన్ధస్సమవాయః-
ద్విత్వాదిపర్యాప్త్యధికరణే సమవాయేనైక త్వాభావాదేకత్వత్వస్యా
దితావచ్ఛేదకత్వం-ఈశ్వరాపేక్షాబుద్ధివశాద్ధారావాహిపరార్థస్య
జగద్యుత్పత్త్యాపరార్థత్వస్య సకలసంఖ్యావ్యాపక తావచ్ఛేదకత్వం
సకలానాం సంఖ్యానాం ప్రత్యేకాధికరణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వాభావః
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యః - తాదృశవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యమితితున- అనంతానాంతాసాంత
త్తద్వ్యక్తిత్వేన దుర్జ్ఞేయత్వాదిత్యాహుః- తాదృశసముదాయఘటక
తావచ్ఛేదకానియావంతి ద్విత్వత్వాదీని ప్రత్యేకంతదవచ్ఛిన్నాధిక
రణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం నివేశ్యాత్యంతందుర్జ్ఞేయతాంనిరస్యంతి కేచి
త్ * ద్విత్వాదికంతు సర్వత్రానిత్యమితి * సర్వత్ర సర్వవృత్తిద్వి
త్వాదికమిత్యన్వయః సర్వపదం-సర్వద్రవ్యపరమ్ - నాతోద్విత్వాదే

ఖ్యాత్వాశ్రయత్వమాదిత్వం-వ్యాపకత్వాభావేత్యత్రాభావం విహాయై
తదేవపర్యంతత్వం - నచాత్రవ్యాపకత్వం యదితాదృశసముదాయఘ
టకయత్కించిన్నిరూపితంవివక్షితం-తదైకత్వస్యాపిపర్యంతత్వాపత్తిః-
తస్యాపిస్వాత్మక యత్కించిద్వ్యాపకత్వాత్ - స్వభిన్నత్వస్యవ్యా
పకతానిరూపక విశేషణత్వేన తద్వారణేపి ద్విత్వాదేరేకత్వాదిరూ
పయత్కించిత్తాదృశవ్యాపకత్వాత్- యదిచ తాదృశసముదాయఘటక
యావన్నిరూపితం వివక్షితం-తదాపరార్థస్యాపితదనుపపత్తిః-అపే
క్షాబుద్ధిజన్యస్య పరార్థస్యపదసమానకాలీన యత్కించిద్ఘటాద్యుత్ప
న్నద్విత్వాద్యవ్యాపకత్వాదితివాచ్యం- ఏకత్వమేకత్వత్వం తత్రాదిత్వ
మాదితావచ్ఛేదకత్వం - తచ్చ నిరుక్తవ్యాపకతానవచ్ఛేదకత్వే
సతి-తాదృశసముదాయఘటకతావచ్ఛేదకత్వేసతిసంఖ్యావృత్తిత్వం,
ఏవం, పరార్థత్వం పరార్థత్వత్వం-తత్రపర్యంతత్వం- పర్యంతతావ
చ్ఛేదకత్వం-తచ్చవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వఘటితముక్తమేవ-వ్యాప్యతా
వచ్ఛేదకసంబంధః పర్యాప్తిఃవ్యాపకతావచ్ఛేదక సబన్ధస్సమవాయః
ద్విత్వాదిపర్యాప్త్యధికరణే సమవాయేనైక త్వాభావాదేకత్వత్వస్యా
దితావచ్ఛేదకత్వం-ఈశ్వరాపేక్షాబుద్ధివశాద్ధారావాహిపరార్థస్య
జగత్యుత్పత్త్యాపరార్థత్వస్య సకలసంఖ్యావ్యాపక తావచ్ఛేదకత్వం
సకలానాం సంఖ్యానాం ప్రత్యేకాధికరణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వాభావః
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యః - తాదృశవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం
వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్థానే నివేశ్యమితితున- అనంతానాంతాసాంత
త్తద్వ్యక్తిత్వేన దుర్జ్ఞేయత్వాదిత్యాహుః- తాదృశసముదాయఘటక
తావచ్ఛేదకానియావంతి ద్విత్వత్వాదీని ప్రత్యేకంతదవచ్ఛిన్నాధిక
రణవృత్తితావచ్ఛేదకత్వం నివేశ్యాత్యంతందుర్జ్ఞేయతాంనిరస్యంతి కేచి
త్ * ద్విత్వాదికంతు సర్వత్రానిత్యమితి * సర్వత్ర సర్వవృత్తిద్వి
త్వాదికమిత్యన్వయః సర్వపదం-సర్వద్రవ్యపరమ్ - నాతో ద్విత్వాదే

ధోపగమే-ఘటోవలోక్యమానస్సన్ రూపవాన్ - చైత్రః జ్యోతిష్టో
మంకుర్వన్ స్వర్గమిచ్ఛతి - హస్తిపకం స్మరన్ హస్తినంపశ్యతి- వహ్ని
మున్నయన్ ధూమంపరామృశతి- ఘటంగృహ్ణన్ పదం శృణోతీత్యా
దివాక్యానాం ప్రామాణ్యాపత్తేః - అతఃప్రయోజ్యత్వమేవార్థః - ప్ర
యోజ్యత్వంచోత్తరకాలీనత్వమేవ, తేన ఆసీనశ్శృణోతి-శయానోవ
క్తీత్యాదౌ శ్రవణవచనాదౌ ఆసనశయనాదిప్రయోజ్యత్వాభావేపిన
క్షతిః-తథాచాద్యక్షణ సంబంధరూపాయాముత్పత్తౌ సమవేతత్వోత్త
రకాలీనత్వాభావాదిదం వాక్యమప్రమాణమ్- నచోత్తరకాలీనత్వంయ
ద్యర్థః- తదాఉత్పన్నస్సంసమవైతీతినోపపద్యతే రూపాదీనాముత్ప
త్తిక్షణఏవఘటాదౌ సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాంగీకారా
త్ -అన్యథా తృతీయక్షణేఘటాదీనాం చాక్షుషానుపపత్తిరితివాచ్యం
ఉత్తరకాలీనత్వముత్తరక్షణవృత్తిత్వం-తచ్చ తత్సమానక్షణే తదుత్తర
క్షణేచవర్తమానస్య సమవేతత్వస్యాక్షతం- అతఏవ ముఖం వ్యాదా
య నిద్రాతీత్యాదౌ ముఖవ్యాదానోత్తరకాలీనత్వం నిద్రాయామ
క్షతమితి- వస్తుతస్తు ప్రయోజ్యత్వేనిరూఢలక్షణా - ఉత్తరకాలీనత్వే
స్వారసికలక్షణా, ఉత్తరకాలీనత్వే యదినిరూఢలక్షణాస్యాత్-తదాఆ
సీనస్సన్ స్వర్గమిచ్ఛతీత్యాదిప్రయోగాపత్తేః-స్వారసికలక్షణాయాః
ప్రయోగబలకల్ప్యత్వాన్నానుపపత్తిః, యదితు తేషామిష్యతేప్రా
మాణ్యంనస్యాః-తదాతత్రైవ నిరూఢలక్షణాస్యాత్ - తథాచేదమప్ర
మాణమితి, అత్రకేచిత్ - యత్సమవేతమితి- అత్రయస్మిన్ సమవైస్య
దిత్యర్థః - తథాచభవిష్యదర్థకప్రత్యయసమభివ్యాహృతసత్పదస్య
పూర్వకాలీనత్వం ప్రయోజకత్వంవార్థః- యథాస్వర్గంప్రాప్స్యన్
జ్యోతిష్టోమంకరోతి- వహ్నిమున్నయిష్యన్ లింగంపరామృశతీత్యా
దౌ స్వర్గంప్రతిప్రయోజకత్వం జ్యోతిష్టోమకృతౌ- వహ్న్యనుమి
తిప్రయోజకత్వం ధూమపరామర్శేచ బోధ్యతే - తథాత్రాపిసమవే

తత్ప్రయోజకత్వం తత్పూర్వకాలీనత్వం వా ఉత్పత్త్యా బోధ్యత ఇత్యా
హుః, తన్న, ఉత్పత్తికాల ఏవ సమవేతత్వసంభవేన తత్ప్రయోజకత్వ
స్య తత్పూర్వకాలీనత్వస్య వా ఉత్పత్త్యావసమ్భవాత్ - అన్యథా - ఆసీ
న్నోత్పత్త్యాదావాసిష్యమాణోత్పత్త్యాద్యాపత్తేః-అతో౾చ్యతే- కా
ర్యపదం వస్తుపరమ్ - యత్సమవేతత్వం చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవి
ష్టం యత్సమవేతత్వం చ ప్రకృతే నయన్నిరూపితసమవాయసంబంధా
వచ్ఛిన్నవృత్తిత్వం-కింతు యదనుయోగికసమవాయవత్త్వం-తద్వత్త్వం
చ ప్రతియోగితాసంబంధేన - తథాచప్రతియోగితా సంబంధేన యద
నుయోగికసమవాయవదితి పర్యవసితమ్-ఉత్పద్యత ఇతి విధేయమ్-ఉత్పూ
ర్వకపదధాతో రుత్పత్తిరర్థః-ఉత్పత్తిశ్చ ప్రకృతే కార్యత్వంఆఖ్యాతార్థ
ఆశ్రయత్వమ్-తచ్చ హసంబంధతయా వివక్షితం - తథాచాశ్రయతయా
కార్యత్వంవిధేయమితి ఫలితమ్ - ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోరవ
చ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య వ్యాప్తిసిద్ధత్వాత్ కార్యత్వే యదనుయోగికస
మవాయసమ్బంధావచ్ఛిన్నత్వంలభ్యతే - కార్యమిత్యస్య యదిత్యాదిః
సమవాయికారణమిత్యస్య తత్కార్యంప్రతీత్యాదిః-తథాచ యదనుయో
గికసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నకార్యతాశ్రయీభూతం యత్కార్యం
తత్కార్యంప్రతి తత్ సమవాయికారణమిత్యర్థః ఫలిత ఇతి న కాచిద
నుపపత్తిః-అసమవాయికారణంలక్షయతి * కార్యేణేతి * కార్యకా
రణపదే స్వకార్యస్వకార్యసమవాయికారణపరే- నను కథమత్ర విశిష్ట
వాక్యార్థః- అత్ర కేచిత్ - వాక్యార్థో౾న్యతరత్ - తత్త్వంచ- అన్యో
న్యాభావద్వయావచ్ఛిన్నాన్యోన్యాభావవత్త్వం, అన్యోన్యాభావద్వ
యే కార్యస్య కారణస్య చానుయోగితాసంబంధేనాన్వయః, యదిచా
న్యోన్యాభావద్వయే౾నుయోగితా సమ్బంధేన స్వకార్యతావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్నస్య స్వకార్యసమవాయి కారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య
చాన్వయోపగమే - స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకా

న్యోన్యాభావే స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితాకత్వస్య స్వకార్యసమవాయికారణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాకాన్యోన్యాభావేచ స్వకార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతి
యోగితాకత్వస్యాభావేన పృథివీజలోభయం గంధస్నేహవదితివాక్యవ
దుక్తవాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తేః-కించ యద్యత్రపదార్థతావచ్ఛే
దకం అన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావ
వత్త్వమ్, తదాఽప్రసిద్ధిః, జగతఏవయత్కించిదన్యోన్యాభావ ద్వయ
వత్త్వేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాప్రసిద్ధేరితి విభా
వ్యతే-తదా వాకారస్యఖండశక్తిరన్యోన్యాభావేఽవచ్ఛిన్నప్రతియో
గితాకత్వే ఆశ్రయత్వేచ, తతః అన్యోన్యాభావస్య యత్ర ప్రతియో
గిన స్తదన్వయినో ద్విత్వమ్, తత్ర వారద్వయమవచ్ఛిన్నవిశేషణతయా
భానః ఏవం త్రిత్వాదౌ వారత్రయాదికం బోధ్యమ్ - సర్వత్రావచ్ఛి
న్నప్రతియోగితాకత్వవిశేష్యతయాసకృద్భానమ్, తథాచ కార్యప్రతి
యోగికాన్యోన్యాభావకారణప్రతియోగికాన్యోన్యాభావైతద్వయావ
చ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయస్య లాభాన్నానుపపత్తిః
అథాత్ర కార్యకారణవాచకపదోత్తరతృతీయావైయర్థ్యమ్, తదర్థాభా
వాత్, నచ తస్యాఏవ ప్రతియోగిత్వమనుయోగిత్వం వార్థః తస్యైవా
న్యోన్యాభావేన్వయ ఇతి వాచ్యం-ఘటః పటో వా వర్తత ఇత్యాదౌయ
థా ఘటపటాద్యోర్విభక్త్యర్థమద్వారీకృత్యైవ సాక్షాద్వాకారా
ర్థేఽన్యోన్యాభావేన్వయః తథాత్రాప్యన్వయసమ్భవేన తద్వైయ
ర్థ్యస్య దుర్వారత్వాదితి చేన్న - తస్యాశ్శబ్దసాధుత్వార్థకత్వాత్-న
చ తథాసతి ఘటః పటో వా వర్తత ఇత్యత్రాపి తృతీయాపత్తిరితి వాచ్యం
భ్రాంతోసి- వాకారాసమభివ్యాహారదశాయాం యాదృశప్రకృత్యర్థా
న్వితయాదృశవిభక్త్యర్థస్య యాదృశార్థేన్వయః, వాకారసమభి
వ్యాహారదశాయాం తాదృశప్రకృత్యర్థాన్వితవాకారార్థస్య తాదృ

శవిభక్త్యర్థతోపలక్షితసమ్బంధేన తాదృశపదార్థేన్వయే, తాదృ
శప్రకృతిపదసమభివ్యాహృతతాదృశవిభక్తిసమభివ్యాహృతవాకార
సమభివ్యాహృతతాదృశపదజ్ఞానస్య కారణతోపగమేన ప్రకృతేవా
కారసమభివ్యాహారవిరహదశాయాం కార్యకారణవాచకపదోత్తరతృ
తీయార్థనిరూపితత్వస్యసహపదసమభివ్యాహృతసమవేతపదార్థై
కదేశే సమవేతత్వే సామానాధికరణ్యే అన్వయేన వాకారసమభి
వ్యాహారదశాయాం కార్యకారణాన్వితాన్యోన్యాభావద్వయావచ్ఛిన్న
ప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావాశ్రయరూపవాకారార్థస్య నిరూపి
తత్వసంబంధేన సహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదార్థైకదేశే
సామానాధికరణ్యేఽన్వయస్య వక్తవ్యతయా తాదృశతృతీయాయా అవ
శ్యకత్వాత్ ఘటఃపటోవావర్తత ఇత్యత్రతు వాకారసమభివ్యాహారవి
రహదశాయామపి తృతీయాద్యనపెక్షణేనానుపపత్త్యభావాదితివదంతి-
తన్నందం-చాదీనాం వాచకతాయాస్సిద్ధాంతవిరుద్ధత్వాత్-అథతథాపి
కార్యపదస్య కారణపదస్యవా కార్యకారణాన్యతరలక్షణాస్తు- ఇతర
పదం తాత్పర్యగ్రాహకం, వాకారోపిద్యోతకః-లక్షణాతాత్పర్యగ్రా
హకతాయాఏవ ద్యోతకత్వపదార్థత్వాదితిచ తథాసతి కార్యపదస్య
లక్షణాస్వీక్రియతె కారణపదస్యవేత్యత్రవినిగమనావిరహేణోభయో
రపి లక్షణాస్వీకారాపత్త్యా కార్యకారణాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నస్యవార
ద్వయంభానాపత్తిరితి(ప్రా)ప్తే- బ్రూమః- వాకారస్య ప్రావ్యవహిత
పూర్వవృత్తిపదఏవ లక్షణ తాత్పర్య గ్రాహకత్వం- నతు వ్యవహితే
కార్యేణ కారణేనవేత్యుభయ(త్రా)పి వాకారసమభివ్యాహారస్త్వప్రా
మాణికః, తథాచ ప్రకృతె కార్యపదం తాత్పర్యగ్రాహకమ్- కారణ
పదంకార్యకారణాన్యతరలాక్షణికమ్, వాకారోద్యోతకః, తృతీయార్థో
నిరూపితత్వమ్- ఏకపదం యత్కించిత్పరమ్- యత్కించిత్త్వం స్వరూ
పసమ్బంధవిశేషస్తద్వ్యక్తిత్వంవా- అర్థపదోత్తరసత్తమ్యాః [illegible]

తత్త్వమవచ్ఛేదకత్వంవార్థః-సహపదసమభివ్యాహృత సమవేతపదం
సమవాయద్వయఘటితసామానాధికరణ్యవిశిష్టపరమ్- తస్యచ కారణ
పదార్థే కారణత్వేనాన్వయః-అసమవాయికారణమితిభావప్రధానో ని
ర్దేశః-తథాచకార్యకారణాన్యతరనిరూపితయత్కించిదర్థఘటితసా
మానాధికరణ్యవిశిష్టకారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థః- స్వా
ధికరణవృత్తిత్వరూపసామానాధికరణ్యేస్వాధికరణవిధయాయత్కించి
దర్థస్య ఘటకత్వాత్తస్య తద్ఘటితత్వమితిబోధ్యమ్, అత్రకేచిత్-కా
రణపదం కార్యకారణాన్యతరలక్షకం తృతీయార్థో నిరూపితత్వం-స
హపదార్థోఽధికరణం-తదేకదేశేఽధికరణత్వే వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాత్తృ
తీయార్థనిరూపితత్వాన్వయః - అధికరణస్యాభేదసంబంధేన యత్కిం
చిదర్థేఽన్వయః - అర్థపదోత్తరసప్తమ్యానిరూపితత్వమర్థః- స
మవేతం సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిమత్ - తదేకదేశసమవేత
త్వే నిరూపితత్వాన్వయః-తథాచ కార్యకారణాన్యతర నిరూపితాధిక
రణతావదభిన్న యత్కించిదర్థ నిరూపిత సమవాయసంబంధావచ్ఛి
న్నవృత్తిత్వవిశిష్టకారణత్వమసమవాయికారణత్వమిత్యర్థ ఇత్యాహుః
తత్తు సమీచీనమేవ ప్రతిభాతి-అవ్యయనిపాతాతిరిక్తనామార్థస్యైవ
నామార్థేఽభేదసంబంధేనాన్వయస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్- నచాధి
కరణత్వమేవ సహపదార్థః-తస్యాశ్రయతాసంబంధేనార్థపదార్థే
న్వయఇతి వాచ్యమ్- ఏకస్మిన్నర్థ ఇతిపదద్వయంవినాకృత్య- యదా
కార్యేణ కారణేనవా సహసమవేతత్వేసతీత్యేతావన్మాత్రం ప్రయుజ్య
తే తదాతాదృశవాక్యస్యాపి యోగ్యతాయాస్సర్వమతసిద్ధత్వేనతత్ర
సహపదార్థాధికరణతాయాఃఆశ్రయతయాన్వయ యోగ్యపదార్థా
నుపస్థిత్యాఅప్రామాణ్యాపత్తేః-అథ తత్ర సహపదార్థోఽధికరణమేవ
తస్య నిరూపితత్వ సంబంధేన సమవేతత్వేఽన్వయః- అథవాధికరణత్వ
మేవార్థః-తస్యచ స్వాశ్రయనిరూపితత్వసంబంధేన సమవేతత్వేన్వ

యః పరంపరాయాఅపి సంబంధత్వస్వీకారాదితిచేన్న- ఉభయత్రాపి సమ్భవత్యర్థైక్యే తద్భేదకల్పనాయాఅన్యాయ్యత్వాత్ -కించైకస్మిన్నర్థఇతి పదసమభివ్యాహారేపి- ఏకస్మిన్నర్థే కార్యేణ కారణేనసహ సమవేతత్వేసతీతి సహపదస్య సమవేతత్వపదేనైవ సహయోజనా ఆనుభావికీ యుక్తిసిద్ధాచ - ఏకపదసమభివ్యాహృతసప్తమ్యంతార్థపదసమవేతపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థే సమవేతౌ రూపరసావిత్యత్ర సహపదసమవేత పదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్యైకస్మిన్నర్థఇతి పదాఘటితనిరుక్తవాక్యస్థలే కారణతాయాస్త్వయాపివాచ్యతయా-తత ఏవైకస్మిన్నర్థఇతిపదఘటిత నిరుక్తవాక్యాదపి శాబ్దబోధోపపత్తౌసహపదార్థపదయోస్సమభివ్యాహారజ్ఞానస్య శాబ్దబోధే ప్రాతిస్వికకారణతాయాః కల్పనీయతయాగౌరవమ్- తస్మాదస్మదుక్తవాక్యార్థఏవ సమీచీనఇత్యలంపల్లవితేన॥ ******

ఇతివాక్యార్థబోధిన్యాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

* యథావహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానంపరామర్శ ఇతి* వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానరూపం యత్పరామర్శపదవాచ్యం తద్యథా - యథోక్తలక్షణాక్రాంతమిత్యర్థః-వహ్నిపదసమభివ్యాహృతవ్యాప్య పదసమభివ్యాహృతధూమపదసమభివ్యాహృతమతుప్ప్రత్యయస్య వహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతానిరూపకమర్థః-పర్వతపదస్య పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకమర్థః-ఇతిపదస్యాభేదోర్థః-తథాచ పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నే పర్వతపదార్థేఽభేదసంబంధేన మతుబంతార్థస్య ప్రకారతానిరూపకత్వావచ్ఛిన్నస్యాన్వయాన్మతుబంతపదస్య పర్వతపదసమానలింగకత్వనియమఉపపద్యతే అన్యార్థకస్యాపి పర్వతపదస్య పుల్లింగత్వాత్ - ఉద్దేశ్యవిధేయభావమహిమ్నా పర్వతవిశేష్యకత్వ తాదృశప్రకారకత్వయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదక భావలాభాన్న ధూమో వ

హ్నివ్యాప్యః ధూమవాన్పర్వతఇతి జ్ఞానానంతరం వహ్నివ్యాప్యధూ
మవాన్పర్వతఇతిజ్ఞానమిదమితిప్రయోగః- ఇత్యాకారకంజ్ఞానమితి పా
ఠేతు- ఇతిపదం పూర్వపదలక్షణాతాత్పర్యగ్రాహకమ్, ఆకారశ్చాభే
దః-కప్రత్యయస్యాశ్రయోర్థఇత్యాహుః-అన్యేతువహ్నివ్యాప్య ధూమ
వాన్పర్వతఇత్యేకం పదమవ్యయమ్, తస్యపర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా
నిరూపితవహ్నివ్యాప్యధూమత్వావచ్ఛిన్నప్రకారత్వమర్థః-ఇతిశబ్దస్తా
త్పర్యగ్రాహకః- తస్యనిరూపకతాసంబంధేనజ్ఞానేన్వయః ఇత్యాకార
కమితిపాఠేతు - ఆకారోవిషయత్వం తస్మిన్నభేదసంబంధేన ప్రకార
త్వాన్వయః- నిరూపకం కప్రత్యయార్థః-తస్యాభేదేన జ్ఞానేన్వయఇ
త్యాహుః * యత్రధూమ స్తత్రాగ్నిరితి * సాహచర్యమ్-సామానా
ధికరణ్యం-నియమోనియమవాన్, కృదభిహితోభావోద్రవ్యవత్ప్రకా
శతఇతిన్యాయాత్,తదర్థశ్చ కృతాబోధ్యమానోభావః ధాత్వర్థఃద్రవ్య
వత్ స్వాశ్రయవత్- ప్రకాశతే,భావార్థకఃభావాశ్రయవాచకోభవతీతి
ఫలితమితి కేచిత్ -తన్న- భావస్యస్వాశ్రయవద్బోధాసంభవాత్, కింతు
ద్రవ్యవదిత్యత్రసప్తమ్యంతాద్వతిః- స్వాశ్రయబోధ్యమానఇవేతియావ
త్ తథాచకృదోద్బోధ్యమానోభావస్స్వాశ్రయవిశేషణతయాపి ప్రకాశత
ఇతిఫలితమ్, అన్యేతు ద్రవ్యవద్విశేష్యవత్తథావతి ప్రత్యయసామర్థ్యాత్
క్వచిద్విశేషణతయాపీత్యర్థమాహుః-తథాచ నియతంసాహచర్యమి
తిఫలితమ్- నియతత్వం- వ్యాపకనిరూపితత్వం- యత్రధూమ స్తత్రేతిప
దత్రయం తాత్పర్యగ్రాహకం- వహ్నిపదం ధూమవ్యాపక వహ్నిసా
మానాధికరణ్యలక్షకంఇతిపదార్థశ్చాభేదః - సాహచర్యేన్వయస్తస్య,
ధూమవ్యాపకవహ్నిసామానాధికరణ్యాభిన్నం నియతంసామానాధిక
రణ్యం వ్యాప్తిరిత్యన్వయః-అత్రకేచిత్, యత్రధూమ స్తత్రాగ్నిరిత్యే
కంపదమవ్యయం, తస్యతాదృశవాక్యమర్థః - ప్రతిపాద్యత్వమితి ప
దార్థః అన్వయశ్చాస్యనియతసాహచర్యే- యత్రధూమ స్తత్రాగ్ని

తిపదె ధూమపదం ధూమవ్యాపకలాక్షణికం తస్యవహ్నేవభేదేనాన్వ యః- యత్రేత్రతిత్రతాత్పర్యగ్రాహకం - అథవా యత్ర ధూమ స్తత్రా గ్నిరితి వాక్యాత్ప్రథమతోవహ్నిసామానాధికరణ్యబోధః - తదనంత రం వ్యాపకత్వస్య మానసబోధః - తావతానియతసాహచర్యస్య తా దృశవాక్యాత్ప్రతిపాద్యత్వమిత్యాహుః ॥ ***************

ఇతి పట్టాభిరామకృత తర్కసంగ్రహ వాక్యార్థబోధిన్యా

మనుమానపరిచ్ఛేదః గ్రంథశ్చ సమాప్తః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

భా షా ప రి చ్ఛే దః

నూతనజలధరరుచయె గోపవధూటీదుకూలచోరాయ। తస్మై కృ ష్ణాయనమస్సంసారమహీరుహస్యబీజాయ ॥ ౧ ॥ ద్రవ్యంగుణ స్తథా కర్మసామాన్యంనవిశేషకమ్। సమవాయ స్తథాఽభావఃపదార్థాస్సప్తకీ ర్తితాః ॥ ౨ ॥ క్షిత్యప్తేజోమరుద్వ్యోమకాలదిగ్దేహినోమనః । ద్ర వ్యాణ్యథగుణారూపంరసోగంధ స్తథాపరమ్ ॥ ౩ ॥ స్పర్శస్సంఖ్యాపరి మితిఃపృథక్త్వంచతతఃపరమ్ । సంయోగశ్చవిభాగశ్చ పరత్వంచాపర త్వకమ్ ॥ ౪ ॥ బుద్ధిస్సుఖందుఃఖమిచ్ఛా ద్వేషోయత్నో గురుత్వకమ్ , ద్రవత్వంస్నేహసంస్కారావదృష్టంశబ్దఏవచ ॥ ౫ ॥ ఉత్క్షేపణంతతోఽ వక్షేపణమాకుంచనంతథా । ప్రసారణంచ గమనం కర్మాణ్యేతాని పంచ చ ॥ ౬ ॥ భ్రమణంరేచనంస్యందనోర్ధ్వజ్వలనమేవచ । తిర్యగ్గమన మప్యత్ర గమనాదేవలభ్యతె ॥ ౭ ॥ సామాన్యంద్వివిధంప్రోక్తంపరం చాపరమేవచ । ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతె ॥ ౮ ॥ పర భిన్నాచయాజాతిస్సైవాఽపరతయోచ్యతె । ద్రవ్యత్వాదికజాతిస్తుప

రాపరతయోచ్యతే ॥ ౯ ॥ వ్యాపకత్వాత్పరాపిస్యాద్వ్యాప్యత్వాద
పరాపిచ । అంత్యోనిత్యద్రవ్యవృత్తిర్విశేషఃపరికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥ ఘటా
దీనాంకపాలాదౌ ద్రవ్యేషుగుణకర్మణోః । తేషుజాతేశ్చసంబంధస్స
మవాయఃప్రకీర్తితః ॥ ౧౧ ॥ అభావస్తుద్విధాసంసర్గాన్యోన్యాభావభే
దతః । ప్రాగభావస్తథాధ్వంసోఽప్యత్యంతాభావఏవచ ॥ ౧౨ ॥ ఏవం
త్రైవిధ్యమాపన్నస్సంసర్గాభావఇష్యతే ॥—॥ సప్తానామపిసాధ
ర్మ్యం జ్ఞేయత్వాదికముచ్యతే ॥ ౧౩ ॥ ద్రవ్యాదయఃపంచభావా అనే
కేసమవాయినః । సత్తావంతస్త్రయస్త్వాద్యాగుణాదిర్నిర్గుణక్రియః॥
సామాన్యపరిహీనాస్తు సర్వేజాత్యాదయోమతాః । పారిమాండల్యభి
న్నానాం కారణత్వముదాహృతమ్ ॥ ౧౪ ॥ అన్యథాసిద్ధిశూన్యస్యని
యతాపూర్వవర్తితా । కారణత్వంభవేత్తస్య త్రైవిధ్యంపరికీర్తితమ్ ॥
సమవాయికారణత్వంజ్ఞేయమథాప్యసమవాయిహేతుత్వమ్ । ఏవంన్యా
యనయజ్ఞైస్తృతీయముక్తంనిమిత్తహేతుత్వమ్ ॥ ౧౬ ॥ యత్సమవే
తంకార్యం భవతిజ్ఞేయం(తు)తదతి(తి)సమవాయి । తత్రాసన్నం జనకం
ద్వితీయమాభ్యాంపరంతృతీయంస్యాత్ ॥ ౧౮ ॥ యేనసహపూర్వభావః
కారణమాదాయవాయస్య । అన్యంప్రతిపూర్వభావేజ్ఞాతేయత్పూర్వ
భావవిజ్ఞానమ్ ॥ ౧౯ ॥ జనకంప్రతిపూర్వవర్తితామపరిజ్ఞాయనయస్య
గృహ్యతే । అతిరిక్తమథాపియద్భవేన్నియతావశ్యకపూర్వభావినః ॥
ఏతేపంచాన్యథాసిద్ధాదండత్వాదికమాదిమమ్ । ఘటాదౌదండరూపా
దిద్వితీయమపిదర్శితమ్ ॥ ౨౧ ॥ తృతీయంతుభవేద్వ్యోమకులాలజన
కోఽపరః । పంచమోరాసభాదిస్స్యాదేతేష్వావశ్యకస్త్వసౌ ॥ ౨౨ ॥
సమవాయికారణత్వంద్రవ్యస్యైవేతివిజ్ఞేయమ్। గుణకర్మమాత్రవృత్తి
జ్ఞేయమథాప్యసమవాయిహేతుత్వమ్ ॥ ౨౩ ॥ అన్యత్రనిత్యద్రవ్యేభ్య
ఆశ్రితత్వమిహోచ్యతే । క్షిత్యాదీనాంనవానాంతుద్రవ్యత్వంగుణయో
గితా ॥ ౨౪ ॥ క్షితిర్జలంతథాతేజఃపవనోమనఏవచ । పరాపరత్వ

మూర్తత్వంక్రియావేగాశ్రయతాఅమీ ॥ ౨౫ ॥ కాలఖాత్మదిశాంసర్వగత
త్వంపరమంమహత్ । క్షిత్యాదిపంచభూతానిచత్వారిస్పర్శవంతిహి ॥
ద్రవ్యారంభశ్చతుర్షుస్యాదథాకాశశరీరిణామ్ । అవ్యాప్యవృత్తిఃక్షణి
కోవిశేషగుణఇష్యతే ॥ ౨౭ ॥ రూపద్రవత్వప్రత్యక్షయోగినఃప్రథమా
స్త్రయః । గురుణీద్వేరసవతీ ద్వయోర్నైమిత్తికోద్రవః ॥ ౨౮ ॥ ఆ
త్మానోభూతవర్గాశ్చ విశేషగుణయోగినః । యదుక్తంయస్య సాధ
ర్మ్యంవైధర్మ్యమితరస్యతత్ ॥ ౨౯ ॥ స్పర్శాదయోఽష్టౌవేగాఖ్య
సంస్కారోమరుతోగుణాః । అష్టౌస్పర్శాదయోరూపం ద్రవో వేగ
శ్చతేజసి ॥ ౩౦ ॥ స్పర్శాదయోష్టౌవేగశ్చగురుత్వంచద్రవత్వకమ్ । రూ
పంరస స్తథాస్నేహోవారిణ్యేతేచతుర్దశ ॥ ౩౧ ॥ స్నేహహీనాగంధయు
తాఃక్షితావేతేచతుర్దశ । బుద్ధ్యాదిషట్కంసంఖ్యాదిపంచకంభావనాత
థా ॥ ౩౨ ॥ ధర్మాధర్మౌగుణాఏతేఆత్మనస్స్యుశ్చతుర్దశ । సంఖ్యాది
పంచకంకాలదిశోశ్శబ్దశ్చతేచఖే ॥ ౩౩ ॥ సంఖ్యాదయః పంచబుద్ధిరి
చ్ఛాయత్నోఽపిచేశ్వరే । పరాపరత్వేసంఖ్యాద్యాః పంచవేగశ్చ
మానసే ॥ ౩౪ ॥ తత్రక్షితిర్గంధహేతుర్నానారూపవతీమతా । ష
డ్విధస్తురస స్తత్రగంధస్తుద్వివిధోమతః ॥ ౩౫ ॥ స్పర్శ స్తస్యాస్తువిజ్ఞే
యోహ్యనుష్ణాశీతపాకజః । నిత్యానిత్యాచసాద్వేధానిత్యాస్యాదణుల
క్షణా ॥ ౩౬ ॥ అనిత్యాతుతదన్యాస్యాత్సైవావయవయోగినీ । సాచ
త్రిధాభవేద్దేహమింద్రియంవిషయ స్తథా ॥ ౩౭ ॥ యోనిజాదిర్భవేద్దే
హఇంద్రియంఘ్రాణలక్షణమ్ । విషయోద్వ్యణుకాదిశ్చబ్రహ్మాండాం
తఉదాహృతః ॥ ౩౮ ॥ వర్ణశ్శుక్లోరసస్పర్శౌజలె మధురశీతలౌ ।
స్నేహ స్తత్రద్రవత్వంతు సాంసిద్ధికముదాహృతమ్ ॥ ౩౯ ॥ నిత్యతాది
ప్రథమవత్కింతు దేహమయోనిజమ్ । ఇంద్రియంరసనంసింధు హిమా
దిర్విషయోమతః ॥ ౪౦ ॥ స్పర్శఉష్ణస్తేజసస్తుస్యాద్రూపం శుక్లభాస్వ
రమ్ । నైమిత్తికంద్రవత్వంతు నిత్యతాదిచపూర్వవత్ ॥ ౪౧ ॥ ఇంద్రి

యం నయనం వహ్నిస్స్వర్ణాదిర్విషయో మతః । అపాకజోఽనుష్ణాశీత
స్స్పర్శస్తు పవనే మతః ॥ ౪౨ ॥ తిర్యగ్గమనవానేష జ్ఞేయః స్పర్శాదిలింగ
కః । పూర్వవన్నిత్యతాద్యుక్తం దేహవ్యాపి త్వగింద్రియమ్ ॥ ౪౩ ॥
ప్రాణాదిస్తు మహావాయుపర్యంతో విషయో మతః । ఆకాశస్య తు విజ్ఞే
యశ్శబ్దో వైశేషికో గుణః ॥ ౪౪ ॥ ఇంద్రియం తు భవేచ్ఛ్రోత్రమేకః
సన్నప్యుపాధితః । జన్యానాం జనకః కాలో జగతామాశ్రయో మతః ॥ ౪౫
పరాపరత్వధీహేతుః క్షణాదిస్స్యాదుపాధితః । దూరాంతికాదిధీహే
తురేకా నిత్యా దిగుచ్యతే ॥ ౪౬ ॥ ఉపాధిభేదాదేకాపి ప్రాచ్యాదివ్య
పదేశభాక్ । అత్రేంద్రియాద్యధిష్ఠాతా కరణం హి సకర్తృకమ్ ॥ ౪౭ ॥
శరీరస్య న చైతన్యం మృతేషు వ్యభిచారతః । తథాత్వం చేదింద్రియాణా
ముపఘాతే కథం స్మృతిః ॥ ౪౮ ॥ మనోఽపి న తథా జ్ఞానాద్యనధ్యక్షం త
దా భవేత్ । ధర్మాధర్మాశ్రయోఽధ్యక్షో విశేషగుణయోగతః ॥ ౪౯ ॥
ప్రవృత్త్యాద్యనుమేయోఽయం రథగత్యేవ సారథిః । అహంకారస్యాశ్ర
యోఽయం మనోమాత్రస్య గోచరః ॥ ౫౦ ॥ విభుర్బుద్ధ్యాదిగుణవాన్
బుద్ధిస్తు ద్వివిధా మతా । అనుభూతిః స్మృతిశ్చ స్యాదనుభూతిశ్చతుర్విధా
॥ ౫౧ ॥ ప్రత్యక్షమప్యనుమితిస్తథోపమితిశబ్దజే । ఘ్రాణజాదిప్రభే
దేన ప్రత్యక్షం షడ్విధం మతమ్ ॥ ౫౨ ॥ ఘ్రాణస్య గోచరో గంధో
గంధత్వాదిరపి స్మృతః । తథా రసో రసజ్ఞాయాస్తథా శబ్దోఽపి చ శ్రోత్రే ॥
ఉద్భూతరూపం నయనస్య గోచరో ద్రవ్యాణి తద్వంతి పృథక్త్వసంఖ్యే ।
విభాగసంయోగపరాపరత్వే స్నేహద్రవత్వం పరిమాణయుక్తమ్ ॥ ౫౪ ॥
క్రియాం జాతిం యోగ్యవృత్తిం సమవాయం చ తాదృశమ్ । గృహ్ణాతి చక్షు
స్సంబంధాదాలోకోద్భూతరూపయోః ॥ ౫౫ ॥ ఉద్భూతస్పర్శవద్ద్ర
వ్యం గోచరస్సోఽపి చ త్వచః । రూపాన్యచ్చక్షుషో యోగ్యం రూపమ
త్రాపి కారణమ్ ॥ ౫౬ ॥ ద్రవ్యాధ్యక్షే త్వచో యోగో మనసా జ్ఞానకా
రణమ్ । మనోగ్రాహ్యం సుఖం దుఃఖమిచ్ఛా ద్వేషో మతిః కృతిః ॥ ౫౭ ॥

జ్ఞానంయన్నిర్వికల్పాఖ్యం తదతీంద్రియమిష్యతే । మహత్త్వంషడ్వి
ధే హేతురింద్రియం కరణంమతమ్ ॥ ౫౮ ॥ విషయేంద్రియసంబంధో
వ్యాపారస్సోపిషడ్విధః । ద్రవ్యగ్రహస్తుసంయోగాత్సంయుక్తసమవా
యతః ॥ ౫౯ ॥ ద్రవ్యేషుసమవేతానాంతథాతత్సమవాయతః । తత్రా
పిసమవేతానాం శబ్దస్యసమవాయతః ॥ ౬౦ ॥ తద్వృత్తీనాంసమవే
తసమవాయేనతుగ్రహః । విశేషణతయాతద్వదభావానాంగ్రహోభవె
త్ ॥ ౬౧ ॥ యదిస్యాదుపలభ్యేతేత్యేవంయత్రప్రసజ్యతే । ప్రత్యక్షం
సమవాయస్యవిశేషణతయాభవెత్ ॥ ౬౨ ॥ అలౌకికస్తువ్యాపారస్త్రి
విధఃపరికీర్తితః । సామాన్యలక్షణోజ్ఞానలక్షణోయోగజస్తథా ॥ ౬౩ ॥
ఆసత్తిరాశ్రయాణాంతుసామాన్యజ్ఞానమిష్యతే । తదింద్రియజతద్ధర్మ
బోధసామగ్ర్యపెక్ష్యతే ॥ ౬౪ ॥ విషయీయస్యతస్యైవవ్యాపారో
జ్ఞానలక్షణః । యోగజోద్వివిధఃప్రోక్తో యుక్తయుంజానభేదతః ॥
యుక్తస్యసర్వదాభానంచింతాసహకృతోఽపరః ॥ ౬౫ ॥ వ్యాపారస్తుపరా
మర్శః కరణం వ్యాప్తిధీర్భవెత్ ॥ ౬౬ ॥ అనుమాయాంజ్ఞాయమానం లిం
గంతుకరణంనహి । అనాగతాదిలింగేననస్యాదనుమితిస్తదా ॥ ౬౭ ॥
వ్యాప్యస్యపక్షవృత్తిత్వధీఃపరామర్శఉచ్యతే । వ్యాప్తిస్సాధ్యవదన్యస్మి
న్నసంబంధఉదాహృతః ॥ ౬౮ ॥ అథవాహేతుమన్నిష్ఠవిరహాప్రతి
యోగినా । సాధ్యేనహేతోరైకాధికరణ్యంవ్యాప్తిరుచ్యతే ॥ ౬౯ ॥ సి
షాధయిషయాశూన్యాసిద్ధిర్యత్రనవిద్యతే । సపక్షస్తత్రవృత్తిత్వజ్ఞానా
దనుమితిర్భవెత్ ॥ ౭౦ ॥ అనైకాంతోవిరుద్ధశ్చాప్యసిద్ధఃప్రతిపక్షితః ।
కాలాత్యయాపదిష్టశ్చహేత్వాభాసాస్తుపంచధా ॥ ౭౧ ॥ ఆద్యస్సాధా
రణస్తుస్యాదసాధారణకోఽపరః । తథైవానుపసంహారీ త్రిధానైకాం
తికోభవెత్ ॥ ౭౨ ॥ యస్సపక్షేవిపక్షేచ భవేత్సాధారణస్తుసః । య
స్తూభయస్మాద్వ్యావృత్తస్సత్వసాధారణోమతః ॥ ౭౩ ॥ తథైవానుప
సంహారీకేవలాన్వయిపక్షకః । యస్సాధ్యవతినైవాస్తిసవిరుద్ధఉదాహృ

తః ౹ ౭౪ ॥ ఆశ్రయాసిద్ధిరాద్యాస్యాత్ స్వరూపాసిద్ధిరప్యథ ౹ వ్యాప్య
త్వాసిద్ధిరపరాస్యాదసిద్ధిరత(స్త్రి)ధా ॥ ౭౫ ॥ పక్షాసిద్ధిర్యత్రపక్షోభవే
న్మణిమయోగిరిః ౹ హ్రదోద్రవ్యంధూమవత్త్వాదత్రాసిద్ధిరథాపరా ॥
వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరపరానీలధూమాదికేభవేత్ ౹ విరుద్ధయోఃపరామర్శే
హేత్వోస్సత్ప్రతిపక్షతా ॥ ౭౭ ॥ సాధ్యశూన్యోయత్రపక్షస్త్వసౌబా
ధఉదాహృతః ౹ ఉత్పత్తికాలీనఘటేగంధాదిర్యత్రసాధ్యతే ॥౭౮॥—
గ్రామీణస్యప్రథమతఃపశ్యతోగవయాదికమ్౹ సాదృశ్యధీర్గవాదీనాం
యాస్యాత్సాకరణంమతమ్॥౭౯॥ వాక్యార్థస్యాతిదేశస్య స్మృతిర్వ్యా
పారఉచ్యతే ౹ గవయాదిపదానాంతు శక్తిధీరుపమాఫలమ్ ॥ ౮౦ ॥—
పదజ్ఞానంతుకరణంద్వారంతత్రపదార్థధీః ౹ శాబ్దబోధఃఫలంతత్రశక్తి
ధీఃసహకారిణీ ॥౮౧॥లక్షణాశక్యసంబంధస్తాత్పర్యానుపపత్తితః ౹ ఆస
త్తిర్యోగ్యతాకాంక్షాతాత్పర్యజ్ఞానమిష్యతే ॥ ౮౨ ॥ కారణంసన్ని
ధానంతుపదస్యాసత్తిరుచ్యతే౹ పదార్థేతత్రతద్వత్తాయోగ్యతాపరికీ
ర్తితా ॥౮౩॥ యత్పదేనవినాయస్యాననుభావకతాభవేత్ ౹ ఆకాం
క్షావక్తురిచ్ఛాతు తాత్పర్యంపరికీర్తితమ్ ॥౮౪॥ సాక్షాత్కారేసుఖా
దీనాంకరణంమనఉచ్యతే౹ అయౌగపద్యాజ్జ్ఞానానాం తస్యాణుత్వమి
హోచ్యతే ॥౮౫॥—అథద్రవ్యాశ్రితాజ్ఞేయా నిర్గుణా నిష్క్రియాగు
ణాః౹ రూపంరసఃస్పర్శగంధౌ పరత్వమపరత్వకమ్ ॥ ౮౬ ॥ ద్రవోగు
రుత్వంస్నేహశ్చవేగోమూర్తగుణాఅమీ ౹ ధర్మాధర్మౌభావనాచ శ
బ్దోబుద్ధ్యాదయోపిచ ॥౮౭॥ ఏతేఽమూర్తగుణాస్సర్వేవిద్వద్భిఃపరి
కీర్తితాః౹ సంఖ్యాదయోవిభాగాంతాఉభయేషాంగుణామతాః॥౮౮॥సం
యోగశ్చవిభాగశ్చసంఖ్యాద్విత్వాదికాస్తథా౹ ద్విపృథక్త్వాదయస్తద్వ
దేతేఽనేకాశ్రితాగుణాః ॥ ౮౯ ॥ అతశ్శేషాగుణాస్సర్వే మతాఏకై
కవృత్తయః౹ బుద్ధ్యాదిషట్కంస్పర్శాంతాః స్నేహస్సాంసిద్ధికోద్రవః॥
అదృష్టభావనాశబ్దాఅమీవైశేషికాగుణాః౹సంఖ్యాదిరపరత్వాంతోద్ర

వా సాంసిద్ధికస్తథా ॥ ౯౧ ॥ గురుత్వవేగౌ సామాన్యగుణావపి తే ప్రకీర్తి
తాః । సంఖ్యాదిరపరత్వాంతో ద్రవత్వం స్నేహ ఏవ చ ॥ ౯౨ ॥ ఏతే తు
ద్వీంద్రియగ్రాహ్యా అథ స్పర్శాంతశబ్దకాః । బాహ్యైకైకేంద్రియగ్రా
హ్యా గురుత్వాదృష్టభావనాః ॥ ౯౩ ॥ అతీంద్రియా విభూనాం తు యే స్యు
ర్వైశేషికా గుణాః । అకారణగుణోత్పన్నా ఏతే తు పరికీర్తితాః ॥ ౯౪ ॥
అపాకజాస్తు స్పర్శాంతా ద్రవత్వం చ తథావిధమ్ । స్నేహవేగగురుత్వైక
పృథక్త్వపరిమాణకమ్ ॥ ౯౫ ॥ స్థిత(తి)స్థాపక ఇత్యేతే స్యుః కారణగుణో
ద్భవాః । సంయోగశ్చ విభాగశ్చ వేగశ్చైతే తు కర్మజాః ॥ ౯౬ ॥ స్ప
ర్శాంతపరిమాణైకపృథక్త్వస్నేహశబ్దకే । భవేదసమవాయిత్వమథ
వైశేషికే గుణే ॥ ౯౭ ॥ ఆత్మనస్స్యాన్నిమిత్తత్వముష్ణస్పర్శగురుత్వ
యోః । వేగేఽపి చ ద్రవత్వే చ సంయోగాదిద్వయే తథా ॥ ౯౮ ॥ ద్విధై
వ కారణత్వం స్యాదథ ప్రాదేశికో భవేత్ । వైశేషికో విభుగుణః సంయో
గాదిద్వయం తథా ॥ ౯౯ ॥ చక్షుర్గ్రాహ్యం భవేద్రూపం ద్రవ్యాదే
రుపలంభకమ్ । చక్షుషస్సహకారి స్యాచ్ఛుక్లాదికమనేకధా ॥ ౧౦౦ ॥
జలాదిపరమాణౌ తన్నిత్యమన్యత్సహేతుకమ్ । రసస్తు రసనాగ్రాహ్యో
మధురాదిరనేకధా ॥ ౧౦౧ ॥ సహకారీ రసజ్ఞాయా నిత్యతాది చ పూర్వ
వత్ । ఘ్రాణగ్రాహ్యో భవేద్గంధో ఘ్రాణస్యైవోపకారకః ॥ ౧౦౨ ॥
సౌరభశ్చాసౌరభశ్చ స ద్వేధా పరికీర్తితః । స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్య
స్త్వచః స్యాదుపకారకః ॥ ౧౦౩ ॥ అనుష్ణాశీతశీతోష్ణభేదాత్స త్రివి
ధో మతః । కాఠిన్యాది క్షితావేవ నిత్యతాది చ పూర్వవత్ ॥ ౧౦౪ ॥ ఏతే
షాం పాకజత్వం తు క్షితౌ నాన్యత్ర కుత్రచిత్ । తత్రాపి పరమాణౌ స్యా
త్పాకో వైశేషికే నయే ॥ ౧౦౫ ॥ నైయాయికానాం తు నయే ద్వ్యణు
కాదావపీష్యతే । గణనవ్యవహారే తు హేతుస్సంఖ్యాభిధీయతే ॥ ౧౦౬ ॥
నిత్యేషు నిత్యమేకత్వమనిత్యేఽనిత్యమిష్యతే । ద్విత్వాదయః పరార్ధా
న్తా అపేక్షాబుద్ధిజా మతాః ॥ ౧౦౭ ॥ అనేకాశ్రయపర్యాప్తా ఏతే తు పరి

కీర్తితాః। అపేక్షాబుద్ధినాశాచ్చ నాశస్తేషాంనిరూపితః ॥ ౧౦౮॥ అ
నేకైకత్వబుద్ధిర్యా సాపేక్షాబుద్ధిరుచ్యతే। పరిమాణంభవేన్మానవ్యవహా
రస్య కారణమ్ ॥ ౧౦౯॥ అణుదీర్ఘంమహద్ధ్రస్వమితితద్భేదఈరితః।
అనిత్యేతదనిత్యంస్యాన్నిత్యేనిత్యముదాహృతమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ సంఖ్యాతః
పరిమాణాచ్చప్రచయాదపిజాయతే। అనిత్యంద్వ్యణుకాదౌతుసంఖ్యా
జన్యముదాహృతమ్ ॥ ౧౧౧ ॥ పరిమాణంఘటాదౌతుపరిమాణజముచ్య
తే। ప్రచయశ్శిథిలాఖ్యోయస్సంయోగస్తేనజన్యతే ॥ ౧౧౨ ॥ పరిమా
ణంతూలకాదౌ నాశస్త్వాశ్రయనాశతః । సంఖ్యావత్తు పృథక్త్వంస్యా
త్ పృథక్ప్రత్యయకారణమ్ ॥ ౧౧౩ ॥ అన్యోన్యాభావతో నాస్యచరితా
ర్థత్వముచ్యతే । అస్మాత్పృథగిదంనేతిప్రతీతిర్హివిలక్షణా ॥ ౧౧౪ ॥
అప్రాప్తయోస్తుయాప్రాప్తిః సైవసంయోగఈరితః । కీర్తితస్త్రివిధ
స్త్వేషఆద్యోఽన్యతరకర్మజః ॥౧౧౫ ॥ తథోభయక్రియాజన్యోభవే
త్సంయోగజోఽపరః । ఆదిమః శ్యేనశైలాదిసంయోగఃపరికీర్తితః॥౧౧౬
మేషయోస్సన్నిపాతోయస్సద్వితీయఉదాహృతః। కపాలతరుసంయో
గాత్ సంయోగస్తరుకుంభయోః ॥౧౧౭॥ తృతీయస్స్యాత్కర్మజోఽపి
ద్విధైవపరికీర్తితః । అభిఘాతోనోదనంచశబ్దహేతురిహాదిమః॥౧౧౮॥
శబ్దాహేతుర్ద్వితీయఃస్యాద్విభాగోపిత్రిధాభవేత్ । ఏకకర్మోద్భవస్త్వా
ద్యో ద్వయకర్మోద్భవోఽపరః ॥ ౧౧౯ ॥ విభాగజస్తృతీయఃస్యాత్
తృతీయోపిద్విధాభవేత్ । హేతుమాత్రవిభాగోత్థో హేత్వహేతువిభా
గజః ॥ ౧౨౦ ॥ పరత్వంచాపరత్వంచద్వివిధంపరికీర్తితమ్ । దైశికంకా
లికంచాపిమూర్తఏవతుదైశికమ్ ॥ ౧౨౧ ॥ పరత్వంసూర్యసంయోగ
భూయస్త్వజ్ఞానతోభవేత్ । అపరత్వంతదల్పత్వబుద్ధితఃస్యాదుదీరితమ్॥
తయోరసమవాయీతుదిక్సంయోగస్తదాశ్రయే । దివాకరపరిస్పంద
భూయస్త్వోత్పన్నత్వబుద్ధితః ॥ ౧౨౩ ॥ పరత్వమపరత్వంతుతదనంతరబు
ద్ధితః ! అత్రత్వసమవాయీస్యాత్సంయోగఃకాలపిండయోః ॥ ౧౨౪ ॥

అపేక్షాబుద్ధినాశేననాశస్త్వేషాముదాహృతః । బుద్ధేఃప్రకారఃప్రాగే
వప్రాయశోఽపినిరూపితః ॥ ౧౨౫ ॥ అథావశిష్టోఽప్యపరఃప్రకారః
పరిదర్శ్యతే । అప్రమాచప్రమాచేతిజ్ఞానంద్వివిధముచ్యతే ॥ ౧౨౬ ॥
తచ్ఛూన్యేతన్మతిర్యాస్యాదప్రమాసానిరూపితా । తత్ప్రపంచో విప
ర్యాసఃసంశయోఽపిప్రకీర్తితః ॥ ౧౨౭॥ ఆద్యోదేహేఽఽత్మబుద్ధి
శ్శంఖాదౌపీతతామతిః । భవేన్నిశ్చయరూపాయాంసంశయోఽథప్ర
దర్శ్యతే॥౧౨౮॥కింస్విన్నరోవాస్థాణుర్వేత్యాదిబుద్ధిస్తుసంశయః । తద
భావాప్రకారాధీస్తత్ప్రకారాతునిశ్చయః ॥ ౧౨౯ ॥ ససంశయోమ
తిర్యాస్యాదేకత్రాభావభావయోః । సాధారణాదిధర్మస్యజ్ఞానంసంశ
యకారణమ్ ॥ ౧౩౦ ॥ దోషోఽప్రమాయాజనకఃప్రమాయాస్తుగుణో
భవేత్ । పిత్తదూరత్వాదిరూపో దోషోనానావిధః స్మృతః ॥ ౧౩౧ ॥
ప్రత్యక్షేతువిశేష్యేణ విశేషణవతామతమ్ । సన్నికర్షోగుణస్తుస్యా
దథత్వనుమితౌగుణః ॥ ౧౩౨ ॥ పక్షేసాధ్యవిశిష్టేచపరామర్శోగుణో
భవేత్ ॥ శక్యేసాదృశ్యబుద్ధిస్తుభవేదుపమితౌగుణః ॥౧౩౩ ॥ శాబ్దబో
ధేయోగ్యతాయాస్తాత్పర్యస్యాథవాప్రమా । గుణస్స్యాద్భ్రమభిన్నం
తు జ్ఞానమత్రోచ్యతేప్రమా ॥ ౧౩౪ ॥ అథవాతత్ప్రకారంయత్ జ్ఞానం
తద్విశేష్యకమ్ । తత్ప్రమానప్రమానాపి భ్రమస్స్యాన్నిర్వికల్పక
మ్ ॥ ౧౩౫ ॥ ప్రకారతాదిశూన్యంహి సంబంధానవగాహితత్ । ప్రా
మాణ్యంనస్వతోగ్రాహ్యంసంశయానుపపత్తితః ॥ ౧౩౬ ॥ వ్యభిచార
స్యాగ్రహోఽపిసహచారగ్రహస్తథా । హేతుర్వ్యాప్తిగ్రహేతర్కఃక్వ
చిచ్ఛంకానివర్తకః॥౧౩౭॥ సాధ్యస్యవ్యాపకోయస్తుహేతోరవ్యాపక
స్తథా । సఉపాధిర్భవేత్తస్యనిష్కర్షోఽయంప్రదర్శ్యతే ॥ ౧౩౮॥ సర్వే
సాధ్యసమానాధికరణాస్స్యురుపాధయః । హేతోరేకాశ్రయేయేషాం
స్వసాధ్యవ్యభిచారితా ॥ ౧౩౯ ॥ వ్యభిచారస్యానుమానముపాధేస్తుప్ర
యోజనమ్ । శబ్దోపమానయోర్నైవపృథక్ప్రామాణ్యమిష్యతే ॥ అను

మానగతార్థత్వాదితి వైశేషికం మతమ్। తన్న సమ్యగ్వినా వ్యాప్తిబోధం శాబ్దాదిబోధతః ॥౧౪౧॥ (త్రైవిధ్యమనుమానస్య కేవలాన్వయిభేదతః।) ద్వైవిధ్యంతు భవేద్వ్యాప్తేరన్వయవ్యతిరేకతః । అన్వయవ్యాప్తిరుక్తైవ వ్యతిరేకాదథోచ్యతే॥ సాధ్యాభావవ్యాపకత్వం హేత్వభావస్య యద్భవేత్। అర్థాపత్తిస్తు నైవేహ ప్రమాణాంతరమిష్యతే॥౧౪౩॥ వ్యతిరేకవ్యాప్తిబుద్ధ్యా చరితార్థా హి సా యతః। సుఖంతు జగతామేవ కామ్యం ధర్మేణ జన్యతే॥అధర్మజన్యం దుఃఖం స్యాత్ ప్రతికూలం సచేతసామ్ । నిర్దుఃఖత్వే సుఖే చేచ్ఛా తజ్జ్ఞానాదేవ జాయతే ॥౧౪౫॥ ఇచ్ఛా తు తదుపాయే స్యాదిష్టోపాయత్వధీర్యది। చికీర్షా కృతిసాధ్యత్వప్రకారేచ్ఛా చ యా భవేత్॥ తద్ధేతుః కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిర్భవేత్ । బలవద్ద్విష్టహేతుత్వమతిః స్యాత్ప్రతిబంధికా ॥ ౧౪౭ ॥ తదహేతుత్వబుద్ధేస్తు హేతుత్వం కస్యచిన్మతే। ద్విష్టసాధనతాబుద్ధిర్భవేద్ద్వేషస్య కారణమ్ ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రవృత్తిశ్చ నివృత్తిశ్చ తథా జీవనకారణమ్ । ఏవం ప్రయత్నత్రైవిధ్యం తాంత్రికైః పరిదర్శితమ్ ॥ ౧౪౯ ॥ చికీర్షా కృతిసాధ్యేష్టసాధనత్వమతిస్తథా । ఉపాదానస్య చాధ్యక్షం ప్రవృత్తౌ జనకం భవేత్ ॥ ౧౫౦ ॥ నివృత్తిస్తు భవేద్ద్వేషాద్ద్విష్టసాధనతాధియః । యత్నో జీవనయోనిస్తు సర్వదాతీంద్రియో భవేత్ ॥ ౧౫౧ ॥ శరీరే ప్రాణసంచారకారణం పరికీర్తితమ్ । అతీంద్రియం గురుత్వం స్యాత్పృథివ్యాదిద్వయే తు తత్ ॥ ౧౫౨ ॥ అనిత్యే తదనిత్యం స్యాన్నిత్యే నిత్యముదాహృతమ్ । తదేవాసమవాయి స్యాత్ పతనాఖ్యే తు కర్మణి ॥౧౫౩॥ సాంసిద్ధికద్రవత్వం స్యాన్నైమిత్తికమథాపరమ్ । సాంసిద్ధికం తు సలిలే ద్వితీయం క్షితితేజసోః ॥ ౧౫౪ ॥ పరమాణౌ జలే నిత్యమన్యత్రానిత్యముచ్యతే । నైమిత్తికం వహ్నియోగాత్తపనీయఘృతాదిషు ॥౧౫౫॥ ద్రవత్వం స్యందనే హేతుర్నిమిత్తం సంగ్రహే తు తత్ । స్నేహో జలే స నిత్యోఽణావనిత్యోఽవయవిన్యసౌ ॥ ౧౫౬ ॥ తైలాంతరే తత్ప్రకర్షాద్దహనస్యానుకూలతా । సంస్కారభేదో వేగో

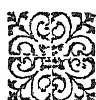
ఽథస్థితస్థాపకభావనే ॥ ౧౫౭ ॥ మూర్తమాత్రేతు వేగస్స్యాత్కర్మజో వేగజః క్వచిత్। స్థితి(తి)స్థాపకసంస్కారః క్షితౌ కేచిచ్చతుర్ష్వపి ॥ అతీంద్రియోఽసౌవిజ్ఞేయః క్వచిత్స్పందేఽపి కారణమ్। భావనాఖ్యస్తుసంస్కారో జీవవృత్తిరతీంద్రియః ॥ ౧౫౮ ॥ ఉపేక్షానాత్మకస్తస్య నిశ్చయః కారణంభవేత్। స్మరణేప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యసౌ హేతురుచ్యతే ॥ ధర్మాధర్మావదృష్టంస్యాద్ధర్మః స్వర్గాదిసాధనమ్। గంగాస్నానాదియాగాదివ్యాపారః పరికీర్తితః । ౧౬౧ ॥ కర్మనాశాజలస్పర్శాదినాశ్యస్త్వసౌ మతః । అధర్మోనరకాదీనాం హేతుర్నిందితకర్మజః ॥ ౧౬౨ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాదినాశ్యోఽసౌజీవవృత్తిత్విమౌగుణౌ । ఇమౌతు వాసనాజన్యౌ జ్ఞానాదపివినశ్యతః ॥ ౧౬౩ ॥ శబ్దోధ్వనిశ్చవర్ణశ్చ మృదంగాదిభవోధ్వనిః । కంఠసంయోగాదిజన్యావర్ణాస్తేకాదయోమతాః ॥ సర్వశ్శబ్దోనభోవృత్తిః శ్రోత్రోత్పన్నస్తుగృహ్యతే । వీచీతరంగన్యాయేనతదుత్పత్తిస్తుకీర్తితా ॥ ౧౬౫ ॥ కదంబకోరకన్యాయాదుత్పత్తిః కస్యచిన్మతే । ఉత్పన్నః కోవినష్టఃక ఇతిబుద్ధేరనిత్యతా ॥ ౧౬౬ ॥ సోఽయంక ఇతిబుద్ధిస్తుసాజాత్యమవలంబతే । తదేవౌషధమిత్యాదౌ సజాతీయేఽపిదర్శనాత్। తస్మాదనిత్యాఏవేతివర్ణాస్సర్వేమతంహినః॥౧౬౭

ఇతిశ్రీమహామహోపాధ్యాయవిద్యానివాసభట్టాచార్యసుత

శ్రీయుత విశ్వనాథ పంచానన భట్టాచార్య విరచితః

కారికావళీనామకః భాషాపరిచ్ఛేదః

సమాప్తః

శుద్ధాశుద్ధపత్రిక

పుటు.	పఙ్క్తి		అశుద్ధమ్		శుద్ధమ్
౪	౭	...	ఆభావ	...	అభావ
౫	౧౬	...	గందా	...	గంధా
౬	౨౧	...	క్రికా	...	ప్రికా
౧౨	౯	...	గ్యాహ్య	...	గ్రాహ్య
౩౩	౨౪	...	షష్ఠా	...	షష్ఠ్యా
౬౯	౧౭	...	తమా	...	తయా
౭౬	౧౯	...	వత్త	...	సత్త
౮౮	౭	...	దీతి	...	దరితి
౮౯	౮	...	రీల్యా	...	రీత్యా
౯౧	౧	...	వాయః	...	వాయుః
౯౨	౨౫	...	స్వైత్రా	...	స్వైత్ర్యా
౧౧౩	౧౧	...	గాకా	...	గీకా
౧౨౨	౧౭	...	త్వాతి	...	వ్యాతి
౧౫౫	౧౦	...	వ్రియో	..	ప్రియో
౧౮౮	౧౨	...	ద్వ్యణోః	...	ద్వ్యణు
౧౯౯	౧౧	...	అన్యైతుః	..	అన్యైత్వ